

Spol v jeziku

Ada VIDOVIČ MUHA, Andreja ŽELE: Predgovor.....	125
Ada VIDOVIČ MUHA: Spol – jezikovni sistem in ideologija	127

I Slovnica – slovar

Andreja ŽELE: Spol v predikaciji	141
Tatjana MARVIN: O predvidljivosti slovnične kategorije spola v slovenščini	151
Domen KRVINA: Nezaznamovanost nedovršnika v slovenščini kot vzporednica moškemu slovničnemu spolu	159
Gregor PERKO: Spol in besedni red v dvoimenskih prirednih zvezah	171
Mojca SMOLEJ: Anormativizem in dileme inkluzivne slovnice	179
Nina LEDINEK: Spol v slovenskih enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjih kot slovnična in družbena kategorija	189
Saška ŠTUMBERGER: Slovarska obravnava samostalnikov za poimenovanje oseb	203
Nataša JAKOP: Izražanje spola v frazeologiji: samostalniški frazemi med slovarjem in korpusom	213
Maria WTORKOWSKA: O żeńskich formach nazw zawodów, tytułów i stanowisk w języku polskim	223
Hotimir TIVADAR: Opis samoglasnikov slovenskega knjižnega jezika z vidika spola govorečega	233
Mija BON, Vera SMOLE: Narečna sprememba nekaterih samostalnikov moškega in ženskega spola v množini	243
Tjaša JAKOP: Maskulinizacija in feminizacija v srednjesavinjskem narečju	253
Andreja LEGAN RAVNIKAR: Slovnični spol prevzetih samostalnikov v knjižni sloven- ščini 16. stoletja: od besedilnih virov k slovarju	263
Irena OREL: Ženske dvojinske glagolske oblike v starejšem slovenskem knjižnem jeziku ...	273
Matej ŠEKLI: Izvor pridevnikov tipov <i>bukov</i> in <i>lipov/češnjev</i> v slovenščini	281
Nada ŠABEC: Jezikoslovni in družbeni vidiki kategorije spola v slovenščini in angleščini..	291
Robert GROŠELJ: Kontrastivno o jezikoslovnih spolnih kategorijah – slovenska in italijanska osebna občna imena za javne funkcije	301
Mladen UHLIK: Izražanje spolske korelacije pri položajnih poimenovanjih v ruščini in slovenščini	313
Petra STANKOVSKA: Slovnični, biološki, generični spol ter sodobna raba v slovenščini in češčini	325
Gašper ILC, Andrej STOPAR: Stilistična (ne)zaznamovanost moških in ženskih poimenovalnih parov za poklice v angleščini in slovenščini.....	333
Eva SICHERL: Določitev spola anglizmov v slovenščini.....	343

II Družbeni vidik

Rastko MOČNIK: Identitetna politika na univerzi.....	355
Boris NORMAN: Род в языке vs. гендер в сознании (когнитивные и социопсихологические аспекты)	361
Helena DOBROVOLJC, Marko STABEJ: Jezikovne izbire v slovenskih smernicah za spolno občutljivo rabo jezika	373
Tina LENGAR VEROVNIK, Monika KALIN GOLOB: Spol med družbo, jezikovno rabo in predpisom.....	385
Simona KRANJC: Spolno občutljiva raba jezika v učnih gradivih	395
Mira KRAJNC IVIČ: Spolni stereotipi v informativno-zabavnih spletnih straneh in revijah ...	405
Boris KERN, Branislava VIČAR: Jezik in transspolne identitete.....	413

Gender in Language

Ada VIDOVIČ MUHA, Andreja ŽELE: Introduction.....	125
Ada VIDOVIČ MUHA: Gender: The Languages System and Ideology.....	127

I Grammar - Lexicology

Andreja ŽELE: Gender in Predicate Formation	139
Tatjana MARVIN: On the Predictability of Gender in Slovenian	151
Domen KRVINA: Imperfective Unmarkedness in Slovene as a Parallel to Masculine Grammatical Gender	159
Gregor PERKO: Gender and Word Order in Conjoined Binominals.....	171
Mojca SMOLEJ: Anormativism and Dilemmas of Inclusive Grammar.....	179
Nina LEDINEK: Gender in Monolingual General Explanatory Dictionaries of Slovenian as Grammatical and Social Category.....	189
Saška ŠTUMBERGER: The Dictionary Treatment of Nouns for Naming of Persons.....	203
Nataša JAKOP: Expression of Gender in Phraseology: Nominal Phrasemes between the Dictionary and the Corpus	213
Maria WTORKOWSKA: On Polish-Language Feminine Forms of Names of Professions, Titles, and Professional Positions	223
Hotimir TIVADAR: A Description of Vowels in the Slovenian Standard Language According to the Gender of the Speaker.....	233
Mija BON, Vera SMOLE: Dialectal Change of Some Masculine and Feminine Nouns in the Plural	243
Tjaša JAKOP: Masculinization and Feminization in the Central Savinja Dialect.....	253
Andreja LEGAN RAVNIKAR: The Grammatical Gender of Noun Borrowings in Sixteenth Century Literary Slovene: From Textual Sources to a Dictionary	263
Irena OREL: Feminine Dual Verb Forms in the Older Slovene Literary Language	273
Matej ŠEKLI: The Origin of the Adjectival Types <i>bukov</i> and <i>lipov/češnjev</i> in Slovenian...	281
Nada ŠABEC: The Category of Gender in Slovene and English: Linguistic and Social Aspects.....	291
Robert GROŠELJ: A Contrastive Look at Linguistic Gender Categories – Slovene and Italian Names for Public Offices.....	301
Mladen UHLIK: Gender Marking in Designations of Professions in Russian and Slovenian.....	313
Petra STANKOVSKA: Grammatical, Biological, Generic Gender and its Modern Use in Slovenian and Czech.....	325
Gašper ILC, Andrej STOPAR: Stylistic (Un)Markedness of English and Slovenian Gender-marked Terms for Professions.....	333
Eva SICHERL: Gender Assignment of Anglicisms in Slovene.....	343

II Social Aspects

Rastko MOČNIK: Identity Politics at the University.....	355
Boris NORMAN: Gender in Language vs. Consciousness of Gender (Cognitive and Socio-Psychological Aspects).....	361
Helena DOBROVOLJC, Marko STABEJ: Linguistic Choices in Slovenian Guidelines for Gender-Sensitive Language Use	373
Tina LENGAR VEROVNIK, Monika KALIN GOLOB: Gender at the Crossroads of Society, Language Use, and Norms.....	385
Simona KRANJC: Gender Sensitive Use of Language in Teaching Materials	395
Mira KRAJNC IVIČ: Gender Stereotypes in Informational and Entertainment Texts of Websites and/or Magazines	405
Boris KERN, Branislava VIČAR: Language and Transgender Identities	413

Predgovor

Tematski zbornik Slavistične revije, zamejen s kategorialno lastnostjo spola, pri-
naša 29 razprav, ločenih glede na težišče analizirane problematike v dve podskupini,
prevladujočo slovnično in slovarsko na eni strani ter družbeno na drugi. Potrebno je
poudariti, da sta marsikdaj temi prepleteni in da je ločitev pomenila delni poseg v or-
gansko sestavo razprave; v takšnih primerih je pretehtala sporočilna intenca besedila.

V obsežnejšem *slovnično-slovarskem sklopu* je bila mogoča še notranja časovna
členitev, kjer po obsegu zavzema osrednje mesto sodobna (knjižna) slovenščina; z dvema
prispevkoma je z vidika spola obravnavana še narečna problematika. Izpostavljenih bo
vsaj nekaj temeljnih segmentov tega vsebinsko sicer heterogenega sklopa. – Znotraj
slovnične problematike je s stališča sodobne slovenščine analizirana stavčna struktura
kot tisto okolje, v katerem se realizira referenčnost slovničnega spola. Primerjalno s
Slovensko slovnico je predstavljen Corbettov algoritem določanja slovničnega spola
v razmerju z referenčnim. Slovnična kategorija nezaznamovanosti oblike glagolskega
vida je med drugim sopostavljena s slovnično nezaznamovanostjo oblike spola. Krhajo
se stereotipi razvrščanja oblik v raznospolnih prirednih imenskih zvezah. Inkluzivna
slovnica verjetno gradi na potencialnem tako ali drugače ideologiziranem jeziku. –
Slovarska tematika izpostavlja leksikografske dileme: spol kot slovnična kategorija
glede na aktualno družbeno dogajanje. Uslovarjeni frazemi so že v izhodišču tudi
spolno zakodirane poimenovalne enote; prenovitve omogočajo vzpostavljanje realne
spolne reference. Glede na novejšo gradivo je predstavljeno poimenovanje feminativov
v slovenskih slovarjih. Tudi razprava v poljščini obravnava spremembe pri tvorjenju
in rabi feminativov, ki so v zadnjem času nastale v tem jeziku. – Posebna razprava je
namenjena raziskavi slovenskega govora, kjer je med drugim izpostavljeno dejstvo,
da šele 21. stol. temelji na pravilu enakovrednosti gradiva tako ženskih kot moških
govorcev. – *Narečna vprašanja* v zvezi s spolom, kot rečeno, obravnavata dve raz-
pravi, vezani na tematiko prehodov med spoloma zlasti pri občno- in lastnoimenskih
poimenovanjih.

Zgodovinski vidik v problematiko spola vnašajo tri razprave. V tem kontekstu je
zlasti zgodovinskorazvojna obravnava pomembna za pregled dinamike te kategorialne
lastnosti.

Pomemben segment predvsem slovnično-slovarske interpretacije spola vnašajo
kontrastivne teme, kjer je slovenščina obravnavana v razmerju do štirih jezikov, dveh
slovanskih – ruščine in češčine, romanske jezike predstavlja italijanščina in germanske
s tremi razpravami angleščina. – Glede na slovenščino ima ruščina manj feminativov;
zaenkrat ostaja odprto vprašanje o znotrajjezikovnih vzrokih, ki naj bi vplivali na
omejenost tovrstnega tvorjenja. Z vidika češko-slovenske primerjave je izražen dvom
o uspešnosti trenutnih prizadevanj v obeh jezikih z jezikovno intervencijo doseči
uravnoteženost po spolu referenčne rabe. Prevlada moške oblike socialnega spola za
izražanje javnih funkcij je predvsem v italijanščini razumljena posledično kot kasnejši

vstop ženske v tovrstno socialno okolje. – Razprave, ki obravnavajo vprašanje jezikovno izraženega seksizma v slovenščini in angleščini, se morajo zaradi tipoloških razlik med jezikoma omejiti predvsem na slovarski segment problematike z družbeno prepoznavnim prizadevanjem za referenčno ustrezno rabo spolnih oblik. Med drugim je opozorjeno tudi na stereotipnost predstav o spolnih vlogah, videzu, značaju, ki spremlja določene feminitive kljub njihovi slogovni nezaznamovanosti.

Med razprave, ki izpostavljajo *družbeni vidik* jezikovnega seksizma, nedvoumno sodi sociološka analiza vzrokov tega pojava, eksplicitno spodbujena s sklepom senata Filozofske fakultete z dne 25. 4. 2018, naj se v pravnih aktih te ustanove z jezikovno rabo uravnoteži razmerje med oblikami za moški in ženski spol. – Tudi s stališča slovenske jezikovne situacije je zanimiv poskus nevtraliziranja konflikta med biološkim, psihološkim in slovničnim spolom, ki naj bi bil v ruščini vzpostavljen umetno; namreč različna poimenovanja za vse tri spolne reference omogočajo izbirnost. – Komentiranje smernic spolno občutljive rabe jezika izhaja iz sedmih dokumentov, ki so za slovenščino nastajali med 1995–2018. Iz pregleda naključno izbranih učnih gradiv za poučevanje slovenščine v osnovni šoli izhaja, da je v učbenikih problematika sicer uzaveščena, vendar pa se s stereotipnimi spolnimi vlogami večinoma ne ukvarjajo. Mediji, zlasti spletni, in revije z informativno-zabavno vsebino vplivajo na krepitev spolnih stereotipov. Za vzpostavljanje identitete nebinarnih transspolnih oseb so predstavljeni alternativni jezikovni predlogi.

Tematska številka ponuja nekaj oblikovanih stališč, nekaj popisov aktualnega stanja, nekaj predlogov, vsekakor pa je pomenljiv pokazatelj trenutnega dojemanja in tudi zmožnosti utemeljevanja. Torej še vedno nimamo poglobljenega družbenokritičnega vpogleda, ki bi lahko utemeljil razloge, zakaj naj bi se tako akutne problematike, kot je družbeni spol, lotevali prav na ravni jezika.

Ada Vidovič Muha
ada.vidovic-muha@guest.arnes.si

Andreja Žele
andreja.zele@ff.uni-lj.si

UDK 811.163.6'27'366.52

Ada Vidovič Muha

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

ada.vidovic-muha@guest.arnes.si

SPOL – JEZIKOVNI SISTEM IN IDEOLOGIJA

Jezik je človek v določenem času in prostoru.

Razprava v pretežnem delu razčlenjuje urejevalno načelo jezika, se pravi njegov slovnični, vezivni segment, znotraj katerega ima pomembno vlogo jezikovna kategorija spola; dosega jo z besedilnim aktiviranjem svoje slovarske vrednosti. – Izpostavljeno je kritično razmerje do trenutno aktualnega stališča, da je razgradnja jezikovnega izraza pot do družbene enakovrednosti žensk.

Ključne besede: antropocentričnost spola, jezikovna kategorija, poimenovalno in urejevalno načelo, družbenost spola

The focus of this article is on analyzing the ordering principle of language—that is, its grammatical aspect within which the category of gender plays an important role. It fulfills this role in textual materializations of its lexical value. I examine the critical connection to a current view that deconstructing a verbal expression is a path towards social equality for women.

Keywords: anthropocentricity of gender, language category, naming and ordering functions, social aspect of gender

Ideološko motiviran predznak trenutno aktualnega razpravljanja o vprašanih družbene enakovrednosti spola se je reševanja teh vprašanj lotil nenavadno: z razgradnjo sistema jezikovnega izraza, se pravi s predlogi, ki želijo postati predpis, kako korektno misliti o določeni temi oz. natančneje – kako to temo izrazno strukturirati, da bo ideološko korektna. Torej: kritično razmišljati o določeni temi, konkretno o družbenem statusu spolov, je možno samo, če razgradim jezik v semantične prafaktorje, ki jim v jezikoslovju pravimo morfemi, in ga potem sestavljam na novo, tako kot mi narekuje novorek. Vendar: vsaj jezikoslovci slutimo, kako dolgo, skozi koliko različnih in specifičnih zgodovinskih in vedno hkrati tudi sodobnih izkušenj je bilo dano iti govorcem, da se je iz najmanjših pomenskih enot stkala specifična mreža, ki smiselno povezuje in s tem sooblikuje pojmovni svet slovarja jezika; tej mreži pravimo slovnica in prav v razgradnjo te mreže, v razgradnjo slovnice posega predlagani novorek. Tudi zato je vreden vse pozornosti.¹

¹ Stališča glede jezikovne vloge pri vrednostni hierarhizaciji »družbene prepoznavnosti žensk« so ostala identična zapisanim že l. 1997 (69–79; ponatis, 2011, 407–419, s povzemalnim naslovom *Družbena prepoznavnost žensk v slovenskem besedotvorju*), ko sem objavila razpravo med drugim besedotvorne tipologije obrazil ženskega spola. – Kritičen pregled obravnave tudi družbenega vidika spolske problematike v slovenskem prostoru je predstavila Doleschal (2015: 87–101).

Predvsem v ta segment jezika, v slovnico torej, skušam poseči v določenem, zelo zamejenem obsegu.

1 Problematika spola sodi v dve veliki, vsaj na videz ločeni tematiki: jezikovno-sistemska poimenovalno in urejevalno, slovarsko-slovnično na eni strani in biološko, problematizirano antropocentrično z vidika družbenega statusa spolnih identitet na drugi. Navidezna ločenost med njima izvira iz dejstva, da se v zvezi s spolom družbeno vprašanje ženske glede na moškega – s tem se bom ukvarjala – kot rečeno, omejuje na izraz, se pravi na jezikovno formo; denotat ostaja v ozadju, kot da ne obstaja, kot da je jezik samo forma. Gre za izrabljanje ali nerazumevanje pojma jezik, saj problematika ne posega v bistvo, se pravi v strukturiranje sveta samega, katerega jezik je njegov odsev.²

2 Kaj so kategorialne lastnosti jezika – vprašanje funkcij

Kategorialna lastnost jezika (dalje KL) ali kratko lahko tudi jezikovna kategorija je krovni zbir tistih denotatov, ki omogočajo razločevalnost in s tem prepoznavnost skladenjske funkcije leksemov, saj njihova zamenjava ali opustitev v prototipski besedilni enoti, stavčni povedi, vpliva na skladenjsko funkcijo leksema (Vidovič Muha, npr. 2006, 2015). Glede na dve temeljni entiteti – prostor in čas – sta nosilca t. i. primarnih kategorialnih lastnosti samostalniška in glagolska beseda. Prav ti dve besedni vrsti sta nosilki tudi dveh temeljnih kategorij – samostalniške (imenske) spola in vezljivostne (intenčno-valenčne) glagolske.

V kontekstu kategorialnih lastnosti je smiselno spregovoriti o sekundarnih skladenjskih funkcijah za nas aktualne samostalniške besedne vrste: konkretno gre za sekundarni izsamostalniški povedkovnik, se pravi za prehod definicijske osebkove funkcije samostalnika z najširšim pomenom vršilca dejanja (procesor) v definicijsko povedkovo (procesno), natančneje, v povedkovodoločilni (slovarskopomenski) del zloženega povedka. Prehod je radikalen – iz vloge vršilca dejanja v vlogo dejanja.

Primerno tej spremenjeni definicijski vlogi samostalnika iz osebkove v povedkovodoločilno se spremenijo tudi KL. Opozicija konkretno – abstraktno, lastna osebkovo, se spremeni v samo abstraktno; izsamostalniški povedkovnik je torej vedno abstraktni. S tem se spremeni KL spola v samo formalno, odpade podkategorija človeško – vprašalnica *kdo*, prav tako živo – vedno samo imenovalniška oblika

Vse KL povezuje dejstvo, da je njihov denotat (tudi) vezivni v smislu strukturiranja (gradnje) smiselnih besedilnih enot. Kot take so temeljna vsebina slovnične problematike jezika, kar pomeni, da sodijo v katerikoli koncept slovnice; izbira naslovnika je seveda tista, ki določa način (metodo) njihove razčlenitve in s tem tudi predstavitev.³

² Kot celovito poznamo tudi obratni pojav: kultiviran knjižni jezik, se pravi njegova najvplivnejša varianta, je bila izraz tako ali drugače ideološko zamejene stvarnosti.

³ Obravnavajo jih tako ali drugače vse aktualne slovnice, pri nas npr. Toporišičeve, vendar brez opredelitve.

2.1 Nezaznamovanost imenskih kategorij – posplošeni denotat

Ena izmed definicijskih lastnosti vseh jezikovnih kategorij, tako imenskih kot glagolskih, je možnost pojavlja v posebne vrste skladenjski opoziciji, ki je ne moremo uvrstiti v preprosto protivno +/- opozicijo; verjetno bi ji bila še najbližja izvezemalna. Gre za skladenjsko razmerje med pojmom zaznamovano : nezaznamovano, ki se na skladenjski (besedilni) ravni vzpostavlja med vrsto določene kategorialne lastnosti, npr. obliko za moški spol, in abstraktno kategorialno nadpomenko spolskost kot celoto. Posamezni denotat znotraj določene kategorije, ki bi ga lahko označili za morfološko najmanj obremenjenega, v zvezi npr. s spolom moški spol, številom npr. ednina, sklanjativjo imenovalnik, v posebnih besedilnih okoliščinah sploh ne vzpostavi reference z vrsto spola, s konkretnim številom, sklonom,⁴ ampak samo z abstraktnim (splošnim) pojmo kategorialne lastnosti. Ostaja torej homonimna oblika določene skladenjske funkcije, ki temelji na nasprotju zaznamovano – vrsta določene jezikovne kategorije, in nezaznamovano – abstraktna jezikovna kategorija kot celota.⁵

Lahko rečemo, da gre za sistemizirano možnost besedilne realizacije s skladenjsko ujemanostjo izraziti celotno abstraktno jezikovno kategorijo. Nekaj vzorčnih zgledov homonimnih oblik:

Imenske kategorije – oblike

spolskost – moški spol: *Kdo je trkal? Sosed/Soseda*, ali leksikaliziran frazem *Kdor drugemu jama koplje, sam vanjo pade*.⁶ *Vsak bo dobil nagrado. Študentje in študentke so protestirali*.

števnost – ednina: (*Vsi*) *pišite s svinčnikom* ali leksikaliziran frazem *Vrana vrani ne izkljuje oči*;

sklanjatev – imenovalnik ednine: slovarska oblika; osebkov sklon

Glagolske kategorije (oblike)

besedilna (ne)aktualnost časa – sedanjik: *Sava se izliva v Donavo*, ali leksikaliziran frazem gl. zgoraj *Vrana ... ne izkljuje ...*

slovarski čas, vid – nedovršnik, primer zakrite, na besedotvorje vezane nedovršniške oblike, ko gre za skladenjsko podstavo izglagolskih tvorjenk, npr. zloženk, tip *brat-o-mor* – (to, da) mori (brata); *drv-o-sek* – (tisti, ki) seka (drva) (Vidovič Muha: 2018: 148).

Ostaja vprašanje, zakaj prav te izbrane oblike in ne druge, zakaj pri spolu prav oblika za moški spol in ne srednji. Če odmislimo zgodovinski vidik in upoštevamo samo

⁴ Stavkotvorna imenovalniška funkcija samostalnika nima sklonske opozicije.

⁵ V tem smislu je Jakobson s svojimi morfološkimi opozicijami (1971, 1–16) dopolnil fonološke opozicije Trubeckojja. V tem smislu prim tudi Isačenko (2002, npr. 205–263). – Pri nas Toporišič že v 1. izd. svoje slovnice (1976: 202) in kasnejših izdajah zapiše, da je »m/oški spol slovnično nezaznamovan nasproti ženskem« (2000: 206).

⁶ Vendar oziralnik *kdor* implicira spola *tisti, ki ...*, *tista, ki ...*, *tisto, ki ...*

sinhroni je že bila izpostavljena misel (Vidovič Muha, 1997: 69–79), da gre morda za izbiro oblik, ki so morfološko (naj)manj obremenjene; s stališča praktične stilistike bi šlo lahko za neke vrste jezikovno gospodarnost, pri spolu npr. že pri končnici glasovno prazna $-\emptyset^7$: glasovno izražena $-a$, tip *sosed- $\emptyset$* : *sosed-a*, obrazilih *uči-telj*¹ – tvorjenka 1. stopnje : *uči-telj*¹-ica² – tvorjenka 2. stopnje ipd.

3 Jezikovnosistemski vidik spola

Spol je imanentna (definijska) kategorialna lastnost samostalniške besede, samostalnikov in samostalniških zaimkov (Toporišič, 2004: 255). Vse, kar je osebek, je samostalniška beseda, določena s kategorialno pomensko sestavino spola,⁸ ki je pogoj za prisotnost/odsotnost živosti, človeškosti, pojmovnosti, tudi števnosti kot potencialne skladenjske kategorije števila, sklanjatve kot potencialne skladenjske kategorije sklopa, in osebe.⁹ – Z vidika jezikovnega sistema je spol slovarska kategorialna lastnost samostalniške besede, kot rečeno, z inherentno vrednostjo, kar se potrjuje z dejstvom, da je temeljno delitveno merilo samostalniške leksike prav po spolu. Tudi skladenjsko potenco aktualizira spol s samostalniško besedo, ko ta prevzame za stavčno strukturo definijsko osebkovo funkcijo – vršilec dejanja, glagol pa prav tako definijsko funkcijo povedka – dejanje samo. Razlika med kategorialno lastnostjo spola in drugimi (zaenkrat samo imenskimi) kategorialnimi lastnostmi, izrecno sklanjatvijo, je v tem, da ima kategorija spola slovarsko vrednost, ki jo skladenjsko samo aktualizira, sklanjatev¹⁰ npr. pa jo mora z različnimi sklonskimi funkcijami v stavčni strukturi šele vzpostaviti.

Lahko povzamemo: spol ima za obe funkciji, slovarsko, se pravi poimenovalno, in skladenjsko – urejevalno, samostojna izrazila: slovarsko funkcijo opravljajo lahko netvorjeni, torej korenski morfemi, tip *brat(- $\emptyset$)*, *sestr(-a)*, *dekle(- $\emptyset$)*, in tvorjeni, priponska obrazila oz. pripone, tip *bral(-ec- $\emptyset$)*, *bral(-k-a)*, *deklet(-c-e)*, oboji vedno s skladenjskim morfemom, končnico.

Spol je torej del slovarske strukture jezika, v poimenovalni vlogi je njegova kategorialna pomenska sestavina, in del njegove stavkotvorne slovnične strukture, v urejevalni vlogi njegova skladenjska enota, končnica.

⁷ Ničti morfem pri samostalnikih moškega spola je lahko dvopomenski, izraža skladenjsko (končniško) funkcijo in besedotvorni pomen, npr. vršilec dejanja, tip *pek- $\emptyset$* ← *tisti*, *ki* ...

⁸ Glede na razsežnost pojmovnega polja pomenskih sestavin (semov) uvršča slovarska hierarhija kategorialne med najboljše; določa jih še skladenjska stavčnočlenska funkcija, realizirana z ujemanjem. Kategorialne pomenske sestavine predstavljajo torej most med temeljnima entitetama metajezika – slovarjem in slovnico. V slovarski strukturi sledijo kategorialnim še uvrščevalna pomenska sestavina in razločevalne.

⁹ Več o kategorialnih lastnostih jezika, njihovi vlogi pri oblikovanju stavčno-povedne strukture, o razmerju med besednimi vrstami in stavčnimi členi v Vidovič Muha (2006, 2013, 2015).

¹⁰ Sklanjatev – skladenjskomorfemska, končniška, sposobnost samostalniške besede s sklonsko različnostjo izražati vezljivostne sposobnosti glagola, kot so prisojanje – obvezno imenovalniško razmerje, vezava – pogojno obvezno neimenovalniško (glagolska prehodnost), primik – sklonsko definirano načeloma skupaj s predlogom, katerega denotat, krajevni ev. časovni prislov, ustrezno umešča glagolsko dejanje v aktualni prostor oz. čas (Vidovič Muha 2013; 2015).

3.1 Slovarski vidik kategorije spola

Znotraj slovarske funkcije je za izražanja spola najproduktivnejši besedotvorni vidik, ki je bil v zvezi s poimenovalnostjo oseb ženskega spola do določene mere že analiziran (Vidovič Muha 1997). V tem kontekstu velja opozoriti samo na dva morda bolj zakrita segmenta:

(a) Vzporedna tvorba tako moškega kot ženskega poimenovanja je lahko iz glagola, samostalnika, pridevnika; gre za besedotvornosistemsko poimenovalno neodvisnost enega spola od drugega, tip *igra-lec-ø/igra-lk-a*; *Kitaj-ec/Kitaj-ka*; *zdrav-nik/zdrav-nica*. Tvorjenki za moško ali žensko obliko se razvrščata na enako podstavo, ločuje pa ju po spolu različno obrazilo s končnico. – Iz vzporedne tvorbe omogoča izglasje besedotvorne podstave, ki je, kot kaže, zvočniško. – Iz vzporedne podstave je včasih možna tudi tvorba vrstnega pridevnika, tip *igral-ski*, sicer pa, kot kaže, samo iz podstave poimenovanj moškega spola *zdravni-(š)ki* (zdravni(k)-ski), *pravni-(š)ki*.

(b) Tvorba poimenovanj ženskega spola iz podstave moškega spola je seveda vedno iz samostalnika, tip *slovenist – slovenist-ka*, župan – župan-ja, *dekan – dekan-kal-ja/-ica/-*, *slikar – slikar-ka*; pri nekaterih poklicih nastaja s poimenovanji ženskega spola zadrega, npr. kemi(č)-*ar-ka. Ta tip poimenovanj eksplicira spolsko zaporedje vstopa v javnost: moškemu spolu sledi ženski. – Tudi tvorba vrstnega pridevnika z obrazilom -ski je v veliki večini vezana na postave iz poimenovanj moškega spola, tip *dekan-ski*, *slikar-ski*, *general-ski*, tudi *knjižničar-ski*, *učitelj-ski*, *pravni(k)-ski*. – Jezik torej omogoča tvorbo vseh poimenovanj ženskih oseb, ki so ali postanejo družbeno aktualna, se pravi, ki imajo ustrezno pomensko referenco.¹¹

Na splošno pa lahko povzamemo: Ne samo z vidika apriorne družbene diskreditacije, ampak tudi z vidika temeljne jezikovne kulture je reševanje vprašanja poimenovanj ženskih oseb samo z okruški, kot bi upravičeno poimenovali ženska priponska obrazila v poimenovalni vlogi, skrajno žaljivo. Kot da gre res za nekaj, kar se v večini primerov preveča na moški spol. Biblijska asociacija je tu na mestu.

3.2 Skladenjski vidik kategorije spola

Ko gre za vezivno, torej skladenjsko (stavkotvorno) funkcijo, so že po definiciji KL lahko samo končniške, izražajo jo torej nesamostojni (vezani) skladenjski morfemi.

Stavčna aktualizacija spola in tudi drugih kategorialnih lastnosti osebkove funkcije se kaže v ujemanju, se pravi v sposobnosti (potenci) samostalniške besede vzpostaviti s skladenjskimi morfemi, končnicami, vezivno tkivo v tem primeru med samostalnikom in glagolom, torej med stavčno aktualiziranim osebkom in povedkom, procesorjem in procesom.

¹¹ Nekaj tipoloških predstavitev poimenovanj po spolu za češčino prim. Štícha idr. (2013, 296-301).

V zvezi s spolom lahko govorimo o t. i. primarni stavkotvorni ujemanosti: na prvi stopnji jo povzroča osebek kot konstitutivni stavčni člen za vzpostavitev razmerja z drugim konstitutivnim stavčnim členom, povedkom. – Zanimiva je primerjava s števnostjo: izvirno je prav tako slovarska kategorija, za razliko od spolskosti pa jo izraža števnik, podtip pridevniške besede, v stavčni strukturi torej razvijajoči člen, prilastek samostalnika v katerikoli stavčnočlenski vlogi. Ker se končniško izražena ujemanost števniskega prilastka kaže v privzemanju kategorialnih lastnosti jedrnega samostalnika, bi bilo pri pridevniški besedi mogoče govoriti o t. i. sekundarni stavčnočlenski ujemanosti.

3.2.1 Stavčna struktura tip *Kdo/Kaj je kaj*

Antropocentričnost ločuje zaimke tipa *kdo*, torej samostalniki č+, in *kaj* pojmovni izsamostalniški povedkovnik, torej č- s formalno (slovarsko) kategorijo spola. Izsamostalniškemu povedkovniku kot definicijsko pojmovnemu¹² vedno ustreza vprašalnica *kaj*, torej *Kdo je kaj*, lahko tudi *Kaj je kaj*, pri čemer *kaj* v osebkovi funkciji ohranja opozicijo z *kdo*, v povedkovodoločilni z denotatom pojmovnosti te opozicije sploh ne more imeti.

Glede na predvidljivost hierarhizacije pojmov, ki jo implicira razmerje med osebkovim *Kdo/Kaj* in povedkovodoločilnim izsamostalniškim *kaj* v izpostavljeni stavčni zgradbi, je mogoče ločiti (slovarsko)sistemsko raven od besedilne.

(a) Za razliko od besedila se pri slovarju realizira hierarhizacija pojmov, ki temelji na enosmerni zajetosti (inkluzivnosti): pojmovno ožje se vedno razlaga s pojmovno neposredno širšim (Lyons 1980: 300-305; Vidovič Muha 2000²2013: npr. 189-190). Gre za tip

Kdo je kaj, npr. Človek je bitje;

Kaj je kaj, npr. *Pes je domača žival; Smreka je iglavec*;¹³ *Miza je pohištvo*.

Zapolnitev obeh vzorčnih tipov je predvidljiva oz. relativno dokončna, saj gre, kot rečeno, za razmerje načeloma neposredne nad- in podpomenskosti. Lahko rečemo, da je tovrstna inkluzivnost obče veljavna, načeloma preverljiva. Zato je zanjo smiselna nezaznamovanost vseh kategorij: glagolskih, ko gre npr. za čas – oblika za povedni sedanjik, samostalniških, ko gre npr. za števnost – edninska oblika, sklonskost imenovalniška, spol ohranja svojo slovarsko vrednost. – Konotativnost na slovarski (sistemski) ravni ne pride v poštev (terminološki slovarji) oz. je sistemsko predvidljiva (splošni razlagalni slovarji).

¹² Pojmovnost (abstraktnost) je ena izmed definicijskih lastnosti povedkovnika. Vsi samostalniki, ki postanejo sekundarni povedkovniki in s tem preidejo v funkcijo povedkovnega določila, postanejo pojmovni, tip *Sosed je učitelj* – uči (Vidovič Muha 2006 idr.).

¹³ Samo zasnova razlagalnih terminoloških slovarjev lahko dosledno izhaja iz premise, da je pojmovno širše tudi predstavno širše. Za splošne razlagalne slovarje to nujno ne velja, prim. tip *Smreka je iglavec* : *Smreka je drevo*. – Jezikovna (slovarska) sistemizacija leksike v monografiji Vidovič Muha (2013: 51-97).

(b) Na besedilni ravni pripisujemo določeno dejavnost, lastnost naključno (besedilno) aktualnemu komu (č+) ali ev. čemu (č-). Razmeroma pogost je tip z antropocentričnim osebkom, torej č+, in seveda pojmovnim izsamostalniškim povedkovim določilom, torej č-:

Kdo je kaj: č+ je č-

Osebkov samostalnišnik (č+) je lahko identificiran z vsaj dvema tipoma izsamostalniških povedkovnikov (č-), ki ju ločuje, med drugim, delna različnost skladijskega obnašanja, s stališča spola pa možnost družbenih korekcij jezikovnega sistema. V obeh primerih pa je slovarska zasedenost osebkovega samostalnika (č+) odprta, lahko občno- ali lastnoimenska.

Sekundarni povedkovnik (č-) v povedkovem določilu poimenuje

(b₁) predvsem značajske lastnosti, navade, vedenjske vzorce:

- po izvoru so tovrstni samostalniki lahko primarni, netvorjeni ali tvorjeni, lahko pa tudi sekundarni, metaforični iz prvotnih samostalnikov z oznako č+ ali č-;
- kot sekundarni izsamostalniški povedkovniki se lahko opisno stopnjujejo tudi s prislovi, sicer pa se družijo z lastnostnimi (mernimi) pridevniki stopnje;
- tako pri č+ kot č- je možna konotativna zaznamovanost, največkrat čustvenost (ekspresivnost), lahko pozitivna ali negativna:

*Sosed/Soseda je (velik) kolerik, trma, lenuh; slabšalno čveka, baraba, klepetulja, pris-moda; copata; gobezdalo/ekspresivno dobričina; (zelo) učitelj, (zelo) človek.*¹⁴

(b₂) družbeno pridobljene karakteristike – poklici, nazivi, funkcije, status (položaj) ipd.:

- po izvoru so tovrstni samostalniki lahko samo primarni, netvorjeni ali tvorjeni;
- nobene vrste stopnjevanje ni mogoče;
- konotativnost ni mogoča:

Sosed je sodn-ik, predsed-nik, Soseda je sodn-ica, predsed-nica; Sosed je arhitekt, Soseda je ahitekt-ka; Sosed je kemik, Soseda je kemič-ar-ka; Sosed je akadem-ik, Soseda je akadem-ka,¹⁵ akadem-ič*-ar-ka.*

Zapolnitev obeh sistemskih vzorčnih tipov (b₁ in b₂) je naključna, se pravi vezana na besedilne, pragmatične okoliščine, kar potrjujejo kategorialne lastnosti, tudi aktualnost besedilnega časa:

Sosed je/je bil/bo predsednik/učitelj.

Zlasti na ravni tovrstnih, z družbenim statusom identificiranih poimenovanj se aktualizira vprašanje tudi jezikovnoizrazne prepoznavnosti žensk kot tovrstnih subjektov.

¹⁴ Prav možnost (opisnega) stopnjevanja sekundarnih izsamostalniških povedkovnikov, je pomemben dokaz, da imamo pri povedkovnikih opraviti z drugačno skladijsko funkcijo kot je definicijska samostalniška (Vidovič Muha, 2006; 2015).

¹⁵ Gre za sistemski, regularni tip, nastal na podlagi vzporedne tvorbe z moškim poimenovanjem.

V povedkovem določilu, torej kot ime poklica, se lahko pojavlja po spolu nezaznamovana oblika, homonimna z obliko za moški spol, tip *soseda je arhitekt*. Čeprav je jezikoslovno tudi nezaznamovana moška oblika ustrezna, je smiselno, da se upošteva poimenovanje, ki bo družbeno korektno, se pravi oblika za ženski spol.

Za podtip gre v primerih, ko je v povedkovem določilu lastno ime, osebna identifikacija. Omenili smo že, da lastna imena, za razliko od občnih, niso pojmovno (pomensko) posplošujoča, saj vedno poimenujejo posamezno – ime koga: V tem smislu je vezni glagol biti zamenljiv z imenovati (se), torej *Sosed se imenuje Tone Novak* z ustrežno vprašalnico *Kako se imenuje* 'Katero ime ima ...' npr. *sosed*?¹⁶

4 Osebni zaimki, že po imenu sodeč, so antropocentrični, v celoti za 1. in 2. osebo vseh treh števil, delno za 3., ki pozaimenja, kot vemo, vse samostalniške denotate, seveda tudi tiste z oznako človeško.

Zaimka za 1. in 2. osebo sta edina znotraj samostalniške besede, katerih slovarska kategorialna lastnost spola je neposredno prepoznavna iz vsakokratnih udeležencev govornega dejanja. Slovarsko identifikacijo spola izražata jaz – govoreči, ti – ogovorjeni, v besedilu ustrezne antropocentrične končnice za 1. in 2. osebo. Zato je tudi njun denotat brez jezikovno (spolsko) modificirajočega vmesnika. Identifikacija zaimkov *jaz* in *ti* je samo lastnoimenska, se pravi, da poimenuje posamezno, v primeru besedilne vrednosti osebnega zaimka nujno tudi eno. Prepoznavnost spola je neposredno izkustvena

5 Glede na usmerjenost trenutne javne polemike v zvezi s spolno identiteto predvsem na rekonstruiranje jezikovnega izraza, se pravi zrcalne podobe življenjske realnosti, naj bo ta dodatek bolj v razmislek o bistvu vprašanj, ki izhajajo iz razmerja med ženskim in moškim svetom.

Veliko je poglobljenih analiz o ženski v literaturi, o ženskem avtorstvu umetnostnih besedil in s tem povezanim ženskem principu, manj oz. zelo formalistično – t. i. ženske kvote v različnih (političnih) telesih – pa se razpravlja o ženskem principu v tistem segmetu realnega javnega življenja, ki diktira moč, oblast kot refleks na kapitalu temelječe ideologije, tudi v politiki. – Površinsko je prizadevanje, naj ženska vstopa v svet, katerega vrednostni sistem je izoblikovan na principu moškega razumevanja sveta. Socialna sposobnost in iz tega izvirajoči socialni status ženske se vrednoti v glavnem po tem, v kolikšni meri je sposobna privzeti načela javnega, po moškem principu izoblikovanega sveta. Velik dodatni napor je potreben ženski, ki vstopa v ta svet in poskuša biti v njem uspešna. – To seveda ni vprašanje samo slovenskega prostora, to je temeljno vprašanje sodobnega, aktualnega koncipiranja vrednostnega sistema javnega življenja, ki nam kroji usodo. Katero sestavino njegove trikomponentnosti kapital – moč – oblast vrednostno oblikuje ženska? V kateri se vrednostno, bolje enakovredno srečujeta moški in ženski princip? Sploh v kateri?

¹⁶ Povedkovodoločilna razločevalnost v smislu vrednosti zaimka kdo (č+) za izsamostalniški povedkovnik, kot to navaja Toporišič (2000: 308), ne more biti relevantna, saj je ime pojmovni samostalniki.

Kaj je mogoče storiti? Razkranje takšnega sveta – s čim, s katerimi ženskimi koncepti? Jasen odgovor na ta vprašanja bo terjal tudi jasen izraz, saj jezik je vendar celota; larpurlartizem, mimikrija zavožene ideologizacije družbe – vse to prek omejitve socialnega statusa tistih subjektov, ki so v predstavljenem vrednostnem sistemu družbe, se pravi žensk, zapostavljeni. Nenavadno je, da skušamo spreminjati družbeni status polovice človeštva tako, da umujemo, kako bi razbili jezikovni izraz, ki pač samo zrcali skrivenčeno realnost.

Pred več kot dvajsetimi leti sem zapisala: »Morda pa nam bo sčasoma le uspelo preurediti vrednostni sistem naše družbe v smislu celovite integritete človeka. Jezik bo najzanesljivejše znamenje vsakršnih sprememb – pustimo mu njegovo temeljno vlogo in ne razbijajmo zrcala, če nam naša podoba ni všeč.« (1997: 69-79).

Povzetek

1 Problematika spola sodi v dve veliki, vsaj na videz ločeni tematiki: jezikovno-sistemska – poimenovalno in urejevalno, se pravi slovarsko-slovnično na eni strani, in biološko, problematizirano antropocentrično z vidika enakovrednosti družbenega statusa zlasti ženskih in moških oseb.

Navidezna ločenost izvira tudi iz dejstva, da se v zvezi s spolom družbeno vprašanje ženske glede na moškega, omejuje na izraz, se pravi na jezikovno formo; denotat ostaja v ozadju, kot da je jezik samo forma. Pomanjkljivo je zavedanje, da moč besede ne izhaja iz razgradnje jezikovnega izraza, iz takšne ali drugačne kompozicije morfemov, ampak iz prizadevanja po spreminjanju okolja, ki ga jezikovni izraz odseva.

2 V zvezi z jezikovnosistemska problematiko spola, temeljne kategorialne lastnosti samostalniške besede, moramo izhajati iz spoznanja o njenih dveh različnih skladenjskih vlogah v minimalni osebko-povedkovi stavčni strukturi: iz vloge osebka na eni strani in na drugi iz vloge povedkovega določila, ko ta nastane iz samostalnika. Osebko mesto je definirano z vsemi skladenjsko aktualiziranimi kategorialnimi lastnostmi samostalniške besede, se pravi spolom s človeško +/-, živo +/-, številom, sklonom, tudi z opozicijo konkretno : abstraktno. – Pri sekundarnem izsamostalniškem povedkovniku v povedkovem določilu, se pravi pri glagolskem segmentu stavka, moramo upoštevati dejstvo, da je tovrstni povedkovnik lahko samo pojmovni (abstraktni); gre pač za slovarskopomenski del t. i. zloženega glagola v povedkovi funkciji.

Jezikovne kategorije kot prepoznavne lastnosti posameznih besednih vrst v funkciji stavčnih členov določa referenčna binarnost v smislu zaznamovano – nezaznamovano: v prvem primeru gre za poimenovanje vrste znotraj posamezne kategorije, npr. oblika za moški spol ne glede na antropocentričnost referira s slovarskim in skladenjskim denotatom samostalnika moškega spola, v drugem primeru ista oblika izraža samo (skladenjsko) ujemanost s katerimkoli samostalnikom ne glede na slovarsko referenco spola. – Družbeno poseganje v vrednostno urejanje poimenovanj poklicnih in drugih javnih položajev žensk je mogoče, ko gre za slovarski segment problematike: poimenovalni

vzorci tako za ženske kot moške sodijo v jezikovni sistem. Tvorba poklicnih in drugih družbeno izpostavljenih ženskih poimenovanj je jezikovnosistemsko odprto, zahteva samo družbeno doslednost rabe. Drugače je, ko gre za slovnico, vezivno funkcijo jezikovnih kategorij in seveda tudi spola. Pri vseh kategorialnih lastnostih, torej tudi pri spolu so to sistemizirane oblike, ki ustrezajo nezaznamovanosti jezikovnih kategorij – spola, števila, pri glagolu časa idr.

VIRI IN LITERATURA

- M. A. K. HALLIDAY, 1994: *An Introduction to Functional Grammar*. London, Melbourne, Auckland: Edward Arnold.
- Александр В. ИСАЧЕНКО, 2002. *Теория значения в системе функциональной грамматики*. Москва: РАН.
- [Aleksandr V. Isačenko, 2002: *Teorija značenja v sisteme funkcional'noj grammatiki*. Moskva: RAN.]
- Roman JAKOBSON, 1971: Zur Struktur des russischen Verbums. *Selected Writings*. The Hague – Paris: Mouton. 3–16.
- Ursula DOLESCHAL, 2015: Genderlinguistik in Slowenischen. Möglichkeit und Grenzen einer Genderfairen Sprache. *New Approaches to Gender and Queer Research in Slavonic Studies*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- František ŠTÍCHA idr., 2013: *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.
- Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 1997: Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti. 33. *SSJLK. Zbornik predavanj*. Ur. A. Derganc. Ljubljana: FF. 69–79.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2006: Kategorialnost leksemov med slovarjem in slovnico = On the categorialness of lexemes between lexicon and grammar. V: *Slovensko jezikoslovje danes = Slovenian linguistics today*. Ur. A. Vidovič Muha. *Slavistična revija* 54/4 (pos. št.). Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 23–42, 377–99.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2015: Propozicija v funkcijski strukturi stavčne povedi: vprašanje besednih vrst. *Slavistična revija* 63/4. 389–406.

SUMMARY

1 Questions of gender fall under two large, seemingly separate topics: on the one hand, language's naming and ordering system—that is the lexical and grammatical—and on the other, the biological, anthropocentrically problematized from the standpoint of social status, especially of female and male individuals.

The apparent separation also stems from the fact that being linked to gender, the social question of male-female is limited to terms—that is, to language forms; that which is denoted remains in the background, as if language is but a form. There is a flawed idea that a word's force does not derive from deconstructing an expression into various composite morphemes but from endeavoring to change the environment reflected in an expression.

2 As relates to language system questions of gender and the fundamental category features of a nominal word, we must proceed from knowledge of its two differing structural roles in a minimal personal utterance sentence structure: on the one hand, from the role of the subject; on the other, from the role of the predicate when it is a noun. The place of the subject is defined by all structurally manifested category features of a nominal word—that is, by gender and human +/-, animate +/-, number, and case, as well as by the opposition concrete-abstract. In the presence of a secondary nominal predicate in a predicate complement—that is, in the part of a sentence with a verb, we must take into account the fact that this type of predicate is only an abstract lexical component of a so-called compound verb with a predicate function.

The referential binary marked-unmarked determines language categories as identifying features of individual word types in their functions as parts of a sentence: in the first instance, it is a matter of naming types within an individual category—for example, the masculine gender form, regardless of anthropocentricity, references lexically and by declension a masculine gender noun. In the second instance, the same form expresses only (by declension) a connection with any noun regardless of lexically referenced gender. Social manipulation of the evaluative ordering of the names of women's professional and other public positions is possible when it is a matter of the lexical aspects in question: naming patterns belong to the language system. The creation of professional and other socially established names is open in a language system. Only consistent use in society is required. The lexical, conjunctive function of language categories, including, of course, gender, is another matter. For all category features, among them gender, these are systematized forms that support the unmarkedness of linguistic categories—gender, number, verb tense, etc.

I SLOVNICA – SLOVAR

UDK 811.163.6'366.52'367

Andreja Žele

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

andreja.zele@ff.uni-lj.si

SPOL V PREDIKACIJI

Namen prispevka je na kratko predstaviti in utemeljiti, zakaj je znotraj jezika oz. v našem primeru v slovenščini, možna celostna izrazitev referenčnega spola le na poimenovalni ravni, medtem ko skladenjska oz. slovnična razmerja v procesu upovedovanja in s ciljem jasnega sporočanja zahtevajo prevlado slovničnega ujemanja, ki lahko ohranja najvišjo možno skladenjskopomensko razločevalnost leksike in s tem tudi jasnost ubesedenega.

Ključne besede: spol, referent, ujemanje, slovnične kategorije

This article aims briefly to present and explain why the integrated expression of referential gender within a language, in this case, Slovene, is only possible on the denotative level. It further clarifies why in the process of clause formation, syntactic or grammatical relations, whose principal purpose is clarity of communication, strictly favor grammatical agreement to maintain the highest possible level of syntactic-semantic lexical distinction, as well as clarity of the verbalized load.

Keywords: gender, referent, agreement, grammatical categories

1 Ujemanje znotraj predikacije je sprožilo tudi vprašanje izražanja spola v slovenščini. Spol v oblikoskladenjski rabi izražajo tudi glagolske oblike. In te oblike so razločljive tako slovnično kot pragmatično;¹ kompleksnost spola kot kategorije je, da mora pri določenem segmentu poimenovanj za človeškost oz. živost vzpostaviti razmerje med jezikovnim (slovničnim) in referenčnim zunajjezikovnim (družbenim) pojmovanjem.² Torej poimenovalna in sporočajska vloga jezika je, da z referenčnim³ zunajjezikovnim razmerjem v družbi vzpostavlja vzporedno soodvisnost dveh sistemskih celot: družbenega in jezikovnega sistema. Vendar ta nujna soodvisnost ne pomeni tudi istega načina in zmožnosti izražanja razmerij znotraj posameznega jezika; cilj jezika je zlasti nedvoumno, celovito in natančno sporočanje in za to uporabi vsa razpoložljiva razlikovalna sredstva. Torej zaradi pisnega in govornega izražanja oz. sporočanja morajo biti poimenovanja vseh referenčnih in nereferenčnih predmetov, bitij in pojavov tudi oblikovno-pomensko opredeljena, ker le tako se lahko umestijo v oblikoslovno-skladenjski sistem jezika in znotraj njega zavzamejo dovolj razločevalne vloge in razmerja, ki omogočajo sporočilno dovolj natančna in jasna besedila. Torej

¹ Pomembna je pripomba (Kunst Gnamuš 1989/90: 15), da razlika v paradigmatici ženskih in moških sklonskih oblik ni motivirana pomensko, ampak pragmatično.

² V slovenski slovnici Jožeta Toporišiča (*2000: 266) sta pomenski kategoriji živost in človeškost pomembno opredeljeni kot podspola. Škoda, da nista ti dve kategoriji v slovnici bolj problemsko obdelani ravno z vidika spola, saj avtor eksplicitno napiše, da zaslužita več pozornosti, ker »sta del problematike spola sploh« (Toporišič 1981: 82).

³ V prispevku uporabljam mednarodni poimenovanji **referent** za **nanosnika** in **referenčni spol** za t. i. **naravni (nanašalni) spol**, ker sta zaenkrat predstavno ustreznejši.

kategorija spola ima svojo vlogo najprej znotraj pojmovno-pomenske zgradbe leksema, potem pa se prenese in izraža še v skladenjskih razmerjih, in v skladnji vlogo zgolj-pomenskega spola prevzame slovnični oz. skladenjski spol.⁴ Slovnični spol pa teži k sistemski vključitvi, zapolnitvi in dovolj razločevalni izrazitvi vseh možnih razmerij;⁵ torej s končniško razločevalno rabo teži k nedvoumnosti oz. natančnosti sporočanega brez vrednotenjskih oznak.

2 Predikacija

Predikacijo tu pojmem kot aktualno dinamično dvosmerno determinacijo (Popela 1968: 119–120), ki je v procesu upovedovanja osnovna zgradbena (stavkotvorna) prvina stavčne povedi. Dvosmernost predikacijskega razmerja omogočata statična determinacija z jedrnim osebkom, ki dejanju v povedku ujemalno določa osebo, spol in število, in dinamična determinacija z jedrnim povedkom, ki osebkem kot vršilcu ali nosilcu vezavnevezljivostno prisoja neko dejanje ali stanje, in to nestalno oz. aktualno dejanje ali stanje je na osebek vezano tudi z vidika časa, načina in naklona. Osrednja slovnična kategorija osebkov, navadno imenovalniškega, je oseba kot prvenstveno samostalniška kategorija, ki je kot glagolska oseba hkrati tudi ujemalna lastnost glagola;⁶ slovnično-pomensko je določena s spolom (hkrati z živostjo^{+/–} in človeškostjo^{+/–}) in številom (hkrati s števnostjo^{+/–}) osebkov. Z vidika povedi oz. upovedovanja pa je oseba tudi ključna aktualizacijska kategorija (Novotný 1979: 293),⁷ saj vsak glagol že z vidika formalne stavčnočlenske organizacije teži k uporabi osebne glagolske oblike.⁸

⁴ Spol v slovenščini se je že večkrat opredelil »inherentna kategorija oblikoslovno-skladenjskih pravil, ki omogočajo izražanje sintagmatskih razmerij in besedilne povezanosti, hkrati pa opravlja prikazovalno (reprezentacijsko) vlogo. [...] Opraviti (pa) imamo z nesorazmernim razmerjem med slovničnimi in prikazovalnimi (reprezentacijskimi) pravili« (Kunst Gnamuš 1994/95: 255).

⁵ Slovnični spol kot oblikoskladenjski pojav omogoča največjo razločevalnost in neprekrivnost, in hkrati zaradi neprekrivnosti tudi največjo vključevalnost (prim. Tafra 2005: 83–98).

⁶ Opredelitve v Slovenski slovnici (42000: 272) umeščajo kategorijo osebe med samostalnik in glagol in vsaj preveč prikrito pod naslovom **Inherentne kategorije sklonljivega** (266) s samo drobnim nadnaslovom **Kategorije samostalniških besed – inherentne** nad črto na strani 267 je oseba predstavljena kot samostalniška kategorija: »Oseba je slovnična kategorija, odsevajoča sporočanje razmerje med udeležencema pogovora (izmeničnima tvorcema in ogovorjencema) ter neudeležencem pogovora. [...] Glagolska oseba je ujemalna lastnost glagola glede na osebne zaimke. Oseba pri glagolu izraža tudi odsotnost osebe (v imenovalniški obliki).« Kot samostalniška kategorija je oseba eksplicitno opredeljena v Slovenskem leksikalnem pomenoslovju (Vidovič Muha 2000: 33): »Oseba kot kategorialna lastnost samostalniške besede je neposredno vezana le na 1. in 2. osebo – tvorini prvini govornega dejanja, vedno človek kot udeleženec govornega dejanja z osebnim lastnim imenom; 3. oseba je vse, kar ni 1. in 2. oseba [...] V tem smislu je 3. oseba pomensko najsplošnejša (ekstenzivna), na ravni kategorialnih pomenskih sestavin jo določa spol, ev. podspol.«

⁷ Jiří Novotný (1979: 293) po zgledu teorije členitve po aktualnosti kategorijo osebe iz ujemalnega predikacijskega razmerja prestavlja tudi na ravni upovedovanja, in sicer kot tudi aktualizacijsko kategorijo »kategorije aktualizacijske« v izhodišče členjenja po aktualnosti.

⁸ Slovenska slovnica (42000: 576) glagole, ki imajo vršilca dejanja ali nosilca poteka ali stanja, imenuje »prisojevalni glagoli«. J. Toporišič (1982: 157) v povezavi z opredelitvijo prisojevalnega razmerja uporabi tudi opredelitev »medsebojno oblikovno razmerje osebkov in povedka« (1982:157).

2.1 Torej predikacijsko oz. prisojevalno razmerje ravno zaradi stavkotvornosti ni in ne more biti (zgolj) enosmerna določna odvisnost v smislu statičnih determiniranih sintagem v smislu samostalniških zvez s samostalnikom kot jedrom in pridevnikom kot prilaskom – v čeških slovnicaх se v teh primerih ponavlja opozorilna trditev, da »predikace není determinace«.⁹ V prisojevalnem razmerju je bistvena izhodiščna samobitnost tako osebka kot povedka, ki vzpostavljata obojesmerno oz. vzajemno slovnično-pomensko odvisnost.¹⁰ Na ravni stavčne povedi o nadvladi predikacijskega prisojevalnega razmerja odloča ravno večja stavkotvorna trdnost obojesmerne vezi,¹¹ ki vključuje tudi usmerjeno namero kot dinamično aktualnost, ki jo s kategorijami časa, naklona in načina ob osebek z osebo vnaša povedek in tudi formalno potrjuje z osebnimi glagolskimi oblikami v zgledih kot *Otroci pojejo – Pojejo – Poje se* (nasproti enosmernemu ujemanju v npr. samostalniški zvezi ali t. i. statični sintagmi *pojoči otroci*);¹² zato je navadno osebek imenovan kot pomensko izhodišče stavka in kot nosilec prisojanih lastnosti, ki določa ujemalno obliko povedka glede na osebo, število, spol in sklon povedek pa je kot pomensko jedro stavka oz. vsakega t. i. predikacijskega akta¹³ prisojevalec kategorij časa (aktualnost +/-) in naklona (resnično +/-).

3 Spol: slovnični in referenčni (naravni). V bistvu lahko govorimo samo o referenčnem (naravnem) spolu, ki se v jeziku izraža z različnimi končnicami, ki so nujne zaradi vzpostavljanja skladenjskih (slovničnih) razmerij. Del izbora končnic je soodvisen od referenčnega spola, preostali del izbora končnic za neživo predmetnost in pojavnost, ki je tako pojmovno kot pomensko tudi povezan z določenim družbenokulturnim okoljem, pa se zlasti primerjalno oblikovno uskladi s siceršnjimi morfonološkimi zmožnostmi jezika (tj. nekakšna izkušnjska analogija rabe oblik). Prav nujnost vzpostavitve končniškega razmerja v skladnji je pomenila tudi nujnost vzpostavitve t. i. slovničnega spola

⁹ Če upoštevamo še veljavno delitev na tri temeljna skladenjska razmerja (Ružička 1959: 12–13): – predikacija ali predikativna sintagma oz. slovenjeno kot 'prisojevalni ali stavčni sestav oz. prisojevalno ali stavčno razmerje' za »prisudzovaci čiže vetný sklad«, – determinacijska sintagma oz. slovenjeno kot 'določevalno razmerje' za »určovací sklad«, – koordinacijska sintagma oz. slovenjeno kot 'koordinacijsko razmerje' za »prirad'ovací sklad«.

¹⁰ Ta vzajemna povezanost osebka in povedka je navsezadnje lepo kaže v *biti*-stavkih, kjer se za vzpostavitev razmerja med osebkom in njemu prisojano aktualno vsebino vse ali pa večina slovničnih kategorij osebka in povedka (oseba, spol, število in sklon; čas in naklon) navadno prenese na nepolnopomenski glagol *biti*, ki kot slovnična vez vzajemno povezuje osebek s povedkom in obratno, npr. *Ta človek bi bil lahko / še bo prava ikona* ipd.

¹¹ Jiří Novotný (1979) to vzajemno odvisnost prisojevalnega razmerja predstavlja tako na pomenski kot slovnični ravni. Na pomenski ravni s stavčnega vidika povedek uveljavlja svojo vezljivostno nadvlado, hkrati znotraj zveze osebek – povedek predstavlja osebek neko aktualizacijsko izhodišče upovedovanja, ki ga povedek samo še dodatno pomensko določa. Na slovnični ravni je spet nosilec vezljivosti povedek, ki vezavno organizira vse stavčne člene, hkrati pa je znotraj zveze osebek – povedek tudi osebek izhodiščni nosilec kategorij kot oseba, spol, število, sklon, ki jih ujemalno prevzema povedek.

¹² O tem podrobneje Jaroslav Popela (1968: 119–122).

¹³ Na ravni stavčne povedi in nadpovedne skladnje se t. i. »predikačni akt« izhodiščno uresničuje s povedkom kot osrednjo stavčnočlensko vlogo in njunima kategorijama časa (aktualnost +/-) in naklona (resnično +/-), na sporočilni ravni pa povedek lahko ostane neizražen, npr. vzlik *Čudovito!*, napis *Kruharna* ipd. (Grepč, Karlík, 1998: 415).

(nasproti referenčnemu oz. naravnemu spolu);¹⁴ t. i. slovnični spol ni torej nič drugega kot slovnično (oblikoskladenjsko) razmerje končniškega ujemanja oz. kar slovnično ujemanje.¹⁵ Tako z vidika končniških oblikoskladenjskih razmerij lahko govorimo kvečjemu ali zgolj o končniški razlikovalnosti, ker mora jezik končniško zajeti vsa poimenovanja za referenčne in nereferenčne vsebine, tj. človeške, žive in nežive, in med slednjimi tudi izmišljene. In za vzpostavljajanje hierarhičnih razmerij v jeziku naj bi bila izhodiščno nezaznamovana tista jezikovna oblika,¹⁶ ki v rabi omogoča (naj)večje izrazno razlikovanje in hkrati vključevanje – in z vidika referenčnega spola so spolske oblike za moški spol izhodiščno najbolj nevtralne in hkrati najbolj vključujoče tudi za ženski spol; slednje se potrjuje tako na morfemski (oblikotvorni in besedotvorni) kot na skladenjski ravni. In jezik kot sistem hierarhičnih razmerij že po svojem obstoju teži k vključevalnosti, ker z izključevalnostjo bi sam sebe negiral oz. samoukinjal. Nasprotno je referenčni spol vezan na naše zaznavne in spoznanjske zmožnosti, kar se povedno pokaže že pri živalskih poimenovanjih, ki, v nasprotju s človeškimi, pogosto nimajo posebnega oz. razlikovalnega poimenovanja za bitje ženskega ali moškega spola.

Lahko povzamemo, da o prekrivanju ali križanju slovničnega in referenčnega spola lahko govorimo samo na ravni poimenovalnih zmožnosti, medtem ko na skladenjski ravni, tj. na ravni slovnice, lahko govorimo o slovničnih razmerjih, ki znotraj slovničnega ujemanja vključujejo in upoštevajo spolske oblike; slovnično oz. končniško neujemanje pa opozori tudi na vzporedno pomensko ujemanje v primerih kot *Dekle se je tja zatekla/zateklo po pomoč* (nasproti *Dekleta so predstavila pester in raznolik program*).

3.1 Spol v soodvisnosti z drugimi kategorijami. Na spol kot slovnično-pomensko kategorialno lastnost vseh poimenovanj so vezane kategorialne pomenske sestavine človeškost, živost in števnost. V upovedovanju se pomenska kategorialnost spola (s človeškostjo^{+/-}, živostjo^{+/-} in števnostjo^{+/-}) prilagaja skladenjskim oz. slovničnim lastnostim spola (sklon, število), slovnična oz. skladenjska razmerja pa se vzpostavljajo s končniškimi oblikami, ki tudi izrazno združujejo osebo, spol, sklon in število poimenovanega. Predikacijsko razmerje torej sooblikujejo vse zgoraj naštetе pomenske in slovnične kategorije, od človeškosti/nečloveškosti, živosti/neživosti in števnosti/neštevnosti do spola, sklona, števila; tudi zato tovrstno združeno izražanje kategorij v isti končnici ne more imeti neposredne povezave zgolj z referenčnim spolom in ne more oblikovnorazločevalno izražati zgolj njega – ujemanje ni privilegij izražanja zgolj spola.

¹⁴ Ankete, izvedene sicer na zgledih v hrvaščini, opozarjajo na tudi siceršnje slabo razumevanje in posledično prepoznavanje slovničnega spola in s tem tudi na slabo razlikovanje med referenčnim spolom in slovničnim spolom (Tafra 2007). Avtorica išče vzroke za to v 1) neločevanju dejanskega pomena leksema od njegovih slovničnih lastnosti, 2) neprepoznavanju števnih in neštevnih samostalniških poimenovanj, 3) neločevanju novotvorjenke od zgolj nove oblike določene tvorjenke in v 4) nezmožnosti ugotavljanja slovničnih lastnosti iz skladenjske rabe.

¹⁵ Terminološka enota »slovnični spol« je v Enciklopediji slovenskega jezika (Toporišič 1992: 289) opredeljen kot »lastnost samostalniške besede, da na pridevniške besede vpliva v smislu oblikovne enakosti (ali vrste).«

¹⁶ Tu se mi zdi bistveno opozorilo, da je treba pojem **nezaznamovanosti** razumeti kot nerelevantnost in nevtralnost določene kategorije, ne pa si npr. nezaznamovano rabo moške spolske oblike razlagati kot odsotnost informacije o ženskem spolu (prim. A. Vidovič Muha 2006: 34).

4 Spol (slovnični in referenčni) v slovenski predikaciji¹⁷

Spol v predikaciji sproži vprašanje tako pomenskega kot oblikoskladenjskega ujemanja med udeleženci in povedjem. Referent oz. referenčna vsebina se pretežno izraža (že) v pomenu poimenovanja, končnica pa združuje zlasti slovnične oz. skladenjske kategorije. Tako referenčni spol poudari pomensko ujemanje, slovnični spol pa slovnično (končniško) ujemanje.

4.1 Možnosti izražanja znotraj predikacije odpirajo kategorialno triado oseba – čas – način.

4.1.1 Z osebo je poudarjena tudi vloga živosti in človeškosti. Z vidika referenčnega spola so vsespolski oz. splošnospolski osnovni zaimki kot *kdo, kaj, jaz, ti*. Pri sporočanju ali nagovarjanju javnosti bi najvišjo stopnjo spolske nevtralnosti dosegli z določenimi končniškimi glagolskimi oblikami, in sicer s 1. osebo množine in 3. osebo ednine srednjega spola in z dodanim *se*, ki izraža nedoločeno osebo oz. splošnega vršilca.

4.1.1.1 Tudi povezanost spola s števnostjo se jasno kaže ravno v predikacijskem razmerju, npr. *Škarje so potrebne za pravilen razrez, Grmovje se je razraslo tudi na sosednje parcele, Jelenjad je do lani delala škodo na poljih, Iz vejevja je sčasoma nastalo uporabno dračje* ipd.

4.1.1.2 Z vidika ujemanja je posebnost neimenovalniški osebek. Odsotnost, umik ali nedoločnost referenčne osebe se izraža z osebno glagolsko obliko v tretji osebi srednjega spola ednine, lahko tudi z dodanim zaimskim morfemom *se*, npr. *Govori(lo) se (je)*. To so lahko osebkeve zveze s števnikom in množinskim rodilnikom *Pet/Nekaj ljudi je šlo* (v sr. sp. edn.) nasproti samostalniškim odnosnicam v *Skupina/Večina ljudi je šla* (ž. sp. edn.). Pomenljivo je, da neimenovalniški osebek s povedkom ne uvaja prisojevalnega razmerja in hkrati s tem v povedku tudi ni potrebe po izražanju referenčnega osebkca, npr. *Ljudi ni bilo, Ljudem se je zazdelo, da [...], Tonetu se je stožilo po [...], Z njimi se je težko sobivalo* ipd.

4.1.2 Poudarjena vloga časa. Sedanjiška oblika glagola (z vsespolskimi oz. splošnospolskimi osebili kot končniškimi morfemi) je spolsko nevtralna, ker neposredno ubesedovana konkretna sedanjost ne potrebuje spolske identifikacije, npr. *Jaz grem, Ti greš, On(a) gre, Midva/medve greva, Mi/Me gremo* itd.

S pragmatičnega vidika in z vidika izražanja referenčnega spola je pomenljivo, da sedanjiške oblike zaradi upovedovanja neposredne komunikacije nimajo potrebe izraziti spola govorca, medtem ko zložene glagolske oblike za preteklik ali prihodnjik z opisnim deležnikom vedno izražajo tudi spol; spol je torej glede na osebo in čas (nesedanjik) drugotna vzporedna izrazna potreba.

¹⁷ Aktualna raba navedenih zgledov je preverjena v korpusu Gigafida. Upoštevana je bila tudi dosedanja obravnava na slovarskem portalu Fran = Fran: slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

In tu je treba poudariti, da je v slovenščini edina needninska oblika opisnega deležnika, ki lahko označuje vse spole (m. sp. mn., ž. sp. dv., sr. sp. dv.) tista na končnico *-i*, zato kot vključujoča in hkrati dovolj razločevalno deluje tudi pri označevanju spolsko mešanih skupin v primerih *Možje in žene so šli*, *Žene in otroci so šli* (nasproti npr. *Žene in dekleta so šle*) ipd.¹⁸

4.1.2.1 Z vidika števila je treba omeniti še vikanje kot socialnozvrstni in stilski pojav. To, da je končnica *-i* zlasti slovnični končniški morfem za needninskost, potrjuje vikanje. Zložena glagolska oblika moškega spola množine za preteklik se pri vikanju uporablja za neposredno ogovarjanje posameznika: *Vi niste vedeli, da se pripravlja ovačba zoper vas, dokler niste prižgali televizije?*, *Nam morda lahko poveste nekaj značilnosti obeh pasem in katero bi vi priporočili štiričlanski družini v blokovskem naselju (blok ima dvigalo)*. Prvenstveno slovničnost množinske končnice *-i* za ogovarjanje posameznikov navsezadnje potrjuje tudi pogovorno (pol)vikanje, ki končnico *-i* v opisnem deležniku zamenjuje s spolsko končnico, ustrezno referenčnemu spolu nagovorjenega, npr. *Kje ste hodil-ø/-a?*.

4.1.3 Z vidika načina se z umikanjem vršilca ali nosilca iz osebkove vloge umika tudi jasno spolsko izražanje dejanskega referenčnega spola, npr. *Zaprli so pet fantov* → *Zaprlo se je pet fantov* → *Pet fantov je bilo zaprtih* / *Pet fantov je bilo zaprto*¹⁹; spolsko nevtralizacijo napoveduje tudi vprašalnica in celotna vprašalna poved *Kaj se je zgodilo?* ali *Kaj je bilo?*, raba deležnikov pa izraža pretvorbeni prehod med dejanjem, stanjem in lastnostjo. Podobne rabe so možne z vsemi tistimi prehodnimi dovršnimi glagoli, ki dopuščajo tvorbo stanjskih deležnikov na *-n* ali *-t*, npr. *Nekaj delavcev je bilo odpuščenih* / *Nekaj delavcev je bilo odpuščeno*, *Nekaj fantov je bilo aretiranih* nasproti *Nekaj fantov je bilo aretirano* ipd.

4.2 Raba tretjeosebni samostalniških poimenovanj pogojuje prevlado slovničnega ujemanja in s tem slovničnega spola.²⁰ Razmerje med pomenskim in slovničnim ujemanjem najbolj jasno poudarijo *biti*-stavki,²¹ ker se z njimi vzpostavi prva vez med nejezikovno dejanskostjo in pomensko-poimenovalnim sistemom jezika (Kunst Gnamuš 1992/93: 267). Pri tvorjenju in razumevanju *biti*-stavkov izhajamo iz predpostavk (prim. O. Kunst Gnamuš 1989/90; 1992/93), da vlogo osebkove prevzame referenčni udeleženec (s pomensko lastnostjo 'konkretno'), npr. v *Ta knjiga je njegov največji dosežek* je osebek

¹⁸ Tu mogoče še stališče Kunst Gnamuš (1994/95: 258–259): »Učinek enotjenja in istovetenja spolno razlikujoče se skupine je praviloma mogoče dosegati le z množinskim osebkom v moškem spolu [...] Pri raznospolnih referencah in poimenovanjih zanje so oblike za moški spol vključevalne, oblike za ženski spol izključevalne.«

¹⁹ Po Toporišču (1992: 228) trpnost jasno izraža opisni deležnik srednjega spola ednine *zaprto*, medtem ko ujemalni deležnik *zaprtih* označuje zlasti stanje.

²⁰ Slovnično ujemanje in slovnični spol samostalnikov pa sta se oblikoslovno tipizirala s sklanjatvami; kratko utemeljitev tipiziranja sklanjatev v slovenščini glej npr. prispevku K teoriji spola v slovenskem (knjižnem) jeziku (Toporišič 1981).

²¹ Tu lahko pritrjujem Pišković (2011a, 2011b), ki za opis stanj v hrvaščini upošteva zlasti stališča Corbetta in Hocketta, da je spol v jeziku oblikoskladenjska kategorija, znotraj skladdenjskih razmerij pa se pri spolsko referenčnih poimenovanjih lahko govori o težišču na pomenskem ujemanju in nasprotno pri spolsko nerefrenčnih poimenovanjih lahko govorimo o težišču na slovničnem ujemanju.

ta knjiga, ki v nezaznamovanem besednem redu navadno zaseda vlogo izhodišča.²² To pravilo velja za pripisovalne *biti*-stavke, ki niso obrnljivi in zato tudi nimajo dvosmerne ujemalnosti, *Tone je bil velika baraba*, medtem ko je pri istovetnostnih *biti*-stavkih navadna obrnljiva dvosmerna ujemalnost, npr. *To mesto je bilo/bila Ljubljana – Ljubljana je bila to mesto*. Že ti zgledi z ujemanjem razkrivajo, da ima večjo referenčno vrednost in konkretnější pomen *Ljubljana*, zato ima vlogo osebk in kategorialno ujemalnost z vezjo, izrazno pa je to še bolj poudarjeno v primerih *To mesto so Brežice – Brežice so to mesto*, *Ta kraj so Harije – Harije so ta kraj* ipd.

4.2.1 Jasni zgledi križanja referenčnega in slovničnega spola v predikaciji so primeri s povedkovodoločilnim konotatom tipa *baraba*²³, *baba*, *mevža*, *zmaj*, npr. *Tone je baraba*. In ta *baraba* je šel/šla, Potem pa je, ta stara *baraba*, še zahteval od policije, da smo lepo na licu mesta napisali in podpisali zapisnik o primopredaji, Zmagala bova, in tista *baraba* bo ušel kazni; »Ta ženska je pravi *zmaj*,« je zagodrnjal, Spominja se svojih začetkov v novi službi: »Šefinja je bila prve mesece dela pravi *zmaj*,« V vsem svojem navalu humorja mu neskončno dobro uspeva, da me predstavi kot pravega *zmaja* in da si ljudje mislijo, da sem stroga, zoprna in tečna. Povedkovodoločilno se za žensko bitje uporablja oznaka *zmaj*, čeprav sta izpričani tudi poimenovanji *zmajevka* in *zmajka*.

4.2.2 Ko povedkovodoločilna raba izraža aktualno stanjsko lastnost, je spolska oblika besede v povedkovniški vlogi nebitvena oz. lahko deluje celo ekspresivno²⁴ – to velja za prisojevalna razmerja, ki pripisujejo neko lastnost oz. stanje, npr. *Mojca je pravi angel*. Pri istovetnostnih razmerjih, ko gre za enačenje ali ugotavljanje stopnje istovetnosti vsebin, pa je pri določujočem povedkovodoločilnem poimenovanju ustrežnejša tudi spolska istovetnost, če jo seveda izkazuje referenčna dejanskost, npr. *Mojca je ta inženirka* (nasproti še bolj pripisovalnemu *Mojca je inženir(ka)*) ipd.

5 Za sklep

V predikaciji kot stavkotvornem prisojevalnem razmerju je osrednja slovnična kategorija oseba, prek katere je vključen in se izraža tudi spol. Oseba z živostjo in človeškostjo so del referenčnega spola, medtem ko je slovnični spol (kot gramatikalizacija referenčnega spola) nabor različnih možnih slovničnih razmerij. S tem omogoča tudi razločevalnost teh slovničnih razmerij in hkrati večjo pomensko enoumnost besedila: slovnični spol je torej skladenjska uresničitev referenčnega spola kot inherentne

²² Tudi v angleščini je močna težnja zlitosti izhodišče z osebkom (Halliday ²1994: 117, 129), sicer pa je osebek oznaka vsebine, obvezno določilo pa vsebino ovrednoti, tako da veljajo ustaljena razmerja osebek = določano: določilo = določujoče. V istovetnostnih *biti*-stavkih so vloge opredeljene kot *Janez* (določani osebek) je *najbogatejši* (določujoče povedkovo določilo) => istovetnost je izražena v smeri ovrednotenja vloge, nasproti *Najbogatejši* (določano povedkovo določilo) je *Janez* (določujoči osebek) => istovetnost je izražena v smeri oblikovanja vsebine in s pomensko poudarjenim osebkom uvaža tudi zaznamovani besedni red.

²³ Pri tovrstnih primerih A. Vidovič Muha (2000: 89) opozarja na pomenske razlage, ki lahko leksem prevrednotijo iz konotata v denotat.

²⁴ Npr. M. Ivič (1989: 43) pripominja, da v vlogi povedkovodoločilnih pripisovalnih lastnosti uporaba poklicnih poimenovanj v ženski in moški obliki vnaša prej občutek različnega vrednotenja kot enakovredne obravnave, npr. *Mojca je fizik* nasproti *Mojca je fizičarka* ipd.

pomenske lastnosti leksema. Tako referenčni spol poudari pomensko ujemanje, slovnični spol pa slovnično (končniško) ujemanje. V končnici je združeno izražanje kategorij spola, sklona, števila, zato končnica nima in ne more imeti neposredne povezave zgolj z referenčnim spolom; končniška različnost ustvarja pogoje za čimbolj jasno oz. natančno izražanje znotrajjezikovnih razmerij in ne more imeti neposredne povezave z zunajjezikovnimi družbenimi razmerji. Pri ubesedenju se hierarhija družbenih razmerij ne more odslikovati v namišljeni končniški hierarhiji, ker slednja znotraj jezikovnega sistema ne obstaja. Jezikovni sistem slovničnih razmerij mora delovati čimbolj celovito vključujoče, tako so npr. spolsko mešane skupine glede na referenčni spol najbolj nevtralnno lahko izražene z needninsko končnico *-i*. Če pri upovedovanju želimo iti v smer spolske nevtralizacije, je poudarek na dveh skladenjskih kategorijah: na času in načinu. Spolska nevtralnost gre v smeri konkretne sedanjosti, ker je sedanjška oblika glagola (z vsespolskimi oz. splošnospolskimi osebili kot končniškimi morfemi) spolsko nevtralna, neposredno ubesedovana konkretna sedanjost pa ne potrebuje spolske identifikacije; z vidika načina pa se z umikanjem vršilca ali nosilca iz osebkove vloge umika tudi jasno spolsko izražanje dejanskega referenčnega spola, ki je lahko izraženo zloženo glagolsko obliko za preteklik ali prihodnjik z opisnim deležnikom v srednjem spolu ednine in neosebni *se*, npr. *O tem se bo še pisalo in govorilo*.

VIRI IN LITERATURA

- Fran = Fran: slovarji ISJFR ZRC SAZU. Na spletu.
 Gigafida = Korpus Gigafida. Na spletu.
 Miroslav GREPL, Petr KARLÍK, 1998: *Skladba češtiny*. Praga: Votobia.
 Milka Ivić, 1989: Neka zapažanja o broju i rodu u sprskohrvatskom jeziku. *Južnoslovenski filolog* 45. 27–44.
 M. A. K. HALLIDAY, Ruqaiya HASAN, ²1994: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
 Olga KUNST GNAMUŠ, 1989/90: Težave s stavčnoočlenskim razločevanjem zaradi oblikovnega sovpadanja pomenskih in sklonskih razlik. *Jezik in slovstvo* 35/1–2. 15–24.
 Olga KUNST GNAMUŠ, 1992/93: Slovnična zgradba in vloga stavkov s pomensko podstavo SZ1 biti SZ2. *Jezik in slovstvo* 38/7–8. 267–80.
 Olga KUNST GNAMUŠ, 1994/95: Razmerje med spolom kot potezo reference in spolom kot slovnično kategorijo. *Jezik in slovstvo* 40/7. 255–62.
 Jiří, NOVOTNÝ, 1979: Dualismus subjektu a predikátu a postavení predikace z hlediska valenční teorie. *Slovo a slovesnost* 40/4. 286–94.
 Tatjana PIŠKOVIĆ, 2011a: *Gramatika roda*. Zagreb: Disput.
 Tatjana PIŠKOVIĆ, 2011b: Sintaktička narav gramatičkoga roda. *Filologija* 56. 137–58.
 Jan POPELA, 1968: K pojmu predikace. *Otázky slovanské syntaxe II: Sborník symposia Strukturní typy slovanské věty a jejich vývoj*. Brno: Univesita J. E. Purkyně. 119–22.
 Jozef RUŽIČKA, 1959: Základné sporné otázky slovenskej skladby. *Jazykovedné štúdie* 4. *Spisovný jazyk*. Bratislava: Vydavateľ'stvo Slovenskej akadémie vied. 7–34.
 Branka TAFRA, 2005: *Od riječi do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga
 Branka TAFRA, 2007: *Broj i rod ispočetka*. *Filologija* 49. 211–33.

- Jože TOPORIŠIČ, 1981: K teoriji spola v slovenskem (knjižnem) jeziku. *Slavistična revija* 29/1. 79–94.
- Jože TOPORIŠIČ, 1982: *Nova slovenska skladnja (NSS)*. Ljubljana: DZS.
- Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: CZ.
- Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica (SS)*. Maribor: Obzorja.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja*. Ljubljana: ZIFF.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2006: Kategorialnost leksemov med slovarjem in slovnico. Posebna številka: Slovensko jezikoslovje danes. *Slavistična revija* 54. 23–42.

SUMMARY

In predication the subject is the central grammatical category through which gender is expressed. Subjects conveying animateness and humanness, both parts of referential gender, confirm that grammatical gender (as a grammaticalization of referential gender) is in fact a set of several possible grammatical relations. Grammatical gender enables a clear distinction between these grammatical relations and contributes to the greater semantic clarity of the text: grammatical gender can thus be seen as the syntactic representation of referential gender as an inherent semantic category of the lexeme. The relation between semantic and grammatical agreement is the most clearly emphasized in *biti*-sentences, which establish the first link between the non-linguistic actuality and the semantic-denotative system of the language. Referential gender prioritizes semantic agreement, whereas grammatical gender puts the stress on grammatical (word-final) agreement. As the word ending combines the expression of gender categories, case and number, it does not establish a direct link with the referential gender exclusively; word ending variability creates the conditions for the clear and concise expression of intralinguistic relations and thus cannot establish a direct link with extralinguistic social relations. The linguistic system of grammatical relations must be all-encompassing. In terms of referential gender, groups with mixed gender are the most neutrally expressed with the non-singular word ending *-i*. If we wish to achieve gender neutralization in clause-formation, the syntactic categories of tense and voice are of upmost importance. Gender neutrality points towards the concrete present in the case of which the present form of the verb (with all-gender or general-gender word endings as word-final morphemes) is gender-neutral. The directly verbalized concrete present does not require gender identification; from the point of view of voice, the withdrawal of the agent or bearer from the role of the subject also results in the withdrawal of the clear-cut gender expression of the actual referential gender.

UDK 811.163.6'366.52'367.622

Tatjana Marvin

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

tatjana.marvin@ff.uni-lj.si

O PREDVIDLJIVOSTI SLOVNIČNE KATEGORIJE SPOLA V SLOVENŠČINI

Članek obravnava predvidljivost spola pri samostalnikih v slovenščini z vidika primerjave med Slovensko slovnico (Toporišič 2000) in Corbettovim sistemom (Corbett 1991). V prvem delu je na primeru slovenščine predstavljen Corbettov algoritem razvrščanja samostalnikov v skupine spolov. V drugem delu je predstavljenih nekaj posebnosti v slovenščini, ki jih algoritem ne zajame (epiceni, hibridni, večspolski samostalniki).

Ključne besede: slovenščina, samostalnik, spol, epiceni, hibridi

The article deals with the predictability of gender in Slovenian nouns by comparing the system of gender assignment in Toporišič (2000) and Corbett (1991). In the first part, Corbett's algorithm for classifying nouns into gender groups is presented and applied to Slovenian. The second part introduces some special cases that cannot be classified with Corbett's algorithm (epicene, hybrid, and double gender nouns).

Keywords: Slovenian, noun, gender, epicene, hybrid

Članek obravnava predvidljivost spola pri samostalnikih v slovenščini z vidika primerjave med Slovensko slovnico (Toporišič 2000) in Corbettovim sistemom (Corbett 1991). V uvodnem razdelku na kratko povzamem lastnosti slovenskega jezika, ki se tičejo slovnične kategorije spol, nato predstavim Corbettov splošno-jezikoslovno orientiran sistem razvrščanja samostalnikov v skupine spolov, ki ga uporabim na primeru slovenščine. Sledi kratka primerjava med omenjenima pristopoma ter obravnava posebnih primerov.

1 Splošno o spolu v slovenščini

Slovenščina je jezik, v katerem vsak samostalnik nosi informacijo o spolu, pri čemer pozna tri spole: moški (m), ženski (ž) in srednji (s) spol. Oblikovno se ta kategorija izraža tudi pri besedilnem navezovanju in pri ujemalnem izražanju skladenjskih razmerij: osebek določa število in spol povedka, npr. *Janez je prišel; Marija je prišla; sonce je zašlo*, jedro samostalniške zveze določa spol, sklon in število ujemalnega določila, npr. *visok hrast; visoka smreka; visoko drevo*, povedkov prilastek se po spolu, sklonu in številu ujema s samostalniško zvezo, na katero se nanaša npr. *mati je prišla utrujena; oče je prišel utrujen; dete je prišlo utrujeno* itd.

V splošnem velja, da je spol predvidljiv iz morfološke oblike samostalnika: samostalniki moškega spola imajo v imenovalniku ednine ničto končnico, samostalniki ženskega spola končnico *-a*, samostalniki srednjega spola pa končnico *-e* ali *-o*, Toporišič (1981, 2000), Kunst Gnamuš (1995), Herrity (2016). Ta način določanja spola pa ni

zanesljiv: odpove v primerih, ko se besede moškega spola končajo na *-a*, npr. *vojvoda*, ali *-o*, npr. *avto*, besede ženskega spola pa na ničto končnico, npr. *kost*. Toporišič (2000: 277) navaja, da je spol samostalnika delno predvidljiv tudi po pomenu: moškega spola so načeloma imena oseb in večjih živali moškega naravnega spola, npr. *moški*, *kovač*, *konj*, *pes*, *petelin*, ženskega spola so imena oseb in večjih živali naravnega ženskega spola, npr. *ženska*, *šivilja*, *kobila*, *psica*, *kokoš*, srednjega spola pa navadno imena za mladiče, npr. *tele*, *žrebe*, *prase*, *pišče* ter nekatera zaničljiva poimenovanja, npr. *ženšče*, *revše*, *otroče*.

V navedeni literaturi o slovenščini je koncept predvidljivosti spola vsekakor prisoten, a brez eksplicitne povezave in soodnosnosti med pomenskim in morfološkim kriterijem. Tovrstna povezava je predstavljena v naslednjem razdelku, osnovana pa je na analizi v Corbett (1991).¹

2 Predvidljivost spola pri slovenskih samostalniki

2.1 Predvidljivost spola po Corbett (1991)

V tem razdelku predstavim algoritem v Corbett (1991) in njegovo uporabnost pri predvidevanju spola slovenskih samostalnikov. Po Corbettovi analizi se samostalniki v jezikih, ki poznajo kategorijo spola, razvrščajo v razrede spolov po dveh ključnih kriterijih, pomenu in obliki (morfološki ali glasovni obliki). Med seboj se razlikujejo po tem, katerega od teh kriterijev oz. katero kombinacijo uporabijo.

Slovenščino bi uvrstili med jezike, kjer je spol določen delno po pomenskih, delno pa po morfoloških kriterijih.² Moški in ženski spol sta pri zooloških samostalniki, natančneje pri ljudeh in nekaterih višje razvitih živalih, nedvomno povezana s pomenskom samostalnika: samostalniki biološkega moškega spola so običajno tudi slovnično moškega spola, npr. *oče*, *stric*, *lev*, samostalniki biološkega ženskega spola pa slovnično ženskega spola, npr. *mati*, *teta*, *levinja* (Toporišič 2000, Doleschal 2015, Herrity 2016). Velika skupina samostalnikov pa ne dobi spola po opisanem pomenskem kriteriju, temveč po morfološkem kriteriju. Vanjo spadajo vsi nezoološki samostalniki kot *roža*, *grm*, *reka*, *kamen*, *ideja*, *strah* ter zoološki samostalniki, kjer informacija o biološkem spolu ni relevantno merilo, npr. *črv*, *uš*, *polž*, *sinica*. Po Corbettu je spol pri teh samostalniki napovedljiv iz sklanjatvenega vzorca. Če povemo nekoliko poenostavljeno: samostalniki, ki se sklanjajo kot *korak* (t. i. prva moška sklanjatev), so moškega spola; samostalniki, ki se sklanjajo kot *lipa* (t. i. prva ženska sklanjatev) ali *perut* (t. i. druga ženska sklanjatev), so ženskega spola, samostalniki, ki se sklanjajo kot *mesto* (t. i. prva srednja sklanjatev), pa so srednjega spola.

¹ Corbettova monografija »Gender« obravnava slovnični spol v več kot 200 jezikih iz različnih jezikovnih družin in je referenčno delo na področju (splošno)jezikoslovne obravnave slovnične kategorije spola.

² Corbett ne obravnava slovenščine posebej v smislu predvidljivosti spola; kot vzorčni jezik je pri njem predstavljena ruščina. Slovenščina je podrobneje obravnavana v poglavju o ujemanju ter odnosu med spolom in številom.

Morfološki kriterij, ki se opira na sklanjatev, pravilno napove spol vseh tistih samostalnikov, ki jim ne moremo pravilno napovedati spola glede na obliko. Beseda *avto* se konča na *-o*, vendar se ne sklanja kot *mesto*, temveč po vzorcu *korak*, zato je moškega spola. Podobno je z besedami kot *kost* ali *perut*, ki so ženskega spola kljub ničti končnici v imenovalniku ednine – ne sklanjajo se po vzorcu *korak*, temveč po t. i. drugi ženski sklanjatvi.

Omenjen morfološki kriterij pa ne bo pravilno pojasnil izjem, kot so samostalniki moškega spola, ki se končajo na *-a*, npr. *vojvoda*, sklanjajo pa se po vzorcu *lipa*. Ujemanje v povedi in besedni zvezi kaže, da so te besede moškega spola: *slavni vojvoda*, *vojvoda je bil premagan*, sklanjanje pa bi jih uvrstilo pod ženski spol. Corbett tu predlaga naslednjo rešitev: spol se najprej določi preko pomenskih faktorjev, šele nato sledijo morfološki kriteriji pri tistih besedah, ki jim pomenski kriterij v prvem koraku ne more določiti spola. Ker beseda *vojvoda* označuje nanosnika naravnega moškega spola, bo že v prvem koraku prepoznana za besedo moškega spola ne glede na sklanjatev.

Pravila za določanje spola po Corbettovem sistemu lahko strnemo v algoritem v (1):

- (1) Najprej uporabi pomenski kriterij. Za samostalnike, kjer pomenski kriterij ni relevanten, tj. samostalnike, ki se ne nanašajo na ljudi in višje razvite živali, uporabi samo morfološki kriterij.³
1. Pomenski kriterij za samostalnike, kjer je biološki spol relevanten:
 - a) Samostalniki, ki se nanašajo na bitja moškega spola, so moškega spola;
 - b) Samostalniki, ki se nanašajo na bitja ženskega spola, so ženskega spola;
2. Morfološki kriterij za samostalnike, ki se sklanjajo z neničto končnico:
 - a) samostalniki tipa *korak* so moškega spola;
 - b) samostalniki tipa *lipa* in *perut* so ženskega spola;
 - c) samostalniki tipa *mesto* so srednjega spola.

2.2 Tretje in četrte sklanjatve

Algoritmu na tem mestu dodajam še pravilo za samostalnike iz tretjih in četrth sklanjatev iz Toporišič (2000). V četrth sklanjativah vseh treh spolov gre za posamostalnjene pridevnike, kjer je spol popolnoma napovedljiv po morfološkem kriteriju *-i* ali ničta za moški, *-a* za ženski in *-o* za srednji v imenovalniku ednine.

V tretje sklanjatve spadajo samostalniki, ki se ne sklanjajo (tj. se sklanjajo z ničto končnico) in jih morfološki kriterij v algoritmu (1) ne zajema. Za tiste od njih, pri katerih je biološki spol relevanten, uporabimo pomenski kriterij. Ta bo skupino samostalnikov iz tretje ženske sklanjatve, npr. *Nives*, *Ines*, *mami*, neposredno prepoznal kot ženskega

³ V tretjem razdelku pojasnimo še nekaj izjem, ki kljub pomenu [+človeško] preskočijo pomensko določanje spola.

spola zaradi njihovega pomena. Veliko skupino tretjih sklanjatev sestavljajo kratice. Tiste, ki se končajo na nenaglašeni *-a*, so ženskega spola, npr. *ZDA*. Ostale kratice, ki se ne sklanjajo, so moškega spola, npr. *TAM*, *NATO*. Nekatere iz te skupine so lahko tudi ženskega spola in sicer v primerih, ko je jedro njihove polne zveze ženskega spola, npr. *SAZU* (akademija), *SMC/SDS/SLS* (stranka). Tukaj bi pravilo moralo prepoznati jedro kratice, spol kratice bi bil nato enak spolu jedra.

Algoritem v (1) dopolnimo še z morfološkim kriterijem za samostalnike, ki se sklanjajo z ničto končnico.

(2) Dopolnjen morfološki kriterij

Morfološki kriterij za samostalnike, ki se sklanjajo z neničto končnico:

- a) samostalniki tipa *korak* so moškega spola;
- b) samostalniki tipa *lipa* in *perut* so ženskega spola;
- c) samostalniki tipa *mesto* so srednjega spola;
- d) posamostaljeni pridevniki (imenovalnik ednine: *-i*, { } → m; *-a* → ž in *-o* → s).

Morfološki kriterij za samostalnike, ki se sklanjajo z ničto končnico:

- a) kratice na nenaglašeni *-a* so ženskega spola;
- b) ostale kratice so moškega spola oziroma dobijo spol po jedru kratice;
- c) ostalo npr. *doma*.⁴

Potrebno je poudariti, da se nekatere kratice lahko tudi sklanjajo kot sprevržni črkovni samostalniki: po prvi ženski sklanjatvi, npr. *UEFA*, *FIFA*, ali po prvi moški sklanjatvi, npr. *SAZU*, *NUK*. V teh primerih lahko predvidimo njihov spol že po morfološkem kriteriju iz (1).⁵

2.3 Primerjava s sistemom v Toporišič (2000)

Skupno obema je določanje spola po pomenskem in morfološkem kriteriju, pri čemer je Corbettov sistem ekspliciten glede sosledja pomenskega in morfološkega kriterija. Prav to sosledje, ki pri Toporišiču ne igra vloge, pri Corbettu rešuje zadrege pri samostalnikih tipa *vojvoda*.

Sistema se razlikujeta tudi v pojmovanju povezave med spolom in sklanjativjo. V Toporišič (2000) sta sklanjatev in spol zaradi izjemno velike stopnje pokrivanja praktično zlita v eno: njegova Slovenska slovnica loči moške (4), ženske (4) in srednje sklanjateve

⁴ V tretjo srednjo sklanjatev spadajo redki samostalniki, ki se sklanjajo z ničto končnico npr. *ljubo doma*, *ljubega doma* – te bi morali dodati kot posebnost. Posebnost so tudi priimki, ki jih ta prispevek ne obravnava.

⁵ Kratice tipa *NUK* in *SAZU* se obnašajo kot večspolske besede. Lahko so ženskega ali moškega spola, uvrščamo pa jih celo v tri različne sklanjatve: prva ali tretja moška oziroma tretja ženska sklanjatev. Za podrobnejšo obravnavo glej Vidovič Muha (2013), Dobrovoljc (2015), Štumberger (2015).

(3). Po analizi v Corbett (1991) sta spol in sklanjatev sicer povezana, a hkrati ostajata ločena: v tem sistemu ne bi govorili o moških, ženskih ali srednjih sklanjatvah, temveč bi razlikovali le različne sklanjativne vzorce, algoritem pa bi nato poskrbel za preslikavo iz sklanjatve na spol pri samostalniki, ki ne bi bili uvrščeni že po pomenskem kriteriju, in sicer z uporabo morfološkega kriterija v (2). Samostalnike tipa *vovoda* Toporišič (2000) na primer uvršča v drugo moško sklanjatev, ki je enaka prvi ženski sklanjatvi. V Corbettovem sistemu vzpostavljane druge moške sklanjatve ne bi bilo potrebno, saj bi zaradi prevlade pomenskega faktorja taki samostalniki bili moškega spola ne glede na sklanjativni vzorec.⁶

V svoji analizi Corbett poudarja, da je prav to skoraj popolno pokrivanje med spolom in sklanjativjo večkrat razlog za napačno razumevanje in izražanje o tej povezavi. V literaturi namreč pogosto najdemo opise kot »samostalniki moškega spola imajo končnico -a v rodilniku ednine«, ko bi bila po njegovem pravilna formulacija »samostalniki, ki spadajo v prvo sklanjatev (in ta vsebuje večino samostalnikov moškega spola), imajo končnico -a v rodilniku ednine« (Corbett 1991: 39). Podobno – če otrok usvoji npr. oblike ženske sklanjatve, to še ne pomeni nujno, da je usvojil tudi koncept ženskega slovničnega spola.

3. Nekaj posebnosti

V tem razdelku obravnavam nekaj skupin samostalnikov z oznako [+človeško], ki morajo biti posebej označeni, da pri razvrščanju v spol preskočijo pomenski kriterij v (1). Njihov spol in ujemanje se nadalje določita po morfološkem kriteriju (epiceni) ali s kombinacijo morfološkega kriterija v odvisnosti od nanosnika (hibridi, večspolski).

3.1 Epiceni samostalniki

Epiceni samostalniki se nanašajo na predstavnike moškega ali ženskega biološkega spola, a se sklanjajo le po eni od sklanjatev in glede na svoj izhodiščni spol kažejo enotno ujemanje v vseh položajih. Najdemo jih med vsemi tremi slovničnimi spoli:

- (3) a) moški spol: otrok, človek, dojenček, individuum
- b) ženski: priča, žrtev, oseba, (filmska) zvezda
- c) srednji: dete, bitje.

Pri epicenih samostalniki nimamo možnosti ujemanja v odvisnosti od konkretnega nanosnika, **priča je stopil pred sodnika*, **zanesljiv priča*, temveč le *zanesljiva priča*, *priča je stopila pred sodnika*. Kljub dejstvu, da označujejo človeške nanosnike, to zanje pri predvidevanju spola ni relevantno – obnašajo se kot zoološki samostalniki *črv*, *uš*, *komar*, kjer je spol določen po morfološkem kriteriju, pomenskega pa algoritem preskoči.

⁶ V kolikor bi take samostalnike sklanjali po sklanjatvi tipa *korak*, bi njihov pomenski spol sovpadel s sklanjativnim vzorcem.

3.2 Hibridni samostalniki

Samostalniki kot *baraba* (tudi *beba*, *čveka*, *dobričina*, *kurba*, *mevža*, *nadloga*, *neroda*, *pijandura*, *prasica*, *prismoda*, *rihta*, *sirota*, *spaka*, itd.; glej Toporišič 1981, Doleschal 2015, Herrity 2016) se lahko nanašajo na predstavnike ženskega ali moškega spola, sklanjajo pa se po prvi ženski sklanjatvi.⁷ Pri tej skupini je zanimivo izkazovanje spola v odvisnosti od nanosnika: ko je ta moški, se lahko poleg ženskega ujemanja pojavi še moško pri ujemanju s povedkom, zaimkom in oziralnim zaimkom, (4a, b, c), ne pa pri ujemanju z levim prilastkom, (4č). To ugotavljajo in obravnavajo Toporišič (1981, 2000), Kunst Gnamuš (1995), Doleschal (2015), Herrity (2016).⁸

- (4) a) On je velika baraba.
 b) Baraba, pri kateri/katerem sem pustil kolo, mi ga je ukradla.
 c) Ta baraba mi je ukradel/ukradla kolo.
 č) velika baraba, *velik baraba

V Corbettovem sistemu za določanje spola bi take samostalnike morali posebej označiti kot hibridne (med *ž* in *m*), kjer je slovnično ujemanje lahko pogojeno s konkretnim nanosnikom.⁹ Na Corbettovi hierarhični lestvici ujemanja *levi prilastek* < *povedek* < *oziralni zaimek* < *osebni zaimek*, kjer možnost ujemanja glede na dejanskega nanosnika monotono narašča od leve proti desni, je pri hibridih tipa *baraba* ujemanje glede na spol referenta možno pri zadnjih treh kategorijah (*povedek*, *oziralni zaimek*, *osebni zaimek*), ne pa tudi pri prvi kategoriji na lestvici (*levi prilastek*).

Med hibridne bi lahko uvrstili tudi samostalnike, kjer obrazilo spremeni slovnični spol osnove, spol izpeljanke pa se ne ujema s spolom nanosnika: *deklič m*, *ženšče s*, *fante s*.¹⁰ Po pomenskem kriteriju bi bili namreč *deklič* in *ženšče* ženskega spola, *fante* pa moškega, a je morfološko prva beseda moškega, drugi dve pa srednjega spola npr. *ubogi deklíč, ubogo ženšče, ubogo fante; deklíč je prišel, ženšče je prišlo, fante je prišlo*. Spol referenta lahko vpliva na ujemanje, vendar načeloma samo z osebnim zaimkom: *bila je tak deklíč, da se je vsak rad ozrl za njo* (SSKJ 2014).¹¹

Posebnost je tudi samostalnik *dekle*, ki se sklanja po prvi srednji sklanjatvi, njegov nanosnik pa je ženskega spola. Pri ujemanju lahko izkazuje konsistentno srednji spol, npr. *lepo dekle, dekle je prišlo*, ali, redkeje, tudi ženskega pri ujemanju s povedkom,

⁷ V SSKJ (2014) so te besede ženskega spola. Herrity (2016) navaja, da besede *baraba*, *mevža* in *pijandura* običajno označujejo moške, ostale pa nanosnike obeh spolov.

⁸ V korpusu Gigafida najdemo tudi dva primera moškega ujemanja z levim prilastkom: *ljublanski baraba Ferdinand Turk*, *Stari baraba (madž.-nemški film)*. Vsekakor bi bilo zanimivo raziskati, kako razširjeni so ti pojavi pri hibridnih samostalnikih in v kakšnem registru se pojavljajo.

⁹ Glej Uhlik (2019) za primerjavo z ruskimi hibridi.

¹⁰ Toporišič (1981) poleg *fante s* (kot *mačē*) prepozna še *fante m* (kot *France*). Besedi sta različni tudi po pomenu; moška različica je ekspresivna, srednja pa slabšalna.

¹¹ V korpusu Gigafida najdemo pri besedi *ženšče* tudi nekaj primerov ujemanja s povedkom: *Mercatorjevo ženšče jo je brez kančka sočutja nagnala iz trgovine; na pogled je bila suhljato, od let in nadlog zverženo, zanikrno, do ljudi sovražno ženšče, ki je oživila le, ko se je spustila noč*. Ti primeri dodatno kažejo na hibridno naravo omenjenega samostalnika.

dekle je po vodo šla, ali celo z levim prilastkom, *moja dekle je še mlada* (primera iz slovenskih narodnih pesmi).

3.3 Večspolski samostalniki

Kot primer večspolske besede Toporišič (2000) navaja *pot*, ki je lahko v ednini moškega ali ženskega spola, v množini pa tudi srednjega. V sodobni slovenščini je večspolski tudi *vodja* (Doleschal 2015); tu je ujemanje popolnoma pogojeno z nanosnikom npr. *nova umetniška vodja* ž, *novi umetniški vodja* m; primerjaj z enospolskim *vojvoda* m ali hibridnim *baraba* ž/(m). Večspolske samostalnike bi lahko opisali kot hibridne z ujemanjem v popolni odvisnosti od nanosnika na celotni Corbettovi hierarhični lestvici ujemanja.

4 Zaključek

V članku je bila obravnavana predvidljivost spola pri samostalnikih v slovenščini z vidika primerjave med Slovensko slovnico (Toporišič 2000) in Corbettovim sistemom (Corbett 1991). Najprej je bil predstavljen Corbettov algoritem razvrščanja samostalnikov v skupine spolov ter njegova aplikacija na slovenščino. Ta način uvaja eksplicitno sosledje pomenskega in morfološkega kriterija pri predvidljivosti spola (pomenski kriterij je razvrščen pred morfološkim) ter morfološki kriterij definira preko sklanjatvenega vzorca. V zadnjem delu članka so na kratko obravnavane izjeme, tj. samostalniki z oznako [+človeško], ki pri razvrščanju v spol preskočijo pomenski kriterij. Pri slednjih je še posebej zanimivo od nanosnika odvisno ujemanje pri hibridnih samostalnikih, kjer se nakazuje še mnogo zanimivega raziskovalnega dela.

VIRI IN LITERATURA

- Greville CORBETT, 1991: *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Helena DOBROVOLJC, 2015: Sklanjanje in spol kratic. *Jezikovna svetovalnica*. Na spletu.
- Ursula DOLESCHAL, 2015: Gender in Slovenian. *Gender Across Languages*. Ur. M. Hellinger, H. Motschenbacher. Amsterdam: John Benjamins. 333–68. Gigafida, korpusna besedilna zbirka. Na spletu.
- Peter HERRITY, 2016: *Slovenian: A Comprehensive Grammar*. London–New York: Routledge.
- Olga KUNST GNAMUŠ, 1995: Razmerje med spolom, kot potezo reference in spolom kot slovnično kategorijo. *Jezik in slovstvo* 40/7. 255–61.
- SSKJ, 2014: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. Tudi na spletu.
- Saška ŠTUMBERGER, 2015: Sklanjanje kratic v pisnem knjižnem jeziku. *Pravopisna razpota: Razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ur. H. Dobrovoljc, T. Lengar Verovnik. Ljubljana: Založba ZRC. 159–67.

Jože TOPORIŠIČ, 1981: K teoriji spola v slovenskem knjižnem jeziku. *Slavistična revija* 29/1. 80–94.

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Mladen UHLIK, 2019: Izražanje spolske korelacije pri položajnih poimenovanjih v ruščini in slovenščini. *Slavistična revija* 67/2. 313–324.

Ada VIDOVIČ MUHA, 2013: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: Znanstvena založba FF.

SUMMARY

The article deals with the predictability of gender in Slovenian nouns from the standpoint of a comparison of the analysis in Toporišič (2000) (and also Doleschal 2015, Herrity 2016) with Corbett's system (Corbett 1991). In the first part, Corbett's algorithm for classifying nouns into gender groups is presented and applied to Slovenian. Corbett's method differs from the methods in other works on Slovenian in two respects. First, it introduces the sequence of semantic and morphological criteria as a relevant factor in gender assignment; namely, semantic rules precede morphological rules. Second, the morphological gender assignment rules are based on the declension paradigm of the noun. As such, gender and declension are connected but kept separate (in Corbett's system, we do not distinguish between masculine, feminine, and neuter declensions). According to the semantic rules, gender is predictable in nouns that denote humans or higher animals. In the last part of the article, special attention is paid to groups of nouns that refer to humans but have to be specially marked in order to skip the semantic assignment rules. Their gender and subsequent agreement within a phrase and clause are determined by morphological rules (epicene nouns, e.g. *otrok* 'child'), or by referent dependent morphological rules (hybrid nouns, e.g. *baraba* 'bastard', double gender nouns, e.g. *vodja* 'leader').

NEZAZNAMOVANOST NEDOVRŠNIKA V SLOVENŠČINI KOT VZPOREDNICA MOŠKEMU SLOVNIČNEMU SPOLU

Nedovršnik (tudi) v slovenščini lahko ne izraža eksplicitno potekanja, iztekanja in s tem trajanja dejanja ali njegove ponavljalnosti, pač pa o dejanju le poroča, ga zgolj poimenuje – in tako izraža zgolj njegov obstoj. Taka raba nedovršnika je zlasti trojna: a) splošno poročanje ali poizvedovanje o dejanju (*To smo že delali; ali si danes že jedel?*), b) nikalnost (*Tega nisem nikoli pisal*), c) raba nedovršnikov ali glagolov kategorialno obojega vida, ko je nedovršnosti težko pripisati jedrni pomen potekanja, iztekanja (trajanja) dejanja (*To jim je zelo škodovalo; kaznovali jih še bodo; podatke so natančno analizirali*).

Ključne besede: zaznamovanost, nezaznamovanost, spol, glagolski vid, nedovršnik, zgolj poimenovanje dejanja

This article examines the possibility that the imperfective in Slovene may not explicitly denote process or drawn out action and thus an action's duration or repetition, but simply communicate that it takes place, constitutes it, and thus simply expresses its existence. Such use of the imperfective limits itself mainly to: a) general reporting of or inquiry into an action (*We did that. Have you eaten today?*); b) negation (*I never wrote that.*); c) the use of imperfective or bi-aspectual verbs in cases when process (duration) of an action is hard to pinpoint (*That really hurt them. They will be punished. The data were carefully analyzed.*).

Keywords: markedness, unmarkedness, gender, verbal aspect, imperfective, action as a fact

1 Uvod

V slovenščini se raba nedovršnika (NDV) splošno povezuje zlasti s trajanjem (Derganc 2003: 69–70; 2010: 77, Krvina 2018: 48–49, 57–62, Merše 1995: 35, Toporišič 2004: 348, Vidovič Muha 2011: 148,¹ Žele 2012: 83), tj. izražanjem dejstva, da je dejanje v potekanju (ali pa – posebej ob prisotnosti vršilca v njegovi udeleženski strukturi – tudi v iztekanju, če le ima notranjo mejo; njeno doseženje sicer izraža dovršnik, čemur sledi novo stanje, npr. *KDO pisati : napisati članek; članek je napisan*). Podobno za slovanski Zahod (češčina, slovaščina, slovenščina) ugotavlja Dickey (2000: 5, 67, 107–109):² da je raba NDV tesno povezana s časovno večtočkovnostjo dejanja, tj. razporeditvijo dejanja med več točk v času. Tipični primer trajanja (potekanja, iztekanja) dejanja je npr. dejanje v trenutku govorenja:

¹ O nezaznamovanosti splošno – zlasti v povezavi s kategorijo spola – pri Vidovič Muha gl. tudi (2000: 32, 2006: 32–34).

² Gl. tudi Derganc (2010: 78–79), Krvina (2018: 57, 61–62).

(1) *Sedi na brisači pod sončnikom in se maže s kremo za sončenje.*³

(2) *Nemočno gledata, kako granate cefrajo njune tovariše.*

Trenutek govorjenja je glede na točko upovedovanja (v sedanjosti) lahko premaknjen v preteklost:

(3) *Služabnik je pojasnil, da moramo še malce počakati. Pravkar hrani svojega psa.*

(4) *Gledala sem šiviljo, kako je krojila obleko.*⁴

Trajanje dejanja je značilno tudi za vzporednost, sočasnost potekanja, iztekanja dejanj:

(5) *Sedela sem v dnevni sobi, menjala televizijske kanale in istočasno listala revijo.*

Ali za dejanje, ki je v potekanju, iztekanju, pa ga prekine drugo dejanje:

(6) *Medtem ko je mama molzla krave, je na družinski fermi izbruhnil požar.*

Prav tako lahko trajanje dejanja pripišemo dejanjem z notranjo mejo, doseženje katere izraža dovršnik (DV), medtem ko NDV izraža iztekanje dejanja, njegovo približevanje notranji meji:

(7) *Sredi avgusta so začeli rumeneti in veneti listi, sedaj pa je trta skoraj vsa ovenela.*

V vseh zgoraj navedenih primerih NDV jasno izraža trajanje dejanja: v dejanju je znotraj njegovega kategorialnega vidskega pomena prisotna sestavina potekanja, iztekanja; dejanje je razporejeno med več časovnih točk. Vendarle pa npr. v *Slovenski slovnici* (1976–) pri opredelitvi vidskega pomena NDV glede na DV ni izpostavljeno samo trajanje, pač pa neizražanje omejenosti trajanja (Toporišič 2004: 348); v priročniku *Slovenski jezik 3* (1967: 112) je navedeno celo samo to, »da nedovršnik dovršnosti dejanja ne izraža«. Takšno pojmovanje je Toporišič verjetno prevzel po Isačenku (1960: 131, 133–136) in Maslovu.⁵

Čeprav je glede na vse zgoraj navedeno trajanje (potekanje, iztekanje) dejanja oz. po Dickeyju njegova časovna večtočkovnost pri opredelitvi vidskega pomena NDV v slovenščini osrednja lastnost (Derganc 2010: 77–79, Krvina 2018: 48–49, 57–62), pa

³ Z izjemo primerjalnih zgledov v poglavju 2 so vsi zgledi (lahko nekoliko modificirani) vzeti iz korpusa Gigafida.

⁴ Glede absolutne in relativne (istodobnost s trenutkom govorjenja, ki ni točka upovedovanja) časovne rabe gl. tudi Uhlik, Žele (2018: 214–215, 226–228).

⁵ Oba omenjena avtorja in ruska aspektologija nasploh najpozneje od Isačenka (1960) bistvo glagolskega vida kot kategorije opredeljujejo zlasti s pojmom »celostnost«: dejanje je pojmovano/prikazano kot strnjena, zgoščena celota z začetkom, koncem in vsem vmes (temu je blizu pojmovanje »punktualnosti«, vendar celostnost ni enaka kratkotrajnosti dejanja, pač pa jo lahko tudi vključuje). DV izraža celostnost dejanja, NDV pa najsplošneje rečeno celostnosti ne izraža (kar pomeni, da lahko izraža bodisi necelostnost, celostnosti ne izpostavlja ali pa, zlasti v ruščini, v nekaterih primerih – npr. pri ponavljalnosti ali historičnem sedanjiku tesno sledečih si zaporednih dejanj – izraža tudi večkratno oz. »posedanjenost« celostnost dejanja).

možnosti, da pri dejanju njegovo trajanje oz. časovna večtočkovnost (kar zajema tudi ponavljajlnost) ni izraziteje izpostavljeno, ne moremo zanemariti. Zlasti ne primerjalno z drugimi slovanskimi jeziki, posebej ruščino, kjer je neizraženost ali neizrazita izraženost enega od osnovnih vidskih pomenov (tj. trajanja oz. necelostnosti)⁶ dejanja pri NDV splošno znano dejstvo – gre za t. i. *obščefaktičeskoe značenje*.

2 Zgolj poimenovanje dejanja

Poimenovanje *obščefaktičeskoe značenje NSV* (dobesedno »splošnodejanski pomen NDV«; Derganc 2010: 73) v ruski aspektologiji označuje zlasti dejanje v preteklosti, ki časovno ni natančneje umeščeno (tj. kadar koli pred trenutkom govorjenja,⁷ nevezanost na druga morebitna predhodna ali sledeča dejanja), izpostavljen pa je **zlasti njegov obstoj** (dejanje je bilo/dejanja ni bilo) ali **njegovi udeleženci**, predvsem osebek (Derganc 2010: 73–75).

Ta jezikovni pojav ni omejen samo na ruščino, in je prisoten tudi v drugih slovanskih jezikih (Dickey 2000: 95–125), čeprav je v ruščini oz. na slovanskem Vzhodu (ruščina, ukrajinščina, beloruščina ter tudi bolgarščina; za slednjo gl. Slavkova 2018) najizrazitejši, saj povsem odgovarja tipičnemu kriteriju za rabo NDV na slovanskem Vzhodu – časovni nedoločnosti dejanja (pred dejanjem in za njim ni drugega različnega dejanja); poleg tega splošni pomenski tip dejanja (Krvina 2018: 188–230, Vendler 1957) tovrstne rabe NDV ne omejuje, kot to velja za slovanski Zahod (Derganc 2010: 76–79, Dickey 2000: 100–107).

V slovenščini je taka raba omejena zlasti na tip dejanj z vršilcem na mestu osebkna in predmetom, na katerem dejanje povzroča spremembo, kot prizadetim – tako kot v ruščini je tudi v slovenščini mogoča (za njeno tipičnost gl. številčne podatke v nadaljevanju) raba tipa (Derganc 2010: 76–77, Krvina 2018: 48–49)

(8) *Si že bral to knjigo?* ~ (8.1) rus. *Ty uže čítal ètu knìgu?*

(9) *Si danes že (kaj) jedel?* ~ (9.1) rus. *Ty segodnja uže (čto-nibud') jel?*

(10) *Kdo je pisal ta članek?* ~ (10.1) rus. *Kto pisal ètu stat 'ju?*

Brž ko stopnja vršilskosti (tj. hotenja, volje za dejanje in nadzora nad njim; Krvina 2018: 192–193, Uhlik, Žele 2018a: 100–101) začne padati, postane možnost izražanja dejanja zgolj kot dejstva v slovenščini najmanj vprašljiva (Derganc 2010: 76–77, Krvina 2018: 49):

⁶ Kot omenjeno, je to v slovenščini osrednji, jedrni pomen NDV. Glede na predhodno opombo (da v ruski aspektologiji načeloma velja, da je za NDV bistveno, da ne izraža celostnosti dejanja, ne pa da izraža necelostnost dejanja) to za ruščino velja manj izrazito, tako da je trajanje oz. necelostnost dejanja le eden od enakovrednejših drugih (neizpostavljenost celostnosti dejanja; pogojno tudi celostnost) vidskih pomenov NDV.

⁷ Isačenko (1960: 440) govori o »razobščennosti dejstvijsja s momentom reči«.

(11) *Si že kdaj 'razbijal'⁸ dragoceno vazo? ~ (11.1) rus. Ty uže kogda-nibud' raz-bival cennuju vazu?*

(12) *Saj se že poznavala – 'srečevala'⁹ sva se lani na konferenci ~ (12.1) rus. My uže znakomy – my vstrečalis' v prošlom godu na konferencii.*

Kadar je vršilskost odsotna, na mestu osebkata dejanja pa kot prizadeto stoji njegov prejemnik/nosilec stanja po izvršenem dejanju, je tu ne le zgoraj opisana raba NDV, temveč raba NDV sploh (tudi kot trajanje dejanja) na slovanskem Zahodu bolj ali manj nesmiselna, medtem ko je na slovanskem Vzhodu tudi v tem primeru povsem običajna (Dickey 2000: 97–105):

(13) *Enkrat sem že^{*/?} padal s tega drevesa ~ rus. (13.1) Odnadždy ja uže padal s ètogo dereva.*

Kot vidimo, je možnost rabe NDV za opis dejanja kot dejstva, brez izrazitejšega izpostavljanja njegovega osrednjega vidskega pomena (pri NDV zlasti trajanja), v slovenščini z nujnostjo vršilskosti dejanja¹⁰ omejena mnogo bolj kot v ruščini. V nadaljevanju bomo za izhodišče vzeli »poudarek na obstoju dejanja«, zato bomo uporabljali opredelitev *zgolj poimenovanje dejanja*.¹¹ Ogleдали si bomo troje:

- a) splošno poročanje ali poizvedovanje o dejanju;
- b) nikalnost;
- c) raba NDV ali glagolov kategorialno obojega vida v primerih, ko je sobesedila ali širšega konteksta premalo za natančno opredelitev, ali gre za nedovršno ali dovršeno dejanje, a je hkrati nedovršnosti težko pripisati jedrni pomen potekanja, iztekanja (trajanja) dejanja.

Zlasti pri nikalnosti, kjer neobstoj dejanja posebej izstopa, bomo opozorili, da »poudarek na obstoju dejanja« potiska njegove druge lastnosti, torej tudi vidski pomen (v slovenščini je pri NDV osrednji vidski pomen trajanje dejanja), v ozadje, jih zabrisuje (Krvina 2017: 211, 225). Potencialno bi lahko govorili ne le o neizpostavljenosti, zabrisanosti vidskega pomena, temveč vidske vrednosti (DV : NDV) dejanja sploh, vendarle pa **ne o (polni) neizraženosti vida** – v slovanskih jezikih je ta namreč izražen **v sami glagolski obliki**¹² in tako vedno ostaja kot kategorialna pomenska sestavina (Krvina 2018: 49–50, Vidovič Muha 2011: 148).

⁸ Vprašaj in ne zvezdica (*) – neizpričano, nepotrjeno) zato, ker bi taka raba potencialno bila mogoča, vendar pa bi zbujala pozornost in izražala, česar NDV v tej povedi načeloma ne: da je nekdo sedel in neme-noma, zavestno (poudarjena bi bila vršilskost dejanja) tolkel po vazi, da bi jo razbil.

⁹ Glagol *srečevati* (*se*) ne more izražati dejanja v trenutku govorenja, torej ne trajanja (potekanja dejanja), zato je v tem primeru edina možna razlaga ponavljalnost dejanja [n-krat srečala] (Derganc 2010: 77).

¹⁰ Tudi ob njeni prisotnosti še ni nujno, da je konkretno dejanje z NDV mogoče zgolj poimenovati; gl. delež NDV glede na DV ob ustreznih skladijskih kazalnikih (*že* (*kday*) (*kaj*); *nikoli*). Gl. tudi Derganc (2010: 74, 77–78).

¹¹ Gl. tudi Krvina (2018: 48).

¹² Nesestavljeni glagoli so večinoma NDV, njihove sestavljenske so predponski DV, izpeljanke iz njih pa zopet t. i. drugotni NDV. Gl. npr. Toporišič (2004: 348–349).

Ob tem se vzpostavlja sistemska **vzporednost s kategorijo slovničnega spola**: ta je z obliko oz. v rabi skladenjsko uresničeno sklanjatveno paradigmo samostalnika in ob kongruenci pridevnika vedno izražen, ni pa pri osebah moškega slovničnega spola s tem nujno izražen tudi referenčni moški spol, razen kadar gre za naravni spol (npr. *oče, brat, sin*).¹³ V tem smislu bi moški slovnični spol lahko primerjali z NDV: njegovo zaznamovanost, ob kateri nedvomno izraža moško osebo, ali nezaznamovanost, ko je ne, lahko vzporedimo z (ne)izraženostjo ne celostnosti (trajanja) dejanja pri NDV – oboje se naslanja na sobesedilo oz. širši kontekst. DV medtem vedno izraža celostnost dejanja – podobno kot ženski slovnični spol pri osebah vedno tudi referenčni ženski spol.¹⁴ Tako bi lahko govorili o zaznamovanosti DV in ženskega slovničnega spola ter nezaznamovanosti NDV in moškega slovničnega spola. Pri tem velja opozoriti, da je zaznamovana raba NDV, ko ta izraža trajanje dejanja, v slovenščini osrednja – a glede jasne izraženosti vendarle odvisna ob sobesedila (gl. zgleda v Uvodu).

3 Splošno poročanje ali poizvedovanje o dejanju

Iskanje je bilo izvedeno v korpusu Gigafida s pomočjo jezika za iskanje po korpusu (CQL), in sicer z upoštevanjem skladenjskih kazalnikov, ki so navadno povezani s splošnim poročanjem ali poizvedovanjem o dejanju.¹⁵ Pri iskanju je bil ob členu *že* kot kazalnik vedno vključen poljubnostni zaimek: ali prislovni (časovni) *kdaj* ali samostalniški *kaj*; ob obeh skupaj členek *že* v iskanje ni bil vključen (a tudi ne izključen). Naj takoj opozorimo, da je razmerje med DV in NDV navedeno zgolj informativno – zadetki s prvim niso bili pregledani ročno, saj nas v prispevku zanima nezaznamovanost rabe NDV (kot jezikovnosistemska vzporednica nezaznamovani rabi moškega slovničnega spola). Znatno delež DV kaže, da je tu pogosto prisotno izražanje dejanja kot celostnega (Derganc 2010: 76–78).

Prav tako je vredno opozoriti, da smo bili pri odločanju, kdaj gre za zgolj poimenovanje dejanja, razmeroma restriktivni: zahtevani kriterij je bil prisotnost določljive vršilskosti dejanja, zlasti tožilniško prehodnega (torej KDO hoteno/zavestno dela KAJ, kar se kot posledica dejanja spreminja), čeprav pri zgolj poimenovanju dejanja predmet lahko tudi ni izražen.

3.1 Že kdaj

Iskalna zahteva:

[word="že"][word="sploh"]{0,1}[word="kdaj"][tag="Ggdd.*"]¹⁶

DV : NDV = 2546 : 1068; **210 (213) [zgolj poimenovanje]/1068 = 19,7 (19,9) %**

(14) *Ali ste že kdaj brali kaj podobnega?*

¹³ Gl. tudi Vidovič Muha (2011: 415–417). Glede nezaznamovane rabe moškega spola v ruščini gl. Uhlik 2019.

¹⁴ Z nekaj izjemami tipa *sirota, priča, stranka; cmera, jokica, baraba*. Podobno velja pri glagolih npr. *premoči, poznati*, pri katerih bi samo po obliki lahko sklepali, da so DV, dejansko pa so NDV.

¹⁵ Gl. npr. Derganc (2010: 74–75).

¹⁶ Za iskanje NDV oznako »d« na tretjem mestu zamenjamo z »n«.

- (15) *Ali ste že kdaj **iskali** zdravniško pomoč ponoči?*
 (16) *Ste že kdaj **uveljavljali** garancijo na programsko opremo?*
 (17) *Pokosil je moj rožni grm, trava pa je ostala nedotaknjena. »A si ti morda že kdaj **kosil**?« sem ga radovedno vprašala.*
 (18) *Ne zanašajmo se na to, da smo doslej že kdaj **jedli** pogrete gobe, pa nismo imeli težav.*
 (19) *Bile so zgodbe, ki sem jih že kdaj **omenjal** in jih ne bi pogrevali.*

V naslednjih primerih je potekanje, iztekanje (trajanje) dejanja morda izpostavljeno že nekoliko bolj zaradi vprašanja o trudu, poskušanju (reševati, skušati).

- (20) *Prav gotovo ste že kdaj **reševali** kak tovrstni test in veste, da je sestavljen iz cele vrste vprašanj oziroma nalog.*
 (21) *Zanimalo jo je, ali sem **se** že kdaj **skušal** odvaditi kajenja.*

Dejanja, ki so večinoma neprehodna, ob tožilniški prehodnosti pa dejanje na predmetu ne povzroča spremembe, so glede na težjo dokazljivost izrazitejše vršilskosti iz obravnave izvzeta.¹⁷

3.2 Kdaj kaj

Iskalna zahteva:

[word="kdaj"][word="kaj"][tag="Ggdd.*"]

DV : NDV = 289 : 75; **15 [zgolj poimenovanje]/75 = 20 %**

- (22) *Rekel je, da naj pride na oder tisti, ki mu je kdaj kaj **naročal** v zvezi s svojimi prijatelji.*
 (23) *Vprašal je, če si mi kdaj kaj **omenjal** nekakšne serume.*
 (24) *Zagotovo se bo še kdaj kaj **obnavljalo**, če ne prej, ko bo treba menjati parket.*¹⁸

3.3 Že kaj

Iskalna zahteva:

[word="že"][word="kaj"][tag="Ggdd.*"]

DV¹⁹ : NDV = 666 : 146; **35 [zgolj poimenovanje]/146 = 28,8 %**

- (25) *Si danes že kaj **jedel**?*
 (26) *Ali ste se z ministrsko kolegico že kaj **dogovarjali** o skupnih dejavnostih na področju spodbujanja gospodarskega razvoja?*
 (27) *Pozanima se, ali je že kaj **vlagala** za ozimnico.*
 (28) *Opravičujem se, če ste o tem že kaj **pisali**, lahko sem namreč to tudi spregledala.*

¹⁷ Gre za primere kot npr. *Ste že kdaj **opazovali** ribo, kako skladno in elegantno se premika?* in *Ste že kdaj **stali** pod slapom?*

¹⁸ Raba v prihodnjiku je mnogo redkejša, vendar ni izključena; za ruščino gl. Derganc (2010: 77).

¹⁹ Raba DV je tu vezana večinoma na čas za trenutkom govorjenja (zadobnost), zlasti v smislu »bomo že kaj naredili«, torej DV nastopa v pretežno drugačni funkciji kot NDV.

3.4 Prisotnost dejanja kdajkoli sploh

Pri treh analiziranih permutacijah kazalnikov *že, kdaj, kaj* (*že kdaj, kdaj kaj, že kaj*), ki izražajo časovno nedoločno prisotnost dejanja, zlasti pred trenutkom govorjenja, znaša ročno ocenjen delež zgolj poimenovanja dejanja pri NDV od slabih 20 % do slabih 30 %, okvirno rečeno **dobro petino vseh NDV rab**. Tu bi torej o zgolj poimenovanju dejanja že lahko govorili kot o pomembni, čeprav ne osrednji rabi NDV.

3.5 Izpostavljenost udeležencev dejanja

Tu se poudarek s poizvedovanja/poročanja o časovno nedoločni prisotnosti dejanja premakne na udeležence dejanja, zlasti osebek (ob zahtevani izrazitejši vršilskosti je torej v ospredju vprašanje, »kdo je odgovoren za to, kar je posledica izraženega dejanja«).²⁰

Iskalna zahteva:

[word="kdo"] [lemma="biti"] {0,1} [tag="Ggdd.*"]

DV : NDV = 28604 : 17537; **72 (98) (106) [zgolj poimenovanje]/1000** [naključni vzorec] = **[7,2 (9,8) (10,6) %]**

(29) *Med drugim nas je zanimalo, kdo je **pripravljal** razpis.*

(30) *Kot pravilno poudarja pritožba, se bodo okoliščine, kaj je kdo **kupoval**, upoštevale pri presoji upravičenega interesa posameznih udeležencev tega postopka.*

(31) *Vprašanje, na katero nimamo odgovora, je tudi, kdo je **vzpostavlj**al nov alternativni center za semaforizacijo v tehnološkem parku.*

V spodnjih primerih se zdi ob zgolj poimenovanju dejanja morda že nekoliko bolj izpostavljeno njegovo ponavljanje (torej sicer ne trajanje, a vendarle časovna večtočkovnost).

(32) *Končna odločitev, komu bo kdo **prodajal** mleko, je na posameznem rejcu.*

(33) *V nerazvitih občinah se predvsem sprašujejo, kdo bo **ustanavljal** in kdo **plačeval** razvojne agencije, ki naj bi pripravljale regionalne razvojne programe.*

Tu je razmeroma pogosta tudi raba za zadobnost, pri čemer se ob poljubnostnem (in ne vprašalnem) osebnem zaimku *kdo* poudarek spet premakne na sam obstoj, prisotnost dejanja.

(34) *Če bo letos kdo **sestavlj**al lestvico najizvirnejših, a skrajno romantičnih ponudb za poroko, je zmagovalec bržkone že znan.*

(35) *Nikjer ne piše, da bo sploh kdo **prodajal**.*

Delež z *kdo* ob hkratni nikalnosti je upoštevan v zgornjem prvem oklepaju, zgledi pa so navedeni v poglavju 4; delež, obravnavan v poglavju 5, je upoštevan v drugem oklepaju.

²⁰ Gl. tudi Toporišič (2004: 350–351).

Glede na premik poudarka s poizvedovanja/poročanja o samem obstoju dejanja na njegovega vršilca se zdi razumljiv tudi približno za polovico manjši delež zgolj poimenovanja dejanja, ki znaša okoli 10 %.

4 Nikalnost

Pri nikalnosti je izražen neobstoj dejanja (dejanja sploh ni bilo), kar potiska njegove druge lastnosti, torej tudi vidski pomen (v slovenščini pri NDV kot osrednji trajanje dejanja), v ozadje, jih zabrisuje.

Kriteriji za oceno, da gre zgolj za obstoj dejanja, ostajajo enaki kot v poglavju 3 (torej zlasti izrazitejša vršilskost). Kot skladenjski kazalnik je bil uporabljen prislov *nikoli*.

Naj opozorimo, da tu splošni delež NDV malenkost presega delež DV; mnogo večja – za okoli 30 % – je prevlada NDV v zanikanem velelniku (Krvina 2017).

Iskalna zahteva:

```
([lemma="biti" & tag="Gp.....d.*"] [word="nikoli"] [word="nič"] {0,1}
[tag="Ggd.*"]) | ([word="nikoli"] [lemma="biti" & tag="Gp.....d.*"]
[word="nič"] {0,1} [tag="Ggd.*"])
DV : NDV = 28856 : 29456; 265 (273) [zgolj poimenovanje]/1700 [naključni
vzorec] = [15,6 % (16,1 %)]
```

- (36) *Sicer se je izučila za urarko, vendar kasneje ni nikoli **popravljala** ur.*
- (37) *Turistično društvo parkirnine sploh nikoli ni **pobiralo**, saj parkirni prostor to v resnici ni.*
- (38) *Stara avstrijska publikacija je bila še nerazrezana, torej je njen naročnik ni nikoli **odpiral**.*
- (39) *Trenutno stanje v leta 1912 ustanovljenem klubu, ki nikoli ni **spreminjal** svojega imena, ni dobro.*
- (40) *Sam pirotehničnih pripomočkov nisem nikoli **kupoval** in jih tudi v prihodnje ne bom.*
- (41) *Brez strahu in trdno odločena je skočila s skakalnice. Pred tem še nikoli ni **skakala**.*

V spodnjih primerih se zdi ob zgolj poimenovanju dejanja morda zopet nekoliko bolj izpostavljeno njegovo ponavljanje (sicer ne trajanje, a vendarle časovna večtočkovnost), čeprav »nikoli« načeloma pomeni ,0-krat'; delež teh primerov je upoštevan v oklepaju.

- (42) *Kot trener igralcev nikoli nisem **lovil** po diskotekah in tudi zdaj jih ne bom.*
- (43) *Sem čustven človek, ampak prej nisem nikoli **kazal** čustev na ta način.*

Delež zgolj poimenovanja dejanja v rabi NDV ob prislovu *nikoli* se z okoli 16 % giblje nekje vmes med deležem poizvedovanja/poročanja o časovno nedoločni prisotnosti dejanja in poudarkom na udeležencih dejanja (zlasti vršilcu).

V naslednjem primeru je zgolj poimenovanje dejanja odsotno, izražena je izključno ponavljalnost (»večkrat se srečati«).

(44) *Priznal je le, da je z njo popil kak kozarček v baru, a se nista nikoli srečevala.*

Še primer za potekanje, iztekanje (trajanje) dejanja:

(45) *Cena sodčka nafte ni nikoli naraščala z večjo hitrostjo.*

Navajamo še zglede s poljubnostnim *kdo* iz poglavja 3.5:

(46) *Da ne bo kdo **spraševal**, koliko je kdo dal za ta film: posnet je v zasebni pobudi.*

(47) *Da si ne bi kdo **razlagal**, da gre tudi v tem primeru za klasično pariranje centru, naj navedem še eno dejstvo.*

Zanikanje je tu pogosto tudi v glavnem stavku povedi:

(48) *Nočemo, da bi kdo **prevzemal** vlogo grešnega kozla.*

(49) *Ozimmico sploh ne vem, če bo kdo **kupoval**.*

Zanikanje je lahko izraženo tudi leksikalno:

(50) *Zanikal je, da bi mu kdaj kdo **ponujal** nagrado oziroma podkupnino.*

(51) *Konvencija prepoveduje, da bi kdo **jemal** življenje nekomu drugemu.*

5 Raba NDV ali glagolov kategorialno obojega vida, ko je nedovršnosti težko pripisati jedrni pomen iztekanja, potekanja (trajanja) dejanja

Spodnji primeri so bili nabrani ob rabi NDV, obravnavani v poglavjih 3–4. Druži jih dejstvo, da ob sprejemanju slovarske kategorialne oznake NDV (iz SSKJ) za spodnje glagole zanje velja, da bi NDV težko pripisali potekanje, iztekanje (trajanje) dejanja – edino, kar lahko trdimo, je, da je izražen (ne)obstoje dejanja.

Zaradi enkratnosti časovno nedoločnega dejanja ni izključena niti možnost, da bi ga razlagali kot celotno (dovršno). Tako lahko rečemo, da vidske lastnosti dejanja niso jasno določljive, nedvomna je le izraženost njegovega (ne)obstoja.

(52) *Ste že kdaj **eksperimentirali** z različnimi barvami in dolžinami?*

(53) *Ste že kaj **ukrepali** ali se samo jezite?*

(54) *Verjetno nas ni malo, ki smo že kdaj **potrebovali** pomoč.*

(55) *Je bila to vaša osebna odločitev ali je kdo **vplival** nanjo?*

(56) *Nisem se še odločil, kdo bo **dedoval**.*

(57) *Imel je dve ponudbi, toda nikoli ni obžaloval, da je prestopil k angleškemu klubu.*

(58) *V vsej svoji praksi nisem nikoli tožil svoje stranke, če mi ni plačala.*

(59) *Težko bi našli državo, ki ni nikoli kratila človekovih pravic.*

6 Zaključek²¹

Prispevek v okviru nezaznamovanega izražanja katere od kategorialnih lastnosti, kar je sicer značilno zlasti za slovnični spol pri samostalnikiškega spola, opozarja na možnost nezaznamovanosti nedovršnika (tudi) v slovenščini.

Obravnavano rabo NDV je glede nezaznamovanosti mogoče vzporediti z moškim slovničnim spolom, ko ta pri osebah ne izraža referenčnega moškega spola; v obeh primerih gre za jezikovnosistemski pojav, ki je odvisen od sobesedila oz. širšega konteksta. Je pa treba opozoriti, da je v slovenščini osrednja zaznamovana raba NDV, ko ta izraža potekanje, iztekanje (trajanje) dejanja.

Analiza splošnega poročanja ali poizvedovanja o dejanju in nikalnosti je pokazala, da tudi ob razmeroma omejujoči zahtevi izrazitejše vršilskosti in spremembe na predmetu dejanja (vršilec ima voljo in namen spremembo doseči; doseženje je izraženo z DV) ter enkratnosti dejanja z izključitvijo primerov, kjer je ponavljajalnost očitna, delež zgolj poimenovanja dejanja pri rabi NDV ni zanemarljiv: od slabih 10 % do dobrih 20 %, in slabih 16 % pri nikalnosti. Po ročni oceni se NDV v tem deležu rabi tako, da izraža zlasti (ne)obstoje dejanja, medtem ko je njegov v slovenščini jedrni vidski pomen potekanja, iztekanja (trajanja) dejanja potisnjen v ozadje. Ta ugotovitev potrjuje izhodiščno tezo o možnosti nezaznamovane rabe NDV, ko dejanje izraža zgolj kot dejstvo, vid pa je izražen kvečjemu v glagolski obliki (nesestavljenka ali izpeljanka iz sestavljenke), tudi v slovenščini – v primerjavi z ruščino sicer res v manjšem obsegu.

VIRI IN LITERATURA

Gigafida, korpusna besedilna zbirka. Na spletu.

Aleksandra DERGANČ, 2003: Nekatere razlike v rabi dovršnega oz. nedovršnega vida v ruščini in slovenščini. *Slavistična revija* 51/posebna številka. 67–79.

Aleksandra DERGANČ, 2010: Še nekatere razlike v rabi glagolskih vidov v ruščini in slovenščini. *Slavistična revija* 58/1. 73–80.

Stephen M. DICKEY, 2000: *Parameters of Slavic Aspect. A Cognitive Approach*. Stanford, California: Center for the Study of Language and Information.

Domen KRVINA, 2017: Raba dovršnika in nedovršnika v velelniku v sodobni slovenščini. *Philological studies* 15/1. 210–27. Tudi na spletu.

²¹ Prispevek je nastal o okviru programa P6-0038 ZRC SAZU, Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ki ga financira ARRS.

- Domen KRVINA, 2018: *Glagolski vid v sodobni slovenščini 1. Besedotvorje in pomen*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Majda MERŠE, 1995: *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*. Ljubljana: SAZU.
- Svetlana SLAVKOVA, 2018: Независимые да-формы в вопросительных предложениях в болгарском языке (в сопоставлении с русским). *Slavistična revija* 66/4. 441–57.
- [Svetlana SLAVKOVA, 2018: Nezavisimye da-formy v voprositel'nyh predloženijah v bolgarskom jazyke (v sopostavlennii s russkim). *Slavistična revija* 66/4. 441–57].
- Jože TOPORIŠIČ, 1967: *Slovenski knjižni jezik 3*. Maribor: Obzorja.
- Jože TOPORIŠIČ, 2004 (1976¹): *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Mladen UHLIK, Andreja ŽELE, 2018: Predmetni da-odvisniki v slovensko-ruski sopostavitvi. *Slavistična revija* 66/2. 213–33.
- Mladen UHLIK, Andreja ŽELE, 2018a: Brezosebne zgradbe v slovenščini: kontrastiva z drugimi južnoslovanskimi jeziki in ruščino. *Jezikoslovni zapiski* 24/2. 99–112.
- Mladen UHLIK, 2019: Izražanje spolske korelacije pri položajnih poimenovanjih v ruščini in slovenščini. *Slavistična revija* 67/2. 313–324.
- Zeno VENDLER, 1957: Verbs and times. *The Philosophical Review* 66. 143–60.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja*. Ljubljana: ZIFF.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2006: Kategorialnost leksemov med slovarjem in slovnico = On the categorialness of lexemes between lexicon and grammar. *Slavistična revija* 54/1 (posebna številka). 23–42, 377–99.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2011: *Slovensko skladenjsko besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Andreja ŽELE, 2012: *Pomensko-skladenjske lastnosti slovenskega glagola*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- A. В. Исаченко, 1960: *Строй русского языка в сопоставлении с словацким*. Москва: Языки славянской культуры.
- [A. V. ISAČENKO, 1960: *Stroj russkogo jazyka v sopostavlennii s slovackim*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury].

SUMMARY

This article deals with unmarkedness when expressing category—something especially characteristic of masculine nouns—drawing attention to the possibility of imperfective (IPF) unmarkedness in Slovene.

In terms of unmarkedness, the use of IPF denoting the fact of an action can be compared to masculine nouns denoting persons not necessarily of the male sex; in both cases, this is a language-related phenomenon that depends on the (wider) context of use. It should be noted, however, that in Slovene the central use of the IPF is marked, namely, expressing the processuality (duration) of an action.

An analysis of the general reporting of or inquiry into an action and negation in the Slovene reference corpus Gigafida shows that even when applying the somewhat restrictive requirement of the subject of the action striving to effect a change in an object of the action by completing it (which is expressed by PF), while also excluding cases of clear repetition, the proportion of IPFs denoting the fact of an action is not negligible: it ranges from about 10 % to over 20 %, and in negation about 16 %. The results confirm the initial thesis about the possibility of the unmarked use of the IPF in Slovene when it simply constitutes the fact of an action, while information about verbal aspect is retained mainly in the verb form (non-prefixed or derived from the prefixed). This is true, however, to a lesser extent than in Russian.

UDK 81'366.52:81'27:811.163.6'367.7

Gregor Perko

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

gregor.perko@ff.uni-lj.si

SPOL IN BESEDNI RED V DVOIMENSKIH PRIREDNIH ZVEZAH

Članek se osredotoča na dvoimenske priredne zveze z veznikom *in*, kjer se pojavljata samostalnika ženskega in moškega spola, ki označujeta osebe. V članku poskušamo osvetliti kompleksnost dejavnikov, ki vplivajo na besedni red v omenjenih zvezah.

Ključne besede: spol, oblikoslovnoskladenjske kategorije, diskurz, semantika, pragmatika

The article focuses on binominals with masculine and feminine nouns denoting humans linked by the conjunction *in* (and). I attempt to highlight the complexity of the reasons that influence word order in these binominals.

Keywords: gender, morphosyntactic categories, discourse, semantics, pragmatics

1 Uvod

Besedni red samostalnikov oz. samostalniških zvez, ki se pojavljajo v dvoimenskih prirednih zvezah, kot tudi v naštevanjih, praviloma ni naključen in nemotiviran.¹ V članku nas bodo zanimale zveze občnih ali lastnih imen, ki označujejo ljudi različnih spolov, kot npr. *gospe in gospodje* ali *Franci in Mateja*. Poskušali bomo pokazati kompleksnost vprašanja, ki zadeva pomenske, pragmatične, kulturnozgodovinske in prozodične dejavnike. Ne gre prezreti tudi dejstva, da so nekatere zveze že vsaj delno leksikalizirane, da jih ne tvorimo prosto, ampak jemljemo neposredno iz spomina. V prvem delu članku se bomo posvetili kategoriji spola in nekaterim vprašanjem, ki jih sproža. V drugem bomo s pomočjo primerov poskušali zarisati pomenske dejavnike, ki vplivajo na besedni red v tovrstnih sintagmah, v tretjem poglavju bomo osvetlili pragmatične in kulturnozgodovinske dejavnike, v četrtem pa bomo na kratko analizirali še vpliv oblikovnih izviroma formalnih dejavnikov. Empirično gradivo temelji na rezultatih, pridobljenih večinoma na spletu z brskalnikom Google in v korpusu Gigafida.

2 Kategorija spola

Spol je v jezikoslovju nedvoumno in soglasno opredeljen kot inherentna oblikoslovnoskladenjska kategorija samostalnika (Toporišič 1991, Corbett 1991, Vidovič Muha 2000). Mel'čuk (1996) spol umešča v t. i. skladnik (fr. *syntactique*), ki je v njegovem

¹ Pisanje članka je spodbudila polemika v Franciji glede spolno občutljive rabe jezika in predloga zagonnikov t. i. inkluzivne pisave (glej prispevek Mojce Smolej v pričujoči številki), da naj se v večimenskih zvezah, ki označujejo ljudi, ne navaja več vedno na prvem mestu moških, ampak naj se besede razporedijo v skladu z abecednim redom.

teoretskem modelu tretji del (poleg označevalca in označenca) jezikovnega znaka in ki združuje vse tiste jezikovne kategorije, ki jih ni mogoče v celoti ali neposredno izpeljati iz pomena in oblike, so pa ključne za povezovanje znaka s sobesedilom. Prav vpliv samostalnika na povezane besede na ravni povedi ali besedila je za nekatere jezikoslovce ključna sestavina definicije spola. Hockett (1958: 231) npr. spole definira zgolj na podlagi pojava ujemanja. Razume jih kot razrede besed, ki se odražajo v obnašanju povezanih besed.² Tudi po mnenju Corbetta (Corbett 1991) je ujemanje samostalnika ključno za razlikovanje kategorije spola od ostalih izključno pomensko opredeljenih kategorij, ki pa nimajo vpliva na ujemanje ali skladenjsko delovanje samostalnika.

Pomembno poglavje (Corbett 1991, 2015) v obravnavi kategorije spola je vprašanje, kako jeziki posameznim samostalnikom pripisujejo spol (ang. *gender assignment*). Slovenščina in drugi indoevropski jeziki poznajo večinoma pomenskooblikoslovno pripisovanje. Prva stopnja je vedno pomensko pripisovanje: samostalnikom, ki označujejo ljudi in nekatere živali, se pripiše njihov biološki oz. naravni spol (glej tudi v nadaljevanju). Preostanek samostalnikov se v slovenščini in drugih slovanskih jezikih po spolih razvrsti glede na pripadnost posamezni sklanjatveni paradigmi. Vendar pa pri samostalnikih s podspolom človeškosti v primerih, ko sta oblikoslovje in pomen v navzkrižju, prevlada pomen nad oblikoslovjem. V slovenščini so eden takšnih primerov samostalniki 2. moške sklanjatve³ (npr. *vojvoda*), ki so izvirno del 1. ženske sklanjatve in ki je s to sklanjativjo paradigmatsko povsem prekrivna. Ti samostalniki, ki se v imenovalniku končujejo na *-a*, so ne samo moškega spola, ampak se lahko sklanjajo tudi po 1. moški sklanjati.

V slovenščini za spol, kot ga razumemo jezikoslovci, pogosto uporabljamo termin *slovnični spol*, ki ko se nanaša na samostalnike, ki označujejo živa bitja, nastopa kot protipomenka termina *biološki oz. naravni spol*. V anglosaškem svetu se od sredine devetdesetih let za nadomestitev zadnjega uveljavlja termin *pojmovni oz. konceptualni spol* (ang. *notional gender*), ki želi poudariti, da razlik med spoloma ni mogoče zvesti zgolj na biološko raven, ampak da je potrebno upoštevati vlogo kulturno-pojmovnega in zgodovinskega razumevanja spolnih razlik (McConnell-Ginet 2015). Jezikovno izražanje spola, pa naj gre za sistemsko ali diskurzivno raven, je predmet zanimanja tudi strokovnjakov drugih ved, in seveda širše javnosti. Kot je duhovito zapisal R. Matasović (2004: 13), je spol edina slovnična kategorija, ki prebuja strasti, in to ne samo med jezikoslovci.⁴

² »Genders are classes of nouns reflected in the behavior of associated words.«

³ Pri poimenovanju sklanjatev se naslanjamo na slovnico Jožeta Toporišiča (1991), pri čemer upoštevamo tudi diahroni razvoj. Kot zapiše Toporišič sam (1991: 194), lahko govorimo o petih sklanjativah s glasovnimi končnicami (tipi *korak, sluga, lipa, perut, mesto*), vendar lahko v eno združimo drugo in tretjo našteto paradigmo, kot to večinoma naredi npr. rusko jezikoslovje: med njima ni nobene paradigmatske razlike, je zgolj razlika v spolu.

⁴ »[G]ender is perhaps the only grammatical category that ever evoked passion – and not only among linguists.«

3 Pomenski dejavniki

Če vzamemo primer besedotvorno nepovezanih samostalnikov, kot so *moški/ženske*, *mož/žena*, *fant/dekle*, *fant/punca*, nam preprosta statistična raziskava pokaže, da je v prirednih zvezah z veznikom *in* naštetih samostalnikov besedni red, kjer je samostalniček moškega spola na prvem mestu občutno pogostejši.⁵ Če gre za množinske oblike (*moški in ženske*, *možje in žene* itd.) je razmerje 1 proti 2, če pa gre za edninske oblike, je razmerje lahko tudi 1 proti 10. Besedni red v omenjenih zvezah, ki so v dobršni meri leksikalizirane, lahko razložimo z naslonitvijo na splošnejše pomenske dejavnike, ki vplivajo na besedni red v dvoimenskih zvezah. Cooper in Ross (1975), ki sta preučevala besedni red v leksikaliziranih prirednih zvezah v angleščini, pri čemer se nista posebej osredotočala na spol, sta navedla 36 različnih pomenskih dejavnikov, ki lahko vplivajo na besedni red (glej tudi Hegarty 2015 in Kesebir 2017). Med njimi so za vprašanje vpliva spola na besedni red samostalnikov pomembni zlasti trije. Prvi dejavnik je spoštovanje načela »najprej jaz« (ang. *me-first*). V skladu s tem načelom govorec najprej poimenuje osebe in stvari, ki so mu bližje, lahko prostorsko ali časovno (npr. *tukaj in tam*, *zdaj in potem*), pa tudi drugače. Če načelo preslikamo na vprašanje spola, potem lahko rečemo, da načelo predpostavlja, da govorec ali govorka moške in njihove izkušnje dojema kot nevtralne, kot neke vrste kulturne norme, ki so manj zaznamovane in so mu zato bližje, za razliko od žensk in njihovih izkušenj, ki naj bi bile bolj specifične in bolj oddaljene od norme, s katero se govorec ali govorka istovetita. Drugo in tretje načelo predpostavljata, da najprej navajamo osebe, ki izkazujejo večjo aktivnost (ang. *agent-first-rule*), in pa osebe, ki predstavljajo večji vir moči (ang. *power-source-first*). Obe lastnosti, torej aktivnost in moč, se stereotipno pripisujejo moškim, ki predstavljajo t. i. »močnejši spol«, zato je pričakovano, da govorci in govorki najprej poimenujejo moške.

Načelo »najprej jaz« vpliva tudi na besedni red lastnih imen (Hegarty 2015: 77; glej tudi v nadaljevanju). Iz osebnih izkušenj, ki sem jim bil priča v stiku z več različnimi govorci, je vrstni red imen v dvočlenski zvezi odvisen od stopnje bližine govorca do oseb, katerih imena nastopajo v imenski zvezi. Sorodniki in prijatelji, ko govorijo o nekem paru, najpogosteje na prvo mesto postavijo osebo, ki jim je bližje. Na primer, sorodniki ali prijatelj Darje bodo pogosteje uporabili *Darja in Matej*, medtem ko bodo sorodniki ali prijatelji Mateja pogosteje uporabljali *Matej in Darja*.

V navezavi z načelom »najprej jaz«, ki daje prednost tistemu, ki je govorcu bližje oziroma ki mu je na tak ali drugačen način pomembnejši, je zanimivo analizirati tudi besedni red v zvezah *oče in mati/mati in oče*, *oče in mama/mama in oče* in *oči in mami/mami in oči*. Če je zveza *oče in mati*, ki pripada bolj zborni zvrsti jezika, neprimerno pogostejša (razmerje 1 proti 2), pa sta *oče in mama* in *mama in oče*, ki se uporabljata v že bolj sproščenih sporazumevalnih položajih, enako pogosta, a je vseeno *mama in oče* pogostejša zveza. Ko preidemo na bolj »intimno« jezikovno raven, se pokaže, da je *mami in oči* dvakrat pogostejši kot *oči in mami*.

⁵ Pri analizi smo upoštevali rezultate samostalnikov v imenovalniku. Na izbranem deležu analiziranih zvez smo analizo opravili tudi v odvisnih sklonih, a se rezultati obeh analiz niso bistveno razhajali.

4 Pragmatični in kulturnozgodovinski dejavniki

Malkiel (1959: 145), ki je bil po našem védenju eden prvih, ki se je zanimal za dvoimenske zveze, je prednost moških oblik pred ženskimi razlagal z vlogo hierarhije vrednot, ki prevladujejo v neki družbi. Vzemimo primer zveze samostalnikov *gospe in gospodje* oz. *gospodje in gospe*. Danes je neprimerljivo pogostejša zveza *gospe in gospodje* kot *gospodje in gospe* (razmerje 1 proti 17).⁶ Vendar pa je bilo v devetnajstem in prvi polovici dvajsetega stoletja običajneje uporabljati zvezo *gospodje in gospe*, ki jo med drugim najdemo tudi v Pleteršnikovem slovensko-nemškem slovarju (vir Fran), kjer pod iztočnico *gospa* najdemo primer »gospodje in gospe, Herren und Damen«.

Zanimivo je, da so vsaj v množini⁷ danes v povprečju dvakrat pogostejše priredne zveze, ki označujejo statute, nazive oziroma poklice oseb, kjer je na prvem mestu samostalnik ženskega spola. Gre npr. za zveze *kolegice in kolegi*, *kandidatke in kandidati*, *študentke in študenti*, *doktorice in doktorji*, *profesorice in profesorji*.⁸

Običajna razlaga za takšen besedni red in ki se zdi v nasprotju s semantičnimi načeli, ki smo jih obravnavali v zgornjem razdelku, je, da so zveze, kjer je ženski samostalnik na prvem mestu, podrejene pragmatičnemu načelu vljudnosti. Upoštevajoč razvoj družbe in položaj žensk, je mogoče med dejavnike, ki motivirajo besedni red, ki na prvo mesto postavi samostalnike ženskega spola, prišteti tudi vedno vidnejšo vlogo žensk na pomembnejših položajih, kar seveda pripomore h krhanju stereotipa, da so moški izključni nosilci aktivnosti in moči (glej zgoraj).

Poglejmo še, kako je z zvezami, kjer se pojavljajo lastna imena. Preizkusili smo več možnosti kombinacij imen, kjer se pojavljajo:

- a) najpogostejša slovenska imena po podatkih Statističnega urada RS (npr. Franc, Janez, Ivan, Anton, Marko, Andrej; Marija, Ana, Maja, Irena, Mojca, Mateja);
- b) najpogostejša imena otrok, rojenih v 2016 in 2017, po podatkih statističnega urada, torej najbolj priljubljena imena v zadnjih letih (npr. Luka, Jakob, Mark, Filip, Nik, Tim; Zala, Eva, Ema, Lara, Sara, Maša);
- c) kombinacije najpogostejših in manj pogostih imen (npr. *Jože in Jolanda*, *Renato in Nina*, *Andrej in Polona*).

Rezultati statistične analize kombinacij najpogostejših lastnih imen (a) (npr. *Franc in Marija*) kažejo na dokajšnjo uravnoveženost: z manjšimi odstopanji pri posameznih primerih so enako pogoste zveze, kjer je najprej navedeno lastno ime moškega spola, kot tudi zveze, kjer je na prvem mestu ime ženskega spola. Enako opažamo tudi pri drugi skupini imen, kjer nastopajo najbolj priljubljena imena (b), ki večinoma poimenujejo

⁶ Statistični podatki pa kažejo, da je zveza v ednini, *gospod in gospa*, dvakrat pogostejša od zveze *gospa in gospod*.

⁷ Ponovno opažamo, da je pri edninskih zvezah pogostejši vrstni red, kjer je prvi element v moškem spolu.

⁸ Statistični odklon opažamo pri zvezi *tekmovalci in tekmovalke*, ki je dvakrat pogostejši kot *tekmovalke in tekmovalci*.

mlajše osebe (npr. *Luka in Zala*). Pri analizi tretje skupine (c) se je prav tako pokazala uravnoteženost, kar kaže, da pogostost imena ne igra bistvene vloge pri izbiri besednega reda v zvezi. Dodati pa moramo, da sorazmerno majhen korpus imenskih zvez za zadnjo skupino (c), ki smo jih našli, še ni dovolj zanesljiv, da bi omogočil dokončno interpretacijo rezultatov.

Analiza vzorca besedil, kjer se pojavljajo zveze dveh lastnih imen, je pokazala, da načelo vpljudnosti ni vedno edini dejavnik, ki vpliva na besedni red, ampak da je smiselno upoštevati že omenjeno krhanje stereotipne predstave, ki izključno moškim pripisuje lastnosti aktivnosti in moči. Analizirali smo manjši korpus besedil, kjer se pojavljajo besedila, ki predstavljajo podjetja, podjetniške pobude ali projekte. V primerih, ko je žensko ime na prvem mestu, gre pogosto za položaj, ko je ženska odgovorna oseba v podjetju oziroma je pobudnica ali gonilna sila projekta. V primerih, ko imena poimenujejo otroke, na besedni red vpliva starost otrok, saj starši in drugi govorci pogosteje najprej poimenujejo starejšega otroka.

5 Oblikovni dejavniki

Prvi sklop dejavnikov, ki smo jih poimenovali oblikovni, zadeva ritmični stroj imenske zveze. Omejili se bomo na razpored kratkih in dolgih besed. Pri empirični analizi nas je namreč zanimalo tudi, ali dolžina besed vpliva na vrstni red v imenski zvezi. Pri lastnih imenih se je na nekaj primerih izkazalo, da je dolžina besed lahko dejavnik, in sicer je, kar ni presenetljivo, prednosten besedni red, kjer se najprej navajajo krajše besede in nato daljše. Kot smo navedli v predhodnem razdelku, je besedni red moških in ženskih imen statistično dokaj uravnotežen, zato je toliko bolj zanimivo, da prihaja v nekaterih primerih, ko sta dolžini besed različni, do večjih odstopanj. Takšni so npr. primeri *Ana in Andrej*, ki je dvaintridesetkrat pogostejša kot *Andrej in Ana*. Podobno je tudi pri paru *Ivan in Nataša*, ki je skoraj petkrat pogostejši kot *Nataša in Ivan*, ali *Žan in Nataša*, kjer rezultatov za *Nataša in Žan* skoraj ni.

Drugi sklop dejavnikov, ki se odraža tudi v dolžini besed, je razporeditev oblikoslovno zaznamovanih in nezaznamovanih besed (praviloma so to samostalniki moškega spola). Analizirali smo primere, kjer se v zvezah pojavljajo besedotvorno povezane besede v ednini, kjer predstavlja moška oblika večinoma osnovo, kot na primer *kandidat in kandidatka*, *študent in študentka*, *profesor in profesorica*, *doktor in doktorica*. Za razliko od množinskih različic so v ednini pogostejše zveze, kjer je na prvem mestu moški samostalnik. Podoben prednostni red potrjuje tudi zveza imen *Andrej in Andreja*, ki je veliko pogostejša kot *Andreja in Andrej* (razmerje 1 : 2).

Kljub vsemu pa bi za oblikovni dejavnik težko rekli, da igra odločilno vlogo v besednem redu. Empirični podatki so žal dokaj omejeni, prav tako tudi nismo analizirali ostalih fonetičnih ali prozodičnih dejavnikov, ki lahko vplivajo na besedni red.

6 Zaključek

Analiza primerov dvoimenskih zvez, ki označujejo osebe, je pokazala, da je podrejenost besednega reda spolu kompleksno vprašanje. Spolu, ki je izvorno oblikoslovnoskladenjska kategorija, se, ko gre za samostalnike, ki označujejo ljudi, na diskurzivni ravni pripisujejo različne pomenske in pragmatične vrednosti, ki so pogosto odvisne od kulturnozgodovinskih pogojev. Vse te vrednosti delujejo kot dejavniki, ki vplivajo na besedni red v dvoimenskih zvezah. Analiza primerov je pokazala, da so med pomenskimi dejavniki najpomembnejša tri načela: načelo, poimenovano »najprej jaz«, načelo večje aktivnosti in načelo vira moči. Zadnji dve načeli stereotipno večjo aktivnost in moč pripisujeta moškim, kar pomaga razložiti besednih red nekaterih zvez, da so namreč moški poimenovani pred ženskami. Analiza je prav tako pokazala, da ti dve načeli danes ne dajeta več nujno prednosti moškim, kar vsaj delno utemelji dokajšnjo statistično uravnoteženost besednega reda. Domnevati je mogoče, da se kulturnozgodovinsko pogojeni stereotip v slovenskem prostoru postopno krha. Na pragmatični ravni pomembno vlogo še vedno igra načelo vljudnosti, ki daje prednost ženskim poimenovanjem. Pokazalo se je, da imata dolžina besed in pa oblikoslovna zaznamovanost oziroma nezaznamovanost besed dokaj omejen vpliv na besedni red.

VIRI IN LITERATURA

- William E. COOPER in John Robert Ross, 1975: Word order. *Chicago Linguistic Society: Papers from the Parasession on functionalism*. Ur. R. E. Grossman, J. San, T. J. Vance. Chicago: Chicago Linguistic Society. 63–111.
- Greville CORBETT, 1991: *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Greville CORBETT, 2015: Gender typology. *The Expression of Gender*. Ur. G. Corbett. Berlin: Walter de Gruyter. 87–130.
- Peter HEGARTY, 2015: Ladies and gentlemen: Word order and gender in English. Ur. G. Corbett. Berlin: Walter de Gruyter. 69–86.
- Charles F. HOCKETT, 1958: *A Course in Modern English*. New York: Macmillan.
- Selin KESEBIR, 2017: Word order denotes relevance differences: The case of conjoined phrases with lexical gender. *Journal of Personality and Social Psychology* 113/2. 262–79.
- Yakov MALKIEL, 1959: Studies in irreversible binominals. *Lingua*. 113–60.
- Ranko MATASOVIĆ, 2004: *Gender in Indo-European*. Heidelberg: Winter.
- Sally MCCONNELL-GINET, 2015: Gender and its relation to sex: The myth of “natural gender”. *The Expression of Gender*. Ur. G. Corbett. Berlin: Walter de Gruyter. 3–38.
- Igor A. MEL'ČUK, 1994: *Cours de morphologie générale*. Vol. 2. Montreal, Pariz: Les Presses de l'Université de Montréal, CNRS Éditions.
- Igor A. MEL'ČUK, 1996: *Cours de morphologie générale*. Vol. 3. Montreal, Pariz: Les Presses de l'Université de Montréal, CNRS Éditions.
- Jože TOPORIŠIČ, ³1991 [1976]: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: ZIFF.

SUMMARY

The article analyzes word order in binominals with masculine and feminine nouns denoting humans linked by the conjunction *in* (and). The research showed that in Slovene, word order depends on three types of factors: semantic, pragmatic (including historico-cultural dimension), and formal factors. Among the semantic factors, there are at least three principles that influence word order: the principle “me-first,” the “agentive-first-rule,” and the “power-source-first” principle, stereotypically attributed to men. The results show that the stereotype is gradually fading since word order by which women are named before men is more and more common. Among pragmatic principles, the principle of politeness is the most important. Rhythmic factors and morphological marking of words play a rather marginal role.

UDK 81'27:81'36:811.163.6:811.133.1

Mojca Smolej

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

mojca.smolej@ff.uni-lj.si

ANORMATIVIZEM IN DILEME INKLUZIVNE SLOVNICE

Načrtni (celo umetni) posegi v rabo jezika so prisotni že od samega začetka oblikovanja knjižnega jezika. Zahteva po radikalni feminizaciji tako ni osamljen primer, pač pa le eden izmed mnogih, ki so se razvrstili skozi zgodovino slovenskega jezika. V prispevku, izhajajoč iz omenjene trditve, predstavimo možen koncept inkluzivne slovnice za slovenski jezik.

Ključne besede: anormativizem, inkluzivna slovnica, leksikalna feminizacija, skladenjska feminizacija

Planned (even artificial) interventions in the use of language have been present since the very beginning of the formation of literary language. The demand for radical feminization is thus not an isolated case, but only one of many that have been made throughout the history of the Slovene language. In this article, based on this assertion, we present a possible concept of an inclusive grammar of the Slovenian language.

Keywords: Anormativism, inclusive grammar, lexical feminization, syntactic feminization

1 Uvod

Inkluzivna slovnica (*La grammaire inclusive*)¹ je v Franciji leta 2017 dodobra vznemirila² številne učitelje francoskega jezika (pa tudi splošno javnost), saj namesto povedi »Moški in ženske so enakopravni« predlaga poved »Moški in ženske so enakopravne«. ipd. Francoska akademija je 26. 10. 2017 podala izjavo, v kateri je trdila,³ da je zaradi inkluzivne pisave oz. slovnice francoski jezik v »smrtni nevarnosti«. Poleg tega naj ne bi bilo sploh jasno, čemu uvajati spremembe in kako naj bi bile presežene praktične težave, ki bi se z uvedbo pojavile tako na ravni pisanja, branja in s tem povezane izgovorjave. Z vsem tem naj bi tudi močno otežili pouk francoščine kot prvega jezika. Zagovorniki inkluzivne slovnice⁴ so nasprotno največkrat poudarjali zgodovinsko dejstvo, da je bila francoščina renesanse mnogo bolj enakopraven jezik, kot je to francoščina 21. stoletja.

¹ Inkluzivnost pomeni rabo moškega, ženskega ali kateregakoli drugega spola na način, ki enakovredno zaobjema vse možne spole, in sicer tako, da se nihče (ne glede na spol) ne čuti izključenega ali zapostavljenega.

² Battaglia, 2017: *Après l'écriture la Grammaire inclusive*. *Le Monde*. Na spletu.

Sinard, 2018: *Pourquoi l'écriture inclusive est exclusivement idéologique*. *Causeur.fr*. Na spletu.

Bordenet, 2017b: *L'Académie française met en garde contre le péril mortel de l'écriture inclusive*. *Le Monde*. Na spletu.

Bordenet, 2017a: *L'écriture dite inclusive - un sujet qui divise*. *Le Monde*. Na spletu.

³ Bordenet, 2017b: *L'Académie française met en garde contre le péril mortel de l'écriture inclusive*. *Le Monde*. Na spletu.

⁴ Bordenet, 2017a: *L'écriture dite inclusive - un sujet qui divise*. *Le Monde*. Na spletu.

»Neenakopornost« naj bi se v jeziku začela pojavljati šele od 17. stoletja naprej, ko naj bi se okrepile težnje po izbrisu »ženskega«.

Zanimivo je, da nobena izmed strani ni poudarjala vloge in posledic preskriptivizma, nobena stran se ni osredotočala na pomen in vlogo predpisujoče norme v povezavi s sodobnimi smernicami razumevanja jezika (tu je mišljen predvsem anormativizem). Vsaka stran je s svojega zornega kota »zgolj« upravičevala svoj pogled, svoje stališče do jezika.⁵ Kritična analiza stališč do jezika ima namreč širše družbeno težo, saj so odnosi ali stališča do jezika in sociokulturne norme del komunikacijske kompetence, kot take pa imajo torej velik vpliv na znotrajdružbene interakcije (reakcije) bodisi kot povzročitelj ali posledica. Sodobno jezikoslovje naj bi se povsem oddaljilo od predpostavke, da obstaja le en »pravilen« način govorjenja in pisanja slovenščine, ki je tako in tako, hote ali ne hote, velikokrat odvisen od jezikoslovčevega »čuta«. Slednje⁶ je poudarjal že Toporišič.

Že ta primer nas uči, da imajo besede veliko rab, ne ene same, in da moramo biti pri presoji teh rab previdni, da česa prehitro ne obsodimo. Nam samim sicer marsikaj lahko tudi ne ugaja, zaradi tega pa tisto ni nujno napačno ali slabše. (Toporišič 2007: 40)

Reševati pa moramo stvari seveda tako, da te rešitve jeziku (ne njegovemu posameznemu uporabniku, po možnosti polnemu predsodkov) ustrezajo čim bolj. (Toporišič 2007: 133)

V nadaljevanju se bomo osredotočili na večvariantnost oz. bomo poskušali definirati anormativizem, ki naj bi govorcu puščal možnost izbire rabe tiste oblike (katerega koli jezikovnega elementa), ki najbolje ustreza njegovim jezikovnim in drugim stališčem.

2 Anormativizem

Jezik je sredstvo za nastanek in obstoj ideologij, zavedanje tega pa omogoča njihovo prepoznavanje in opozarjanje na spreminjanje dejanskosti. Tudi to je ena od vlog jezikoslovca. [...] Če torej jezik vidimo kot sistem različnih možnosti izbire, moramo tudi vse njegove rabe obravnavati kot ideološke: končna izbira (četudi nezavedna) je odvisna od govorcev, ki so vselej družbeno pozicionirani, torej tudi ideološko opredeljeni; izbira je tako stvar habitusa, naravnosti do izkustva. (Zorčič 2017: 1–11)

Navedeni citat se navezuje na obravnavo problematike (ekonomskega) neoliberalizma v povezavi z jezikom. Opredeljuje možnost izbire (tudi na ravni jezika) kot enega izmed ključnih dejavnikov sodobne družbe, obenem pa opozarja na pogosto (nezavedno) predpisujočo ali zapovedano) izbiro, ki je v resnici vodena preko družbe, v

⁵ Razumevanje teorije stališč do jezika v pričujočem članku temelji na delu *Investigating Language Attitudes*. Avtorji so: Peter Garrett, Nikolas Coupland in Angie Williams. Delo je izšlo leta 2003 pri založbi University of Wales Press Cardiff.

Pri razumevanju teorije je bil v veliko pomoč tudi zbornik *The Languages of Nation*, ki je izšel leta 2012 pri založbi Multilingual Matters. Urednici sta: Carol Percy in Mary Catherine Davidson. Gl. tudi Bitenc (2016).

⁶ Gl. Smolej (2016).

kateri živimo, ali pa preko rabe tistih ljudi, ki imajo moč uveljavljanja svoje ideološke prepričanosti. Največkrat so tako tudi izbire vodene, (nezavedno) predpisane oz. v resnici omejene le na eno izmed mnogih možnih oblik ipd.

Medtem ko se obremenjujemo z osebnimi izbirami, utegnemo neredko spregledati dejstvo, da pravzaprav niso osebne, temveč da nanje močno vpliva družba, v kateri živimo. (Salecl 2011: 16, po Zorčič 2017: 5)

Na izbire (npr. jezikovne), ki so vezane predvsem na javno in uradno rabo, lahko gledamo najmanj iz dveh zornih kotov. Pri jezikovnem načrtovanju je lahko v ospredju upoštevanje jezikovne skupnosti in izogibanje samovolji posameznika (ali določene skupine ljudi z enako ideološko usmerjenostjo), lahko pa je močno prisotna prevlada jezikovnega čuta in stališč do jezika zgolj določenega (npr. enega samega) jezikoslovca oz. izbrane skupine jezikoslovcev in/ali drugih področnih strokovnjakov. Primer prevlade ali premoči posameznika ali posamezne skupine ljudi je mnenje, ki ga je, v popolnem nasprotju z mnenjem, citiranim v uvodnem poglavju pričujočega članka, leta 1987 zapisal Toporišič.

Na ljudi zunaj Akademije pa seveda nikakor ne gre misliti, saj je pravopis vendar akademij-ska, ne pa slovenska vsenarodna zadeva (ali tudi zadeva katedre za slovenski knjižni jezik in stilistiko). (Toporišič 2007: 136)

Ker je citat dovolj poveden, lahko zapišemo le to, da naj bi se sodobno jezikoslovje od opisanih predpostavk povsem odmaknilo (ostaja sicer na ulici, v šolah, medijih itn.).⁷ V ospredju sta poudarjanje enakovrednosti različnih variant in nujnost opisa vsake izmed njih, kar pa je lahko nemalokrat vir težav, saj lahko kodificirano soobstajanje različnih variant, vsaj tako predvidevamo, predstavlja ovire za uspešno sporazumevanje.

Kljub predvidevanju, da sta sodobnemu jezikoslovju in drugim strokovnim ter znanstvenim področjem tuja enovariantnost in neiskanje možnosti za soobstajanje več variant (bodisi jezikovnih ali katerikoli drugih), lahko znotraj npr. teorije lingvističnega imperializma še vedno zasledimo opise načrtov za doseg jezikovnih sprememb, ki so željene le s strani omejene množice ljudi (bodisi določenih jezikoslovcev ali drugih področnih strokovnjakov/nestrokovnjakov). Eden izmed postopkov za doseg zelene jezikovne spremembe je npr. ta, da je treba spremembe uvesti čim hitreje, in sicer s pomočjo ljudi, ki imajo moč uveljavljanja svoje moči.

Ruqaiya Hasan (2003: 438–447) imenuje /ta/ proces spreminjanja pomena besed ponovno opomenjanje (re-semanticization); gre za proces predrugečenja obširnih pomenskih segmentov, ne v okviru počasnega procesa sprememb, ampak z intenzivno rabo v kratkem časovnem obdobju pri tistih ljudeh, ki imajo moč uveljavljanja svoje volje, ki jo usmerja njihov »naravni način« mišljenja, tj. njihova ideologija. (Zorčič 2017: 9)

Če sedaj pustimo ob strani opise jezikovnega imperializma in podobne ideje (npr. prevlada (jezikovnega) čuta izključno posameznika ali posamezne skupine ljudi), je nujno odgovoriti na vprašanje, v čem anormativizem presega predpisujočo enovariantnost oz. veljavo prevladujoče in ustaljene rabe. Najprej je treba poudariti, da raba izključno

⁷ Gl. npr. Smolej 2016.

ženskega spola⁸ v resnici ne posega v jezikovni sistem, saj je ena izmed kategorialnih lastnosti samostalniške, pridevniške in glagolske besedne vrste prav izražanje vseh treh spolov, ustaljeno rabljenih v slovenskem knjižnem jeziku. Izražanje izključno ženskega spola v resnici posega predvsem na področje ideologije, ki pa ni predmet pričujočega prispevka. Poseganje v ustaljeni in pričakovani sistem ne povzročajo niti besedotvorni postopki, s katerimi bi iz leksemov, ki poznajo le moški spol (ali le ženski), izpeljali ženske oblike (oz. nasprotno). Poseganje v ustaljeno oz. pričakovano⁹ bi pomenil le postopek združevalnega neologizma, po katerem bi npr. vse samostalnike, ki označujejo kategorijo človeško in poznajo obliki za ženski in moški spol, preoblikovali v skupen leksem, ki bi zaobjemal oba spola oz., po vsej verjetnosti, vse potencialne spole. Tu je potrebno upoštevati, da združevalni leksem, torej leksem, ki pomensko zaobjema oba spola, lahko že obstaja. Poleg tega pa se v jeziku, v katerem je kategorija spola ena izmed temeljnih slovničnih kategorij, vsaj za enkrat, ne zmoremo niti po postopku združevalnega neologizma izogniti izražanju slovničnega spola.

Anormativizem torej ne posega v ničemer v že obstoječe stanje, v uveljavljen in splošno rabljen jezikovni sistem, pač pa eksplisitno poudari, da je raba jezika subjektivno dejanje, da predpisana oz. kodificirana norma ni obvezujoč zakon, pač pa le priporočilo, ki ga govorci lahko upoštevajo ali pa zavržejo. Znotraj anormativizma, ki je v nasprotju z antinormativizmom, sta prisotni dve sorodni veji. Prva poudarja nujnost oblikovanja le ene norme, ki pa ima status priporočila, druga pa izpostavlja nujnost oblikovanja več soobstoječih kodificiranih norm (govorec se lahko odloča med različnimi predpisanimi rabami, npr. med rabo izključno ženskega spola ali med do sedaj uveljavljeno rabo moškega spola kot generičnega spola).

Anormativizem je, čeprav posredno, med prvimi omenjal že jezikovni priročnik *Jezičnica* (2016), namenjen predvsem šolarjem.

Jezik je tvoj!

Če pišemo vsi kolikor toliko enako, je predvsem praktično. Bilo bi več težko čep usag pisu kukr mu čokne ali čebibesedepisalikarbrezpresledka ali če bi kAKšno Reč pisALI maLce z VElIKo z MALO, recimo: sLoVEnijA.

Ampak čeprav ti učiteljica vse pokraca z rdečo in spis slabo oceni, ker ga nisi napisal po pravopisnih pravilih, je jezik predvsem tvoj. Ti najbolj odločaš, kaj boš z njim. Lahko ga uporabljaš po mili volji, izmišljaš si nove besede, obračaš stare, igraš se s tem in okušaš ono. Ti odločaš, kaj boš povedal in kako boš to povedal – če sploh kaj. (*Jezičnica* 2016: 118)

⁸ Sklep Senata Filozofske fakultete, z dne 25. 4. 2018, je npr. za pravilnike Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani sprejel odločitev o rabi ženskega slovničnega spola za kateri koli spol. Sklep je doživel kar nekaj nasprotovanj prav na podlagi trditve, da raba ženskega spola kot generičnega pomeni poseg v ustaljeni in pričakovani sistem slovenskega jezika.

⁹ Poseg v sistem bi morda predstavljal tudi slovnično preoblikovanje samostalnikov, ki poimenujejo nosilce stanj, tipičnih le za en spol (npr. nosečnica → nosečnej*). Seveda pa se lahko tudi v teh primerih »izrabí« nevtralo poimenovanje *noseča oseba* (čeprav v resnici ni slovnično nevtralen izraz, saj je zaznamovan s slovničnim ženskim spolom).

Slovenska akademija znanosti in umetnosti odloča. Ti odločaš. Odločajo tudi vsi, ki pišejo časopise in knjige, delajo reklame, prevajajo stripe, tudi televizijci in radijci odločajo. Vsi sooblikujemo svoj jezik. (Jezičnica 2016: 119)

V ospredju anormativizma je predvsem poudarjanje subjektivnega odločanja o ustreznosti jezikovni rabi kljub morebitnemu neuspešnemu sporazumevanju. Govorec je tisti, ki pragmatično presodi, katera jezikovna in nejezikovna sredstva bo uporabil in na kakšen način, in navsezadnje tudi, ali je raba izbranih jezikovnih sredstev ustrezna oz. neustrezna (tudi hotena).

Anormativizem kot glavno vodilo je prisoten tudi v francoski inkluzivni slovnici *Manuel de grammaire non sexiste et inclusive* (2018). Kaže se kot nenehno poudarjanje, da ne želi biti zavezujoče predpisujoča oz. da ne uvaža ali opisuje jezikovnih oblik, ki so »pravilne«. Izbira ustrezne rabe je prepuščena posamezniku oz. kolektivu, ki izhaja iz mnenja vseh oz. večine.

V nasprotju s standardno slovnico /inkluzivna slovnica/ ne vsiljuje rabe, ki je pravilna. Spodbuja k razmišljanju in sprejema različne vrste feminizacije, ki temeljijo na subjektivni izbiri. (Lessard, Zaccour 2018: 32)

Prav tako je vseskozi izpostavljena misel (2018: 9–34), da se mora tudi na ravni organizacij, podjetij, kjer je zaposleno večje število ljudi, pri rabi za spol ves čas opirati na izbiro, ki so jo večinsko sprejeli vsi zaposleni (ne glede na hierarhijo). Pri sprejemanju skupne (uradne) rabe mora sodelovati prav vsak zaposleni. Tudi ko gre za uradne ali uradovalne dokumente, inkluzivna slovnica svetuje rabo, ki najboljše in najustreznejše predstavlja ideologijo posamezne organizacije.

Za konec razmišljanja o anormativizmu naj bo še enkrat izpostavljeno, da je njegov temelj svobodno odločanje o ustreznosti rabi kateregakoli jezikovnega sredstva, katerekoli slovnicične oblike itd. Skupna norma je sicer dobrodošla, ni pa zavezujoča oz. se vsak posameznik odloča, ali jo bo zavrgel, modificiral ali polno sprejel. To velja na vseh socialnozvrstnih in funkcijskih ravneh rabe jezika. Seveda se pri tem odpirajo številna vprašanja, ki so vezana tako na rabo uradnega in državnega jezika kot tudi učnega jezika. V Franciji¹⁰ npr. trenutno vlada precej neenotna raba v šolah. Nekateri učitelji francoskega jezika ženski spol že predstavljajo kot generični, spet drugi se temu vztrajno upirajo, tretji pa se ravnavajo po pravilu bližine (pri kategoriji ujemanja).

3 Inkluzivna slovnica

V nadaljevanju bomo predstavili, kako bi lahko inkluzivno slovnico prilagodili slovenskemu jeziku. Izhajali bomo iz že omenjene francoske slovnice (2018), poleg tega pa izpostavili vse možne pomisleke ob predstavitvi določenih slovnicih oblik itd.

¹⁰ Battaglia, 2017: *Après l'écriture la Grammaire inclusive*. *Le Monde*. Na spletu.

Sinard, 2018: *Pourquoi l'écriture inclusive est exclusivement idéologique*. *Causeur.fr*. Na spletu.
Bordenet, 2017b: *L'Académie française met en garde contre le péril mortel de l'écriture inclusive*. *Le Monde*. Na spletu.

Bordenet, 2017a: *L'écriture dite inclusive - un sujet qui divise*. *Le Monde*. Na spletu.

Jezikovna feminizacija označuje skupek postopkov, ki so vezani tako na govorjeni kot pisni jezik, hkrati pa se želi izogniti rabi moškega spola kot generičnega. Za ta namen so uporabljeni najrazličnejši besedotvorni (leksikalna feminizacija) in skladenjski postopki (skladenjska feminizacija). Inkluzivna slovnica je polivalentna, saj ponuja različne možne rešitve, uporabnik pa lahko izbere tiste, ki mu najbolj ustrezajo. Kot večina slovnice izhaja iz besednovrstne delitve: samostalnik, pridevnik, zaimek in glagol. Besedne vrste, ki ne izražajo spola, niso obravnavane. Temelj slovnice pa sta, kot je bilo že omenjeno, leksikalna feminizacija in skladenjska feminizacija. Leksikalna feminizacija pomeni tvorjenje ženskih oblik besed (besedotvorje), skladenjska feminizacija pa feminizacijo besede znotraj besedne zveze (npr. ujemanje).

3.1 Leksikalna feminizacija

Predstavili bomo 7 različnih vrst leksikalne feminizacije: (1) rabo historične oblike, (2) rabo sodobnih besedotvornih zakonitosti slovenskega jezika, (3) ozir na splošno oz. ljudsko rabo, (4) zamenjavo samostalnikov, (5) rabo tujk ali prevzetih besed, feminiziranih po besedotvornih postopkih izvirnega jezika, (6) rabo neologizmov in nove grafije, (7) radikalno feminizacijo.

Hkrati se bomo na kratko ustavili tudi pri prednostih in pomanjkljivostih vsakega postopka leksikalne feminizacije.

Najprej bomo omenili rabo (1) *historične oblike*. Mišljena je predvsem za določene poklice, ki svojih poimenovanj za ženske oblike trenutno nimajo, a so jih po vsej verjetnosti nekoč že imeli. Največkrat oblika sicer ni poznana, čeprav je nekoč že obstajala v jeziku (morda še obstaja v govornem jeziku). Kot primer bi npr. lahko navedli pregled ženskih poimenovanj v *Kranjski gramatiki* Marka Pohlina (1768).

Nekatere se tvorijo tudi na *-ast*, *-ost* ali *-ust*. Pomenijo krepost ali razvado in so ženskega spola, kot: učenost, otprnost, čednost idr. Delujoče osebe ženskega spola se tvorijo na *-ica* ali *-ovka*, kot klobčarica, zidarica, pastirica, poslušavka, podpihovavka, stenarca, britvarca itn.

Ženske kakšnega naroda ali dežele se poznajo po *-ka*, *-ica*, *-kuta* in tudi drugače, kot: *Krajnica*, *Štajerka*, *Korošela*, *Nemškuta*, *Lahena*, *Rimlarca*, *Lublančanka* itn. Kakor tudi druge, ki se ravna po poklicu in značilnostih moških, kot: poročnica, zmerdlivka. (Pohlin 1768 (po 2003): 268).

Zanimivi sta predvsem poimenovanji zidarica¹¹ in poročnica. SSKJ2 (tudi SSKJ1) pozna samostalnik zidarka, samostalnik poročnica pa je prisoten le v SSKJ2.

(2) *Raba sodobnih besedotvornih zakonitosti slovenskega jezika* je najpogostejši postopek za feminizacijo do sedaj, npr.: zidar → zidarka (SSKJ2), rudar → rudarka*, gozdar → gozdarka (SSKJ2), dekan → dekanja, dekanica (SSKJ2). Kot pomanjkljivost se lahko kaže večbesednost, pri čemer besede tekmujejo za prevlado.

¹¹ Zidarica prvotno pomeni predvsem ženo zidarja.

Samo tvorjenje je nezahtevno, saj se upoštevajo besedotvorni postopki, tipični za slovenski jezik.

(3) *Ozir na rabo* temelji na rabi, ki se bo oblikovala sama od sebe. Ne potrebuje načrtnega oblikovanja, saj naj bi razširjena (ljudska) raba dolgoročno prešla v skupno rabo. Pomanjkljivost se kaže predvsem v dolgotrajnosti feminizacije, saj temelji na rabi, ki se bo oblikovala sama od sebe. Poleg tega se lahko pojavi večbesednost, pri čemer besede tekmujejo za prevlado.

(4) *Zamenjava samostalnikov* se nanaša predvsem na tiste samostalnike in samostalniške zveze, ki ne poimenujejo živo in/ali človeško, npr.: sneženi mož → snežena žena, (snežak → snežakinja*), čmrlj → čmrljka*, deževnik → deževnica* (že ima svoj primarni pomen), deževnikarica* (? ženska, ki nabira deževnike). Pri postopku se upoštevajo sodobni besedotvorni pristopi, tipični za slovenski jezik. Kot pomanjkljivost se kaže vprašanje meje in smiselnosti zamenjave.

(5) *Raba tujk ali prevzetih besed, feminiziranih po besedotvornih postopkih izvirnega jezika*, se nanaša le na tuje in prevzete besede. Ne upošteva besedotvornih zakonitosti slovenskega jezika, saj je ženska oblika skladna z izvirnim jezikom, npr.: kamerman → kamerwoman (čeprav je v jeziku že samostalnišek kamermanka).

(6) *Raba neologizmov in nove grafije* pozna več postopkov:

- a) tvorjenje obojespolne besede z izrabo že obstoječe, ki največkrat izraža srednji slovnični spol, npr.: študentje + študentke → študentstvo; profesorji + profesorice → profesorstvo; deklice in dečki → otroci* (je že zaznamovan z moškim spolom) ali otroštvo* (ima že svoj primarni pomen in lahko vnaša nejasnost) ali predšolske in šolske osebe (je že zaznamovan z ženskim spolom in spolno ni nevtralen)*;
- b) tvorjenje obojespolne besede z združitvijo morfemov obeh besed, npr.: brat + sestra → brastra (se ne zmore izogniti slovničnemu spolu); hči + sin → hčnin (se ne zmore izogniti slovničnemu spolu, čeprav zaobjema oba prvotna samostalnika);
- c) raba posebnih grafičnih znamenj, npr. podčrtaja: študent_ka, predsednik_ca (otežuje berljivost in razumevanje). Raba neologizmov in nove grafije skuša poiskati nevtralen izraz, ki je največkrat srednjega spola, vendar pa prav zaradi rabe različnih grafičnih znamenj (npr. podčrtaja) otežuje berljivost in razumevanje.

(7) *Radikalna feminizacija* temelji izključno na rabi ženskega spola, ki zaobjema tudi moške osebe, npr. Študentke morajo za vpis v višji letnik doseči najmanj 60 KT.

Žal se pomanjkljivost pri večini postopkov kaže prav na ravni razumljivosti oz. koherence, občasno pa tudi na ravni prezahtevne ali preobtežene tvorjenosti zaradi doslednega upoštevanja rabe vseh spolov (npr. *sklep o zaposlitvi vršilca dolžnosti ravnatelja/vršilca dolžnosti ravnateljice/vršilke dolžnosti ravnateljice/vršilke dolžnosti ravnatelja*), kar še dodatno otežuje koherenco samega besedila. Problem radikalne feminizacije je njen nasprotni učinek (raba izključno enega spola). Če bi hoteli biti torej skrajno dosledni pri zahtevah feminizacije, bi morali poseči po postopkih tvorjenja

novega spola, ki bi zaobjemal vse spole, oz. v nespolno rabo jezika. To pa bi zagotovo pomenilo precejšen poseg v sistem slovenskega jezika.

V preglednici smo se osredotočili le na samostalnike, saj je prav pri tej besedni vrsti najmočnejše prisotna feminizacija. Pri pridevniški besedi ni izrazitih težav, saj se večinoma ravna po svoji odnosnici, pri zaimkih pa lahko namesto samostalniških zaimkov uporabimo pridevniške, npr.: Kdor ne bo dosegel 60 KT, se ne bo mogel vpisati v višji letnik. → Katera ne bo dosegla 60 KT, se ne bo mogla vpisati v višji letnik; Nikogar se ne sme spregledati pri obravnavi rabe spola. → Nobene se ne sme spregledati pri obravnavi rabe spola.

3.2 Skladenjska feminizacija

V okviru skladenjske feminizacije je prav tako možnih 7 različnih postopkov. Vezani so predvsem na izražanje skladenjskih razmerij (ujemanje). Ker so že sami primeri dovolj povedni, postopkov ne bomo natančneje pojasnjevali.

Tabela 1: Skladenjska feminizacija.

Vrsta skladenjske feminizacije	Primer
Ujemanje po bližini	- Dijaki in dijakinje so končale s poukom. - Dijakinje in dijaki so končali s poukom.
Alternacija spolov	Dijaki so bili veseli konca pouka, saj se bodo lahko med prazniki končno odpočile in vsaj za nekaj časa pozabili na šolske obveznosti.
Dvojnica	Dijaki/dijakinje so končali/končale s poukom.
Ženski spol kot generični	Dijakinje so končale s poukom.
Raba večinskega spola	Se ravna glede na število predstavnikov posameznega spola.
Vezana grafija	Možnih je veliko različnih grafij, npr.: - Dijaki_nje so končali_e s poukom. - DijakiNJE so končaliE s poukom. - Dijaki+ so končali+ s poukom. - Dijakinje– so končale– s poukom. - Dijaki^ so končali^ s poukom itd.
Enospolna (skupnospolna) raba	Dijaštvo je končalo s poukom.

Sklep

Načrtni (celo umetni) posegi v rabo jezika so prisotni že od samega začetka oblikovanja knjižnega jezika. Zahteva po radikalni feminizaciji tako ni osamljen primer, pač pa le eden izmed mnogih, ki so se razvrstili skozi zgodovino slovenskega jezika. Vsekakor pa se morajo tovrstni posegi od preostalih razlikovati predvsem po upoštevanju sodobnih vidikov jezikovnega načrtovanja (oz. vidikov prvih desetletij 21. stoletja), ki izhajajo iz različnih temeljev, a vendarle osnovanih na skupnem merilu: svobodno odločanje o ustrezni rabi kateregakoli jezikovnega sredstva, katerekoli slovnične oblike itd. Skupna norma je sicer dobrodošla, ni pa zavezujoča oz. se vsak posameznik odloča, ali jo bo zavrgel, modificiral ali polno sprejel. Izbira ustrezne rabe je torej prepuščena posamezniku oz. kolektivu, ki izhaja iz mnenja vseh oz. večine.

VIRI IN LITERATURA

- Mattea BATTAGLIA, 2017: *Après l'écriture la Grammaire inclusive*. *Le Monde* 8. 11. Na spletu.
- Claude SINARD, 2018: *Pourquoi l'écriture inclusive est exclusivement idéologique*. *Causeur.fr*. 26. 2. Na spletu.
- Maja BITENC, 2016: *Z jezikom na poti med Idrijskim in Ljubljano*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Camille BORDENET, 2017a: *L'écriture dite inclusive - un sujet qui divise*. *Le Monde*. 7. 10. Na spletu.
- Camille BORDENET, 2017b: *L'Académie française met en garde contre le péril mortel de l'écriture inclusive*. *Le Monde*. 27. 10. Na spletu.
- Peter GARRETT, Nikolas COUPLAND, Angie WILLIAMS, 2003: *Investigating Language Attitudes. Social Meanings of Dialect, Ethnicity and Performance*. Wales: UWP.
- Jagoda GRANIČ (ur.), 2009: *Jezična politika i jezična stvarnost*. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Michaël LESSARD, Suzanne ZACCOUR, 2018: *Manuel de grammaire non sexiste et inclusive. Le masculin ne l'emporte plus!* Paris: Syllepse.
- Carol PERCY, Mary Catherine DAVIDSON (ur.), 2012: *The Languages of nation. Attitudes and Norms*. Bristol: Multilingual Matters.
- Marko POHLIN, 2003: *Kraynska grammatika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Florence ROCHEFORT, 2018: *Histoire mondiale des féminismes. Que sais-je?* Paris: Humensis.
- Mojca SMOLEJ, 2016: *Stališča do jezika. Primer vodilnega jezikoslovca in splošnih govorcev. Toporišičeva obdobja*. Ur. E. Kržišnik. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja, 35).
- Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Jože TOPORIŠIČ, 2007: *Jezikovni pogovori iz Sedem dni*. Maribor: Pivec.

Marina YAGUELLO, 2014: *Les mots ont un sexe*. Paris: Points.

Marina YAGUELLO, 2018: *Les mots et les femmes*. Paris: Payots.

Sabina ZORČIČ, 2017: Jezik in neoliberalizem. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 11. 3–18.

SUMMARY

Planned (even artificial) interventions in the use of language have been present since the very beginning of the formation of literary language. The demand for radical feminization is thus not an isolated case, but only one of many that have been made throughout the history of the Slovene language. Proceeding from this fact, in this article we present a possible concept of inclusive grammar of the Slovene language. We first attempt to define anormativism, since it is indirectly related to the demands of radical feminization.

The basis of anormativism is the freedom to choose the appropriate use of any language medium, any grammatical form, etc. While the established norm is welcome, it is not binding; each individual chooses whether to reject, modify, or fully accept it. This applies to all social and functional levels of language use. Of course, a number of questions arise that are related to the use of official and national language, as well as the language of learning. Within anormativism, which is in contrast to anti-normativism, there are two related branches. The first emphasizes the need to create only one norm, which has the status of a recommendation, while the other emphasizes the need to create several coexisting, codified norms (the speaker can choose between different prescribed uses; for example, between the use of exclusive female gender, or between the already established use of male gender as a generic gender).

Inclusive grammar suggests linguistic feminization which denotes a set of procedures, related to both spoken and written language, while at the same time avoids the use of male gender as generic. For this purpose, a wide variety of word forming (lexical feminization) and syntactic procedures (syntactic feminization) are used. Like most grammars, it is based on word formation division: noun, adjective, pronoun and verb. Those word types that do not express gender or do not affect its use are not addressed.

UDK 811.163.6'366.52'374:81'27

Nina Ledinek

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

nledinek@zrc-sazu.si

SPOL V SLOVENSKIH ENOJEZIČNIH SPLOŠNIH RAZLAGALNIH SLOVARJIH KOT SLOVNIČNA IN DRUŽBENA KATEGORIJA

V prispevku razmišljamo o spolu v slovenskih enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjih, pri čemer ugotavljamo, da tako kategorija slovničnega spola kot spol kot družbena danost pomembno vplivata na izbor podatkov, ki jih v slovarski opis vključujemo, in na njihovo strukturiranje v slovarskem sestavku. Ob tem opozarjamo, da je treba biti pri oblikovanju temeljnih slovarskih priročnikov družbeno zelo občutljiv, saj jih uporabniki običajno dojemajo kot avtoritativna dela, ki odsevajo pojmovni svet jezika.

Ključne besede: spol, leksikografija, politična korektnost

The article discusses the category of gender in general monolingual explanatory dictionaries of Slovenian. Both the category of grammatical gender and the category of gender as a social phenomenon exert influence on the choice of data that are included in a lexicographic description and their structure in a dictionary entry. I emphasize the fact that the creation of dictionaries requires a high degree of social sensitivity, since users tend to perceive them as authoritative works reflecting the conceptual system of the language.

Keywords: gender, lexicography, political correctness.

1 Uvod

O spolu v jeziku so slovenski jezikoslovci sprva razpravljali zlasti kot o slovnični kategoriji (npr. Lenček 1972; Toporišič 1981; Toporišič 2000; prim. Doleschal 2015), v zadnjih desetletjih pa se o tej kategoriji precej razmišlja v kontekstu spolno občutljive rabe jezika in analiziranja družbenih razmerij. Raziskovalci med drugim problematizirajo koncept nezaznamovanosti oz. generičnosti moškega slovničnega spola (npr. Kozmik in Jeram 1995; Stabej 1997; Kranjc in Ožbot 2013; Vičar in Kern 2017; Popič in Gorjanc 2018), se osredotočajo na raziskovanje rabe in tvorbe poimenovanj za osebe ženskega spola v slovenščini (npr. Vidovič Muha 1997; Markežič 2018) in raziskujejo, kako se v jezikovni rabi odražajo družbena razmerja med spoli in razmerja družbene moči sploh ter kako se ta razmerja kažejo v referenčnih jezikovnih priročnikih (npr. Kržišnik 1997; Gorjanc 2005; Gorjanc 2007; Gorjanc 2017; Bednarska 2013; Kern 2015). S tem se slovensko jezikoslovje pridružuje izjemno kompleksnemu, občutljivemu in interdisciplinarnemu področju raziskav o spolu v jeziku, ki so se pojavile konec 60. in se v svetu uveljavile v 70. letih 20. stoletja, v slovenskem prostoru pa sredi 90. let 20. stoletja (Kozmik in Jeram 1995).

V prispevku opozarjamo, da ima v leksikografiji spol pomembno vlogo, saj vpliva tako na izbor podatkov, ki jih v slovarski opis vključujemo, kot na njihovo strukturiranje v slovarskem sestavku, pri čemer to velja za spol kot slovnično kategorijo in kot družbeno danost. Namen prispevka ni celostna predstavitev problematike spola v slovenskih enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjih, ampak želimo ob analizi slovarskega opisa ob izbranih primerih nakazati tudi redakcijske dileme, povezane s spolom kot slovnično kategorijo in družbenim pojavom.

2 Spol v slovenskih enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjih kot slovnična kategorija

Spol kot sistemska kategorija, ki ključno vpliva na sintagmatske lastnosti slovenskega jezika (Toporišič 2000: 266; Doleschal 2015), je za slovenske enojezične splošne razlagalne slovarje pomembna, saj sta od nje odvisni tako makro- kot mikrostrukturalna organizacija podatkov. Z vidika makrostrukturne ureditve je kategorija slovničnega spola odločilna pri prepoznavanju in določanju homonimije. Enote tipa *sled*, *čembalo*, *vodja* ipd., pri katerih je iz sobesedila razvidno, da so dveh spolov, so namreč v vseh izdajah *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*¹ obravnavane kot homonimne. Navedene so v ločenih slovarskih sestavkih, tudi kadar se razlikujejo samo oz. predvsem v kategoriji slovničnega spola (Uvod v SSKJ², § 19; Gliha Komac et al. 2015: 9–11). V samostojnih slovarskih sestavkih so prikazane tudi iztočnice tipa *sandal* – *sandala*, *cajteng* – *cajtenge* ipd. Kategorija slovničnega spola torej odločilno vpliva na to, ali bo beseda v slovenskih enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjih obravnavana na iztočnični ravni (kot ena ali dve iztočnici) in na katerem mestu med homonimnimi iztočnicami bo navedena, s tem pa posredno tudi na predstavo uporabnikov slovarja o tem, kaj je beseda in ali gre pri enotah tipa *vos* (m. sp.) – *vos* (ž. sp.) oz. *copat* – *copata* za dve različni besedi ali za eno dvojnično besedo. Predstavljena slovarska rešitev namreč ni univerzalna, niti z vidika tipološko sorodnih jezikov. V najnovejšem slovaškem enojezičnem razlagalnem slovarju (*Slovník súčasného slovenského jazyka*, 2006–) so podobne iztočnice obravnavane v okviru slovarske mikrostrukture, kot oblikoslovne dvojnice (prim. Jarošová 2015: 105–106).

Od kategorije slovničnega spola je odvisna tudi mikrostrukturalna ureditev slovenskih enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjev, zlasti pri navajanju ponazarjalnega gradiva. Kolokatorji pri pridevniških iztočnicah so v eSSKJ razvrščeni (tudi) na podlagi njihovega slovničnega spola, podobno velja za organizacijo ponazarjalnih zgledov zlasti pri pridevniških in prislavnih iztočnicah v SSKJ in SSKJ² (Silvester 1978: 67–68).

Eno od aktualnih vprašanj v jezikoslovju, povezanih s širšo opredelitvijo kategorije spola v jeziku, je vprašanje nezaznamovanosti slovničnih spolov.² V skladu z

¹ V nadaljevanju prispevka bo prva izdaja slovarja opredeljena kot SSKJ, druga izdaja kot SSKJ², tretja izdaja pa kot eSSKJ.

² Nezaznamovanost je treba razumeti ne kot odsotnost kategorije, ampak, v konkretnih primerih, kot njeno nerelevantnost. Oblika za moški spol (enako pa npr. velja tudi za obliko za srednji spol) tako lahko dejansko označuje moški slovnični spol ali pa o spolu nič ne pove (Vidovič Muha 2000: 32; Vidovič Muha 2006: 34).

uveljavljenimi teoretskimi koncepti (Toporišič 2000: 266; Lenček 1972; Vidovič Muha 2006: 34) in zlasti leksikografsko tradicijo so v slovenskih enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjih pridevniške iztočnice navedene v generičnem moškem spolu ednine. V povezavi s kategorijo slovničnega spola pa se ob redakciji teh iztočnic pojavljajo konceptualne zadrege. Konverznost je namreč v slovenskih enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjih praviloma izkazana na ravni slovarskih pomenov in podiztočnic, ne pa na iztočnični ravni (Uvod v SSKJ², § 21; Gliha Komac et al. 2015: 40–46). Ob taki zasnovi slovarjev se z vidika kategorije slovničnega spola zastavlja konceptualno vprašanje, kako v slovarju čim bolj razumljivo in hkrati strokovno korektno izkazati, kako se uporabljajo posamostaljene pridevniške besede, ne da bi se podatki preveč podvajali. V nekaterih primerih je raba posamostaljenih enot glede na spol (lahko) pomenskorazlikovalna (npr. *belo* 'vino'), pri drugih pomenih (zlasti če se realizirajo predvsem v množini) tovrstnih »omejitev« ni (npr. *stari*: stari so posedli okrog peči). Če se zaradi korektne obravnave družbenih razmerij med spoli v slovarju in konceptualne enotnosti slovarja odločimo za ločeno navajanje posamostaljenih enot tipa *invalidni* in *invalidna*, da bi jih lahko razlagali z razlagami tipa 'kdor ...' in 'ženska, ki ...', ali to pomeni, da je treba ločeno navajati in razlagati posamostaljene besede vseh treh slovničnih spolov (npr. *staro*: staro in mlado je plesalo)?

Nakazali smo le nekaj redakcijskih dilem, ki kažejo, kako pomembna je kategorija slovničnega spola za umeščanje jezikovnih podatkov v strukturo slovarskega sestavka. Kljub temu pa se zdi, da z vidika izbora in organizacije podatkov v slovarju kategorija slovničnega spola vzbuja precej manj dilem kot izkazovanje spola kot družbene danosti.

3 Spol v slovenskih enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjih kot družbena danost

V nadaljevanju se osredotočamo na širšo problematiko spola kot »družbene konstrukcije posameznikov o posameznikih v jeziku in družbenih praksah« (Kranjc in Ožbot 2013: 233), pri čemer analiziramo, kako se družbena razmerja med spoloma oz. spoli, kot jih prepoznavamo iz jezikovne rabe, projicirajo v slovenske enojezične splošne razlagalne slovarje na ravni izbora iztočnic, tipologije slovarskih razlag, izbranih kolokatorjev ter ponazarjalnih zgledov.

Želeli bi poudariti, da razumemo enakovreden prikaz družbenih spolov v slovarju kot zelo pomemben, saj so normativni jezikovni priročniki, zlasti temeljni razlagalni slovarji jezika, v družbi običajno prepoznani kot avtoritativna dela, ki naj bi ponazarjala pojmovni svet jezika (prim. Gliha Komac et al. 2015: 1). Pri njihovem oblikovanju je zato treba biti še posebej previden in družbeno občutljiv (Béjoint 2000: 120–124). Ob tem pa je treba opozoriti, da se avtorji slovarskih priročnikov ob redakciji nenehno soočajo z dilemo, kako oblikovati tak jezikovni opis, da bodo interpretirani jezikovni podatki v čim večji meri odsevali realno jezikovno rabo – pri čemer se je treba zavedati, da se v rabi odražajo v določenem obdobju uveljavljena družbena razmerja, pojmovni svet jezika pa se izrisuje zlasti prek prizme družbeno vplivnih in močnejših skupin, pogosto na račun stigmatiziranja družbeno šibkejših. Po drugi strani naj bi slovarski

opis odražal nekakšen ideal, demokratične vrednote, h kateremu kot družba stremimo (Gorjanc 2005: 197–199; Kern 2015: 146). Kot se dokazuje pri redakcijskem delu, sta zahtevi na neki način kontradiktorni, uporabniki pa kljub temu pričakujejo, da bo slovar sočasno udejanjal obe.

3.1 Spol z vidika izbora slovarskih iztočnic in tipologije slovarskih razlag

Najočitnejše razlike med prvo in naslednjima izdajama *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* se z vidika spola kažejo pri vključevanju in razlaganju leksemov, ki poimenujejo osebe ženskega spola. V SSKJ so taka poimenovanja večinoma razložena s sklicevalno razlago tipa 'ženska oblika od ...'³ (npr. *dentistka* 'ženska oblika od *dentist*'), in to tudi v primerih, ko gre v besedotvornem pogledu za tvorjenke iz vzporedne podstave (npr. *pevec* – *pevka*; *trgovec* – *trgovka*), na kar opozarja že A. Vidovič Muha (1997: 72). Od *Slovarja novejšega besedja slovenskega jezika* (v nadaljevanju: SNB) naprej sklicevalnih razlag za lekseme, ki poimenujejo osebe ženskega spola, v slovenski splošni leksikografiji ni več (Kern 2015: 148). Te iztočnice imajo običajne, nesklicevalne slovarske razlage (npr. *astronavtka* 'ženska, ki je usposobljena za vesoljske polete').

V zvezi z navedenim se zastavlja konceptualno vprašanje, kako naj bodo v splošnem razlagalnem slovarju razložene iztočnice, ki poimenujejo osebe in so moškega slovničnega spola, če z njimi v generičnem smislu (lahko) poimenujemo tudi osebe ženskega spola, npr. *učitelj*. V vseh izdajah *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* imajo tovrstne iztočnice praviloma razlago tipa 'kdor ...'⁴ (npr. *čembalist* 'kdor igra čembalo, navadno kot poklicni glasbenik'), ki kaže na nevtralnost, generičnost moškega slovničnega spola – eksplicitno pa ne vključujejo razlag tipa 'moški, ki ...', ki bi bile vzporedne razlagam poimenovanj za osebe ženskega spola. Predpostavlja se torej, da je implicitno nakazani pomen uporabnikom intuitivno razumljiv in da ga (iz praktičnih razlogov) ni treba posebej izpostavljati.⁵ Z redakcijskega vidika je prednost prikazane rešitve v tem, da pri analizi gradivskih virov in interpretaciji podatkov ni treba razločevati med zgledi, v katerih je uporabljen generični moški spol, in zgledi, ki se nanašajo le na osebe moškega spola, saj je tovrstno ločevanje pogosto zelo zahtevno ali celo nemogoče. Posledično je v slovarju izjemno zahtevno korektno izkazovati tipične kolokatorje in besedilne zglede za oba potencialna pomena leksema. Predstavljena redakcijska rešitev pa seveda ni edina možna. V hrvaškem spletnem slovarju *Mrežnik* so tipološko enake iztočnice razložene z razlagami tipa 'oseba ali moški, ki ...',⁶ ki pa bi jih z vidika izkazovanja razmerij med spoli v slovarju prav tako lahko dojemali kot problematične.

Kljub odločitvi redaktorskih kolektivov vseh izdaj *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, da se pri iztočnicah tipa *učitelj*, *golfist*, *astmatik* ipd. načeloma navaja zgolj razlaga

³ Razen če gre za pomen, drugačen od pomena vzporednega poimenovanja za osebo moškega spola.

⁴ Prikazana rešitev je seveda neposredno problematična vsaj ob navajanju kolokatorjev in zgledov tipa *učitelj* in *učiteljice* ipd.

⁵ Kot ugotavlja Vidovič Muha (1997: 69), je torej nevtralnost moškega spola v slovarju sicer razumljena kot odraz družbenih danosti, ki pa ga je treba ločiti od takšne identifikacije te danosti, da je zabrisano razmerje med vzrokom (družbenim stanjem) in posledico (jezikovnim izrazom).

⁶ Za podatek se zahvaljujem Lani Hudeček in Milici Mihaljević.

za generični pomen, pa so enote tipa *prostitut*, *gospodinjec* in tudi *copatar* ('moški, ki je preveč uslužen in se pusti voditi drugim, zlasti v partnerskem razmerju'), ki se, sodeč pa analiziranih gradivskih virih, nanašajo samo na poimenovanje oseb moškega spola, v vseh izdajah slovarja razložene z razlago tipa 'moški, ki ...',⁷ saj niti SSKJ pri samostalniki, ki poimenujejo (samo) osebe moškega spola, sklicevalnih razlag nima (Vidovič Muha 1997: 74). Konceptualna zadrega z vidika razlaganja in hierarhizacije pomenov pa se pojavlja pri iztočnicah tipa *klekljar*, *samohranilec* ipd., pri katerih je iz gradiva razvidno, da večinoma poimenujejo osebe moškega spola, ne velja pa to za vse primere. Gre za lekseme, ki se nanašajo predvsem na dejavnosti, ki so jih izhodiščno opravljale zlasti ženske, kasneje pa so se zaradi družbenih sprememb z njimi začeli ukvarjati tudi moški. Pri takih iztočnicah sta v eSSKJ navedeni tako generična razlaga tipa 'kdor ...' kot razlaga tipa 'moški, ki ...', pri čemer je na raven pomena uvrščena tista, ki se je glede na analizo gradiva za posamezni leksem izkazala za relevantnejšo. Druga razlaga ima status podpomena.

sámohranílec sámohranilca samostalnik moškega spola [sámohranílec sámohranilca] in [sámohranílec sámohraniŭca]
1. kdor v enostarševski družini preživlja, vzgaja otroka
1.1. moški, ki v enostarševski družini preživlja, vzgaja otroka
ETIMOLOGIJA: †sam + †hranilec
klékljar klékljarja samostalnik moškega spola [klékljar]
1. moški, ki kleklja
1.1. kdor kleklja
ETIMOLOGIJA: †klekljati

Slika 1: Hierarhija pomenov pri iztočnicah tipa *samohranilec* in *klekljar* v eSSKJ.

Zelo aktualno je v sodobni leksikografiji tudi vprašanje, v kolikšni meri naj se udejanja pozitivna diskriminacija leksemov, ki poimenujejo osebe ženskega spola, v smislu njihovega vključevanja v slovar – tudi če so v rabi manj uveljavljeni in ne dosegajo siceršnjega frekvenčnega praga za obravnavo v slovarju (Hudeček in Mihaljevič 2018: 112). Zaradi želje po čim bolj korektnem slovarskem opisu in zaradi izkazanih uporabniških potreb⁸ so v eSSKJ vključeni tudi v rabi nekoliko manj uveljavljeni taki leksemi. Ob tem pa smo soočeni z dilemo, kako poimenovanja za osebe ženskega spola leksikografsko korektno opisati, saj imajo v gradivskih virih pogosto premalo pojavitev,

⁷ Za ekspresivna poimenovanja tipa *harpija*, *mrha*, *maček* ipd. ki so se, sodeč po analiziranem gradivu, večinoma nanašala na osebe enega spola, so se v slovenskih enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjih uporabljale tudi razlage tipa 'kdor [...], zlasti ženska' oz. '[...] človek, zlasti moški' (npr. *lisica* ekspr. zviti, prebrisan človek, zlasti ženska; *bebetulja* slabš. kdor nespametno, nepremišljeno govori, zlasti ženska; *žival* ekspr. surov, hudoben človek, zlasti moški). Takemu razlagalnemu tipu se velja izogibati, zastavlja pa se vprašanje, ali in kako se je stereotipiziranju pri teh leksemitih mogoče izogniti na ravni ponazarjalnih zgledov.

⁸ Opozarjamo na številna vprašanja v zvezi s tvorbo, rabo in normativno vrednostjo poimenovanj za osebe ženskega spola, ki jih uporabniki zastavljajo v Jezikovni svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

da bi na njihovi podlagi lahko zares ocenili, kakšna je njihova aktualna raba v jeziku. Uporabiti je sicer mogoče sistemski pristop in pri poimenovanjih za osebe ženskega spola navesti vse tiste pomene, ki so navedeni pri vzporednih poimenovanjih za osebe moškega spola,⁹ če je potrditve zanje v gradivskih virih mogoče najti, vendar se leksikograf ob takšni rešitvi sprašuje, ali ni dosegel ravno nasprotnega učinka od želenega – opis poimenovanj za osebe ženskega spola je pri takem pristopu »modeliran« po opisu poimenovanj za osebe moškega spola, načelo izkazovanja enakovrednih razmerij med spoli v slovarju pa je pri predstavljenih leksemih še toliko težje uresničevati, ker se je zaradi omejenosti besedilnih zgledov pri ponazarjanju rabe pogosto praktično nemogoče izogniti stereotipiziranju.

3.2 Spol z vidika ponazarjalnega gradiva

Zgledi rabe so najmanj objektiviziran del slovarjev, v katerem pride ideologija družbe, pa tudi slovarskega kolektiva, najbolj do izraza (Gorjanc 2005: 205; Kern 2015: 147). Analiza razlag in zgledov rabe za besedišče, s katerim poimenujemo pripadnike nekaterih stigmatiziranih družbenih skupin, v slovenskih slovarskih priročnikih je bila že opravljena (Gorjanc 2005; Kern 2015; Gorjanc 2017), pri čemer je bilo ugotovljeno, da zlasti starejši priročniki (SSKJ, Verbinčev *Slovar tujk*), ki so nastajali v času, ko se leksikografska praksa z vprašanji politične korektnosti (praviloma) še ni ukvarjala, v posameznih slovarskih sestavkih vključujejo podatke, ki so danes neposredno žaljivi (Gorjanc 2005: 203–206). Raziskave hkrati kažejo, da je bil v sodobnejših priročnikih, tj. v SNB in SSKJ², slovarski opis z vidika izkazovanja razmerij med spoli in družbenih razmerij sploh pomembno izboljššan (Kern 2015: 148–152).

Ker pa je razmerja med spoli smiselno opazovati z vidika korpusa ponazarjalnega gradiva v celotnem slovarju, ne le pri najbolj občutljivih iztočnicah, v prispevku analiziramo, kakšno je z vidika kategorije spola ilustrativno gradivo v slovenskih enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjih pri pomensko manj specifičnih iztočnicah. Za analizo smo zbrali 13 samostalnikov, 8 glagolov in 7 pridevnikov, za katere sodimo, da bi se pri njih lahko kazale razlike na ravni opisa z vidika spola, ne sodijo pa na specifično pomensko področje. Zanimalo nas je, kakšno je pri posamezni iztočnici razmerje med zgledi, ki se nanašajo na osebe ženskega oz. moškega spola,¹⁰ ter v kolikšni meri priročniki utrjujejo stereotipno predstavo o »moških« oz. »ženskih« dejavnostih ter lastnostih. Podatke iz slovarskih priročnikov smo primerjali s stanjem v referenčnem korpusu Gigafida.¹¹ Nabor izbranih iztočnic in tabelarni prikaz podatkov prinaša preglednica 1.

⁹ Le redko je v gradivskih virih mogoče prepoznati pomene, ki so značilni le za poimenovanja oseb ženskega spola in jih vzporedna poimenovanja za osebe moškega spola nimajo. Primer takšnega leksema je npr. *čistunka*, ki izkazuje tudi pomen 'ženska, ki se ji pripisuje pomanjkanje zanimanja za spolnost'.

¹⁰ Določeno po spolu je bila izražena leksikalno in/ali oblikoslovno (npr. z rabo glagolske oblike). Med zgledi, ki smo jih opredelili kot po spolu nedoločene, smo šteli tiste, pri katerih iz (ožjega) sobesedila ni bilo mogoče določiti, na kateri spol se nanašajo, in tiste, pri katerih gre za rabo generičnega moškega spola.

¹¹ Pregledanih je bilo 100 naključnih konkordanc za vsako izbrano iztočnico. Ker so v okviru pregledanih konkordanc realizirani različni pomeni iztočnice, ker so med enotami tudi napačno razvrščeni (napačno strojno označene leme) in nerelevantni primeri in ker se je ob določenih zgledih do spola, na katerega se zgled nanaša, težko opredeliti, je predstavljena razmerja treba razumeti kot okvirna.

Preglednica 1: Razmerja med zgledi, ki se nanašajo na ženski in moški spol, v slovenskih enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjih in v korpusu Gigafida.

iztočnica	moški eSSKJ/SSKJ2/SSKJ **GF	ženski eSSKJ/SSKJ2/SSKJ **GF	Nedoločeno eSSKJ/SSKJ2/SSKJ **GF
<i>afektiran</i>	0/0/0 **15	4/2/2 **33	2/2/2 **52
<i>afna</i> 'kdor se obnaša izumetničeno'	0/0/0 **0	1/1/1 **2	0/0/0 **2
<i>alma mater</i>	2/0/0 **11	0/0/0 **2	3/1/1 **87
<i>bioenergija</i> 'univerzalna kozmična energija'; 'metoda alternativnega zdravljenja'	2/0/0 **13	0/0/0 **8	3/1/1 **64
<i>bahati se</i> 'pretirano se hvaliti'	4/0/0 **33	2/1/1 **7	10/5/5 **26
<i>briti</i> 'odstranjovati dlake'	7/3/3 **28	2/0/0 **12	3/3/3 **5
<i>cepetati</i> 'slišno udarjati z nogami ob tla'; 'izražati močno občutje'; 'nemirno se prestopati'	3/0/0 **19	4/0/0 **22	10/3/3 **37
<i>čivkati</i> (pomeni, ki se nanašajo na govorjenje, delovanje človeka)	1/0/0 **2	2/1/1 **1	6/2/2 **4
<i>čistiti</i>	0/0/0 **5	0/0/0 **7	39/15/15 **83
<i>čutara</i>	0/0/0 **33	2/0/0 **14	4/4/4 **53
<i>dlakocepiti</i>	1/2/2 **15	0/0/0 **6	3/0/0 **79
<i>duhovičiti</i>	1/3/3 **40	0/0/0 **17	6/3/ 3**43
<i>enakopraven</i>	0/0/0 **1	0/0/0 **2	24/5/5 **97
<i>enologija</i>	0/0/0 **31	0/0/0 **7	5/7/0 **62
<i>grafologija</i>	1/0/0 **11	3/0/0 **6	5/1/1 **83
<i>jota</i>	1/0/0 **9	1/0/0 **10	11/1/1 **76

<i>jeznorit</i>	4/0/0 **42	0/1/0 **7	3/3/3 **47
<i>klobuk</i> 'pokrivalo'	10/2/2 **26	7/1/1 **16	8/12/12 **36
<i>krtačiti</i>	0/0/0 **11	3/0/0 **30	8/2/2 **57
<i>mladoleten</i>	4/0/0 **15	0/0/0 **13	8/3/3 **72
<i>ornitologija</i>	2/1/0 **25	0/0/0 **1	2/0/0 **74
<i>popizditi</i>	3/1/ni iztočnice **45	0/0/ni iztočnice **13	2/1/ni iztočnice **15
<i>smetišnica</i>	0/0/0 **27	1/0/0 **24	1/2/2 **49
<i>strojepisje</i>	0/0/0 **11	2/0/0 **17	4/4/4 **72
<i>špičak</i> 'čevelj'	1/0/0 **22	2/0/0 **25	1/1/1 **26
<i>talent</i> 'nadarjenost'	11/0/0 **23	5/0/0 **16	20/7/7 **56
<i>žajfast</i> 'pretirano čustven'	0/0/ni iztočnice **13	1/1/ni iztočnice **25	1/1/ni iztočnice **69
<i>žlampati</i> 'veliko, hlastno piti, zlasti alkoholne pijače'	5/1/1 **34	1/0/0 **5	3/4/ 4**58

Analiza, izvedena sicer na razmeroma majhnem vzorcu slovarskih sestavkov, kaže, da so z vidika izkazovanja razmerij med spoloma oz. spoli ponazarjalni zgledi pri večini analiziranih iztočnic v splošnem primerni. Število zgledov, ki se nanašajo na osebe ženskega in moškega spola, je pri večini leksemov dokaj uravnoteženo (in skladno z razmerji v Gigafidi), prevladujejo pa po spolu nedoločeni zgledi.¹² Kljub navedenemu pa bi bilo metodologijo izbora ponazarjalnih zgledov smiselno še nadgrajevati. Kot ugotavlja že Bednarska (2013), so namreč posamezni zgledi (npr. *afna*: Na fotografiranjih se mnogokrat zmrduje in obnaša kot najstniška afna, čeprav se je za opravljanje poklica manekenke odločila sama.; *žlampati*: Ko sem žlampal pivo, me ni odžejalo, bil sem pa korajžen in naslednji dan na smrt bolan.) stereotipni, razmerja med zgledi, ki se nanašajo na moški in ženski spol, pa pri nekaterih iztočnicah nakazujejo, da določene dejavnosti ali lastnosti v večji meri pripisujemo osebam ženskega ali moškega spola (oznaka *afna* je tako, sodeč po zgledih, večkrat pripisana osebam ženskega spola, z ženskim spolom povezujemo tudi *afektiranost*, pri iztočnicah *popizditi* in *žlampati* pa

¹² Pri SSKJ in SSKJ² je to pogosto posledica navajanja iztržkov.

so večkrat navedeni zgledi, ki se nanašajo na osebe moškega spola). Za kolokatorje v eSSKJ po drugi strani ni mogoče reči, da utrjujejo stereotipno podobo o »moških« in »ženskih« dejavnosti ali lastnostih.

Ob tem opozarjamo na (morda na prvi pogled nenavadno) dejstvo, da so razmerja nekoliko bolj uravnotežena v SSKJ in SSKJ², a v najnovjšem slovenskem enojezičnem razlagalnem slovarju se je vključitvi zgledov, ki opisujejo stereotipne (ali družbeno nezaželeno) situacije, velikokrat težko izogniti zaradi dejstva, da nestereotipnih ali drugače primernih zgledov, ki bi ustrezali tudi drugim kriterijem uvrstitve v slovar,¹³ v gradivskih virih pogosto ni ali pa jih je izjemno malo (za eSSKJ je bila namreč sprejeta konceptualna odločitev, skladna s sodobno leksikografsko prakso, da bodo v njem navedeni le realni zgledi jezikovne rabe iz korpusnih virov, ne pa abstrahirani iztržki¹⁴), kar opozarja na dejstvo, da stanja slovarskega opisa ne bi smeli neposredno povezovati zgolj z družbeno (ne)občutljivostjo slovarskega kolektiva, kot je mogoče včasih sklepati iz analiz (prim. Gorjanc 2017: 109; Gorjanc in Popič 2018: 332; Bednarska 2013). V primerih, ko ustreznih besedilnih zgledov po presoji urednikov ni, bi jih bilo sicer mogoče izpustiti, sicer je slovaropisec potisnjen v paradoksalno situacijo, ko mora poiskati »politično čim bolj korekten zgled med politično popolnoma nekorektnimi« (Kern 2015: 149), a tudi ta rešitev ima pomanjkljivosti. Težko jo je namreč objektivizirati v metodološkem smislu, hkrati pa nekako nasprotuje namenu razlagalnega slovarja.

Načelo pozitivne diskriminacije ponazarjalnega gradiva z vidika izkazovanja razmerij med spoli in družbenih razmerij sploh je v slovarjih vsekakor smiselno udejanjati. Težava pa je, da je med realno jezikovno rabo, kot jo odslikavajo sodobni korpusni viri, in družbenim idealom, za katerega si v slovarju običajno prizadevamo, pogosto očiten razkorak, na kar opozarjajo številni avtorji (Hudeček in Mihaljevič 2018: 109–111). Diskrepanca med tipičnim besedilnim okoljem leksema v razmerju do družbenega ideala se pogosto kaže prav pri poimenovanjih oseb ženskega spola (prim. Gorjanc 2007: 176–177), ki imajo pogosto zelo drugačno besedilno okolje kot vzporedna poimenovanja za osebe moškega spola. Za primer navajamo deset najbolj tipičnih pridevniških kolokatorjev ob besedah *natakar* in *natakarica* (slika 2). Za oris problematike, s katerim se pogosto srečujemo leksikografi, navajamo še besedno skico¹⁵ leme *mladoletnica* (slika 3).

Ker je jezikovna raba pogosto zelo drugačna od družbenega ideala, tudi z vidika izkazovanja razmerij med spoli, je temeljna naloga vsakega leksikografskega kolektiva, da razreši konceptualno vprašanje, kakšen naj bo metodološki pristop pri izbiri ponazarjalnega gradiva v slovarju v primerih, ko bi tipične kolokatorje in zglede lahko

¹³ Ustrezni ponazarjalni zgled mora biti avtentičen, informativen, čim bolj razumljiv in razmeroma kratek. Izkazovati mora rabo leksema v tipičnem slovnično-pomenskem okolju, tudi z vidika zvrstnosti, poleg tega pa ne sme vključevati manj znanih besed, deiktov, pravopisnih napak, lastnih imen ipd. (prim. Gliha Komac et al. 2015: 53).

¹⁴ Te v eSSKJ pravzaprav predstavljajo tipični kolokatorji iztočnice po posameznih skladenjskih strukturah.

¹⁵ Uporabljena je slovnična besedna skica, ki je bila na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU oblikovana za redakcijo slovarskih sestavkov eSSKJ. Kolokatorji po posameznih gramrelih so navedeni glede na njihovo absolutno frekvenco v korpusu Gigafida.

Preglednica 2: Tipični kolokatorji lem *natakarica* in *natakar*

pridevnik + <i>natakarica</i>	pridevnik + <i>natakar</i>
<i>brhka</i>	<i>uslužen</i>
<i>prsata</i>	<i>ustrežljiv</i>
<i>mična</i>	<i>neprijazen</i>
<i>debelušna</i>	<i>čeden</i>
<i>ustrežljiva</i>	<i>z dolgočasen</i>
<i>temnolasa</i>	<i>prijazen</i>
<i>z dolgočasena</i>	<i>nasmejan</i>
<i>simpatična</i>	<i>postaven</i>
<i>čedna</i>	<i>komunikativen</i>
<i>prijazna</i>	<i>vljuden</i>
<i>seksi</i>	<i>izkušen</i>
<i>privlačna</i>	<i>ljubezniv</i>

mladoletnica (samostalnik)			Gigafida frekvenca = 1,778 (1.26 na milijon)		
WBZ_gbz	1.615	0.80	sbz SBZ2	307	4.60
posiliti	26	4.20	posilstvo	36	10.58
nadlegovati	11	2.60	zloraba	28	5.73
izsiljevati	9	1.91	ličinka	27	9.72
seksati	9	1.86	prostitucija	14	10.28
obtožiti	9	0.35	nadlegovanje	9	8.29
družiti	9	0.11	zlorabljanje	6	7.70
zlorablјati	8	1.40	splav	4	7.81
otipavati	7	3.49	pupa	3	8.02
zlorabiti	7	1.28	nagovarjanje	3	6.91
ovaditi	7	0.69	ugrabitve	3	5.37
obtoževati	7	0.63	tihotapljenje	3	4.76
splaviti	6	3.51	starš	3	3.94
ugrabit	6	0.92	odgovornost	3	2.96
posiljevati	5	2.19	fotografija	3	2.58
zanositi	5	1.24	množica	3	1.86
rojiti	4	2.64	družba	3	1.60
pretepti	4	0.37			
zalotiti	4	0.20			
zahajati	4	0.13			
vreščati	3	2.56			
fasati	3	2.25			
porivati	3	1.98			
zapeljevati	3	1.76			
oblegati	3	1.54			
			pbz SBZ	220	1.00
			mlad	20	0.43
			odrasel	9	3.09
			noseč	6	5.51
			pogrešan	5	4.74
			zaprt	5	1.51
			zlorablјen	4	5.75
			razgaljen	4	5.26
			gol	4	1.97
			posiljen	3	6.28
			ranjen	3	2.78
			japonski	3	0.73
			SBZ1_gbz	205	3.20
			hoteti	4	0.15
			rojiti	3	6.81
			poročiti	3	3.75
			zaupati	3	2.06
			nahajati	3	1.81
			prodajati	3	0.99
			sbz z SBZ	193	18.40
			odnos	77	5.57
			seks	36	8.90
			razmerje	8	4.63
			škandal	7	7.50
			občevanje	5	8.08
			afera	5	5.10
			postelja	3	5.11
			druženje	3	3.83
			priradjie	153	1.70
			mladoletnik	32	9.35
			enodnevnica	9	10.25
			zloraba	8	5.59
			nosečnica	5	6.35
			ženska	5	2.07
			vrbnica	4	9.62
			otrok	4	0.61
			vrblca	3	9.09
			šas	3	8.41
			gbz SBZ4	167	3.40
			posiliti	24	9.25
			izsiljevati	8	6.99
			nadlegovati	6	6.82
			napasti	6	3.72
			zlorabiti	5	5.13
			zahajati	4	7.55
			ovaditi	4	5.59
			zadržati	4	2.88
			otipavati	3	7.13
			ugrabit	3	4.77
			zlorablјati	3	4.52
			odpelјati	3	2.81
			SBZ2_gbz	80	4.00
			potekati	4	1.95
			osvajati	3	5.14
			stopiti	3	3.95
			gbz z SBZ	71	6.80
			družiti	2	5.31
			seksati	8	7.64
			dobivati	4	5.78
			spati	4	5.34
			zaplesti	3	5.14

Slika 2: Besedna skica leme *mladoletnica*.

dojemali kot stereotipne, žaljive ali (zlasti zaradi neuravnoteženosti gradivskih virov) nereprezentativne. Za eSSKJ je bila sprejeta konceptualna odločitev, da se v primeru, da bi slovar glede na siceršnja merila kot tipične kolokatorje moral navajati (samo oz. zlasti) enote tipa *prsata*, *brhka* (pri *natakarica*), *nepismena*, *neuka* (pri *čistilka*), *brezposelna*, *ločena* (pri *samohranilka*), nabor tipičnih kolokatorjev in vzorcev, v katerih se ti realizirajo, zelo omeji, navaja se le omejeno število zgledov, pri izbiri katerih morajo biti uredniki posebej občutljivi. Kot primer, kako je bilo v eSSKJ omejeno neprimerno ilustrativno gradivo, kakršnega odsevajo korpusni viri, navajamo slovarski sestavek *mladoletnica*. Tudi navedeni besedilni zgledi sicer niso povsem taki, kot bi želeli, a med realnimi besedilnimi zgledi, ki jih je v korpusnih virih mogoče najti, sodijo izbrani med politično najbolj korektni.

mladolétnica mladolétnice
 [mladolétnica]
 samostalnik ženskega spola

Pomen

1. ženska, ki ne dosega zakonsko določene starosti, navadno osemnajst let, in zato še nima polnih pravno določenih pravic ter dolžnosti

Po prvih zbranih obvestilih naj bi **mladoletnica** od doma pobegnila s fantom, ker njeni starši njune zveze niso odobraval.

Novi kazenski zakonik bo pomembno prispeval k učinkovitemu boju zoper spolno zlorabljanje in izkoriščanje **mladoletnic** in mladoletnikov.

Le kako je dobro vzgojena, pridna hčerka in učenka osnovne šole postala tako problematična **mladoletnica**?

Slika 3: Prvi pomen iztočnice *mladoletnica* v eSSKJ.

4 Zaključek

Spol je v leksikografiji pomemben, saj odločilno vpliva tako na izbor slovarskih podatkov kot na njihovo strukturiranje v slovarskem sestavku. Za spol kot slovnično kategorijo sicer lahko ugotovimo, da pri oblikovanju slovarskih priročnikov vzbuja nekoliko manj redakcijskih zadreg, obravnava spola kot družbene danosti v slovarju pa postaja vse bolj zahtevna, saj živimo v svetu, v katerem se družbeni odnosi vedno hitreje spreminjajo, slovarski priročniki pa morajo preudarno odslikavati pojmovni svet jezika, kot ga izkazuje (vsaj) jezikovna raba na eni strani in predpostavljene družbeni ideal na drugi.

VIRI IN LITERATURA

- Katarzyna BEDNARSKA, 2013: Kdo naj dela, kdo pa skrbi za otroke? Spolni stereotipi v slovarjih. *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. Ur. A. Žele. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja, 32). 35–42. Na spletu.
- Henri BÉJOINT, 2000: *Modern Lexicography. An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Ursula DOLESCHAL, 2015: Gender in Slovenian. *Gender Across Languages: Volume 4*. Ur. M. Hellinger, H. Motschenbacher. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 333–68.
- Nataša GLIHA KOMAC idr., 2015: *Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: ISJFR ZRC SAZU. Na spletu.
- Vojko GORJANC, 2005: Neposredno in posredno žaljiv govor v jezikovnih priročnikih: diskurz slovarjev slovenskega jezika. *Družboslovne razprave* 48/21. 197–209. Na spletu.
- Vojko GORJANC, 2007: Kontekstualizacija oseb ženskega in moškega spola v slovenskih tiskanih medijih. *Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ur. I. Novak Popov. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko FF UL (43. SSJLK). 173–80. Na spletu.
- Vojko GORJANC, 2017: *Nije rečnik za seljaka*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Lana HUDEČEK, Milica MIHALJEVIĆ, 2018: Croatian web dictionary Mrežnik: One year later – What is different? *Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika 2018*. Ur. D. Fišer, A. Pančur. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. Na spletu.
- Alexandra JAROŠOVÁ, 2015: *Slovo v slovníku z pohľadu času a normy*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- Boris KERN, 2015: Politická korektnost v slovaropisju. *Škrabčevi dnevi* 8. Ur. D. Zuljan Kumar in H. Dobrovoljc. Nova Gorica: Založba Univerze v Novi Gorici. 144–54. Na spletu.
- Simona KRANJC, Martina OŽBOT, 2013: Vloga spolno občutljivega jezika v slovenščini, angleščini in italijanščini. Ur. A. Žele. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja, 32). 233–39. Na spletu.
- Erika KRŽIŠNIK, 1997: Kdo govori kako. 33. *SSJLK*. Ur. A. Derganc. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 45–56.
- Rado LENČEK, 1972: O zaznamovanosti in nevtralizaciji slovnične kategorije spola v slovenskem knjižnem jeziku. *Slavistična revija* 20/1. 55–64. Na spletu.
- Vera KOZMIK, Jasna JERAM (ur.), 1995: *Neseksistična raba jezika*. Ljubljana: Vlada RS, Urad za žensko politiko.
- Tjaša MARKEŽIČ, 2018: (Ne)omejenost tvorbe feminativov v slovenščini. *Slavia Centralis* 11/1. 61–78. Na spletu.
- Damjan POPIČ, Vojko GORJANC, 2018: Challenges of adopting gender-inclusive language in Slovene. *Suvremena lingvistika* 44/86. 329–50. Na spletu.
- Marta SILVESTER, 1978: *Priročnik za tehnično stran redakcije gesel*. Ljubljana: ISJFR ZRC SAZU.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1970–1991. Ljubljana: DZS. Na spletu.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika: Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*, 2014. Ljubljana: SAZU in ZRC SAZU, ISJFR. Ljubljana: CZ. Tudi na spletu.

- Marko STABEJ, 1997: Seksizem kot jezikovnopolitični problem. 33. *SSJLK*. Ur. A. Derganc. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 57–68.
- Branislava VIČAR, Boris KERN, 2017: Možnosti jezikovnega izražanja nebinarnih transspolnih identitet v slovenščini. *Dialogi* 53/11–12. 223–37.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 1997: Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti. 33. *SSJLK*. Ur. A. Derganc. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 69–79.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja*. Ljubljana: ZIFF.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2006: Kategorialnost leksemov med slovarjem in slovnico = On the categorialness of lexemes between lexicon and grammar. *Slovensko jezikoslovje danes = Slovenian linguistics today*. *Slavistična revija* 54/4. 23–42, 377–99.
- Jože TOPORIŠIČ, 1981: K teoriji spola v slovenskem (knjižnem) jeziku. *Slavistična revija* 29/1. 79–94.
- Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

SUMMARY

The article shows that the category of gender is of major importance in monolingual explanatory dictionaries of Slovenian, because it influences the choice of information included in dictionaries as well as its position in the structure of a dictionary entry. The category of grammatical gender considerably affects the macrostructural and microstructural hierarchies of dictionary entry data. On the other hand, lexicographers pay more attention to gender as a social category with regard to the problems of incorporating relevant lexicographic data into dictionaries. This is because the problems of equal representation of social relations among genders in dictionaries, especially at the level of dictionary definitions and examples of use, are particularly relevant in light of ever faster changes in contemporary lexicography. The article also points out some editorial dilemmas encountered by lexicographers with regard to the category of gender.

UDK 811.163.6'366.52'374.2

Saška Štumberger

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

saska.stumberger@ff.uni-lj.si

SLOVARSKA OBRAVNAVA SAMOSTALNIKOV ZA POIMENOVANJE OSEB

Poimenovanja oseb in njihova slovarska obravnava se razlikujejo glede na to, ali poimenujejo osebe po bioloških ali družbenih funkcijah in dejavnostih. Predstavljena so spolno nezaznamovana poimenovanja oseb in tvorjenost spolno specifičnih poimenovanj za ženske osebe, kot jih kaže gradivo v splošnih razlagalnih slovarjih, in sicer v obeh izdajah *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* in v *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika*.

Ključne besede: slovenščina, slovnični spol, ženske, generični spol, slovaropisje

The article presents the dictionary treatment of nouns denoting persons in the Slovenian standard language. Names of persons and their dictionary treatment differ according to whether persons are named according to their biological or social functions and actions. Gender-neutral naming of persons, names meanings, and forms in gender-specific naming of female persons are presented based on materials in general interpretative dictionaries—in the two editions of the *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Dictionary of standard Slovenian language) and in the *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika* (Dictionary of new Slovenian words).

Keywords: Slovenian language, grammatical gender, women, generical gender, lexicography

1 Poimenovanje oseb v slovenskem knjižnem jeziku

Slovenščina spada med spolno občutljive jezike, saj ima kategorijo spola izraženo pri samostalniku, pridevniku, glagolu in zaimku. V povedi *Študentka ji je podarila novo knjigo* je ženski slovnični spol izražen pri vseh besedah z izjemo pomožnega glagola *biti* za tvorjenje preteklika. Možnosti za izražanje kategorije spola se potrjujejo tudi v besedotvornem sistemu, ki ponuja veliko možnosti za tvorjenje poimenovanj ženskih oseb.

V slovenščini imajo vsi samostalniki določen slovnični spol; tudi tisti, ki poimenujejo neživo. Za poimenovanja, ki se nanašajo na »žensko kot biološko bitje« (Vidovič Muha 1997: 70), imamo besedotvorno nepovezane lekseme, pri katerih ima »poimenovanje moškega [...] dopolnjevalni protipomenski par v poimenovanju ženske: *ženska – moški, žena – mož, deklica – deček, mati – oče*« (prav tam). Pri poimenovanjih oseb se slovnični spol »ne ujema nujno z biološkim (*dekle* – jezikovno srednji ali ženski, biološko ženski spol) oziroma lahko en jezikovni spol označuje nanosnike obeh bioloških spolov (*priča* – jezikovno ženski, biološko oba spola, *bitje, dete* – slovnično srednji, biološko oba spola, *otrok* – slovnično moški, biološko oba spola)« (Marvin 2018).

Podobno je v razpravi o spoljenju nemškega jezika v Avstriji napisal jezikoslovec Heinz-Dieter Pohl (2015): »Izraz *genus* (= slovnični spol) moramo jasno ločevati od biološkega spola (latinsko *sexus*), kajti slovnični spol razvršča samostalnike v slovnici (npr. *der Mensch* 'človek', *die Sonne* 'sonce', *das Kind* 'otrok'), biološki spol pa razvršča živa bitja (*oče*, *mati* oz. *bik*, *krava*).«

Poimenovanja oseb kot bioloških bitij je smiselno ločevati od poimenovanj oseb po družbenih funkcijah in dejavnostih. Primer takega poimenovanja je tvorjenka *učitelj*, ki jo nemški jezikoslovec Peter Eisenberg (2018) opiše tako:

Učitelj (nemško *Lehrer*) je sestavljen iz dveh delov, iz glagolske podstave *uči-* (nemško *lehr-*) in sufiksa *-telj* (nemško *-er*), s katerim tvorimo samostalnik moškega spola s pomenom 'oseba, ki uči'. Poznamo tudi primere rabe, pri katerih beseda ne označuje delujoče osebe, ampak moške delujoče osebe. Posebno ko se učitelj pojavlja skupaj z učiteljico, npr. v povedih kot *Učiteljice zaslužijo enako kot učitelji* ali v dvojicah kot *učiteljice in učitelji* so ženske osebe postavljene nasproti moškim.

Pri poimenovanju oseb po družbenih funkcijah in dejavnostih nimamo izrazno samostojnih nadpomenk kot pri poimenovanjih po bioloških funkcijah, npr. *oče* in *mama* imata nadpomenko *starši*. Nezaznamovanost slovničnega spola se v slovarskih razlagah kaže z rabo spolno nezaznamovanega zaimka *kdor* ali nadpomenk *oseba* in *bitje*. V razlagalnem Slovarju slovenskega knjižnega jezika 2 (v nadaljevanju SSKJ2) imamo naslednje razlage: *učitelj* je »kdor (poklicno) uči, poučuje«, ¹ *ántijunák* »1. negativna ali nedejavna glavna literarna oseba v nasprotju z aktivno delujočim junakom«, ² *bog* »1. ed., v enoboštvu nadnaravno bitje, ki je ustvarilo svet in ki posega v njegov razvoj.«³

V slovenščini so ženske osebe lahko poimenovane s samostalnikom moškega slovničnega spola, npr. *učitelj*, kajti samostalniki moškega slovničnega spola ne označujejo izključno moških. Za poimenovanje oseb po družbenih funkcijah in dejavnostih imamo poleg spolno nezaznamovanih samostalnikov tudi možnost tvorjenja izrazno samostojnih poimenovanj samo za ženski spol, npr. *učiteljice*, medtem ko posebnih poimenovanj za izključno moške osebe nimamo. Podobno je v nemščini, Peter Eisenberg (2017) pa o tem pravi: »Ženske so jezikovno vidne dvakrat, moški enkrat.«

Tudi v primerih, ko ženske v določenih poklicih prevladujejo, zanje uporabljamo moška slovnična poimenovanja, kot kaže naslov časopisnega članka *Učitelji in vzgojitelji* bodo stavkali za valentinovo (STA, Marko Rabuza 2017).

¹ V SSKJ2 ima v razlagi zaimke *kdor* v razlagi 3814 gesel, npr.: *abecedar1*, *abonent*, *aboniranec*, *absolvent*, *abstinent*, *adapter2*, *adept*, *administrator*, *adolescent*, *adoptant*, *adoptiranec*, *adrenalinec*, *adresant*, *advokat*, *avronavt*, *aferist*, *aforist*, *agent*, *agitator*. Napredno iskanje na Franu pokaže, da je 3629 gesel moškega slovničnega spola, 90 ženskega, 20 pa srednjega. Pri samostalnikih ženskega in srednjega spola gre velikokrat za neprve in/ali ekspresivne pomeni, npr. *blebetulja*, *žlabudra*, *žolna*; *dremalo*, *vreščalo*, *živinče*. Seštevek po spolih se ne ujema s skupnim številom, kaže pa razmerja med slovničnimi spoli.

² V SSKJ2 je 252 gesel z besedo *oseba* v razlagi; 134 jih je moškega spola, 56 ženskega, 13 srednjega. Seštevek po spolih se ne ujema s skupnim številom, kaže pa razmerja med slovničnimi spoli.

³ V SSKJ2 je 150 gesel z besedo *bitje* v razlagi; 76 jih je moškega spola, 55 ženskega, 12 srednjega. Seštevek po spolih se ne ujema s skupnim številom, kaže pa razmerja med slovničnimi spoli.

Za poimenovanja oseb po družbenih funkcijah in dejavnostih uporabljamo ženske slovnične oblike za označevanje izključno ženskih oseb, pri čemer pa je v takih primerih mogoča tudi moška slovnična oblika, npr. »*ta ženska je arhitekt*« (Toporišič 1981: 89). Raziskava časopisov *Slovenski poročevalec* in njegovega naslednika *Dela* je za izbrane številke iz leta 1945, 1969 in 2000 pokazala, da je bila raba moških poimenovanj za znane ženske osebe pogosta zlasti leta 1945 (Umek 2008), za tako rabo Breda Pogorelec (1997: 5, opomba 8) meni, da »je bila v dveh stopnjah prenesena iz tujih jezikovnih vzorcev in tujih ideoloških podstav, sovjetske ruske in od tam srbohrvaške«.

2 Poimenovanja oseb v slovarjih

Ko govorimo o poimenovanjih za osebe v slovarjih, moramo upoštevati kriterije za sprejem gesel v slovar. V SSKJ je o poimenovanjih oseb napisano (§ 4): »Zaradi omejenega obsega v slovarju tudi ni glagolnikov, manjšalnic, svojilnih pridevnikov, abstraktnih samostalnikov, imen za delujoče (ženske) osebe ipd., če se le redko rabijo. Narediti jih je mogoče po splošnih jezikovnih zakonih.«

Enako je zapisano tudi v SSKJ2 (§ 5): »Glagolnikov, manjšalnic, svojilnih pridevnikov, abstraktnih samostalnikov, imen za delujoče (ženske) osebe ipd., če se ti rabijo sorazmerno redko, v slovarju ni. Narediti jih je mogoče po splošnih jezikovnih zakonih.«

Slovar novejšega besedja slovenskega jezika (v nadaljevanju SNB) se uporablja kot dopolnilo SSKJ, zato predvidevamo, da tudi zanj velja, da redko rabljenih izrazov za osebe ne navaja. SNB ima poseben kvalifikator človeško, ki nam omogoča iskanje poimenovanj za osebe. S takim kvalifikatorjem je označenih 862 gesel, od tega jih je 187 ženskega slovničnega spola (22 %) (Štumberger 2015: 101). Večje število poimenovanj moškega slovničnega spola lahko razložimo s spolno nezaznamovano rabo v besedilih in zgradbo slovarja, ki večbesedne lekseme, npr. *družinski zdravnik*, *državljan sveta*, ali tvorjenke navaja samo v moškem spolu, npr. *zloženke agroživilec*, *devetošolec*, *dvopredmetnik*, *ekopridelovalec*, *evrokomisar*, *evroparlamentarec*; sestavljenke *antijunak*, *ekminister*; izpeljanke *aboniranec*, *agresivec*, *agresivnež*, *arhivist*, *elitist*, *drogirane*c (prav tam: 101–102).

Pri slovarski analizi moramo torej upoštevati, da slovarji vseh samostalnikov ženskega slovničnega spola ne obravnavajo, kar pa še ne pomeni, da jih v knjižnem jeziku ni. Več kot 50 pojavitev imajo v korpusu Gigafida naslednja ženska poimenovanja, ki jih SSKJ2 ne navaja: *izganjalka* (903),⁴ *devetošolka* (147),⁵ *heteroseksualka* (62), *homoseksualka* (61)⁶ in *gostujoča profesorica* (118).⁷

⁴ Veliko število pojavitev v GF je povezano s serijo *Izganjalka vampirjev*.

⁵ Primerjava SSKJ in SSKJ2 pokaže, da je bila v SSKJ2 dodana osnovnošolka. Devetošolka je povezana s spremembo šolskega sistema – včasih je osnovna šola trajala osem let, danes devet, zato smo v SNB dobili *devetošolca*, ki pa je v slovarju ostal brez ženskega poimenovanja.

⁶ Število tvorjenk s sestavino *-seksualec* je v slovarjih naraslo. V SSKJ je obravnavan samo *homoseksualec*, v SNB pa so dodali še *bi-*, *hetero-*, *metro-* in *transseksualca* ter *bi-* in *transseksualko*. Na *homo-* in *heteroseksualko* so pozabili, dodani pa nista bili niti v SSKJ2.

⁷ Večbesedna poimenovanja v SSKJ in SSKJ2 niso samostojna gesla in so pogosto zapisana v moški slovnični obliki, tudi če se v besedilih pogosto uporabljajo, npr. *gorska kolesarka* ima v GF 274 pojavitev.

2.1 Izrazna podoba poimenovanj za osebe

Irena Stramljč Breznik (2010: 19) ugotavlja, da so v Slovensko-nemškem slovarju Maksa Pleteršnika (1894/5), Slovarju slovenskega knjižnega jezika in Novejši slovenski leksiki v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri tvorjenke s pomenom vršilca dejanja »najpogostejše moškega (*tisti*+ž, *ki govori* > *govorec*), redkeje ženskega (*tista*+ž, *ki doji* > *dojilja*) ali srednjega spola (*tisto*+ž, *ki godrnja* > *godrnjalo*)«.

Tipologijo poimenovanj ženskega slovničnega spola z razvrstitvijo po pomenskih skupinah in predstavitvijo obrazil je naredila Ada Vidovič Muha (1997: 70–76). Med zgledi so tudi primeri izglagolskih tvorjenk, ki se »zlasti v vlogi povedkovnika lahko uporabljajo za oba spola« (prav tam: 73), npr.: *-a*: *čvek-a*, *prismod-a*, *kurb-a*, *prič-a* [...]; *-ulja*: *klepet-ulja*, *blebet-ulja*, *čvek-ulja*; spolno nevtrarno pa lahko rabimo tudi tvorjenke srednjega spola, npr. z obrazilom »-alo»: *gobezd-alo*, *čvek-alo*, *jezik-alo*«.

2.2 Spolno nezaznamovana raba samostalnikov

2.2.1 Moški slovnični spol

V jeziku je spolno nezaznamovana raba najpogostejše povezana z moškim slovničnim spolom, to pa lahko utemeljujemo »z vsaj izhodiščno manjšo morfološko obremenjenostjo oblike za moški spol – z neke vrste jezikovno gospodarnostjo: vemo, da večina samostalnikov moškega spola sodi v 1. moško sklanjatev z večinsko glasovno prazno končnico (-ø) tip *brat-ø*: samostalniki so 'brez končnice', kot bi rekli nestrukturalni slovničarji, čeprav imajo vse končniške informacije (spol, sklon, število); večina samostalnikov ženskega spola pa sodi v 1. žensko sklanjatev z glasovno končnico -a tip *sestra*« (Vidovič Muha 1997: 77).

S feminističnim jezikoslovjem se od 70. let 20. stoletja naprej (Samel 2000: 10) pojavljajo zahteve po spremembi knjižnojezikovne rabe in trditve, da naj bi bile moške slovnične oblike krive, če določene poklice (preveč) povezujemo z moškimi osebami. V prej omenjenem obvestilu o stavki učiteljev in vzgojiteljev povezava med slovničnim in biološkim spolom ni bila potrjena. V sporočilu je bil namreč uporabljen moški slovnični spol, starši pa otrok nismo pripeljali v šolo in vrtec, čeprav imamo samo učiteljice in vzgojiteljice. Podobno ugotavljajo tudi za nemški jezik, in sicer »p/ri množinah za učitelje ali zvezne kanclerje otroci že zdaj mislijo pretežno na ženske« (Heine 2018), za spremembo predstav o poklicih pa predlagajo (prav tam): »Če naj bi si torej otroci pod astronomi predstavljali tudi ženske, je treba več astronomov poslati v vesolje, namesto da jih jezikovno poudarjamo.«

2.2.2 Ženski in srednji slovnični spol

V primerjavi z moškim slovničnim spolom je primerov spolno nezaznamovane rabe ženskega in srednjega slovničnega spola veliko manj, poimenovanja pa lahko razvrstimo v naslednje skupine:

1. nevtralna poimenovanja, npr: *priča, žrtev, oseba; bitje*,
2. čustveno (pogosto slabšalno) zaznamovana poimenovanja v prvem ali edinem pomenu, npr.: *brblja, brbra, cmendra, cmera, cmerda, cmerga, čveka, negoda, nerga, prisma, zguba, žlabudra, žlobudra, žužlja, žužnja, blebetulja, klepetulja, cmerika, jokica, propalica, jera/Jera, mila jera/Jera*;⁸ *cepetal, človeče, dremalo, gobezdalo, hacalo, vreščalo, zaspale, zijalo, zmene, žužnjalo, bitjece*,
3. čustveno (pogosto slabšalno) zaznamovana poimenovanja v neprvem (pogosto metaforičnem) pomenu, npr.: *ujeda, krava, opica, ovca, žolna, ščuka, sraka* (prvi pomen je žival, ki so ji v neprvem pomenu pripisane človeške lastnosti); *drdra, zgaga, kremža, packa, perla, skaza, kislica; mahedralo, ropotalo, trobilo, živinče*,
4. poimenovanje po astroloških znamenjih, npr.: *devica, riba, tehnica*.

2.3 Samostalniki ženskega slovničnega spola za poimenovanje žensk

2.3.1 Samostalniki s pomenom 'zakonska žena'

V SSKJ je 75 leksemov s pomenom 'zakonska žena'. Po Adi Vidovič Muha (1997: 70) lahko pri teh poimenovanjih govorimo o »izraženi družbeni hierarhizaciji po spolu«. Taka poimenovanja oz. pomeni so označeni na naslednje načine:

1. s časovno-frekvenčnim kvalifikatorjem starinsko:⁹ *starešinka, stotnica, svetnica, županja, načelnica, organistovka, pekovnica, polkovnica, popadija, popinja, popovka, ribičevka, črednica, dacarka, davkarica, dimnikarica, doktorica, glavarka, glavarica, gozdarica, gubernatorica, guvernerka, hišnica, hotelirka, kajžarica, kapitanka*;
2. s časovno-frekvenčnim kvalifikatorjem zastarelo:¹⁰ *sodnica, sodnikovka, generalica, generalka, kapetanica*;
3. s časovno-frekvenčnim kvalifikatorjem redko:¹¹ *prestolonaslednica, cerkovnica, doževka*,
4. s kvalifikatorskim pojasnilom: *vojvodinja* v nekaterih deželah, *šahinja* zlasti v iranskem okolju, nekdanj, *vikontesa* v Franciji, *bankirka* v nekaterih deželah, *bazilisa* v bizantinski državi, *begovica* v fevdalni Turčiji,
5. brez časovnega kvalifikatorja: *viničarka, žagarica, graščakinja, grofica, grofinja, banica, bajtarica, baronica*.

Analiza SNB je pokazala, da je med temi poimenovanji veliko neosemantemov, pri katerih je prišlo do spremembe pomena 'zakonska žena' v 'žensko, ki opravlja določen

⁸ V to skupino sodijo tudi leksemi *baraba, mevža* in *pijandura*, ki po Ursuli Doleschal (2015: 338) označujejo moški leksikalni spol.

⁹ »Beseda, pomen ali zveza, ki je bila nekoč (v kaki funkciji) splošno rabljena; danes ima arhaično patino (*ajd, akoravno*)« (SSKJ, § 154).

¹⁰ »Nekoč rabljena beseda, pomen ali zveza; danes je v knjižnem jeziku mrtva (*blagajnica, diviti se*). O tem kakšno stilno vrednost je imela tako kvalificirana beseda nekoč, slovar ne daje pojasnil« (SSKJ, § 155).

¹¹ »Beseda, pomen ali zveza, ki je sicer v splošni rabi, pa je v razmerju do sinonima precej redka (*bogataška, dopoldneven*)« (§ 153).

poklic ali je nosilka čina', npr. *notarka*, *bankirka* in *majorka* (Štumberger 2015: 102–103). V SSKJ2 so ti pomeni navedeni kot prvi.

2.3.2 Novotvorjena poimenovanja

Ker je v slovenskem knjižnem jeziku običajno, da za znane ženske nosilke družbenih funkcij in dejavnosti navajamo poimenovanja v ženskem slovničnem spolu, je pričakovano, da »/š/tevilu teh poimenovanj narašča tako v slovarjih kot v rabi« (Derganc 2017: 126). To velja posebno za lektorirana besedila, saj je bilo leta 1969 v *Delu* za znano žensko osebo rabljeno poimenovanje v moškem slovničnem spolu samo v enem besedilu, leta 2000 pa ni bilo v pregledanem časopisu niti enega primera (Umek 2008: 84). Analiza predstavitev kandidatk za mestni svet v Mestni občini Ljubljana je pokazala nekoliko drugačno sliko, saj je 29 % kandidatk uporabilo poimenovanja v moškem slovničnem spolu, najpogosteje pri večbesednih poimenovanjih kot *ekonomski tehnik* (13), *gimnazijski maturant* (18) (Kobal 2015: 52).

Analiza novotvorjenih poimenovanj za ženske osebe je pokazala (Štumberger 2017: 192–193), da so pri novejših poimenovanjih tvorna naslednja priponska obrazila:

- ka: *atašejka*, *dekanka*, *golfistka*, *japijka*, *klošarka*, *kolumnistka*, *konzulka*, *koordinatorka*, *menedžerka*, *ministrantka*, *nomadka*, *ombudsmanka*, *parlamentarka*, *primarijka*, *prodekanka*, *šarmerka*;
- ica: *dekanica*, *kajakašica*, *koordinatorica*, *magistrica*, *navijačica*, *prodekaničica*, *rektorica*;
- esa: *klovnesa*;
- arka: *bulimičarka*, *bioenergetičarka*;
- inja: *astrologinja*, *ekologinja*, *kinologinja*, *nevrobiologinja*, *numerologinja*, *škofinja*, *varuhinja človekovih pravic*;
- ja: *dekanja*, *podžupanja*, *prodekanja*.

Pogoste so tudi tvorjenke iz glagola, pridevnika ali samostalnika, ki ni poimenovanje za moško osebo, npr.

- ica: *častnica*, *dojenčica*, *naravovarstvenica*, *povzpetnica*, *potrošnica*, *podjetnica*;
- ka: *alternativka*, *krasoslovka*, *marginalka*, *narečjeslovka*, *neoliberalka*, *radijka*, *rekreativka*, *zdravilka*.

Ker gre pri poimenovanjih ženskih oseb za novejše izraze, je pri nekaterih pomenih zapisanih več izrazov, ki so enakovredni in so v slovarjih (še) brez kvalifikatorjev, npr. *dekanica*, *dekanja*, *dekanka* in *koordinatorica*, *koordinatorka*.

3 Zaključek

Za poimenovanje oseb dveh bioloških spolov imamo v slovenskem knjižnem jeziku poimenovanja treh slovničnih spolov – moškega, ženskega in srednjega. Biološki spol osebe razvršča v biološki kategoriji moški in ženska, slovnični spol pa samostalnike razvršča v slovnične kategorije. Obe kategoriji sta ločeni, povezava med njima pa je možna, ni pa nujna. V slovarskem gradivu najdemo tako primere za prekrivnost kot neprekrivnost slovničnega in biološkega spola.

Primere spolno nezaznamovane rabe najdemo pri vseh slovničnih spolih, to pomeni, da so vsi slovnični spoli lahko tudi spolno nezaznamovani. Ker je največ primerov spolno nezaznamovane rabe homonimne z moškim slovničnim spolom, se v nejezikoslovnih razpravah spolna nezaznamovanost v jeziku enači z moškim slovničnim spolom ali kar z moškimi, ki so zaradi slovnice obtoženi zatiranja ženskega slovničnega, posledično pa tudi biološkega spola, ki so mu dodali še neznano število družbenih spolov.

Za odpravo domnevnih jezikovnih krivic so senati Fakultete za socialne vede, Filozofske fakultete in Fakultete za družbene vede sprejeli jezikovne dekrete, ki v fakultetnih pravilih zapovedujejo rabo ženskega slovničnega spola. S tem naj bi pripomogli k enakosti spolov, kot beremo v *Neseksistični rabi jezika* (Kozmik, Jeram 1995), pri tem pa ni jasno, kdo in zakaj si enakosti spolov sploh želi. Bistvo človeka je namreč v različnosti in ustvarjalnosti, ki jo izražamo tudi v jeziku.

VIRI IN LITERATURA

- Anton BAJEC idr. (ur.), 1994: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. Na spletu.
- Aleksandra BIZJAK KONČAR, Marko SNOJ (ur.), 2014: *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC. Na spletu.
- Aleksandra DERGANČ, 2017: Poimenovanja za ženske nosilke poklicev in položajev v slovenščini in ruščini. *Jezikoslovni zapiski* 23/2. 125–30.
- Ursula DOLESCHAL, 2015: Gender in Slovenian. *Gender Across Language, Volume 4*. Ur. M. Hellinger, H. Motschenbacher. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 335–68.
- Peter EISENBERG, 2017: Das missbrauchte Geschlecht. *Süddeutsche Zeitung* 2. 3. 2017. Dostopno na: <https://www.sueddeutsche.de/kultur/essay-das-missbrauchte-geschlecht-1.3402438> (2. 1. 2019).
- Peter EISENBERG, 2018: Das Deutsche ist eine geschlechtergerechte Sprache – ohne Zwang und ohne Manipulation. *Bundeszentrale für politische Bildung* 8. 8. Na spletu.
- Matthias HEINE, 2018: Warum die Gendersternchen-Debatte so deprimierend ist. *Welt*, 8. 6. Na spletu.
- Petra KOBAL, 2015: *Ženska poimenovanja poklicev*. Ljubljana: FF. *Gigafida*: korpusna besedilna zbirka. Na spletu.

- Vera KOZMIK, Jasna JERAM (ur.), 1995: *Neseksistična raba jezika*. Ljubljana.
- Tatjana MARVIN, 2018: Jezik in spol. *Kvarkadabra* 22. 6. Na spletu.
- Breda POGORELEC, 1997: Slovenska skladnja in poimenovanja ženskih oseb. *Dodatek k 33. SSJLK*.
- Heinz-Dieter POHL, 2015: Von Lehrern und von Weibchen. *Die Presse*, 16. 4. Na spletu.
- Ingrid SAMEL, 2000: *Einführung in die feministische Sprachwissenschaft*. Berlin: Erich Schmidt.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2., dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Ljubljana: Založba ZRC. Na spletu.
- STA, Marko RABUZA, 2017: Učitelji in vzgojitelji bodo stavkali za valentinovo. *SiolNet* 15. 12. Na spletu.
- Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 2010: *Tvorjenke slovenskega jezika med slovarjem in besedilom*. Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti (Zora, 71).
- Saška ŠTUMBERGER, 2015: Veränderungen in der gesellschaftlichen Stellung von Frauen in Slowenien seit 1991: Personenbezeichnungen im Wörterbuch Slovar novejšega besedja slovenskega jezika (2012). *New Approaches to Gender and Queer Research in Slavonic Studies*. Ur. D. Scheller-Boltz. Wiesbaden: Harrasowitz (Die Welt der Slaven 59). 101–9.
- Saška ŠTUMBERGER, 2017: New words in the second edition of the Slovene Standard Language Dictionary with examples of nouns denoting females. Ur. L. Repanšek, M. Šekli. *12. letno srečanje Združenja za slovansko jezikoslovje, Ljubljana, 21.–24. september 2017. Povzetki prispevkov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 192–93.
- Jože TOPORIŠČ, 1981: K teoriji spola v slovenskem (knjižnem) jeziku. *Slavistična revija* 29/1. 79–94.
- Neža UMEK, 2008: *Feminizacija v slovenščini in francoščini: družbeni in/ali jezikovni problem?* Ljubljana: FDV.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 1997: Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti. *33. SSJLK*. Ur. A. Derganc. Ljubljana: FF. 69–79.

SUMMARY

The article presents nouns denoting persons in interpretative dictionaries of Slovenian standard language—in the two editions of the *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Dictionary of standard Slovenian language) and in the *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika* (Dictionary of new Slovenian words). Nouns denoting persons are presented in comparison to German, which provides, similarly to Slovenian, good word-forming options for word-independent female names. The two languages also face similar dilemmas regarding prescribing language changes due to putative language injustice.

The presentation of nouns denoting persons in the dictionaries shows that two kinds of naming should be distinguished—namely, naming of persons as biological beings, which come in antonymous pairs (e.g., *father* – *mother*) and have word-independent hypernyms (e.g., *parents*), and naming of persons according to their social functions and activities. In these cases, word-independent hypernyms do not exist; therefore, most often the masculine form is used as gender-neutral. In the explanations of such naming, the dictionaries use the gender-neutral pronoun *kdor* and the gender-neutral lexemes *oseba* and *bitje*.

Examples of gender-neutral uses of nouns are found in nouns of all three grammatical genders; however, the use of masculine grammatical gender is least burdened with morphemes. Examples of gender-neutral uses of nouns of feminine or neuter grammatical gender are often emotionally (often pejoratively) marked.

Nouns of feminine grammatical gender for naming women exhibit the change of meaning of “wife” to “woman professional,” which shows that a change of extra-linguistic circumstances can cause a change of a lexeme’s meaning. Newly formed names for women originate from male names or represent parallel forms. In both groups, nouns are formed by the means of the *-ica* and *-ka* suffixes. However, in forms from male names, the *-esa*, *-arka*, *-inja* and *-ja* suffixes are also used.

UDK 811.163.6'366.52'373.7

Nataša Jakop

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

natasa.jakop@zrc-sazu.si

IZRAŽANJE SPOLA V FRAZELOGIJI: SAMOSTALNIŠKI FRAZEMI MED SLOVARJEM IN KORPUSOM

V prispevku opisujemo lastnosti spola samostalniških frazemov s pomensko sestavino 'človeško'. Na osnovi slovarskih razlag in besedilnih realizacij smo frazemom določili slovnični spol, vključno s podspolom človeškosti in živosti, ter referenčni spol. Primerjava je razkrila, da lahko frazemi, specifično vezani na spol, ob neaktualiziranih slovarskih razlagah ohranjajo oz. poglobljajo določene s spolom pogojene stereotipne predstave o moških oz. ženskah.

Ključne besede: samostalniški frazemi, slovnični spol, naravni spol, podspol živosti in človeškosti, referenčni spol

In the article I describe the characteristics of gender of nominal phrasemes containing the semantic component "human." I defined the phrasemes by gender, including the subgender of animacy and human, and their referential gender on the basis of their definitions in dictionaries and their textual realizations. The comparison revealed that non-actualized definitions of gender-marked phrasemes in dictionaries maintain or intensify certain sexually-related stereotypes about men and women.

Keywords: nominal phrasemes; grammatical gender; sex gender; subgender of animacy and human; referential gender

1 Lastnosti spola pri frazemih

Spolske lastnosti slovenskih frazemov doslej niso bile sistematično raziskovane in celovito obravnavane. Tudi raziskav, ki bi se ukvarjale s frazemi, specifično vezanimi na spol (Kržišnik, Eismann 2007; v nem. *Geschlechtsspezifische Phraseologismen*, v angl. *gender-marked phraseology units*), za slovenščino nimamo.¹

Jezikovni uporabnik podatkov o spolu frazemov *deklica za vse, boljša polovica* ipd. v slovarjih in jezikovnih priročnikih ne dobi, lahko pa prek njihovih slovarskih razlag sklepa, ali je referent vezan oz. omejen na posamezni spol ali ne, npr. *deklica za vse* 'kdor opravi vsako delo, uredi vsako zadevo', ki se nanaša na osebo ženskega (1) ali moškega (2) spola – *dekle na poziv* 'prostitutka'.²

¹ V nekaterih drugih jezikih je zadnjih nekaj let opaziti zanimanje za raziskave na to temo, npr. za nemščino in bolgarščino Stantcheva (2007, 2014), za nemščino Novak (2016), Malá (2014), za nemščino in češčino Hofmannová (2017), za angleščino Nasruellaeva (2016).

² Slovanske razlage v prispevku so, če ni označeno drugače, citirane iz SSF in SSKJ (na portalu Fran), zgledi so, če ni označeno drugače, citirani iz korpusa Gigafida.

- (1) *Na kmetih so postale stare tete in so imele status hišne pomočnice, varuške otrok in **deklice za vse**.*
 (2) *Kuhar na pikniku je **deklica za vse**.*

Zaradi slovnično nezaznamovane rabe moškega spola v slovenščini (Toporišič 2000: 266) se ta uporablja tudi v mnogih slovarskih razlagah, zaradi česar ostane vprašanje, ali je referent tudi ženskega spola, v mnogi primerih odprto, npr. *zeleni car* 'študent višjega letnika, ki vodi šaljivi obred sprejemanja brucev v študentsko skupnost', *kranjski Janez* 'Slovenec'.

Problem predstavlja tudi neskladje med slovarsko razlago in aktualno jezikovno rabo glede naravnega spola referenta, ki lahko umetno vzdržuje v družbi že razrahljane ali presežene stereotipne predstave o ženskah in moških, npr. *boljša polovica* 'žena, soproga' (SSKJ, SSF) oz. 'mož ali žena, prijatelj ali prijateljica, partner ali partnerka' (3) (Kržišnik 1996, Rigler Šilc 2011).³

- (3) *Bil je njena **boljša polovica**, njena velika ljubezen in obsesija. Hotela ga je nazaj.*

1.1 Označevanje slovničnega spola v slovarjih

Slovarji v svojih slovarskih sestavkih praviloma vedno zapišejo spol samostalniških besed,⁴ četudi ne na povsem enak način.⁵ Pri označevanju spola je v rastočih slovarjih slovenščine (npr. ePravopis, eSSKJ, Sprotni na portalu Fran) opaziti trend razširjenega označevanja, pri katerem je poleg spola zapisan še podatek o besedni vrsti (npr. samostalni ženskega spola) z namenom, da bi zlasti laičnim slovarskim uporabnikom olajšali branje in razumevanje slovničnih podatkov v slovarskih sestavkih.⁶

V slovarjih je praviloma zapisan tudi spol samostalniških stalnih besednih zvez, kadar so prikazane kot iztočnice, npr. *alma mater* (oznaka ž v SSKJ, Pravopisu, Sinonimnem; pojasnilo samostalni ženskega spola v eSSKJ), *mlajša deklica*, *starejša deklica* (oznaka ž v Smučanju), ne pa tudi, kadar so obravnavane znotraj slovarskega sestavka, npr. *ajdovska deklica* (v SSKJ v terminološkem gnezdu). Prav tako slovarji ne dajejo podatkov o spolu samostalniških frazemov, saj je običajna leksikografska praksa, da frazemi niso samostojne slovarske iztočnice, npr. *deklica za vse* (pod

³ Kržišnik (1996: 142) je ob analizi frazemov iz Tavčarja ugotovila, da je frazem *slabša polovica* nastal kot prenovitev frazema *boljša polovica* 'žena', anketa o njegovem pomenu pa je pokazala, da mlajši anketiranci frazemu *boljša polovica* pripisujejo pomen 'žena' (kot v SSKJ), starejši govorci pa mu pripisujejo pomen 'ali mož ali žena, odvisno od tega, kdo govori'. – Po podatkih ankete Rigler Šilc (2011: 102–103) je 21 % anketiranih navedlo, da frazem *boljša polovica* vključuje tako osebo ženskega kot tudi osebo moškega spola. Tem podatkom pritrjujejo tudi primeri iz korpusnega gradiva.

⁴ Izjema je Spletni slovar (testna gesla Leksikalne baze za slovenščino), ki v svojih slovarskih sestavkih ne daje podatka o spolu samostalniških besed.

⁵ Prim. slovarje na Franu, npr. *deklica* (oznaka ž v SSKJ, Pravopisu, Sinonimnem, Vorencu, Svetokriškem, Smučanju, Kostelskem; razvezano pojasnilo »samostalni ženskega spola« v ePravopisu; oznaka f. v Pleteršniku; oznaka sam. ž. v Besedju 16).

⁶ Sicer pa je dodani podatek o besedni vrsti redundanten, saj je samostalniška beseda inherentno določena s kategorijo spola (Vidovič Muha 2000: 32).

iztočnico *deklica*). Ker ima samostalniška besedna zveza iste lastnosti kot samostalniška beseda (Toporišič 1982: 41; 2000: 558, 133) in ker v jedro slovarskega pomena sodijo kategorialne pomenske sestavine, kot je spol s podspolom živosti in človeškosti (Žele 2000/01: 239), so tudi lastnosti spola samostalniških frazemov relevantne za raziskavo zaradi morebitne frazeološke specifičnosti.

Slovarji različno opozarjajo na podspol živosti in človeškosti samostalniških besed: podspol človeškosti je z oznako *člov.* 'človeško' označen le v SP. Podspol živosti je iz slovarjev razviden neposredno (v SP pri samostalnikih in samostalniških zvezah moškega spola, ki ne izražajo človeškosti, z oznako *živ.* 'živost', npr. *akita inu*), posredno (iz paradigem pri samostalnikih moškega spola, ki so v rastočih slovarjih zaradi trenda biti-uporabniku-prijazen, prikazane celovito: v eSSKJ v zavihku Izgovor in oblike, v ePravopisu med Oblikami in v Sprotnem na povezavi Prikaži oblike) ali pa tega podatka slovarji ne izpostavijo (npr. SSKJ, Sinonimni, Etimološki, Pleteršnik, Prekmurski, Svetokriški, Kostelski; Spletni).

2 Gradivo za raziskavo

Raziskavo smo opravili na osnovi 188 samostalniških frazemov, njihovih variant in prenovitev, ki smo jih pridobili iz slovarskih del, dostopnih na spletu (slovarji na portalu Fran, Spletni) in jih uredili kot podatkovno zbirko.

V našem naboru so frazemi, ki so po zgradbi ali podredno ali priredno zložene samostalniške besedne zveze, pomensko pa vsebujejo sestavino 'človeško', npr. *mila jera* 'malodušen, neodločen človek'; (*biti*) *alfa in omega česa* '1. kdor vse ve, je absolutna avtoriteta na kakem področju, 2. kar je temeljna, glavna stran'.⁷

Podredno zložene samostalniške strukture, ki jih je po pričakovanjih tudi bistveno več kot priredno zloženih, so pretežno levoprilastkovne, npr. *kronani osel* 'zelo neumen, nespameten človek',⁸ desni prilastki so redkejši, npr. *mož postave* 'policist'. Desni prilastek je lahko tudi predložni oziroma stavčni, npr. *stric iz Amerike* 'kdor na mnenje ali delovanje koga, zlasti javne osebe, vpliva prikrito, ne javno', *fant*, *kakršnih gre dvanajst na ducat* 'v vseh pogledih dober človek; postaven, lep človek'⁹, sicer pa ujemalni oziroma neujemalni: *angel varuh* 'zaščitnik', *prijateljica noči* 'vlačuga, prostitutka'.

⁷ Frazemi tipa *biti copata* 'biti obvladovan, zatiran, omejevan od svoje žene (o možu)', *biti kratke pameti* '1. biti neinteligenten, 2. biti pozabljiv' ter paremiološke enote tipa *babe se zbirajo, čež bo* bi bili vsekakor zanimivi za raziskavo spola pri frazemih (zlasti družbeni vidik), vendar po strukturnih oz. skladenskih lastnostih niso samostalniški frazemi, zato v našo raziskavo niso bili zajeti.

⁸ SSF pri nekaterih podrednih samostalniških frazemih navaja variantne oblike prilastkovnega mesta, npr. *stari osel* in *osel stari*, pri čemer pripiše, da ima zapostavljeni prilastek vlogo poudarjanja frazeološkega pomena. Sicer pa o stilno zaznamovani rabi levega prilastka besednih zvez na desni govori tudi slovnica, ki rabo pridevnika na desni, ki je v resnici v glavnem značilna za stalne besedne zveze, omejuje zlasti na vzklike (Toporišič 2000: 562).

⁹ V gradivu ni potrditev, da bi se ta frazem lahko nanašal na osebo ženskega spola, kar pomeni, da je uvrščevalna pomenska sestavina 'človek' v slovarski razlagi lahko tudi preširoka in referenčnega spola ne zameji ustrezno.

3 Metodološki okvir

S primerjalno analizo slovarskih in korpusnih podatkov smo samostalniškim frazemom v naši zbirki določili slovnični spol, podspol človeškosti in živosti ter t. i. referenčni spol (Ščuka 2014: 83: referencialni spol), tj. naravni spol referenta. Analiza je potekala večstopenjsko.

- a) Spol samostalniških frazemov, najprej določen na osnovi spola njihovih jedrnih sestavin, smo korpusno preverili, in sicer ujemanje oblikovne istovetnosti z razvijajočo se pridevniško besedo, pri čemer je za test oblikovnega ujemanja služila preverba izraženega spola pridevnikov in pridevniških zaimkov (npr. *moj, ta, pravi, nekakšen*), ki se v korpusu najpogosteje rabijo v zvezi s samostalniškimi frazemi.
 - b) Samostalniškim frazemom moškega spola smo določili podspol živosti s preverbo njihovih tožilniških realizacij v korpusu, npr. *modri angel* 'policist' – *modrega angela*.
 - c) Podspol človeškosti smo določili s pomočjo slovarskih razlag¹⁰ frazemov in njihovih jedrnih sestavin in ob tem preverili prekrivnost izražanja človeškosti med leksemom, ki predstavlja jedro zgradbe frazema, in frazemom, npr. *mladenič* (človeško) – *večni mladenič* (človeško), *molj* (nečloveško) – *knjižni molj* (človeško). Frazeme smo razdelili na dve skupini: frazemi, ki izražajo človeškost in so s tega vidika enopomenski, npr. *bistra glavica* 'bister, nadarjen človek', in frazemi, ki izražajo človeškost ali nečloveškost in so s tega vidika večpomenski, npr. *grešni kozel* 'oseba, stvar, ki jo neupravičeno, po krivici obdolžijo česa'.
 - č) Izražanje človeškosti pri samostalniških frazemih smo sekundarno preverili v korpusnem gradivu, in sicer smo opazovali lastnosti osebkovega mesta, ki je po definiciji mesto za ohranitev spola in drugih slovarskih kategorialnih pomenskih sestavin (Vidovič Muha 2000: 33), npr. *črna ovca* (4), (5).
- (4) *Če se med politiki pojavi bela vrana, ji pravijo črna ovca.*
- (5) *Soča pri Solkanu je črna ovca med slovenskimi kopalnimi vodami.*
- d) Slovarske razlage smo tipizirali še po ključu specifične vezanosti frazema na spol v dve skupini: frazemi, vezani le na en naravni spol, npr. *Kristusova nevesta* 'nuna, redovnica', *dušni pastir* 'duhovnik', in frazemi, ki lahko referirajo na osebo moškega in ženskega spola, npr. *knjižni molj* 'kdor zelo veliko bere, študira'.

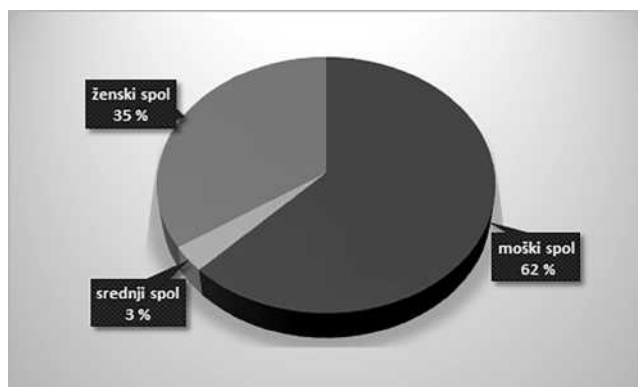
¹⁰ Pomenske razlage samostalniških frazemov se med slovarji lahko bolj ali manj razlikujejo, npr. *knjižni molj* 'kdor zelo veliko bere, študira' (SSKJ, SSF), 'vnet bralec' (SP), 'človek, ki se v veliki meri posveča določeni dejavnosti' (Spletni), vsem razlagam pa je skupno, da kljub različnim uvrščevalnim pomenskim sestavinam vsebujejo pomensko sestavino 'človeško'.

4 Rezultati analize in interpretacija podatkov

4.1. Slovnčni spol samostalniških frazemov

Raziskava je potrdila, da je slovnčni spol samostalniških frazemov vedno enak spolu jedrne samostalniške sestavine. Kaže se v oblikovnem ujemanju pridevnika v vlogi levega prilastka v razviti besedni zvezi, npr. *pravi nočni ptič*, *pisateljev drugi jaz*, *naša prva violina*, *moja nekdanja boljša polovica*, *tako imenovano globoko grlo*, *nekakšno žrtveno jagnje*.

Med zbranimi samostalniškimi frazemi so v naši zbirki frazemi vseh spolov, pri čemer je največ frazemov moškega spola in le peščica frazemov srednjega spola. To ne pomeni, da je distribucija referenčnega spola enaka (gl. 4.4).

Graf 1: Slovnčni spol samostalniških frazemov.

4.2 Podspol živosti

Ugotovili smo, da so tožilniške realizacije frazemov v primerjavi z imenovalniškimi opazno, več kot za tretjino redkejše, npr. *toplega bratca* (17 %), *moža besede* (12 %), ali jih sploh ni, npr. *vinski brat*, *človek žaba*, kar kaže na pogosto rabo samostalniških frazemov v vlogi povedkovskega določila, kjer pa se sposobnost izražanja spola samostalnikov izgubi (Vidovič Muha 2000: 33).¹¹

Pri vseh samostalniških frazemih moškega spola, ki nastopajo tudi v skladenjski vlogi predmeta, lahko potrdimo izražanje živosti, npr. *modri angel* 'policist' (6), *pivski brat* 'pijanec' (7).

(6) *Osebnost sem videl **modrega angela**, ki je ustavil angela brez svetlobe na kolesu brez luči.*

¹¹ Uhlik, Žele (2016: 386) opozarjata, da pa se kategoriji spola in števila ohranjata v besednozveznem povedkovniku.

(7) *Igral je homoseksualca, novinarja in pivskega brata.*

Pri preverjanju ujemanja podspola živosti nismo opazili posebnosti, ki bi bile frazeološko specifične. Je pa ta faza analize odprla problem razmejevanja med nekaterimi samostalniškimi in glagolskimi frazemi.

4.2.1 Samostalniški ali glagolski frazemi?

Pregled rabe imenovalniških oblik samostalniških frazemov je pokazal, da se mnogi samostalniški frazemi skladenjsko tipično rabijo v povedkovodoločilni vlogi. Ravno zaradi te lastnosti je težko narediti ostro formalno, leksikografsko relevantno ločnico med samostalniškimi frazemi, ki se uresničujejo (tudi) v vlogi povedkovskega določila, npr. *grešni kozel* 'oseba, stvar, ki jo neupravičeno, po krivici obdolžijo česa', in frazemi, kjer je vezni glagol (*biti, postati*) del frazemske zgradbe, npr. *biti prva violina* 'biti pri kakem dejanju, ravnanju vodilen, odločujoč', *biti mož beseda* 'narediti, kar je bilo obljubljeno, rečeno'. Slednji bi se namreč uvrščali med glagolske frazeme.

Pri njih je mogoče opaziti dvojje: na eni strani različne, mestoma nedosledne slovarske prikaze (npr. v SSF, kjer merila za razmejevanje niso pojasnjena), na drugi strani pa pestrejšo jezikovno rabo, kot jo kažejo slovarski prikazi, npr. *biti prva violina*, realiziran tudi v vlogi tožilnika (8).

(8) *Vas morda v prihodnosti vidi kot prvo violino moštva?*¹²

Samostalniški frazemi iz naše zbirke so v SSF prikazani na več različnih načinov: a) kot samostalniški frazem, npr. *topli bratec* 'homoseksualec'; lahko z dodatnim slovničnim pojasnilom o tipični povedkovodoločilni rabi, npr. *fant od fare* v povedni rabi 'v vseh pogledih dober človek; postaven, lep človek'; b) z navedbo glagolskih oblik frazema, ki so kazalčno usmerjene k samostalniškemu frazemu kot izhodiščnemu, npr. *biti desna roka koga, postati desna roka koga* gl. *desna roka* 'nepogrešljiv, najožji sodelavec'; c) s samostojno obravnavo posameznih variantnih oblik glagolskega frazema, npr. *biti sam svoj gospod* 'ne biti odvisen od nikogar', *postati sam svoj gospod* 'postati neodvisen od nikogar', *biti mož beseda, ostati mož beseda* 'narediti, kar je bilo obljubljeno, rečeno'.

Za samostalniške frazeme je značilno, da se v jezikovni rabi potrjujejo tudi v drugih skladenjskih vlogah, ki so sicer značilne za samostalniške besede: osebko (9), predmetno (10), prilastkovno (11), npr. *nežnejši spol* 'ženske'.

(9) *Predvsem nežnejši spol se veliko ukvarja z zunanjim videzom.*

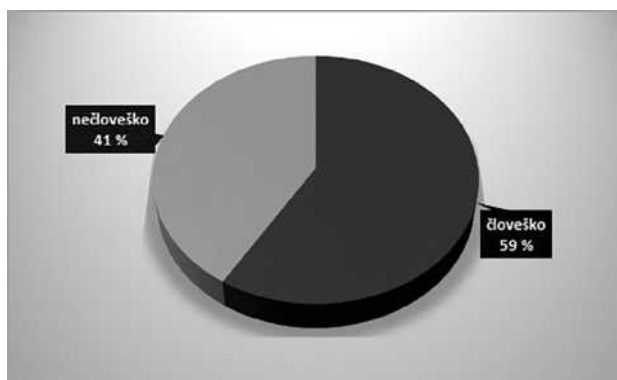
(10) *Mladi, lepi in slavni fantje so vedno magnet za nežnejši spol.*

(11) *Iz družbe so sporočili, da poimenovanje avtomobilov po predstavnicah nežnejšega spola ni nikakršna novost.*

¹² Zgled iz Spletnega slovarja (iztočnica *violina*).

4.3 Podspol človeškosti

Vsi frazemi iz naše zbirke izražajo človeškost, medtem ko njihove sestavine v zgradbi ne nujno, npr. *molj*, *spol*, *polovica*. 41 % samostalniških frazemov ima v svoji zgradbi lekseme, ki primarno izražajo nečloveškost.

Graf 2: Podspol človeškosti jedrne sestavine samostalniških frazemov.

Pomenska sestavina 'človeško' je pri pomensko prozornih samostalniških frazemih razvidna, npr. *dekle na poziv* 'prostitutka', *večni mladenič* 'moški, ki je videti mlajši, kot je v resnici', pri pomensko neprozornih frazemih pa je rezultat pomenskega prenosa in frazeologizacije, npr. *molj* |žival| – *knjižni molj* |človek|,¹³ *stara bajta* '1. študent z mnogo semestri, 2. star prijatelj'. Med leksemi, ki primarno ne izražajo človeškosti, so v največjem deležu leksemi, ki poimenujejo živali (30 %), npr. *muha* v frazemu *podrepna muha* 'zelo vsiljiv, nadležen človek', in deli telesa (18 %), npr. *roka* v frazemu *moška roka* 'moški'. Pomeni teh leksemov navadno že vsebujejo tudi metonimične in metaforične pomenske prenose (npr. žival–človek, del telesa–človek) (Vidovič Muha 2000: 133–156). Med drugimi leksemi so v manjšem deležu še poimenovanja za oblačila, orožje, rastline, glasbila in drugo.

4.4 Naravni spol samostalniških frazemov

Referent samostalniških frazemov s pomensko sestavino 'človeško' je lahko oseba ženskega ali moškega spola, kar ni vedno usklajeno s slovničnim spolom frazema, npr. *lepi/nežni spol* m 'ženske', *moška roka* ž 'moški', *globoko grlo* s 'anonimni informator, ki medijem posreduje podatke zaupne narave'.

Pri 47 % samostalniških frazemov, ki so slovnično ženskega, moškega ali srednjega spola, je referenčni spol vezan na osebo ali moškega ali ženskega spol, npr. *babji*

¹³ SP je edini slovar, ki ponuja podatek o spremembi slovničnih lastnosti ob pomenskem prenosu, npr. *mòlj mólja* m z -em živ. [...]; člov., poud. knjižni ~ |vnet bralec|.

gregor 'ženskar, babjak', *dušni pastir* 'duhovnik', *Adamovo rebro* 'ženske', *Kristusova nevesta* 'nuna, redovnica'. Pri več kot polovici frazemov pa je referenčni spol odprt, kar pomeni, da referirajo na osebo ženskega in moškega spola, npr. *knjižni molj* (12), (13).

(12) *Moj mali bratec bo torej vse svoje življenje knjižni molj.*

(13) *Katey je knjižni molj in nerodna, vendar tudi radovedna in zato jo bolj zanima novo okolje, v katerem se je znašla.*

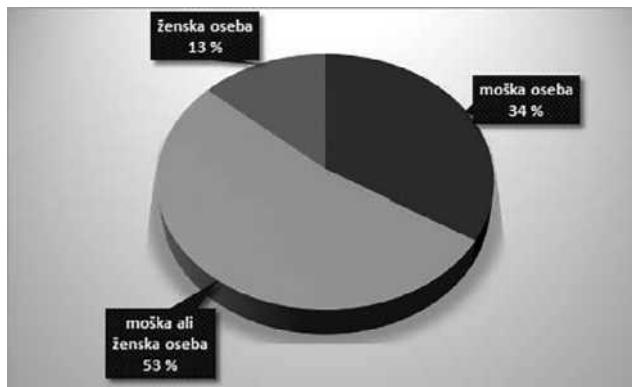
Nekateri, na referenčni spol omejeni frazemi, imajo ali pa s prenovitveno rabo razvijejo svoj spolski frazemski par, npr. *slamnati vdovec* 'mož, čigar žena je dalj časa odsotna' – *slamnata vdova* 'žena, katere mož je dalj časa odsoten', *dekle na poziv* 'prostitutka' – *fant na poziv* 'prostitut', *kranjski Janez* – *kranjska Micka* (14), *prva dama* – *prvi gospod* (15).

(14) *Potruditi se bo pač potrebno, saj smo tudi kranjske Micke in Janezi ljudje, slovenski kruh pa je mladeniču kar všeč.*

(15) *Zato se Billu obeta, da bo postal prva dama, če mu tega ne prepreči Barack Obama. Kaj bo delal poslej? Bo čakal, da postane prvi gospod ZDA ob strani svoje žene Hillary, ki ima v načrtih tudi kandidaturo za predsednico ZDA?*

Prenovitveni frazemi so v gradivu zastopani v opazno manjšem deležu kot izhodiščni frazemi, obstoječi slovarji jih ne prikazujejo, npr. *slamnata vdova* – *slamnati vdovec* (pribl. 18 %), *deklica za vse* – *deček za vse* (pribl. 6 %), *fant za vse* (pribl. 4 %), *idejni oče* – *idejna mati* (pribl. 2 %), *idejna mama* (pribl. 0,5 %), *poskusni zajček/zajec* – *poskusna zajklja* (pribl. 0,3 %), *slepi potnik* – *slepa potnica* (pribl. 6 %), *stric iz Amerike* – *teta iz Amerike* (pribl. 20 %).

Mnogi frazemi teh parov ne razvijejo, čeprav izrazne možnosti na ravni leksemske sestavine za to obstajajo, npr. *fant od fare* (*dekle/deklica od fare), *pivski bratec* (*pivska sestra), *topli bratec* (*topla sestra), *zeleni car* (*zelena carica).

Graf 3: Referenčni spol samostalniških frazemov.

5 Zaključek

Raziskava je pokazala, da je poznavanje lastnosti spola samostalniških frazemov pomembno za ustrezno rabo frazema, tako skladenjsko (lastnosti slovničnega spola) kot pragmatično (lastnosti referenčnega spola). Slovarske razlage frazemov, specifično vezanih na spol, so lahko tudi družbeno občutljive, saj reflektirajo določene stereotipne predstave o moških in ženskah. Korpusno gradivo je objektivni kazalec spreminjanja odnosa jezikovne družbe do nekaterih teh stereotipnih predstav. Rastoči slovarji so zaradi možnosti sprotne aktualizacije jezikovnega gradiva orodje, ki omogoča sprotno uravnavanje neskladij med slovarjem in jezikovno rabo.

VIRI IN LITERATURA

- Fran = Portal Fran. Na spletu.
Gigafida = Korpus Gigafida. Na spletu.
Jana HOFMANNOVÁ, 2017: *Geschlechtsspezifische Phraseologismen kontrastiv am Beispiel der sich auf Frauen beziehenden Phraseologismen im Deutschen und im Tschechischen: Bakalářská práce*. České Budějovice.
Erika KRŽIŠNIK, 1996: Norma v frazeologiji in odstopi od nje v besedilih. *Slavistična revija* 44/1. 133–54.
Erika KRŽIŠNIK, Wolfgang EISMANN (ur.), 2007: *Frazeologija v jezikoslovju in drugih vedah*. Ljubljana: Oddelek za slovenistiko FF UL.
Jiřina MALÁ, 2014: *Geschlechtsspezifische Phraseologismen: Eine korpusgestützte Untersuchung: Diplomarbeit*. Brno.
Nafisa NASRULLAEVA, 2016: The Concept »Man« and »Women« in the English Phraseology. *Scientific Enquiry in the Contemporary World: Theoretical Basics and Inovative Approach*. San Francisco, California: B&M Publishing. 74–8.
Anita NOVAK, 2016: *Geschlechtsspezifische Phraseologie in der deutschen Sprache Eine vergleichende Analyse der Stereotypen: Bachelor-Arbeit*. Reka.
Katarina RIGLER ŠILC, 2011: Razumevanje frazemov pri učenju in poučevanju slovenščine kot drugega/tujega jezika. *Jezik in slovstvo* 56/5–6. 98–108.
Spletni = *Spletni slovar slovenskega jezika*. Na spletu.
SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika* 2., dopolnjena in deloma prenovljena izdaja, 2014. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
SSF = Janez Keber, 2011, 2015: *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
SP = *Slovenski pravopis*. Elektronska objava, 2014. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
Diana STANTCHEVA, 2007: *Geschlechtsspezifische Phraseologismen im Deutschen und Bulgarischen – Sprachgebrauch und lexicographische Kodifizierung. Frazeologija v jezikoslovju in drugih vedah*. Ur. E. Kržišnik, W. Eismann. Ljubljana: Oddelek za slovenistiko FF UL. 313–25.

- Diana STANTCHEVA, 2014: Zur lexicographischen Behandlung Geschlechtsspezifischer Phraseologismen (Deutsch-Bulgarisch). *Germanica Wratislaviensia* 139. *Kategorien und Konzepte*. Ur. M. Haľub, I. Bartoszewicz, T. Maľyszek. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. 291–308.
- Nuša Šćuka, 2014: Jezik in spol: Źenska poimenovanja v slovenščini. *Jezikoslovni zapiski* 20/2. 79–88.
- JoŹe TOPORIŠIĆ, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS.
- JoŹe TOPORIŠIĆ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Mladen UHLIK, Andreja Źele, 2016: Primerjalna analiza dveh tipov stavćnih zgradb. *Slavistična revija* 64/3. 385–400.
- Ada VIDOVIĆ MUHA, 2000, 2013²: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja*. Ljubljana: ZIFF.
- Andreja Źele, 2000/01: O slovarskem prikazu slovenske vezljivosti. *Jezik in slovstvo* 46/6. 239–54.

SUMMARY

Gender is a categorical feature of nominal phrasemes. The database of 188 Slovene phrasemes shows that grammatical gender and the subgender of animacy of the phrasemes are the same as the gender of the core component (noun); therefore, in a dictionary where nouns are marked, the gender of the phrasemes is not required to be specifically marked. In 41% of phrasemes, lexicalization and phraseologization cause the change of the properties of the subgender of human according to the core component. Therefore, the +/- human component in phraseology is relevant dictionary data. 47% of the phrasemes are limited to one sex, which is evident in the definitions through the semantic component “woman” or “man.” For phrasemes which can refer to a person who is either male or female, the use of only male forms in the definitions is misleading.

UDK 811.162.1'366.52

Maria Wtorkowska

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

mariazofia.wtorkowska@ff.uni-lj.si

O ŻEŃSKICH FORMACH NAZW ZAWODÓW, TYTUŁÓW I STANOWISK W JĘZYKU POLSKIM

Tematem artykułu są feminatywy w języku polskim, jak też związek płci z gramatyczną kategorią rodzaju rzeczowników osobowych. Przedstawiono sposoby derywowania nazw żeńskich, ich wykładniki formalne oraz omówiono zmiany, jakie w ostatnim czasie zachodzą w zakresie tworzenia i stosowania feminatywów z uwzględnieniem przyczyn blokady derywacji żeńskiej. Wspomniano również o sposobach neutralizacji rodzajowej, też zaznaczania wariantowości płci.

Ključne besede: feminatywy, rodzaj gramatyczny, słowotwórstwo, lingwistyka płci, język polski

The subject of this article is *feminatywy* (feminine forms of professions, titles, and posts) in Polish, as well as the relationship between gender and the grammatical category of personal nouns. The article presents ways of deriving feminine forms, their formal exponents, and discusses recent changes in the creation and use of feminine forms, including reasons for impediments to feminine derivation and the emphasis on gender fluctuation.

Keywords: feminine forms, grammatical gender, word formation, gender linguistics, Polish language

Zagadnienie relacji język – płeć interesuje polskich badaczy od dawna, jednak dopiero w ostatnim ćwierćwieczu obserwujemy niezwykle wzrost publikacji podejmujących ten problem, który stał się tak bardzo modny, że nie sposób wymienić w tym miejscu wszystkich prac na ten temat,¹ por. m.in.: Woźniak 2014, Arabski, Łyda, Ziębka (red.) 2013, Walczak 2013, Karczewski [Online], Rejter 2013, Bobrowski 2012a, Łozowski 2012, Karwatowska, Szpyra-Kozłowska (red.) 2012, Arabski, Ziębka-Białożny (red.) 2010, Karwatowska, Szpyra-Kozłowska 2010, Radomski, Truchlińska (red.) 2008, Dąbrowska 2008, Kępińska 2007, Kubiszyn-Mędrala 2007, Łaziński 2006, Anusiewicz, Handke (red.) 1994 i inni. Zagadnienie to omawiane jest nie tylko w aspekcie feministycznym, ale również w badaniach socjolingwistycznych, psycholingwistycznych czy etnolingwistycznych, warto podkreślić zatem, że asymetria słowotwórcza męskich i żeńskich nazw wykonawców czynności może jawić się jako jeden z najpopularniejszych przedmiotów analiz, a także planów reformy rodzajowej języków (por. Łaziński 2006: 210–211, 246). W niniejszym artykule ograniczę się do przybliżenia słoweńskiemu odbiorcy problemu tworzenia i użycia form feminatywnych w języku polskim oraz

¹ Podaję tutaj tylko kilka przykładowych publikacji, które często są zbiorami artykułów wielu autorów na temat relacji język – płeć w języku polskim.

przyczyn blokady derywacji żeńskiej.² Nie można doszukiwać się związku rodzaju jako kategorii gramatycznej z kategoriami rzeczywistości pozajęzykowej (Nagórko 2003: 108–109) oraz – jak twierdzi Alina Kępińska – badaczka kategorii męsko- i niemęskoosobowości – »nie można odwoływać się do płci lub niedorostłości jako podstawy wydzielania grupy [rodzajowej], skoro takie odwołanie dotyczy tylko części rzeczowników należących do niej« (Kępińska 2006: 325). Kwestia płci w języku polskim jest jednak związana z gramatyczną kategorią rodzaju rzeczowników osobowych. Kategoria rodzaju oparta jest nie tylko na różnicy płci, ale również na cechach przedmiotów jak żywotność/nieżywotność (też w języku słoweńskim), osobowość/nieosobowość, chociaż z pewnymi wyjątkami, por. rzeczowniki (*to*) *dziewczę*, (*to*) *dziecko*, (*to*) *niemowlę*, zaliczane do rodzaju nijakiego, mimo że istota ludzka jest od początku ukształtowana płciowo. Rodzaj jest kategorią syntaktyczną – służy głównie sygnalizowaniu powiązań między składnikami wypowiedzenia, ale można dopuścić związek między rodzajem gramatycznym i płcią istot żywych, przede wszystkim ludzi (Nagórko 2003: 108–109). W języku polskim możemy więc wyróżnić pięć rodzajów: męskoosobowy (*pan*, *fryzjer*), męskożywotny (*pies*, *kot*), męskorzeczowy (*dom*, *słownik*), żeński (*papuga*, *książka*) i nijaki (*pole*, *kino*). Jedynie rzeczownikom rodzaju męskiego przypisuje się dodatkowo podrodzaj żywotny/nieżywotny oraz osobowy/nieosobowy. Występujący w liczbie mnogiej rodzaj niemęskoosobowy przynależny jest zatem zarówno rzeczownikom męskim żywotnym nieosobowym (*psy*, *koty*) i nieżywotnym (*domy*, *słowniki*), jak i żeńskim i nijakim nazwom zwierząt i rzeczy (*papugi*, *książki*; *zwierzęta*, *okna*) oraz osobowym nazwom żeńskim (*kobiety*, *fryzjerki*). Opozycja żywotność – nieżywotność została wzbogacona o rozróżnienie nazwy mężczyzn³ – pozostałe nazwy, które widoczne jest w liczbie mnogiej w postaci końcówki mianownika pluralis nazw mężczyzn *-owie* (*panowie*, *synowie*) oraz zrównaniu form biernika liczby mnogiej z dopełniaczem. Wykształcenie się kategorii morfologicznej męskoosobowości – jak zauważa Krystyna Kleszczowa – stanowi wypadkową różnych czynników: fonologiczno-składniowych, fleksyjno-składniowych, a nawet uwarunkowań pozajęzykowych, związanych z niejednakowym poziomem ról społecznych przypisanych kobiecie i mężczyźnie (Kleszczowa 1994: 75). Rodzaj męskoosobowy odzwierciedla też dawną patriarchalną strukturę społeczną. W polszczyźnie mamy zatem trzy rodzaje w liczbie pojedynczej, którym odpowiadają tylko dwa rodzaje w liczbie mnogiej – samo przedstawienie problemu przez nauczycieli uczących języka polskiego jako obcego wymaga odpowiedniego przygotowania, a jego zrozumienie oraz osiągnięcie umiejętności poprawnego stosowania form rodzajowych w kontekście, przedstawia nie lada wyzwanie dla cudzoziemców uczących się tegoż języka. Już na samym początku nauki należy więc zwrócić uwagę, że w języku polskim, który *nota bene* rodzimy użytkownik nazwie *ojczyństwem*,⁴ mamy dodatkową opozycję nazwy mężczyzn – nazwy niemężczyzn (w tym kobiet) i przez

² Tekst ma cel referujący, podsumowujący, przybliżający dobrze opisane w literaturze zagadnienie.

³ W języku polskim mamy zaimek oraz tytuł w liczbie mnogiej *państwo* na określenie kobiety i mężczyzny jako pary małżeńskiej (*państwo Nowakowie*, *państwo Kowalscy*) i grupy różnopłciowej, który często zastępuje tytuł złożony: *Panie* i *Panowie* (Łaziński 2006: 45–46). Jest to specjalna forma odniesienia do obu płci, wymagająca m.in. w czasie przeszłym verbum rodzaju męskoosobowego, por. *Państwo byli*, *czytali*, *zawiedzali*.

⁴ Słowieniec nazywa swój język *materni* (od rzeczownika *mater* 'matka'). Polski wyraz *macierz* w znaczeniu 'ojczyzna' czy 'matka' jest dzisiaj stylistycznie nacechowany i rzadko używany, a przymiotnik *macierzysty* nie odnosi się bezpośrednio do matki (USJP II: 522–523).

to wyjątkową, uprzywilejowaną pozycję form męskoosobowych w stosunku do pozostałych oraz maskulinizację form żeńskich.⁵

Przyjrzyjmy się najpierw tradycyjnym wykładnikom derywacji żeńskiej w języku polskim, przedstawianym w podręcznikach do gramatyki opisowej. Nazwy żeńskie z punktu widzenia słowotwórstwa uznawane są w polszczyźnie najczęściej za derywaty modyfikacyjne, w których znaczenie płci żeńskiej komunikowane jest przez formanty przyrostkowe, choć wiele z nich – szczególnie pochodzących od męskich wykonawców zawodów – można potraktować jako formacje mutacyjne, ponieważ dopuszczają inną (czasownikową) interpretację, por. *lekarka* 'kobieta lekarz' – modyfikacja oraz 'kobieta, która leczy' – mutacja. Nazwy żeńskie derywowane są w języku polskim dość regularnie od nazw męskich za pomocą formantów **paradygmatycznych** *-a* oraz sufiksalnych: *-ka*, *-ini/-yni*, *-ica*, z uwzględnieniem pewnych zasad określających użycie poszczególnych formantów (Grzegorzcykowa, Puzynina 1999: 422).⁶

Dość częstym zabiegiem derywowania nazw żeńskich jest wstawienie nazw męskich w **paradygmat żeński** bez dodania afiksu, np. *kum* → *kum-a*, *blondyn* → *blondyn-a*.⁷ Nazwy męskie o odmianie przymiotnikowej z elementami *-ny*, *-owy*, *-al(ski)*, *-ący* stanowią podstawę dla regularnie derywowanych nazw żeńskich: *radny* → *radn-a*; *księgowy* → *księgow-a*; *spóźnialski* → *spóźnialsk-a*; *przewodniczący* → *przewodnicząc-a* itp.

Dużą grupę polskich rzeczowników oznaczających ludzi stanowią wyrazy, które uzyskują żeńskość przez **zmianę rodzaju gramatycznego i wprowadzenie nieodmienności** – są to głównie nazwy tytułów i wyższych stanowisk, jak również zawodów typowo męskich. Stosujemy zatem odpowiednie określenie w formie męskiej, np. *minister*, *premier*, *dziekan*, *rektor*, *dyrektor*, *profesor*, *doktor*, *magister*, *ambasador*, a za pomocą imienia lub wyrazu *pani* wskazujemy, że użyte są w stosunku do kobiety. Nazw tych nie odmieniamy, w zdaniach łączą się one z przydawką przymiotną i orzeczeniem w rodzaju żeńskim: *Pani doktor habilitowana została odznaczona*, *Pani minister uczestniczyła*, *byłam u naszej pani dziekan*, *motorniczy Anna Kowalska przyszła*.

W skład nazw żeńskich, stanowiących szeroką grupę feminatywów, wchodzi nazwy kobiet nie tylko ze względu na przynależność narodową, pochodzenie, wyznanie, przekonania, właściwości fizyczne i psychiczne, wykonywane czynności itp., ale również ze względu na przysługujący im tytuł, pełnioną funkcję, zajmowane stanowisko czy wykonywany zawód. Tytuły naukowe, służbowe, zawodowe kobiet były do niedawna tworzone od nazw męskich w procesie derywacji sufiksальной najczęściej za pomocą

⁵ Kategoria męskoosobowości/niemęskoosobowości nie dotyczy tylko zagadnień fleksji imiennej. Z uczącymi się polskiego jako obcego należy ją też szczegółowo omówić przy fleksji werbalnej – przede wszystkim w kontekście czasu przeszłego (i przyszłego złożonego), ponieważ właśnie tam uwidacznia się rodzaj gramatyczny: *mężczyźni*, *studenci leżeli* (będą leżeli), a *psy*, *koty*, *telefony*, *kobiety*, *studentki*, *papugi*, *torebki*, *pióra* i *dzieci leżały* (będą leżały).

⁶ Autorki do typów rzadkich tworzących nazwy żeńskie zaliczają derywaty z przyrostkami *-owa* (*krawiec* → *krawc-owa*), *-ina* (*starosta* → *starośc-ina*), *-anka* (*kolega* → *koleż-anka*), *-ówka* (*Żyd* → *Żyd-ówka*).

⁷ Formację *blondyna* (jak i inne podobne derywaty) interpretuje się częściej jako nacechowaną ekspresywnie i powstałą od formy neutralnej *blondynka* w wyniku uciecia elementu morfemowego *-k*.

przyrostka: **-ka**, np. *malarz* → *malar-ka*,⁸ ewentualnie **-ini/-yni**, np. *sprzedawca* → *sprzedawcz-yni*, *członek* → *członk-ini*, rzadziej **-owa**, np. *król* → *król-owa*, *cesarz* → *cesarz-owa* w znaczeniu 'władczyni'.⁹ Sufiks **-owa**, podobnie jak **-ina/-yna**, nie nadaje się dzisiaj do tworzenia form żeńskich, ponieważ wyspecjalizował się w znaczeniu 'żona':¹⁰ *ambasadorowa* to 'żona ambasadora', *prezydentowa* → to 'żona prezydenta' na wzór dziś już rzadkich nazw odmężowskich (*Nowak* → *Nowakowa* 'żona Nowaka', *Zaręba* → *Zarębina* 'żona Zaręby').¹¹ Wyjątek stanowi jedynie *krawcowa* w znaczeniu 'kobieta krawiec', nie zaś 'żona krawca' i *szełowa* 'kobieta szef', rzadziej 'żona szefa'.

Współcześni badacze, opisując feminytywy, najwięcej miejsca poświęcają nazwom zawodów, stanowisk i związanych z tym tytułów, ponieważ w zakresie tej grupy zachodzą najbardziej dynamiczne zmiany. Atrakcyjność zagadnienia¹² wynika z tendencji w obecnej polszczyźnie, które wskazują chęć likwidacji asymetrii słotwórczej w zakresie nazw zawodów i tytułów, rozpatrywanej na tle problematyki rodzajowo-płciowej w języku, często opisywanej w lingwistyce feministycznej czy lingwistyce płci (Karwatowska, Szpyra-Kozłowska 2010). Z aktywnością zawodową i społeczną kobiet uległa zachwianiu produktywność derywacji sufiksальной feminytywów od odpowiednich nazw męskich. Coraz częściej stosowano nazwy zawodów i tytułów męskich w odniesieniu do kobiet i unieruchamianie fleksji jako wykładnika żeńskości, co było po 1945 roku wyrazem emancypacji.¹³ Zjawisko maskulinizacji tytułów i nazw zawodów uznawanych za bardziej nobilitujące jest masowe i trwa po dzień dzisiejszy. Opisane tendencje przyczyniły się do zaobserwowania kolejnych trendów w języku, które da się sprowadzić do dwóch stanowisk: jedno opowiada się za słotwórczą symetrią rodzajową w nazwach zawodów i tytułów, np. *doktor* – *doktorka*, *lektor* – *lektorka*, drugie zaś dopuszcza używanie nazw męskich na oznaczenie zawodów i tytułów przynależnych kobietom. Co więc decyduje o tym, czy współcześnie używamy lub

⁸ Aktualnie coraz bardziej popularne staje się wykorzystanie tego formantu do tworzenia nazw wykonawczyń zawodów derywowanych od form męskich zakończonych na **-log**, wcześniej nie mających żeńskiego odpowiednika (w tym nazw pracowników nauki), por. *psycholożka*, *filolożka*, *geolożka* (wciąż jednak formacje te niosą odcień potoczny lub żartobliwy). Na temat stopniowej ekspansji tego typu form będzie mowa w dalszej części artykułu.

⁹ Inne obecnie rzadko spotykane formanty to: a) **-ica/-yca** (mogące nieść nacechowanie ujemne lub żartobliwe, np. *caryca*, *anielica*, *pannica*; poza tym przyrostek ten regularnie jest używany do tworzenia nazw samic zwierząt, por. *lwica*, *oślica*), b) **-na** (*księżna*, *druhnna*), c) **-icha/-ycha** (zwykle o nacechowaniu rubasznym lub nieprzychylnym, np. *Cyganicha*).

¹⁰ Por. przyp. 6. Z nazw zawodów, które tworzy się za pomocą formantu **-ina** wciąż popularna dziś jest podobno tylko kolokwialna *sędzina* (USJP), oficjalnie nazywana *panią sędzią*. Jak zauważa Łaziński (2006: 251) »[D]ziś nazwiska odmężowskie na **-owa**, **-ina** oraz odojcowskie na **-ówna**, **-anka** są używane głównie przez osoby chcące świadomie podkreślić przywiązanie do tradycji, najczęściej w środowisku akademickim oraz artystycznym«.

¹¹ Taki sam mechanizm występuje też dziś w rzadkich odojcowskich nazwach córek, typu *Nowakówna* 'córka Nowaka' czy *Zarębianka* 'córka Zaręby'.

¹² Zagadnienia *gender studies* wciąż budzą emocje, choć w ostatnich dziesięcioleciach badania mocno się ugruntowały w polskiej przestrzeni językoznawczej, nierzadko kojarzone są również z zastosowaniem zasad (modnej) politycznej poprawności.

¹³ Antonina Obrębska-Jabłońska maskulinizację i nieodmienność formy stosowanej w odniesieniu do kobiet zajmujących jakieś stanowisko, szczególnie wyższe, uznaje za dowartościowanie społeczne nazw zawodowych (Obrębska-Jabłońska 1949: 2).

nie używamy form żeńskich na określenie zawodów, stanowisk lub funkcji pełnionych dzisiaj przez kobiety?

W wielu pracach omawiających tworzenie żeńskich nazw zawodów, tytułów i stanowisk jako przyczyny powstawania luk leksykalnych i asymetrii słowotwórczej feminatywów podaje się różnorodne czynniki. Jednym z nich jest chęć unikania homonimii. Polskie sufiksy feminatywne (głównie *-ka*) obsługują równocześnie inne kategorie słowotwórcze. Czasem więc dochodzi do niepożądanego polisemii, por. *Kanadyjka* 'kobieta narodowości kanadyjskiej' i *kanadyjka* 'lekka łódź bezsterowa' lub 'typ kurtki',¹⁴ *pilotka* pot. 'kobieta pilot, najczęściej w autobusie' i pot. 'typ czapki', *cukierniczka* 'kobieta cukiernik' i 'małe naczynie do podawania cukru na stół'.¹⁵ Niektóre nazwy żeńskie określające zawody czy stanowiska są odczuwane w wyniku tego jako mniej poważne, nacechowane potocznością. Formant *-ka* ponadto tworzy w polszczyźnie także zdrobnienia, nazwy żeńskie utworzone za pomocą tego sufiksu wskazują więc też na małość desygnatu, co w świadomości użytkowników języka może obniżać rangę słowa (por. *lampka*, *nóżka*, *rączka*, *główka*).¹⁶

Jako inną przyczynę powstawania luk leksykalnych i asymetrii słowotwórczej feminatywów wymienia się też czynnik morfologiczno-fonetyczny (m.in. Jadacka 2012: 1687), czyli powstawanie trudnych do wymówienia zbitek spółgłoskowych. Szczególnie dotyczy to sytuacji, kiedy forma męska, będąca bazą, zakończona jest już na grupę spółgłoskową, np. *chirurg*, *dramaturg*, lub zawiera głoskę *-k-* (*architekt*, *adiunkt*). W takich przypadkach formy feminatywne utworzone za pomocą przyrostka *-ka* byłyby trudne do wymówienia z powodu zbitek spółgłoskowych, por. niepoprawne *architekka*, *adiunkka*, *chirurgka*, *dramaturka*. Przeszkodę fonetyczną niektórzy badacze upatrują również w podstawach męskich nazw zawodów, tytułów i stanowisk zakończonych na *-log*: *psycholog*, *filolog*, *stomatolog*. Do niedawna to tylko zmiana rodzaju i nieodmiennosć tych wyrazów były wyznacznikami ich użycia w stosunku do kobiet – *Pani stomatolog przyjmowała*, *Pani ginekolog przyszła*. W ostatnich latach obserwuje się w tym typie tworzenie nazw żeńskich przez sufiksację, gdzie dodanie przyrostka *-ka* wymaga wymiany w wygłosie podstawy *-g* na *-ż*, co wciąż jest oceniane negatywnie ze względu na deformację elementu obcego *-log*: *psycholożka*, *dermatolożka*, *filolożka* – nazwy te uchodzą nadal za potoczne (często mające odcień żartobliwy) i raczej

¹⁴ Na tej samej zasadzie funkcjonuje *Węgierka* 'kobieta narodowości węgierskiej' i *węgierka* 'odmiana śliwy – drzewo, krzew', także 'owoc tej odmiany śliwy', różnica zaznaczona jest tylko w zapisie ortograficznym.

¹⁵ Bywa, że formacje z *-ka* tworzą jedynie nazwy rzeczy, a nie osób w rodzaju żeńskim, np. *magisterka* pot. 'praca magisterska'.

¹⁶ Niewielu zdaje sobie sprawę, że nazwy męskie osób też czasem oznaczają coś innego, por. choćby *bokser* 'sportowiec uprawiający boks' i 'pies obronny', *pilot* 'osoba kierująca statkiem powietrznym' i 'urządzenie umożliwiający obsługę m.in. telewizora z pewnej odległości', *adwokat* 'prawnik' i 'rodzaj alkoholu czy nadzienie słodczy', a niektóre nazwy żeńskie powstałe przez sufiksację z przyrostkiem *-ka*, na przykład *kosmetyczka* określająca zawód wykonywany przez kobietę, jak również torebkę na kosmetyki, są społecznie uznawane.

nie używa się ich w tekstach oficjalnych, co nie sprzyja ich akceptacji w zwyczaju językowym (m.in. Nagórko 2011: 209, Kubiszyn-Mędrała 2007: 33).¹⁷

Stwierdzenie, że żeńskie derywaty z wykładnikiem *-ka* obniżają prestiż kobiet pełniących nowe dla nich role społeczne, w których status społeczny określonego zawodu, funkcji czy stanowiska jest wysoki – *prezydent* → *prezydentka*, a nawet rezygnacja z określeń już przyjętych *dyrektorka*, *kierowniczka*, *profesorka* na rzecz wyrażen *pani dyrektor*, *pani kierownik*, *pani profesor* (Jadacka 2012: 1687) spowodowało szukanie nowych rozwiązań w tworzeniu form żeńskich. W 2012 roku ówczesna minister sportu Joanna Mucha podczas wywiadu w telewizji zaproponowała nazwę swojego stanowiska w formie *ministra*, a nie bardziej w tym wypadku oczekiwanej *ministerka* (na wzór *reporter* → *reporterka*, a nie *reportera*). I choć analiza słowotwórcza nowoutworzonej formy, jak również podobne propozycje (*premiera* zamiast *premierka* 'kobieta premier') pozwala niektórym badaczom uznać ją pod kątem poprawności za formę możliwą do zaakceptowania (m.in. Bobrowski 2012b), to jednak część językoznawców uznaje ją za błędną i zwraca uwagę również na pokrycie się tych wyrazów z innymi formami w języku – *premiera* to też 'pierwsze przedstawienie teatralne lub wyświetlenie filmu' – a *ministra* jest odczuwana jako nazwa zgrubiała lub może zostać odebrana jako nazwa dzierzawcza: *pani czyja? ministra*.

Nowe tendencje do tworzenia feminatywów za pomocą przyrostka *-ka* nie są kodyfikacyjnie usankcjonowane. Choć konserwatywnie nastawiona Hanna Jadacka w haśle przedmiotowym dotyczącym tytułów kobiet pisze: »W postaci żeńskiej pozostały już tylko nazwy zawodów tradycyjnie wykonywanych przez kobiety, np. *aktorka*, *malarka*, *nauczycielka*, *pisarka*, albo uchodzących za mało atrakcyjne, o niewysokiej randze społecznej, np. *ekspedientka*, *fryzjerka*, *sprzątaczką*. W dzisiejszej polszczyźnie nie ma żadnej nazwy prestiżowego stanowiska, stopnia czy tytułu naukowego, która miałaby żeńską formę słowotwórczą« (Jadacka 2012: 1687), to współczesne kobiety określające się filolożkami, stomatolożkami, psycholożkami promują te formy niejednokrotnie właśnie po to, aby oswajać z nimi społeczność i neutralizować obecne nacechowanie tego formantu. Zewnętrznojęzykową przyczynę blokady derywacji żeńskiej stanowi więc też czynnik prestiżu i statusu społecznego zawodu oraz uznanie, że żeńskie formacje obniżają prestiż kobiet pełniących nowe dla nich role społeczne. Wspomniany już autor monografii *O panach i paniach...* dodatkowo podkreśla, że prestiż i status społeczny nie są pojęciami równoznacznymi. Pierwsze wiąże się z liczbą kobiet wykonujących dany zawód czy czynność, drugie z poziomem zarobków, z uczuciem zazdrości wobec określonej grupy zawodowej oraz poczuciem zależności od niej (Łaziński 2006: 253). Badacz twierdzi, że to częściej czynnik statusu zawodu, a nie jego prestiż, wpływa na ograniczenie derywacji żeńskiej nazwy zawodowej. Zawody o wysokim statusie społecznym związane są z formułą adresatywną *pan/pani* + tytuł, stanowisko. Możliwość

¹⁷ Zwyczaj językowy, czyli brak akceptacji dla derywatów od podstaw pochodzenia obcego zakończonych na *-log*, połączony z odczuwaniem tych form jako nietradycyjnych, śmiesznych i niepoważnych, jest kolejną przyczyną ich niewystępowania lub uznania za niepoprawne. Obecnie jednak widoczne jest osłabianie się takich kategorycznych sądów, ponieważ formacje z *-(ło)ka* są promowane i zyskują coraz większą popularność w uzusie.

zastosowania rzeczownika w tytułarnych zwrotach adresatywnych dla niektórych językoznawców jest kryterium rozstrzygającym o używaniu lub nieużywaniu nazwy żeńskiej. W bezpośredniej formule adresatywnej tytuł musi mieć formę męską (Jadacka 2012: 1687), a więc na przykład *Pani poseł*, a nie *Pani posłanko*. Łaziński (2006: 254) dodaje, że już sama jednostka *pan/pani* (lub imię) jednoznacznie wskazuje płeć, więc dodatkowe zaznaczanie rodzaju i płci w nazwie przestaje być konieczne.

Preferowana genderowa idea nieokreślenia płci znajduje wyraz w zabiegu *splitting*, a więc zaznaczaniu wariantowości płci w tekstach, zasad którego jeszcze nie ustalono,¹⁸ i który przeczy dążeniu do ekonomiczności języka,¹⁹ choć zastosowany w tytule listu czy apostrofie nie wydłuża znacząco tekstu, lub neutralizacji rodzaju za pomocą konstrukcji analitycznych rzeczownikowych – Gabriela Koniuszaniec i Hanna Błaszowska (2003) zamiast formy męskiej *maturzyści* zalecają konstrukcję omowną z wykorzystaniem wyrazu *osoba*: *osoby zdające maturę*, czy innych rzeczowników: *naukowcy* – *kadra naukowa*, *fachowcy* – *siła fachowa*, też zbiorowych: *pracownicy* – *personel*, *klienci* – *klientela* (Łaziński 2006: 210).

Choć kobiety po 1945 roku były zwolenniczkami stosowania męskich form nazw zawodów, tytułów i stanowisk, dzisiaj wiele z nich popiera tworzenie nazw żeńskich, co jest w zgodzie z tradycją i historią języka polskiego. Już Zenon Klemensiewicz (1957) podkreślał społeczny czynnik w kwestii tworzenia form żeńskich, stwierdzając, że »[w]prawdzie kształtowanie nazw żeńskich napotyka na trudności semantyczne i formalne, ale od strony systemu językowego byłyby one jakoś rozwiązane i pokonane, gdyby napór potrzeby społecznej w tym właśnie szedł kierunku«. Wydaje się, że w ostatnich latach ów napór jest coraz mocniejszy, ale osłabia go brak przekonania społeczeństwa o potrzebie stosowania form żeńskich.²⁰ Jak zauważa Ewa Woźniak (2014: 310) doszło do pewnego rodzaju paradoksu: to, co kiedyś uznawano za tradycyjne, a więc nazwy żeńskie, obecnie staje się manifestacją nowoczesności i postępowości. Oficjalne stanowisko w sprawie feminatywów zajęła również Rada Języka Polskiego, potwierdzając, że »[...] formy żeńskie nazw zawodów i tytułów są systemowo dopuszczalne«, ale przyczynę ich braku w codziennej praktyce językowej upatruje w tym, »że budzą one negatywne reakcje większości osób mówiących po polsku« [Online]. Wydaje się jednak, że nie wystarczy zmienić samego języka, aby osiągnąć zrównoważony stan świadomości społecznej (Łozowski 2012: 90).

¹⁸ W *Edycji tekstów* Adam Wolański (2008: 54) w rozdziale dotyczącym użycia łącznika (dywizu) przedstawia jako wzorcowe następujące zapisy: 1) elementy różnicujące formę męską i żeńską wyrazu umieszcza się w nawiasie, przy czym element dołączony do pełnej formy bez żadnych wymian głosekowskich składa się bez łącznika, por. *pan(i)*, *otrzymał(a)*, *był(a)by*; 2) element zmieniony poprzedza się częścią tematu i zapisuje z łącznikiem: *urodzony(-na)*, lub 3) z użyciem ukośnika między dwiema pełnymi formami wyrazowymi do wyboru: *pan/pani*, *uzyskał/uzyskała*. Wskazówki te można by odnieść również do *splittingu*.

¹⁹ O uciążliwości stosowania *splittingu* piszą między innymi Szpyra-Kozłowska i Karwatowska (2010).

²⁰ Z badań przeprowadzonych w 2008 roku przez Martę Dąbrowską z Uniwersytetu Jagiellońskiego wynika, że niewielki odsetek kobiet (21%) i mężczyzn (28%) jest za tym, by formy żeńskie były używane na równi z męskimi (Dąbrowska 2008: 69–70).

Zwolennicy i zwolenniczki form żeńskich, broniąc swojego stanowiska, podkreślają, że formy żeńskie w ich odczuciu wcale nie są śmiesznymi nowotworami, są poprawne, bo tworzone zgodnie z zasadami słowotwórczymi i pozwalają kobietom zaistnieć w przestrzeni publicznej, może zatem ich częstsze używanie pozwoli ludziom na tyle się z nimi osłuchać i oswoić, aby nie raziły. Reasumując, problem stosowania form żeńskich określających tytuły, stanowiska i zawody nie leży już tak w systemie języka, jak w przekonaniach i przyzwyczajeniach rodzimych użytkowników polszczyzny, którzy stają się przeciwni tworzeniu i stosowaniu nazw żeńskich szczególnie wtedy, kiedy uznają te procesy jedynie za deklarację poglądów feministycznych (czy feminizujących) albo przejaw politycznej poprawności.

VIRI IN LITERATURA

- Janusz ANUSIEWICZ, Kwiryna HANDKE (ur.), 1994: *Płeć w języku i kulturze. Język a Kultura* T. 9. Wrocław: Wiedza o Kulturze.
- Janusz ARABSKI, Andrzej ŁYDA, Justyna ZIĘBKA (ur.), 2013: *Gender w języku, kulturze i literaturze*. Katowice: Wyższa Szkoła Zarządzania Marketingowego i Języków Obcych.
- Janusz ARABSKI, Justyna ZIĘBKA-BIAŁOŻNY (ur.), 2010: *Płeć języka – język płci*. Katowice: Wyższa Szkoła Zarządzania Marketingowego i Języków Obcych.
- Ireneusz BOBROWSKI, 2012a: Modele gramatyczne a równość płci. Problemy rzeczywiste i pozorne. *Oblicza płci. Język – Kultura – Edukacja*. Ur. M. Karwatowska, J. Szpyra-Kozłowska. Lublin: Wydawnictwo: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. 13–21.
- Ireneusz BOBROWSKI, 2012b: Czy Joanna Mucha gwałci język? *Język Polski* z. 3. 227–30.
- Marta DĄBROWSKA, 2008: Rodzaj gramatyczny a seksizm. *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis* z. 125. 67–78.
- Stanisław DUBISZ (ur.), 2008: *Uniwersalny słownik języka polskiego*. T. I–IV. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. (= USJP).
- Renata GRZEGORCZYKOWA, Jadwiga PUZYŃNA, 1999: *Słowotwórstwo. Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Ur. R. Grzegorczykowa, R. Laskowski, H. Wróbel. T. 2. Wyd. 3, poprawione. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hanna JADACKA, 2012: *Tytuły (naukowe, służbowe, zawodowe) kobiet*. (hasło) *Wielki słownik poprawnej polszczyzny*. Ur. A. Markowski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. 1687–88.
- Jakub KARCEWSKI, Prezeska, adwokatka, wykładowczyni – kilka słów o żeńskich formach nazw zawodów, tytułów i stanowisk. Online.
- Małgorzata KARWATOWSKA, Jolanta SZPYRA-KOZŁOWSKA (ur.), 2012: *Oblicza płci. Język – Kultura – Edukacja*. Lublin: Wydawnictwo: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Małgorzata KARWATOWSKA, Jolanta SZPYRA-KOZŁOWSKA, 2010: *Lingwistyka płci. Ona i on w języku polskim*. Lublin: Wydawnictwo: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Alina KĘPIŃSKA, 2006: *Kształtowanie się polskiej kategorii męsko- i niemęskoosobowości. Język wobec płci*. Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego.
- Alina KĘPIŃSKA, 2007: „Pani prezydent” czy „pani prezydentka”? *Poradnik Językowy* z. 3. 79–84.

- Zenon KLEMENSIEWICZ, 1957: Tytuły i nazwy zawodowe kobiet w świetle teorii i praktyki, *Język Polski* XXXVII, z. 2. 101–19.
- Krystyna KLESZCZOWA, 1994: Zbiory różnorodzajowe a problem genezy rodzaju męskoosobowego. *Płeć w języku i kulturze*. „Język a Kultura” T. 9. Ur. J. Anusiewicz, K. Handke. Wrocław: Wiedza o Kulturze. 75–84.
- Gabriela KONIUSZANIEC, Hanna BŁASZKOWSKA, 2003: Language and gender in Polish. *Gender across languages* T. 3. Ur. M. Hellinger, H. Bußmann. 259–85.
- Zofia KUBISZYN-MĘDRAŁA, 2007: Żeńskie nazwy tytułów i zawodów w słownikach współczesnego języka polskiego. *LingVaria* z. 1/3. 32–40.
- Marek ŁAZIŃSKI, 2006: *O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytularne i ich asymetria rodzajowo-płciowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Przemysław ŁOZOWSKI, 2012: Gender jako językowa symbolizacja doświadczenia płci: płeć w języku, płeć języka czy język płci. *Oblicza płci. Język – Kultura – Edukacja*. Ur. M. Karwatowska, J. Szpyra-Kozłowska. Lublin: Wydawnictwo: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. 87–94.
- Alicja NAGÓRKO, 2003: *Zarys gramatyki polskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Alicja NAGÓRKO, 2011: *Podręczna gramatyka języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Antonina OBRĘBSKA-JABŁOŃSKA, 1949: O żeńskich formach tytułów i nazw zawodów. *Poradnik Językowy* z. 4. 1–4.
- Andrzej RADOMSKI, Bogumiła TRUCHLIŃSKA (ur.), 2008: *Męskość w kulturze współczesnej*. Lublin: Wydawnictwo: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Artur REJTER, 2013: *Płeć – język – kultura*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Stanowisko Rady Języka Polskiego w sprawie żeńskich form nazw zawodów i tytułów (z 19 marca 2012). Online.
- Bogdan WALCZAK, 2013: Czy językowa nierównorzędność płci ujawnia się w planie synchronicznym na płaszczyźnie systemu gramatycznego? *Gender w języku, kulturze i literaturze*. Ur. J. Arabski, A. Łyda, J. Ziębka. Katowice: Wyższa Szkoła Zarządzania Marketingowego i Języków Obcych. 105–19.
- Adam WOŁAŃSKI, 2008: *Edycja tekstów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ewa WOŹNIAK, 2014: Język a emancypacja, feminizm, gender. Rozprawy Komisji Językowej ŁTN. T. LX. 295–314.

POVZETEK

V članku so predstavljani tradicionalni in novi načini tvorjenja ženskih imen v poljščini, predvsem poimenovanja poklicev, nazivov in funkcij. Vprašanje spola je v poljščini povezano s slovnično kategorijo spola samostalnikov, ki označujejo osebe. Z vidika poučevanja poljščine kot tujega jezika je treba opozoriti, da imamo v poljščini, ki jo *nota bene* naravni/materni govorec poimenuje *język ojczysty* (torej izhaja iz očeta, ne iz matere), dodatno nasprotje poi-

menovanja moških – nemoških (vključno žensk), s čimer je še poudarjen privilegirani položaj moškoosebnih oblik. Prispevek obravnava sodobnejše spremembe pri tvorjenju in rabi feminativov: maskulinizacijo kot izraz ženske emancipacije (*pani dyrektor była, pani profesor wykładała, z panią doktor*), odpravo besedotvorne asimetrije pri teh poimenovanjih, obravnavanih v kontekstu spola in spolnosti v jeziku (*doktor* → *doktorka*, *filolog* → *filolożka*) ipd. Omenjeni so tudi načini nevtralizacije spola in pojav *splitting*, za katerega še ni ustaljenih pravil. Problematika rabe ženskih poimenovanj nazivov, funkcij in poklicev se zaenkrat pojavlja zlasti pri uporabnikih, ki nasprotujejo njihovi rabi.

UDK 811.163.6'342.41:81'27

Hotimir Tivadar

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

hotimir.tivadar@ff.uni-lj.si

OPIS SAMOGLASNIKOV SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA Z VIDIKA SPOLA GOVOREČEGA

Vprašanje spola govorcev opisovanih glasov ni bilo izpostavljeno niti v Toporišičevi slovnici (1976–) niti v Slovenskem pravopisu 2001. Raziskovanje samoglasnikov, ki je bilo utemeljeno na sistematično spolsko približno enakovredno razporejenem gradivu, se začne šele v 21. stoletju, ko je upoštevanje tako ženskih kot moških govorcev v gradivu jezikoslovni standard in nujnost v fonetično-fonoloških znanstvenih raziskavah. V članku s fonološkega stališča analiziramo tudi F0 (osnovni ton), ki značilno opredeljuje spol govorca.

Ključne besede: fonetika, fonologija, govor, spol, slovenski jezik, slovenska družba

The question of speakers' gender, as observed by their voices, was not dealt with in Toporišič's grammar (1976-) or in the Slovenski pravopis (Slovene orthography 2001). Research into vowels, which is based on material with systematically gender balanced distribution, begins in the 21st century, when consideration of both female and male speakers in the material becomes a linguistic standard and a necessity in phonetic-phonological scientific research. In this article, I also analyze F0 (basic tone), which defines speakers' gender, from a phonological point of view.

Keywords: phonetics, phonology, speech, gender, Slovene language, Slovenian society

1 Uvod

Problematika enakopravnosti spolov v jeziku in družbi kot celoti je v zadnjem času prav gotovo večkrat kot v preteklosti izpostavljena tema. Pogosto so tovrstne razprave ideološko obarvane, vendar pa je potrebno izpostaviti, da gre za pomembno temo za razvoj celotne družbe (Mills 2008), ne samo določenih družbenih slojev. Predvsem pa mora razpravljanje temeljiti na objektivnih dejstvih in raziskavah.

Kljub temu da je spol eden od temeljnih označevalcev človeškega govora, so bili slovenski samoglasniki do druge polovice 20. stoletja v slovenskem jezikoslovju opisovani brez upoštevanja spola govorcev, primarni proučevani jezikovni zvrsti sta bili knjižni jezik in narečje (prim. Bajec-Rupel-Kolarič 1956, Logar 1993). Zato so bili tako v knjižnem jeziku kot tudi v narečjih samoglasniki zapisani s posebnimi simboli in dodatnimi diakritičnimi znamenji, kar je ohranjeno še do danes v opisu jezika v slovarjih in pravopisu (Fran.si). Formantne meritve samoglasnikov so bile narejene šele v drugi polovici 20. stoletja, ko se je z eksperimentalnofonetičnimi raziskavami intenzivno ukvarjal Toporišič (1961, 1978, 1976). Zaradi iskanja idealnega sistema, ki je bil strukturalno natančen in namenjen poučevanju oz. razločevanju fonemov, so bile meritve pogosto v ozadju shematskih samoglasniških trikotnikov, utemeljenih na

artikulaciji. Kasneje so bile izpostavljene akustične instrumentalne meritve, predstavljene v matematičnih koordinatnih sistemih (Šuštaršič-Komar-Petek 1995, Srebot Rejec 1988/89), vendar še vedno v trikotniški shemi, torej na artikulacijski način. Zato so bili določeni podatki, še posebej za osnovni ton, prvi formant (F_0), ki najbolj opredeljuje spol govorca, v ozadju oz. pogosto izpuščeni. Glede na to, da je v slovenskem prostoru bil in je eksperimentalnofonetično najbolj natančno raziskovan knjižni (oz. standardni) jezik, se bomo v tem članku osredotočili na govorjeni knjižni jezik, čeprav je v zadnjem času v porastu tudi računalniška analiza narečnih samoglasnikov (Zemljak 2004).

1.1 Metode in gradivo

V članku bo opravljena fonetično-fonološka analiza slovenskih samoglasnikov s stališča predvsem spektrogramske analize različnih avtorjev in kontrastivna primerjava meritev formantov s stališča spola v slovenskem jeziku. Na podlagi meritev in podatkov iz diplomskega, magistrskega in doktorskega dela (Tivadar 1998, 2003a, 2008) bo ob upoštevanju del različnih avtorjev izpostavljen spol kot (ne)razločevalna lastnost slovenskih samoglasnikov. Obenem bo predstavljena govorna spolska raznolikost, ki je bila v slovenskem medijskem prostoru prisotna vsaj od leta 1945.

2 Govor v medijih s stališča enakopravnosti spolov

Enakopravna zastopanost ženskih in moških govorcev se je v medijih (govorjenih in pisnih) začela z uveljavljanjem žensk v javnosti – na Slovenskem izrazito po letu 1945. Pri tem lahko za primer navedemo oblikovanje radijske šole na slovenskem Radiu Ljubljana, ki jo je ustanovila Ana Mlakar, od leta 1945 radijska napovedovalka in učiteljica govora na Akademiji za gledališče, film, radio in televizijo (AGRFT) in Radiu Ljubljana (Jakopič-Krapež 2018). Njeno delo je kot vodja radijske šole in učiteljica radijskega govora nadaljevala Ajda Kalan, nato Nataša Dolenc, danes to delo opravljajo Maja Šumej, Mateja Juričan, Ivan Lotrič in Miha Zor, kot fonetičarke so na takratnem Radiu Ljubljana delale Marta Kocjan Barle, Tončka Godina, Cvetka Šeruga Prek. V gledališču so kot lektorice prepoznane Emica Antončič (s Cvetko Šeruga Prek sta na osnovi svojih lektorskih izkušenj zasnovali učbenik Slovenska zborna izreka, 2003), Katarina Podbevšek (sedaj profesorica na AGRFT), Tatjana Stanič (SNG Drama Ljubljana), Maja Cerar (MGL). Seveda so bili kot napovedovalci, lektorji in učitelji govora aktivni in vplivni tudi moški, kar pa je glede na družbeno vplivnejšo vlogo moških v preteklosti samoumevno (če omenimo nekaj moških: Pavle Jakopič kot napovedovalec 1. TV dnevnika v slovenščini, kasneje v 90-ih vodja radijske šole, gledališki lektor in predavatelj na AGRFT Jože Faganel in dolgoletni učitelj govora na TV Slovenija Peter Ovsec). Še posebej za slovensko nacionalno televizijo je treba poudariti, da je že ob začetku oddajanja slovenskega TV Dnevnika v letu 1968 (voditelja Marija Velkavrh in Vili Vodopivec) bila uveljavljena enakopravnost nastopanja ženskih in moških govorcev, kar je bilo tudi medijsko premišljeno – gledalci so si želeli moškega in ženskega bralca (Erjavec 2013). To dvojnost moškega in ženskega govorca pri osrednjih poročilih, ki so ena najbolj gledanih TV-oddaj, nadaljuje komercialna televizija POP TV. Glasoslovje je namreč tesno povezano z govorno interpretacijo in

zato moramo omeniti splošno prakso nekaterih najbolj gledanih medijskih oddaj (npr. 24 ur na POP TV in oddaje na Valu 202, npr. Jezikanje idr.) in javnih prireditve, kjer je običajno prisoten voditeljski par moški in ženska. Informativne oddaje v medijih se načrtno usmerjajo v kramljanje in zastopanje obeh spolov zaradi bolj domačega, družinskega vzdušja in družbenega vzora; TV-voditelji predstavljajo gledalcem vzor in družbeni model (Luthar 1998: 19–35).

3 Teoretične predpostavke – fonološka opredelitev samoglasnikov v slovenskem jeziku

V slovenskem knjižnem jeziku ločimo 8 samoglasniških fonemov.¹ Zaradi dvojnosti naglašanih /e/–/ɛ/ in /o/–/ɔ/ je v slovenskem jeziku tradicionalno označevanje naglasa s posebnimi naglasnimi znamenji (ostrivec, krativec, strešica), ki poleg mesta naglasa in trajanja pri fonemih /e/–/ɛ/ in /o/–/ɔ/ označujejo tudi kakovost samoglasnikov.

4 Fonologija in fonetika slovenskega knjižnega jezika

Fonetika (glasoslovje) kot znanstvena veja jezikoslovja mora zajemati samo udejanjanje jezika in raziskovanje načinov udejanjenja (akustično-artikulacijski opis – *fonetični princip*) in sistemiziranje rezultatov (pomenska vrednost fonetičnih enot – *fonološki princip*). Fonologija ni iskanje fonoloških elementov, tj. fonemov, tonemov, intonemov in drugih nasegmentnih značilnosti, in ne more biti sama sebi namen, kar bi lahko ob manj pozornem branju videli v generativnofonoloških opredelitvah posameznih segmentnih enot, ki so natančnejša opredelitev fonemov (Josipović Smojver 2017: 42). Generativna fonologija (SPE), ki temelji na knjigi Noama Chomskega in Morrisa Hala, *The Sound Pattern of English* (1968), je nadgradnja Jakobson-Trubeckojeve strukturalistične fonologije in je spodbujena z razširjenimi možnostmi instrumentalnega raziskovanja artikulacije (prim. Liker-Horga 2016). V povezavi z značilnimi generativnimi formulami so instrumentalne analize in njihove statistične obdelave omogočile natančnejše opredeljevanje fonemov in fonoloških procesov. Izvor tega opisovanja je Jakobson, ki je bil eden izmed začetnikov fonologije in pomenskorazločevalnega vidika glasov govorice. Fonetika je bila zanj pomožna veja, ki »proučuje zgolj motorični in akustični vidik glasov« (Jakobson 1989: 23). Opredelitev samoglasniških fonemov je smiselna samo glede na pomensko razlikovanje in znotraj komunikacijske, tj. osnovne jezikovne vloge.

5 Instrumentalne analize samoglasnikov pred letom 1990

[A]kustika nam lahko z impresivno natančnostjo ponudi mikrografske slike vsakega glasu, ne more pa te slike interpretirati, še več, svojih podatkov ne more uporabljati, saj so zanj kot hieroglifi neznanega jezika. (Jakobson 1989: 23)

¹ Jurgec (2011) izmeri in uvrsti v slovenski fonološki sistem še 9 samoglasnik, /ʌ/, in sicer na mestu kratkega in naglašene a pri osrednjeslovenskih govorcih.

Začetek instrumentalne fonetike slovenskega jezika je Bezlajevo raziskovanje slovenskega izgovora (BEZLAJ 1939).² Bezlajevi govorci so vsi moški govorci iz osrednje Slovenije. Moški so bili verjetno izbrani zaradi večjega obsega govorne cevi, saj so bile takratne aparature (oz. pripomočki) bistveno manj natančne in posnetki slabše vidni. Na izbiro samo moških govorcev so gotovo vplivali tudi sociološki dejavniki (več moških znanstvenikov in govorcev v javnosti). Bezlaj pri izboru govorcev poudari, da »slovenščina še nima ustaljenega izgovora«, toda ugotavlja, da se pri vseh izbranih govorcih kažejo »enake smernice jezikovnega razvoja« in knjižni govor, značilen za ljubljanske govorce (intelektualce), prodira tudi v druge kraje Slovenije (Bezlaj 1939: 5). Za merjenje naglasa in dolžine je uporabljal kimograf. Kasnejše instrumentalne raziskave, ki so bile pretežno akustične, so se opirale na posnetke govora. Toporišič je med svojim bivanjem v Zagrebu študiral fonetiko in izdelal fonetično vadnico z zvočnimi posnetki (1961), študij fonetike pa je nadaljeval v Hamburgu (1962/63); slovenske samoglasnike je dokončno izmeril in rezultate predstavil šele leta 1975. Pred tem je meritve samoglasniških formantov izvedla Lehiste na osnovi ene govorne (1961), vendar Toporišič (1978) dvomi o njenem akustičnem opisu in izmerjenih formantnih vrednostih zaradi nenatančne opredelitve govorne in njenega neosrednjeslovenskega porekla.³

5.1 Formantne vrednosti samoglasnikov in (ne)upoštevanje spola govorcev

V članku *Samoglasniški formanti slovenskega knjižnega jezika* (1975) Toporišič navaja izgovorjalce moškega spola,⁴ medtem ko tri leta kasneje, ko je bil članek v skrajšani obliki objavljen v *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika* (Toporišič 1978: 122–140), spol govorcev ni omenjen – gradivo je v tej knjigi manj natančno opredeljeno. Toporišičeva predstavitev se osredotoča predvsem na formanta F_1 in F_2 , ki sta najbolj pomenskorazločevalna. Pri teh podatkih tudi pravi, da je do razlik v merjenju lahko prišlo zaradi slabše sonogramske slike: »Kot že povedano, sem nizke F_1 težko razbiral, spet pa opozarjam še na možni previsok start pri preračunavanju.« (Toporišič 1978: 139). Toporišič se je torej pri interpretaciji osredotočal predvsem na F_1 in F_2 , izpostavlja tudi, da se pogosto na sonogramih » F_3 (in F_4) pri u sploh ne vidijo, ali pa zelo slabo«. (Toporišič 1978: 139). Vrednosti osnovnega tona (F_0) Toporišič ni posebej prikazoval, kar niti ni bilo nujno zaradi samo enega spola govorcev. Njegov tabelarni prikaz je sicer zajemal formante od F_1 do F_4 (Toporišič 1978: 138).⁵

Po Toporišiču potem do konca 80-ih let 20. stoletja ni bilo več novih meritev samoglasnikov. Nato se je s samoglasniki in naglasom intenzivno ukvarjala Srebot Rejec (1988), in sicer s trajanjem in naglašenostjo ter kakovostjo slovenskih samoglasnikov

² Bezlaj omeni tudi artikulacijsko raziskavo, ki jo je Šolar opravil že leta 1928, pri čemer se je Šolar opiral samo na svoj izgovor, kar Bezlaj izpostavi kot slabost (Bezlaj 1939: 5)

³ Toporišič pravi, da je bila Lehistina govorka nezanesljiva, saj prihaja »z obrobnege slovenskega jezikovnega območja« (Toporišič 1978: 122).

⁴ V tem članku v Slavistični reviji 1975 (Toporišič 1975: 155–156) so Toporišičevi govorci natančno opisani in delno anonimizirani: TOP, FAG, BOŽ, NAR, TER, FID, PAT. Načeloma so bile posnete besede, pa tudi logotomi (Toporišič 1975: 163–193).

⁵ Vrednosti formantov F_2 in F_1 in razlike F_2-F_1 je grafično slovenske samoglasnike na osnovi Toporišičevih podatkov predstavila Srebot Rejec (1988/89: 59).

(Srebot Rejec 1998). Srebot Rejec je za svojo analizo, ki je bila v prvi vrsti namenjena doktorski disertaciji (1988), uporabila posnetke 3 moških govorcev (Ka, Pi, Ju). Vsi govorci so bili govorno usposobljeni in zato ustrezni modelni govorci.⁶

Konec 90-ih let pa so Šuštaršič-Komar-Petek (1996, 1999) opravili sodobne in tudi po spolu uravnotežene raziskave samoglasnikov in drugih fonetičnih lastnosti slovenščine. Predstavitev slovenskega knjižnega jezika v HANDBOOK of the International Phonetic Association⁷ so naredili na osnovi govora govorca in govorke – enakopravno zastopana oba spola – iz Ljubljane. Knjižno (oz. standardno) slovenščino opredeljujejo kot govor izobraženih Slovenk in Slovencev (Šuštaršič-Komar-Petek 1999: 137). Ti isti avtorji v predhodni raziskavi analizirajo govor 2 moških in 2 ženskih »izobraženih/tj. šolanih oz. profesionalnih/ govorcev« (Petek-Šuštaršič-Komar 1996: 133). Osnovni ton (F_0) v meritvah Šuštaršič-Komar-Petek (1996, 1999) ni bil posebej izpostavljen.

6 Analize samoglasnikov po letu 2000

V analizah pred letom 2000 so bili torej samoglasniki predstavljeni in raziskovani s stališča pomena, tj. pomenske razločevalnosti segmentnih enot, v našem primeru samoglasnikov, zato ni bilo posebne poudarka na osnovnem tonu in spolu govorcev. V sodobnih fonetičnih raziskavah je običajno, da so zastopani tako moški kot ženski govorci (npr. Tivadar 2003a,⁸ Jurgec 2006, Bakran 1996, Bakran-Stamenković 1990), kar je nedvomno tudi odraz družbe, ki je bolj demokratična (v sodobnem javnem govoru nastopajo tako ženske kot moški govorci) in tehnološko razvitejša. V kontrastivnih analizah slovenskih in hrvaških samoglasnikov (Tivadar 2003a) so tako bili za slovenski jezik analizirani posnetki 3 ženskih in 3 moških govorcev (studijsko posnetih in prebranih je bilo več kot 100 stavkov in 10 pripravljenih besedil 5 moških in 5 ženskih govorcev). Povprečni osnovni ton teh govorcev (F_0) je bil: 002m – 98 Hz, 004m – 110 Hz, 005m – 110 Hz, 002z – 170 Hz, 003z – 160 Hz, 004z – 180 Hz (Tivadar 2003b: 85). Za merjenje samoglasnikov in pri perceptivnih testih vrednosti F_0 niso bile posebej izpostavljene, saj niso bile fonološko relevantne s stališča kakovosti in trajanja samoglasnikov. Tako pri perceptivnih testih – anketirancih (Tivadar 2004b) – kot pri instrumentalnih meritvah (Tivadar 2004a) ni bilo statistično relevantne fonološke razlike glede na spol.

Pri raziskavah govora na osnovi izoliranih in z računalniškega zaslona prebranih besed Jurgec (2006: 104–105) prav tako dodaja »represenzativnost po spolu« enakovredno obravnava za oba spola (moški in ženski govorci). Spola s stališča osnovne

⁶ Tako Srebot Rejec kot Toporišič izpostavita neslovensko poreklo govorca Ka, čeprav je bil znan radijski napovedovalec (Toporišič 2003: 130). Srebot Rejec neslovenskost izpostavlja zaradi utemeljevanja izgube tonemskosti v slovenskem knjižnem jeziku (še posebej s perceptivnega stališča), medtem ko Toporišič oba radijska govorca zavrača: »Govor Ka in Pi ni primeren za raziskovanje tonemskosti.« (Toporišič 2003: 130).

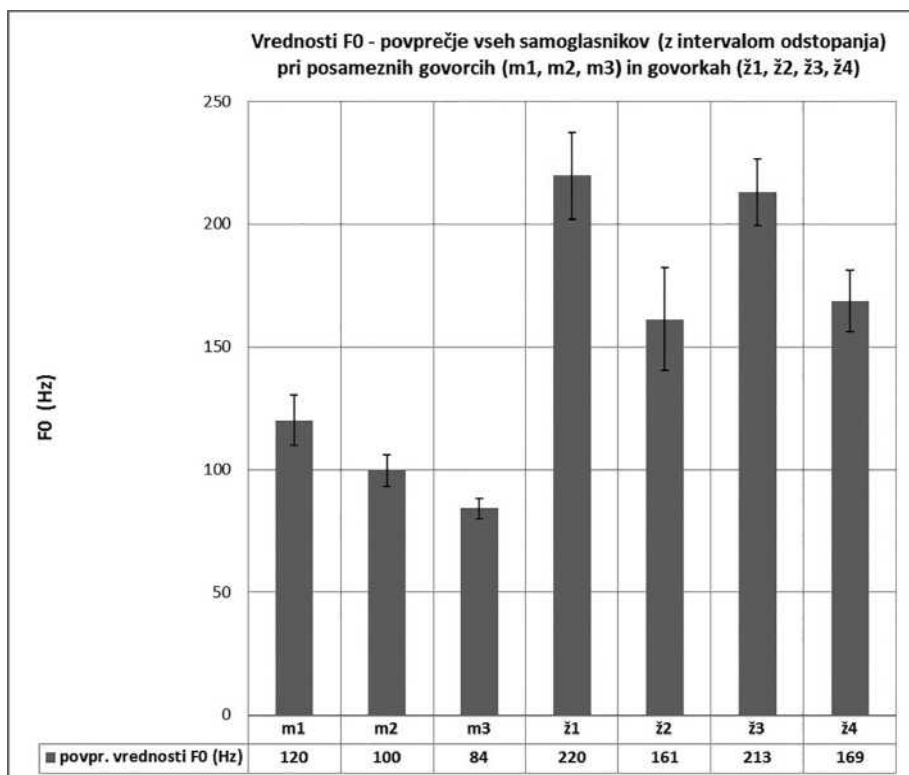
⁷ Na to temo je bilo izdelano tudi diplomsko delo Luke Horjaka (2016).

⁸ V slušni analizi za Tivadarjevo diplomsko nalogo (Tivadar 1998) so seveda bili analizirani tako moški kot ženski govorci, ki so bili anonimizirani, vendar manj natančno opredeljeni. Primeri so bili razvrščeni predvsem glede na medijske oddaje – to je bil še čas, ko so bili govorci na Radiu Slovenija pretežno šolani na radijski šoli govora; v različnih pogovornih oddajah pa so sodelovali neprofesionalni govorci.

frekvence (F_0) sicer ne obravnava, izpostavlja pa F_0 kot fonološko kategorijo pri tonemskih govorcih (prav tam: 112).

Tudi v raziskavi prostogovorjenih medijskih besedil (Tivadar 2010, 2008) je bila upoštevana enakopravna zastopanost obeh spolov, tako pri širšem korpusu besedil kot tudi pri izbranih oddajah in govorcih za analizo (Tivadar 2010: 108). Izmerjeni so bili formanti od F_1 do F_4 , prav tako tudi osnovni ton. Večina govorcev je bila netonemskih govorcev (samo 1 govorci je bil iz Ljubljane, prav tako je bila 1 govorka iz osrednje Slovenije, vendar pri obeh ni bilo zaslediti izrazite tonemskosti).⁹

Osnovni ton, ki razlikuje moške in ženske govorce, je bil v teh prostogovorjenih medijskih besedilih pri vseh govoricah sorazmerno stabilen ne glede na merjeni samoglasnik. Govorci, tj. govorki z višjim osnovnim tonom (F_0) imajo načeloma v povprečju višje frekvence F_1 in F_2 , kar potem pomeni tudi lepšo grafično predstavitev samoglasnikov (večja razdalja med posameznimi fonemi; Tivadar 2010: 114).

Graf 1: Vrednosti F_0 , izračunane kot povprečje meritev F_0 za vse samoglasnike pri govoricah in govorkah, analiziranih v okviru doktorske disertacije (Tivadar 2008).

⁹ Gradivo, ki je bilo predstavljeno že v članku v Slavistični reviji (Tivadar 2010) bo potrebno s stališča tonemskosti še dodatno analizirati, prav tako izbrati dodatne govorce.

Če primerjamo vrednosti F_0 za posamezne samoglasnike (Tivadar 2008: 182–184, 197–200), ugotovimo, da se le-te med seboj razlikujejo za manj kot 10 %, kar prikazuje tudi graf 1, kjer je prikazana povprečna vrednost F_0 vseh samoglasnikov z intervalom odstopanja. Iz grafa je razvidno, da je pri ženskih govorkah F_0 v povprečju nekoliko višji kot pri moških govorcih, ni pa pomensko razločevalen za slovenske samoglasnike; povprečne vrednosti F_1 in F_2 se za posamezne samoglasnike pri nekem govorcu razlikujejo za več kot 20 % in pri govorki celo za več kot 30 % (Tivadar 2008: 173–181, 185–196). F_0 (osnovni ton) pri posamezniku torej ni odvisen od samoglasnika, ampak je stabilen.

7 Sklep – sistem slovenskih samoglasnikov in splošna kultura govora

Na osnovi kontrastivne analize različnih raziskav in nove analize spreminjanja osnovnega tona lahko z gotovostjo trdimo, da spol govorca nima vpliva na razločevalnost samoglasniških fonemov. Zato raziskovalcem pred 90-imi leti 20. stoletja, ki niso upoštevali enakopravnosti po spolu – med slovenskimi raziskovalci (Bezljaj, Toporišič, Srebot Rejec) so bili analizirani samo moški govorce –, s fonološkega stališča ne moremo nič očitati. Za artikulacijsko-akustični fonološki opis in proučevanje slovenskih samoglasnikov namreč zadošča opis položaja jezika, ustnic pri govorcu enega spola (Bezljaj 1939). S sociofonetičnega (tj. sociolingvističnega) in jezikovnokulturnega stališča pa je neraziskovanje ženskih glasov ne celovita predstavitev slovenskega javnega govora, ki ga od nekdaj pomembno ustvarjajo ženske govorce, tudi kot učiteljice govora. V 3. tisočletju so postale raziskave govora, ki vključujejo ženske in moške govorce pravilo, kar odraža tudi najnovejše govornotehnološko orodje, sintetizator govora eBralec (<https://ebralec.si/branje/>), kjer sta zastopana tako moški govorci (Renato eBralec) kot ženska govorka (Maja eBralec). Moški in ženski eBralec se tako kot pri naravnih govoricah med sabo značilno razlikujeta glede na barvo glasu, register in tudi osnovni ton, kar pomembno vpliva na druge, nadsegmentne značilnosti (slovenskega) govora. Te značilnosti pa so pomembne za prepoznavo govora, tj. identifikacijo govorca (forenzična fonetika) in socio-psihološke dejavnike govora, vpliv višjega/nížjega registra in prijetne/neprijetne barve glasu na sprejemanje govornih besedil idr. Vse to bo podlaga za nadaljnje interdisciplinarne raziskave slovenskega govora.

VIRI IN LITERATURA

- Anton BAJEC, Mirko RUPEL, Rudolf KOLARIČ, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: DZS.
- Juraj BAKRAN, 1996: *Zvučna slika hrvatskega govora*. Zagreb: Ibis grafika.
- Juraj BAKRAN, Milan STAMENKOVIĆ, 1990: Formanti prirodnih i sintetiziranih vokala hrvatskega standardnoga govora. *Govor 7* (1990). 119–37.
- France BEZLAJ, 1939: *Oris slovenskega knjižnega izgovora*. Ljubljana: Znanstveno društvo.
- Zdravko ERJAVEC, 2013: Legende TV Dnevnika v sliki in besedi. MMC RTV Slovenija 15. 4. Na spletu.

- Damir HORGA, Marko LIKER, 2016: *Artikulacijska fonetika: Anatomija i fiziologija izgovora*. Zagreb: Ibis grafika.
- Luka HORJAK, 2016: *Problematika slovenske fonetične transkripcije: predlog nove različice mednarodne fonetične transkripcije za slovenščino: Diplomsko delo*. Lukovica, Ljubljana: FF.
- Roman JAKOBSON, 1989: *Lingvistični in drugi spisi*. Ljubljana: ŠKUC, ZIFF.
- Višnja JOSIPOVIĆ SMOJVER, 2017: *Suvremene fonološke teorije*. Zagreb: Ibis grafika.
- Peter JURGEČ, 2006: Formantne frekvence samoglasnikov v tonemski in netonemski standardni slovenščini. *Slavistična revija* 54/4. 103–14.
- Peter JURGEČ, 2011: Slovenščina ima 9 samoglasnikov. *Slavistična revija* 59/3. 243–68.
- Smilja KOMAR, Bojan PETEK, Rastislav ŠUŠTARŠIČ, 1995: Slovene: Illustrations of the IPA. *Journal of the International Phonetic Association* 25/2. 86–90.
- Milan KRAPEŽ, Pavle JAKOPIČ, 2018: Ana Mlakar – oblikovala in utrdila je zvočno podobo slovenske besede na radiu in televiziji. *Radio Slovenija (Radio prvi)* 25. 10. Na spletu.
- Tine LOGAR, 1993: *Slovenska narečja*. Ljubljana: MK. (Priloge: Karta slovenskih narečij [Kartografsko gradivo] 1:500.000; Slovenska narečja [Zvočni posnetek] 4 zvočne kasete.
- Breda LUTHAR, 1998: *Politika teletabloidov*. Ljubljana: Open Society Institute (Mediawatch).
- Sara MILLS, 2008: *Language and sexism*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- MMC RTV SLO, 2014: Poslovil se je mentor in voditelj Peter Ovsec. Celo življenje povezan z nacionalno radiotelevizijo MMC RTV Slovenija 7. 10. Na spletu.
- Bojan PETEK, Rastislav ŠUŠTARŠIČ, Smilja KOMAR, 1996: *An Acoustic Analysis of Contemporary Vowels of the Standard Slovenian Language*. V: *Proceedings of the 4th International Conference on Spoken Language Processing (ICSLP 96)*. Philadelphia: University of Delaware. 133–36.
- Tatjana SREBOT REJEC, 1988: *Word Accent and Vowel Duration in Standard Slovene: An Acoustic and Linguistic Investigation*. München: O. Sagner.
- Tatjana SREBOT REJEC, 1987: Word accent and vowel duration in standard Slovene (an acoustic and linguistic investigation) – dissertation. Klagenfurt: samozaložba.
- Tatjana SREBOT REJEC, 1988/89: Kakovost slovenskih in angleških samoglasnikov: kontrastivna analiza obeh sestavov po njihovi kakovosti s stališča akustične, artikulacijske in avditivne fonetike. *Jezik in slovstvo* 34/3. 57–64. 129.
- Tatjana SREBOT REJEC, 1998: O slovenskih samoglasniških sestavih zadnjih 45 let. *Slavistična revija* 46/4. 339–46.
- Rastislav Šuštaršič, Smiljana KOMAR, Bojan PETEK: Slovene. *Handbook of the International Phonetic Association: A guide of the usage of the international phonetic alphabet*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 135–39.
- Hotimir TIVADAR, 1998: *Govorjeni knjižni jezik – njegovo normiranje in uresničevanje (ob akustični analizi fonema /v/ na primerih iz radijskih besedil): Diplomsko delo*. Praga, Ljubljana: FF.
- Hotimir TIVADAR, 2003a: Kontrastna analiza slovenskih i hrvatskih vokala (mogući izgovorni problemi sa slovenskog aspekta) = Contrastive analysis of Slovene and

- Croatian vowels (some pronunciation problems of Croatian speakers of Slovene). *Govor* 20/1–2. 449–66.
- Hotimir TIVADAR, 2003b: *Govorjena podoba slovenskega knjižnega jezika – pravorečni vidik: Magistrsko delo*. Ljubljana, Praga: FF.
- Hotimir TIVADAR, 2003c: Aktualna vprašanja slovenskega pravorečja. *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa*. Ur. S. Gajda, A. Vidovič-Muha. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej; Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. [281]–99.
- Hotimir TIVADAR, 2004a: Fonetično-fonološke lastnosti samoglasnikov v sodobnem knjižnem jeziku. *Slavistična revija* 52/1. [31]–48.
- Hotimir TIVADAR, 2004b: Priprava, izvedba in pomen perceptivnih testov za fonetično-fonološke raziskave (na primeru analize fonoloških parov). *Jezik in slovstvo* 49/2. 17–36.
- Hotimir TIVADAR, 2008: *Kakovost in trajanje samoglasnikov v govorjenem knjižnem jeziku: Doktorska disertacija*. Ljubljana, Praga: FF.
- Hotimir TIVADAR, 2010: Normativni vidik slovenščine v 3. tisočletju – knjižna slovenščina med realnostjo in idealnostjo. *Slavistična revija* 58/1. 105–16.
- Jože TOPORIŠIČ, 1961: *Slovenski jezik na pločama*. Zagreb: Institut za fonetiku FF Sveučilišta u Zagrebu.
- Jože TOPORIŠIČ, 1975: Formanti slovenskega knjižnega jezika. *Slavistična revija* 23/2. 153–96.
- Jože TOPORIŠIČ, 1976–2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Jože TOPORIŠIČ, 1978: *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*. Maribor: Obzorja.
- Jože TOPORIŠIČ, 2003: Eksperimentalnofonetične raziskave slovenskega knjižnojezičkovnega glasovja in tonemskosti. *Slavistična revija* 51/posebna številka. 119–40.
- Melita ZEMLJAK, 2004: *Trajanje glasov štajerskega zabukovskega govora, Instrumentalno-slušna analiza*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru (Zora, 30).

SUMMARY

The issue of gender equality in language and in society in general has recently been more frequently discussed. Such discussions are often ideological, but it should be emphasized that this is an important topic for the development of society as a whole (Mills 2008), not just a particular (higher) social class. Above all, the debate should be based on objective facts and research.

Slovenian phonetic-phonological researchers before 2000 investigated vowels from the standpoint of distinguishing meaning—i.e., segmental units' phonology. There was no particular emphasis on speakers' gender. The first phonetic-phonological vocalic research—that is, articulatory descriptions—was initially based on self-observation (Šolar 1928). A few years later, articulation analyses were done of real material from (five) male speakers (Bezljaj 1933–39). Acoustic measurements of vowels in the second half of the twentieth century were made on the basis of the recording of one female speaker (Lehiste 1961). Toporišič then carried out an analysis on the basis of recordings of seven male speakers (Toporišič 1975, 1978). Srebot Rejec also analyzed vowels based on Toporišič's results (Rejec 1988/89), and there was a project based on three male speakers' recordings (Ka, Pi and Ju 1988).

Balanced gender representation in materials for the acoustic analysis of vowels was implemented in research work at the end of the twentieth century (Šuštaršič, Komar and Petek 1999, 1996). In contemporary phonetic research, balanced gender representation is common (Tivadar 2003a, 2004a, b, 2010; Jurgec 2006, 2011; for Croatian, Bakran 1996; Bakran and Stamenković 1990 etc.). The research of spontaneous media broadcasts has also taken into account balanced gender representation (Tivadar 2010, 2008).

However, in this article I clearly show that the first formant (F0), which most accurately determines the gender of the speaker, is independent of the vowel and is stable (less than 10% deviation). Formants F1 and F2 of different vowels could vary by more than 20% for a male speaker and by more than 30% for a female speaker (Tivadar 2008: 173–81, 185–96).

Nowadays gender equality is also evident in the speech synthesizer with male e-reader Renato and female e-reader Maja (<https://ebralec.si/branje/>).

UDK 811.163.6'282'366.52/.53

Mija Bon

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

mija.bon@ff.uni-lj.si

Vera Smole

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

vera.smole@ff.uni-lj.si

NAREČNA SPREMEMBA NEKATERIH SAMOSTALNIKOV MOŠKEGA IN ŽENSKEGA SPOLA V MNOŽINI

V slovenskih narečjih so maskulinizacije in feminizacije nevtar znane v različnem obsegu. V literaturi sta pojava bolje obdelana za ednino, v tem prispevku pa želimo predstaviti pojav oziroma ostanke tega pojava v ledinskih imenih, ko se v množini izenačijo oblike za vse tri spole, in ga poskušamo prostorsko zamejiti. Novo gradivo iz bovškega govora obsoškega narečja in izpisi obstoječega pojav namreč v marsičem pojasnijo.

Ključne besede: slovenska narečja, narečno oblikoslovje, narečno besedotvorje, feminizacija nevtar, mikrotoponimi

The masculinization and feminization of the neuter are known in Slovene dialects to varying extents. In the literature, these two phenomena are well explored for the singular, but this article presents the phenomenon or its residue in microtoponyms, when the forms of all genders equate in the plural; for example, *Stare hleva* 'stari hlevi (old barns)', *Dolge njiva* 'dolge njive (long fields)', *Lepe kopišča* 'lepa kopišča (nice stacks)'. We attempt to define its geographical area. New onomastic data (microtoponyms) from the Bovec local dialect of the Soča dialect and copies of existing data explain the phenomena in a number of ways.

Keywords: Slovene dialects, dialect morphology, dialect word formation, feminisation of neuter, microtoponyms

1 Uvod

O maskulinizaciji ali feminizaciji nevtar v narečjih govorimo takrat, ko samostalniki srednjega spola postanejo ali moškega ali ženskega, kar se lahko odraža v naglasu in/ali končnici samega samostalnika, ali pa je spol razviden iz pridevnika v samostalniški besedni zvezi in/ali deležnika na -/v stavčni konstrukciji, oblika samostalnika pa se ne spremeni.¹ V slovenskih narečjih se pojavljata različno tako glede na prostor kot glede na slovnično število (Smole 2006: 127).

¹ Zgodovino omemb tega pojava in izgubo srednjega spola v koroškem rožanskem govoru vasi Sele je opisal Priestly (1983a in 1983b).

Oba pojava sta po gradivu za Slovenski lingvistični atlas (SLA) za samostalnike srednjega spola ednine na *-o* obravnavana v članku Vere Smole (2006: 134), kjer avtorica potrjuje in za ta segment natančneje opredeljuje Ramovševu ugotovitev, da je proces maskulinizacije živ in prisoten v osrednjeslovenskih narečjih (ali njihovih delih) ter tesno povezan z onemitvijo izglasnega **-o* (npr. *ží:to* > *ží:tu* > *ží:tə* > *ží:t*), proces feminizacije (npr. *kori:to* > *kori:ta*) pa ima dva areala razširjenosti, na severovzhodu v okolici Maribora, kjer poteka po analogiji z že prej feminizirano množino in je zajel le določene samostalnike, ter na zahodu v zahodni okolici Tolmina, kjer je posledica akanja in sovpada sklanjatev (Smole 2006: 134). Prav tako po gradivu za SLA in dodatno zbranim gradivom »prespoljenje«² samostalnikov srednjega spola na *-e* v vseh številih obravnava Dovjak (2011) in ugotavlja veliko podobnost/prekrivnost s samostalniki srednjega spola na *-o* v ednini, za množino pa, da je še bolj kot maskulinizacija v ednini v množini razširjena feminizacija, pri čemer pa oblikovna sprememba samostalnika ni obvezna (kar velja tudi za ednino). Več avtorjev je ugotovilo, kot navaja Priestly (1983b: 362), da je v množini feminizacija srednjespolskih končnic »dobro zastopana pri piscih 16. stol., prim. Tesnière (1925: 149–156), Ramovš (1952: 44), Isačenko (1939: 103), Stankiewicz (1965: 186). Gradivo kaže, da so to spremembo doživeli pridevniki precej prej kot samostalniki, med slednjimi pa najprej samomnožinski.« Priestly meni, da je »/f/eminizacija« nevtur v dv. in mn. [je] imela vrsto zanimivih in pomembnih posledic. Prvič: V njej je mogoče videti prvi korak k popolni odpravi spola iz množine, tj. k sinkretizmu med m., s. in ž. spolom, do katerega je prišlo v vrsti slovenskih narečij (kot tudi drugih slovanskih jezikov, npr. ruščini); gl. npr. Stankiewicz (1965: 186) o govoru Nove Gorice.« (Priestly 1983b: 365)

Poleg feminizacije in maskulinizacije so v množini možne tudi (navidezne) *nevtralizacije*, tj. spremembe moške ali/in ženske oblike v srednjo, ki so bile pojmovane kot redke in omejene na nekaj samostalnikov moškega spola (npr. nar. sln. *grabna* za knj. sln. *grabni*; poznane tako v govorih dolenske kot gorenjske narečne skupine (Ramovš 1935 in 1952; Smole 1995; Škofic 1996)). Z raziskavami ledinskih imen (Čop 1983; Čop 1995; Šekli 2008; Drnovšek 2009; Bon 2015) se je ta pojav za del slovenskih narečij pokazal kot veliko obsežnejši tako po številu primerov kot z razširitvijo na ženski spol. Sama srednjespolska oblika pa je bila zaradi splošne feminizacije nevtur v teh narečjih zavajajoča pri določanju slovničnega spola. V nadaljevanju bomo najprej predstavili doslej zbrano narečno gradivo različnih avtorjev, njihove interpretacije in naše komentarje, nato pa poskušali tudi s pomočjo novega gradiva iz obsoškega govora pojav osvetliti in ga prostorsko zamejiti.

2 Ledinska imena in drugo obstoječe gradivo z vsebnostjo obravnavanega pojava

Četudi je zbranih že veliko ledinskih imen za številna območja slovenskega jezikovnega prostora, je bila večina gradiva za našo raziskavo neuporabna. Imensko gradivo,

² Avtor predlaga izraz kot nadpomenko za maskulinizacijo in feminizacijo nevtur oz. spremembo spola (Dovjak 2011: 26). Izraz je kot nadpomenka sicer terminološko ustrezen, ko pa ga hočemo uporabiti za posamezna prespoljenja namesto nevtralnih izrazov »prehod v, sprememba v«, pa pride do ponovitve korena: prespoljenje srednjega v moški/ženski spol ali prespoljenje moškega/ženskega v srednji spol.

ki se zbira na terenu, se pri zapisu poknjižuje, ne da bi se dopisalo tudi narečne oblike in slovnične podatke. To onemogoča, da bi v že zbranem gradivu prepoznavali tudi narečne pojave in jih prostorsko zamejili; preslabo poznavanje narečnih značilnosti pri zapisovalcih pa lahko prinaša napake v poknjiženem zapisu in posledično tudi v etimološki razlagi.³ Zato bomo upoštevali samo zapise v fonetični transkripciji in se omejili le na tisto občno- in lastnoimensko gradivo (ledinska imena), ki v množini za ženski in moški spol izkazuje obliko z morfemom *-a*. Avtorji se interpretacije pojava lotevajo na različne načine ali ga samo navedejo; uvrščajo ga med oblikoslovne značilnosti obravnavanih narečij oziroma govorov.

2.1 Obravnavani pojav je prvi opisal Čop (1983); navaja obsežno tako lastno- kot občnoimensko gradivo iz gorenjskega narečja. Imena razdeli glede na spolsko izenačevanje končnic v množini in v tretji skupini so tista, za katere je v množini značilna popolna izenačitev moškega in ženskega spola s srednjim. Pojav opredeli kot tipično gorenjski, na obrobem dovško-mojstranskem območju že kot redke (*Gorè:lše/Gorè:lša*, *u Gorè:lšax*, *pod Gorè:lšame* – Dovje; *Senožeta/Snè:žet* – Belica) (Čop 1983: 132),⁴ nato pa navede obsežno gorenjsko gradivo, najprej lastnoimensko: *Alnì:ča*, tudi *Lnì:ča* in *Lmì:ča* (g. i., Kor. Bela), *za -am* (gozd. i.); *Tj:nca*, *po -ax* (pot, Kor. Bela); *A:nžove doli:na* (l. i., Kor. Bela); *Mò:sta* (top.) (do 1829 skoraj izključno le *Mošta*, *Mostach*, *Moštah*); *Matù:xove Stàdè:nčca* (v. i., Moste); *Zgù:bove Lbì:ša* (l. i., Moste); *Jà:rša* (l. i., Rodine); *Podrà:šče kò:ča*, *pr -ax -ax* (Zelenica); *Dò:souške rò:ta* in celo *Dò:souška rò:ta* (l. i., Doslovški rovti, Završnica); *Svinà:ka*, *na -cax* (g. i. Sovinjaki med Stolom in Nemškim vrhom); *Spò:dne rò:ta*, *Zà:dne rò:ta* (l. i., Zasip); *Ubò:ke (-če) nì:wa* (l. i., Rečica); *Ledi:na* (mlajše), *star. Led'ne*, *na Led'nax* (l. i., Bled/Zagorice); *u Grà:bna* (l. i., Krnica); *Mà:le dè:wa*, *u -ax -lax* (gozd. i., Begunjščica/Draga); *Rà:una nì:ša*, *-ax -ax* (l. i., pod zgornjim grebenom Begunjščice/Begunje); *Korè:na* (l. i.); *Nì:yca* (l. i., Begunje); *Kacò:nove Kù:xna* (l. i., Boh. Bela); *Bù:kouske Snažè:ta*, *na (u) Snažè:tx* (l. i., Senožeta, Boh. Bistrica); *Vì:nca*, *na -ax* (v. i., Bitnje); *Rè:pša*, *pod -am* (l. i., Lome); *Klì:nca*, *na Klì:ncx* (l. i., Boh. Bistrica); *Spò:dne -*, *Zgò:rne Garjù:ša* (top.), *na Garjù:šax*; *Bj:ca*, *u Bj:(t)cax* (gozd. i., Srednja vas v Bohinju); *Čè:teža*, *na -ax* (planina, Srednja vas); *Stà:re xlè:wa* (l. i., Jelovica) in celo *Stà:ra xlè:wa* (Zg. Lipnica); *Rù:dhške grà:bna* (l. i., Dražgoše/Zg. Lipnica); *Má:rkove yrà:bna*, *u -ax -ax* (dolina, Rovte pri Kropi); *Podbò:šta* (gozd. i., Češnjica nad Podnartom); *Kwà:nca*, *u -ax* (l. i., Ljubno); *pod Polì:cam(ə)* (g. i., Mošnje) itd., nato še občnoimensko: *rokà:wa* (Zasip), *xlè:wa* (Blejska Dobrava), *stàdè:nca* (Bled), *trì: xì:ša* za *trì: dŕžì:na*, *ná:še mejnì:ka*, *tá:če krá:šče jermè:na*, *ta pŕ:le rò:ta*, *ledvì:čne kà:mna* (Žirovnica), *u'se nedè:la* (Krnica), *zwò:nca* (Grabče), *ledvì:ca*, *wò:nca* (Sp. Gorje), *fá:rouške dŕwò:šca* (Begunje), *ù:lca* (Zgoša), *čŕ'wa* (Mošnje), *pò:dna* (Češnjica nad Podnartom), *gozdò:wa*, *mostò:wa* (Češnjica),

³ Čop (1985/86: 229–230) navaja primer napačnega zapisa in etimologije ledinskega imena v Begunjah *Mà:le dè:wa* kot *Mala deva* (Mala devica) pri Henriku Tumi ali *Mala dela* na specialki namesto interpretacije kot *Mali deli* z upoštevanjem posebnosti gorenjskega narečja v množini (prim. tudi bov. *Dièla*).

⁴ Sem spadajo tudi »primeri iz neimenskega besedišča kakor *grà:bna* (pl.), *tì:ste xlè:ŕwa*, *nò:ve zvò:nca* (Zg. Radovina), *ná:še nì:wa*« (Čop 1983: 132). – Zaradi boljše primerljivosti so primeri pretranskribirani v sodobno nacionalno transkripcijo. – Navedeni so samo narečni zgledi, sklonске oblike so podane samo s končnicami.

stanò:wa (Stara Fužina); *ldjè: so wozí:l dŕwà:, xlò:da, mæcè:sna po Sá:y 'dol* (Stara Fužina), *tì:ste skadnà:* (Lepence) itd.« (Čop 1983: 132–134)

Pojav interpretira kot popolno izenačitev moškega in ženskega spola s srednjim spolom v množini (Čop 1983: 132; Čop 1985/86: 229). Najprej ga opredeli: »To je tipična posebnost zgornjegorenjskih govorov, zato tega pojava ne zasledimo v ziljsko-koroškem predelu Doline in tudi na dovško-mojstranškem območju so taki primeri redki in so vpliv bližnjih gorenjskih govorov.« (Čop 1983: 132), kasneje pa poudari: »Ta jezikovni pojav pa ni samo posebnost vse Gorenjske (starejši ljudje, domačini, tako govoré še okoli Ljubljane), ampak tudi Zgornjega Posočja in Beneške Slovenije.« (Čop 1995: 193)

Pozorna analiza stranskih oblik – navaja mestniške in redkeje orodniške – pa kaže na mešanje srednjih (= moških) končnic z ženskimi: *u Mâ:læx dè:læx, na (u) Snažè:tx, na Kli:ncx, u Kwâ:ncæx*, toda: *po Tŕ:ncæx, na Led'næx, na Vi:ncæx, na Garjú:šæx, u Bŕ:(t)cæx* (vse M mn.); *pod Alni:čam, pod Rè:pšam, pod Poli:cam(ə)* (vse Omn).

Dodajmo še, da je nova srednjespolska oblika v množini povečini metatonirana (v ednini akutirane osnove so cirkumflektirane), torej je prišlo tudi do naglasnega sovpadanja oblik s srednjim spolom (z izjemo primerov *na Garjú:šæx* in *pod Poli:cam(ə)* in *xí:ša, ledví:ca*).

2.2 Šekli v monografiji *Zemljepisna in osebna lastna imena v kraju Livek in njegovi okolici* za ta primorski nadiški govor med strukturnimi tipi po slovnični izpeljavi imen navaja tudi spremembo slovničnega spola in števila: »Na Livškem je pri tvorbi ledinskih imen precej pogost naslednji imenotvorni vzorec: ženski spol *a*-jevske sklanjatve ednine → srednji spol *o*-jevske sklanjatve množine (Šekli 2008: 42–43)«: *Pè:jčã, Palú:oya, Uŕtã:čã, Gó:ščã, Li:èščã, Plá:ña, Kærni:ca, Ní:pca/Ní:fca, Polá:na* – Livek (Šekli 2008: 98, 107, 123, 80, 88, 99, 86, 96, 106). Pojav je zabeležen tako v lastnih (ledinskih) imenih kot v občnih imenih, pri katerih avtor za končnico *-a* v razmerju s končnico *-e* pravi, da

izraža skupni pomen, več predmetov iste vrste poimenuje namreč kot celoto: *ci:este ~ je sni:eh an lè:t, so slá:be ci:esta* 'vse ceste skupaj' – *ní:ve ~ se j špá:ralo ní:va* 'vse njive skupaj' [...].« Poleg srednjega spola »tovrstno množino poznajo tudi samostalniki, ki so izvorno ženskega spola (*ci:esta, ní:va*), pojavlja pa se sicer redkeje tudi pri samostalnikih moške *o*-jevske sklanjatve (*kor'ci* 'strešniki' ~ *sæn 'šu 'yo na kó:ra* 'na strešnike kot celoto, na streho') in *i*-jevske sklanjatve (*tlè: so tri: kakù:oš ~ tlè: so ná:še kakù:oša*, toda samo *snožè:ta*). (Šekli 2006:10)

Ugotavljamo, da za razliko od gorenjskih govorov metatonija ni izvedena. Samostalniki so izvorno ženskega (obeh sklanjatev) in redkeje tudi moškega spola. Kljub pridevniku v ženskem spolav avtor eno- kot večbesednim poimenovanjem določa srednji spol.

2.3 Drnovšek za obsoški govor Drežnice, kjer se srednji spol v ednini in dvojini ohranja, v množini pa feminizira v tip »*žbelike mięsta so lepie*« (2009: 12) navaja naslednja tovrstna imena: *Mięla* (43), »*tam pod Melmì:*« (50), »*k-bojo Poli:ca*« (54), *Rá:kořca~Rà:kořca* (56), morda tudi *Smò:wãnca* – »*Tięle tri parcè:le so Smò:wãnca.*«

(56), za katera pa v slovarskem delu – enako kot samostalnikom srednjega spola *Xlà:jnšča* 'Flančišča', *Riépšča* 'Repišča' (38–39), *Moči:la* (44) – določa srednji spol množine, iz pridanege besedila pa je razvidno, da so ženskega: »*ən tlię so dięl, de so ble take Xlà:jnšča al pa Riépšča*« (39), »*bə blię Moči:la*«.

Opazamo, da metatonija ni dosledna, navedeni samostalniki pa so izvorno le ženskega spola.

2.4 Podobno kot Šekli (2008) razlaga ledinska imena v okolici Bovca, obsoško narečje, tudi Bon (2015).⁵

2.5 Primere obravnavanega pojava, deloma iz imenskega, predvsem pa iz občnoimenskega gradiva, so v narečjih zasledili tudi drugi avtorji. Logar (1989: 279) za gorenjsko narečje navaja: »V zvezi z maskulinizacijo samostalnikov srednjega spola se je končnica *-a* razširila tudi k nekaterim samostalnikom moškega spola (*večę:ra*, *rukà:la*, *čę:ųdra*). Zanimiva je končnica *-a* za prebivalce vasi (*Kà:ndaršana*, *Vačà:na*, *Litjà:na*, *Klę:nčana*, *Là:žana*, *Hoti:čana*, *Dolà:na*).« Steenwijk (1999: 43) opozori na posplošitev končnice *-e* za skupna imena v rezijanskem govoru Solbice/Stolvizza: npr. *čęšpline* 'slive', *kjüče* 'ključi', šop ključev', *öblake* 'oblaki'. Kenda-Jež je ostanke tega pojava opazila v rovtarskem cerkljanskem narečju pri poimenovanjih sort jabolk: *ma'ta:ųžawe* 'lięsyka' 'bobovci'; *'sięuka* 'nisa b'le 'to da'ma:, sa 'yar z *Ta'rišku* [...] *na'nesl*; *'ųosaųka* (Kenda-Jež, 1987–), v bovškem govoru obsoškega narečja: »*nięki ne xí:ša so blię yó:re*« 'skupina hiš' (Kenda-Jež 2011: 153) in v govoru Lipalje vasi/Laglesie San Leopoldo v koroškem ziljskem narečju v Kanalski dolini: »*sma mę:li krà:wa*« (2016: 41); Čujec Stres (2010: 29) pa pri nekaj samostalnikih ženskega spola: *'juopə/juopa*, *kare'ni:nə/kare'ni:na*, *'đi:əžə/đi:əža*.« Ježovnik (ustno) ga je našel predvsem v jugovzhodnem delu terskega narečja⁶, v Čaneboli/Canebola in Mažerolah/Maserolis, npr. *'kop*, Red *ko'pa* 'strešnik': *kó:pa* 'streha'; v zahodnem delu pa se najdejo le redki primeri, npr. Ter: *zeni:tka* 'svatba' in ledinsko ime *Krùoža*. Čopovo trditev v gradivu iz gorenjskega govora Kroke potrjuje Škofic (v pripravi) in pojav obravnava sistemsko, tj. v paradigmi:

»V I mn., če gre za številčno nedoločno kolektivnost, lahko kot variantna končnica nastopa *-a* (enako v T mn.), v R mn. pa je v takih primerih namesto končnice *-ou* končnica *-ə* (kot pri samostalnikih srednjega spola). Če je v I ed. naglašeni samoglasnik v osnovi akutiran, je v I mn. s končnico *-a* naglašeni samoglasnik v osnovi cirkumflektiran, dolgi široki /o:/ v osnovi pa se žoži v /o:/: I ed. *lò:nc-ə*, I mn. *lò:nc-ə ~ lə:nc-a*; R ed. *lò:nc-a*, R mn. *lò:nc-ou ~ lə:nc-ə*.

Tako še: *fę:dar*, *grà:bənc?*, *kó:ųtar*, *klá:duc*, *klá:du*, *krà:ic*, *ná:gležən?*, *pó:ųən* 'ponev'. Taki samostalniki imajo ob sebi v I, T mn. levi pridevniški prilastek ženskega spola, prav tako je tudi povedek v ženskem slovničnem spolu, npr. *lé:pe klá:duca smo dę:lal*, *tę: nà:gležna ní:so ble za ųsà:g:a*, *lé:pe xlę:va so pogorę:le*.«

⁵ Gradivo glej pod točko 3.

⁶ Govora v Čaneboli in Mažerolah glede na glasovne in naglasne značilnosti po novem uvršča v nadiško narečje (Ježovnik v pripravi).

Podoben pojav se opaža tudi v okolici Radovljice (Škofic, ustno).

Opazamo, da pojav zajame tako samostalnike moškega kot ženskega spola, tako v lastno- kot občnoimenski leksiki, in da ima isti samostalnik lahko dve množinski obliki: »navadno« in »skupno/kolektivno« ter da samo pri slednji poleg končnice *-a* pride do metatonije in popolne izenačitve z obliko samostalnikov srednjega spola; ker pa so ti v množini feminizirani – ne glede na obliko – se ob njih pojavljata pridevnik in deležnik na *-l* v ženski obliki, celotna zveza pa je v ženskem slovničnem spolu.

3 Bovško gradivo

Zbrano gradivo z Bovškega⁷ potrjuje, da v množini tudi za ženski in v manj primerih za moški spol v lastnih imenih, ne pa tudi v občnih, pri samostalniku obstaja s srednjim spolom izenačena oblika, ki pomeni celoto istovetnih delov, tj. skupno ime; po vzoru Čiela (celotno pobočje nad Ravnami) : Čé:lo (manjša vzpetina nad Kal-Koritnico) tudi npr. *Lědi:na* (več ledin skupaj): *Lědi:na*, *Zà:jka lědi:na*, *Tę mà:la Zà:jka lědi:na*, *Fli:pčuwa lědi:na* ali *Là:sca* (več lazcev skupaj): *Pá:wělnu Là:sc* itd.; toda: Ied *lědi:na* – Imn *lědi:ne*, Ied *là:sc* – Imn *là:scę*. Gradivskih potrditev je veliko, saj se vsa obravnavana imena uporabljajo za opis večjih območij, ki se delijo na več parcel, bodisi po lastnikih bodisi na drug način na manjše parcele, te pa lahko še na manjše: npr. *Skà:la* se delijo na *Furè:nje Skà:la* in *Spùodnje Skà:la*, ta pa še nadalje na več deset manjših s svojimi ledinskimi imeni, znanimi le še redkim starejšim domačinom; *Puli:ca* sestavljajo ledinska imena *Nę Kęcùonuwę puóte*, *Rięšęc*, *Stięna*, *Šəriukepca*, *Škərbí:na*, *Ų liěškę*; *Là:sca* se delijo po lastnikih parcel na *Rù:scu Là:sc*, *Cvi:tərju Là:sc*, *Pá:wělnu Là:sc* in *Təró:nęcu Là:sc*; *Dù:ye ní:wa* (današnje bovško letališče, ime se je ohranilo), *Dięla*, *Lědi:na*, *Mě:ja* (Kal-Koritnica) in *Ni:pca* (Kal-Koritnica) so (bila nekoč) razdeljena na številne njive, ki so pripadale različnim domačinom, kar je razvidno tudi iz starih fotografskih virov (gl. npr. slikovno gradivo v lasti Goriškega muzeja); ledinsko ime *Brięza* (gozdnato pobočje pod bovškim letališčem) je skupno ime za drevesa.

V lastnoimenskem gradivu (ledinska imena) je končnica *-a* v množini – in s tem skoraj popolna izenačitev s samostalniki srednjega spola (čelo: Čiela, *Fá:njuwe kuri:ta*, *Má:čkuwe já:ma* (Plužna) – Bovec) – prisotna pri naslednjih samostalniki:

a) izvorno moškega spola:

del: Imn *Dięla*, Rmn '*sem z Dięl*, Tmn '*dou nę Dięla*, Mmn *dó:le nę Dięlęx*; **kobacadecc** (lahko tudi: **kobacadica**): Imn *Kubęcà:tca*, Rmn '*dou s Kubęcà:tc*, Tmn *yó:re nę Kubęcà:tca*, Mmn *yó:re nę Kubęcà:tcęx*; **lazec:** Imn *Là:sca*, Rmn '*dou z Là:sc*, Tmn *yó:re ų Là:sca*, Mmn *yó:re ų Là:scęx*;

⁷ Gradivo zbrala Mija Bon, 2014–18. Informatorji: K. B., roj. 1936; S. B., 1927–2016; A. Č., roj. 1945; A. M. M., roj. 1932; A. M., roj. 1932; D. M., roj. 1932; E. P., roj. 1951–2018; M. P., roj. 1943; M. S., roj. 1938.

b) ženskega spola:

brajda: Imn *Brà:jda*; **breza:** Imn *Brièza*; **črča:** Imn *Čàrča*; **črnelica:** Imn *Čàrnièyca*; **daber:** Imn *Dà:bra*; **kračica:** Imn *Krà:čca*; **ledina:** Imn *Lèdi:na*, Rmn *'tem z Lèdi:n*, Tmn *'ta nê Lèdi:na*; Mmn *'tem nê Lèdi:nêx*; **meja:** Imn *Mé:ja* (Kal-Koritnica), Rmn *'yor z Mè:j*; Tmn *'dou ū Mé:ja*; Mmn *'dou pu Mé:jêx*; **njiva:** Imn *Dù:ye nì:wa*, Rmn *'tem z Dù:zêx nì:y*; **njivica:** Imn *Ni:pca* (Kal-Koritnica), Rmn *'sem z Ni:pc*; Tmn *'ta nê Ni:pca*; Mmn *'tem nê Ni:pcêx*; **pečica:** Imn *Pè:jčca*, Tmn *'ta nê Pè:jčca*, Mmn *'tem nê Pè:jčcêx*; **planjica:** Imn *Plá:jnca*; **polica:** Imn *Pulì:ca*, Rmn *'sem s Pulì:c*, Tmn *'ta nê Pulì:ca*; Mmn *'tem nê Pulì:cêx*; **skala:** Imn *Skà:la*, *Furè:nje Skà:la*, *Spùodnje Skà:la*; **skalica:** Imn *Skà:lca*; **vodenica:** Imn *Wé:dênca*.

Novejše gradivo iz Bovca in okolice izkazuje podobno stanje kot v Kropi (Škofic, v pripravi), le da so množinske oblike z *-a* žive le v lastnih imenih,⁸ metatonija ni vedno prisotna in lahko variira v različnih oblikah istega samostalnika (prim. npr. *del*, *ledina*), kar bi lahko bilo mešanje z oblikami »navadne« množine. Ni pa mešanja srednjih (= moških) končnic z ženskimi v mestniku in orodniku, oziroma je zaradi enakega razvoja nenaglašenega *i* in *a* v polglasnik v notranjih zlogih to zabrisano.

Ker pa se je srednji spol feminiziral, so ta imena v ženskem slovničnem spolu, kot ga izkazujejo pridevniške in glagolske oblike:

njiva: *Dù:ye nì:wa so bēlì:ke*. – *Dù:ye nì:wa so miēle nì:we priēd*. – *So dī:al nê fēt 'v najem' tie Dù:ye nì:wa*. – *Dù:ye nì:wa so dù:ye an rá:une*. – *So bliē use ubdiēlēne, nê viēm, 'ča 'čigave' so bliē, ud usà:cya ên kùos*.

lazec: *Là:sca liēta nēzá:j nì:so bliē purà:ščēne, se je siēklo 'yor ū Là:sceç, ū'sak só:jo parcē:lo*. *Là:sca so rēzdē:ljēne*.

del: *Diēla so sriēdnje bēlì:ke*. – *Diēla so bliē rēzdē:ljēne*.

4 Zaključki

- 1) Po doslej zbranim gradivu se množinske samostalniške oblike na *-a* tudi za ženski in moški spol najpogostejše pojavljajo v severozahodnih govorih gorenjskega narečja, kjer je očitno središče tega pojava, saj zajame tako občno- kot lastnoimensko leksiko. Manjša pogostost v skrajnih severnih govorih Dovja in Mojstrane, redki ostanki v koroškem ziljskem kranjskogorskem podnarečju in še redkejši v ziljskih govorih Kanalske doline, omejitev na lastnoimensko leksiko v primorskih obsoškem (v drežniškem še samo na samostalnike ženskega spola) in vzhodnih govorih nadiškega narečja (v slednjem z ostanki tudi v občnoimenski

⁸ Informatorica označi obliko z *-a* za napačno: »*Dù:ye nì:wa so miēle nì:we priēd, ne nì:wa*.« – Dolge niva so imele njive pred, ne niva. (fonetično poknjizen zapis) Osamljen primer iz Bavšice *xì:ša* 'skupina hiš' (Kenda-Jež 2011: 153) pa kaže, da je (bil) pojav take tvorbe skupnih imen v bovškem govoru morda nekoč prisoten tudi v občnoimenski leksiki.

leksiki) ter ostanki v južnih govorih terskega narečja, rovtarskem tolminskem in cerkljanskem narečju v občnoimenski leksiki pričajo o morebitni večji prostorski razširjenosti tega pojava v preteklosti.

- 2) Pojav je prisoten na območju, kjer je srednji spol v ednini in dvojini ali ohranjen ali maskuliziran (predvsem gorenjski govor), v množini pa feminiziran, pri čemer je samostalniška oblika za srednji spol ohranjena, tip *velike mesta so lepe*.
- 3) Nekateri avtorji kljub pridevniku in glagolskim oblikam v ženskem spolu samostalniškim oblikam s končnico *-a* – ne glede na izvorni spol – določajo srednji spol.
- 4) Stopnja sovpadanja samostalnikov ženskega in moškega spola v množini z obliko za srednji spol v obravnavanih (tonemskih) narečjih ni enaka: v središču pojava, tj. v tako opredeljenih gorenjskih govorih, pri akutiranih osnovah v ednini pride do metatonije (zamenjave s cirkumfleksom), značilne za srednji spol, proti zahodu ta slabi: v bovškem govoru ni več dosledna, v nadiških in terskih je sploh ni.
- 5) Avtorji, ki pojav razlagajo (Čop, Šekli, Steenwijk, Škofic), ga uvrščajo med oblikoslovne pojave, hkrati pa poudarjajo, da imajo tako končnico samostalnik, ki pomenijo skupno ime, torej naj bi končnica *-a* samostalnikom dajala določen pomen,⁹ saj obstajata dve množinski obliki: »navadna« in »skupna/kolektivna«. Toda: skupna imena se tvorijo z besedotvornimi morfemi, zato je ta *-a* (ali rezijanski *-e*) enako, če ne še bolj upravičeno besedotvorni morfem za tvorbo skupnih imen, ki pa je bil v slovnicaх zaradi svoje narečnosti spregledan. Vzorec je v narečnih govorih obstajal pri samomnožinskih samostalnikih *jetra*, *pljuča*, *usta*, *vrata* (morda so te oblike imele večji vpliv na primorska narečja brez metatonije) in se naslonil na množinsko obliko za srednji spol, z metatonijo akutiranih osnov v ednini. Kasneje je vse samostalnike srednjega spola zajela feminizacija, ki pa oblikovno pri samem samostalniku ni izražena.

VIRI IN LITERATURA

- Mija BON, 2015: *Ledinska in hišna imena v Bovcu: Diplomsko delo*. Mentor: M. Šekli. Ljubljana: FF.
- Dušan ČOP, 1983: *Imenoslovje Zgornjesavskih dolin: Doktorska disertacija*. Mentor: F. Bezljaj. Ljubljana: FF.
- Dušan ČOP, 1985/86: Zapisovanje krajevnih in gorskih imen v strokovnih publikacijah (nekaj kritičnih opomb). *Jezik in slovstvo* 31/7. 227–36.
- Dušan ČOP, 1995: Jezikovne in imenske značilnosti okrog Kroe in v dolini Lipnice. *Kroparski zbornik: Ob 100-letnici Plemena (1894–1994)*. Ur. V. Štekar-Vidic. Kropa: Tovarna vijakov Plamen, Radovljica: Občina. 190–97.

⁹ Za konstruktivni pogovor na tem mestu velja zahvala Mateju Šekliju.

- Helena ČUJEC STRES, 2010: *Slovar zatolminskega govora 1 od A – O*. Zatoľmin: Stres inženiring.
- Rok DOVJAK, 2011: *Srednji spol samostalnikov na -e v slovenskih narečjih (po gradivu za SLA): Diplomsko delo*. Mentorica: V. Smole. Ljubljana: FF.
- Sara DRNOVŠEK, 2009: *Ledinska imena v Drežnici: Diplomsko delo*. Mentorica: V. Smole. Ljubljana: FF.
- Janoš JEŽOVNIK, ustno.
- Karmen KENDA-JEŽ, 1987–: besedilno gradivo za Slovar cerkljanskega narečja. Tipkopis, osebni arhiv Karmen Kenda-Jež.
- Karmen KENDA-JEŽ, 2011: Opis narečnega govora. V: Barbara Ivančič Kutin, 2011: *Živa pripoved v zapisu: kontekst, tekstura in prekodiranje pripovedi Tine Kravanja iz Bavšice*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 143–55.
- Karmen KENDA-JEŽ (s sodelovanjem Roberta Grošlja in Vere Smole), 2016: Govorjena besedila iz Lipalje vasi. V: *Lipalja vas in njena slovenska govorica*. Ljubljana – Ukve: Založba ZRC, ZRC SAZU. 19–90.
- Tine LOGAR, 1989: Gorenjsko narečje. *Enciklopedija Slovenije 3: Eg–Hab*. Ljubljana. 278–79.
- Tom M. S. PRIESTLY, 1984a: O popolni izgubi srednjega spola v selščini: enodobni opis, *Slavistična revija* 32(1). 37–47.
- Tom M. S. PRIESTLY, 1984b: O popolni izgubi srednjega spola v selščini: raznodobna rekonstrukcija. *Slavistična revija* 32/4. 357–72.
- Vera SMOLE, 2006: Lingvogeografska obdelava spola v ednini: samostalniki srednjega spola na -o v slovenskih narečjih = A geolinguistic examination of gender in singular : neuter nouns in -o in Slovenian dialects. *Slovensko jezikoslovje danes = Slovenian linguistics today* 54/4. Ur. A. Vidovič-Muha. Ljubljana. 125–36, 491–503.
- Han STEENWIJK, 1999: *Grammatica pratica resiana: il sostantivo*. Padova: CLEUP.
- Matej ŠEKLI, 2006: *Ledinska imena v kraju Livek in njegovi okolici: Doktorska disertacija*. Mentorica: A. Šivic-Dular. Ljubljana: FF.
- Matej ŠEKLI, 2008: *Zemljepisna in osebna lastna imena v kraju Livek in njegovi okolici*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Jožica ŠKOFIC, 1996: *Glasoslovje, oblikoslovje in besedišče govora Kroke na Gorenjskem: Doktorska disertacija*. Mentor: T. Logar. Ljubljana: FF.
- Jožica ŠKOFIC, v pripravi: *Krajevni govor Kroke*, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Henrik TUMA, 1929: *Imenoslovje Julijskih Alp*. Ljubljana: SPD.

SUMMARY

The dialectal gender-morphology phenomenon – i.e., the morphological change of some nouns of masculine and feminine gender in the plural with collective meaning, as it has been interpreted by different scholars – is nothing less than, or even primarily, a matter of word-formation. -A is thus a word-formational morpheme that forms collective names from feminine, masculine, and even neuter nouns. The form (at least partly) corresponds with the plural of

neuter nouns in general as well as in proper nouns, such as *Čiela* (whole slope above the plain Ravna) : *Čé:lo* (peak above Kal-Koritnica) and *Lēdi:na* (more fallow land together) : *Lēdi:na*, *Zà:jka lēdi:na* etc. or *Là:sca* (more smaller cleared woodland together): *Pá:wělnu Là:sc* etc.; but: Nsg *lēdi:na* – Npl *lēdi:ne*, Nsg *là:sc* – Npl *là:scę* (Bovec). In some northwestern Slovene dialects, with the center of the phenomenon in northwestern Upper Carniolan local dialects, there is also feminization of the neuter in the plural – e.g., *velike mesta so lepe*, wherein the noun retains its neuter gender form, which led some scholars to a mistakenly gender determination. That the phenomenon was in the past probably more extensive is shown by its different degrees of vitality in the places it appears.

UDK 811.163.6'282.2'366.52

Tjaša Jakop

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

tjasa.jakop@zrc-sazu.si

MASKULINIZACIJA IN FEMINIZACIJA V SREDNJESAVINJSKEM NAREČJU

Krajevni govor Ložnice pri Žalcu spada v srednjesavinjsko narečje štajerske narečne skupine. V prispevku je predstavljeno narečno oblikoslovje samostalnikov srednjega spola v tem srednjesavinjskem govoru, primerjalno s knjižnim jezikom in nekaterimi drugimi okoliškimi štajerskimi govori. Tipologija samostalniških oblik je prikazana s primeri sklanjatev glede na sklanjatveni vzorec.

Ključne besede: narečno oblikoslovje, samostalniki, maskulinizacija in feminizacija srednjega spola, srednjesavinjsko narečje

The article presents the morphological structure of the neuter nouns in the Central Savinja dialect as spoken in the village of Ložnica pri Žalcu (Styrian dialect group). The article highlights the morphology of neuter nouns and draws a comparison between Standard Slovene and some other (western) Štajerska (Styrian) micro-dialects. The typology of noun forms is presented in the samples according to declination type.

Keywords: dialect morphology, neuter nouns, masculinisation and feminisation of neuter, Central Savinja (Styrian) dialect

1 Uvod

Naselje Ložnica leži kilometer in pol severno od bližnjega upravnega središča Žalec, v osrčju Spodnje Savinjske doline (na prehodu iz ravnine Spodnje Savinjske doline v Ložniško gričevje), na obeh bregovih regulirane rečice Ložnica, po kateri je vas dobila ime. Zaradi lege kraja ob glavni prometnici Celje–Ljubljana se ložniški govor hitro spreminja, prav tako pa lahko opazimo medsebojna jezikovna prepletanja.

2 Srednjesavinjsko narečje

Srednjesavinjski govori v preteklosti niso bili podrobneje raziskani, zato pred avtoričinim delom (do 2001) ni na razpolago prav veliko literature (prim. Logar, 1968; Zorko, 1999). Tudi v Logarjevih *Slovenskih narečjih* (1993) ali v *Slovanskem lingvističnem atlasu* (OLA, 1981) srednjesavinjsko narečje ni zastopano oz. posebej predstavljeno. Ložniški govor je prvi opisal domačin Viljem Kralj, ki je kot Logarjev študent v svoji diplomski nalogi leta 1961 govor natančno raziskal in ga naslednje leto (1962) zapisal še po vprašalnici za *Slovenski lingvistični atlas* (SLA).

2.1 Glasoslovje

Srednjesavinjsko narečje, kamor spada tudi govor Ložnice pri Žalcu, je v narečjeslovni literaturi na podlagi glasoslovnih značilnosti opredeljeno kot izrazito gorenjsko-štajersko prehodno narečje, na drugih jezikovnih ravlinah pa večjih raziskav pred avtoričinim delom (Jakop 2001a, 2001b, 2003, 2016a in 2016b) ni bilo. Kot vsi štajerski govori je izgubil tonemsko nasprotje. Kvantitetno nasprotje se še ohranja: samoglasniki so torej dolgi ali kratki, dolgi so lahko le naglašeni, kratki pa naglašeni ali nenaglašeni, vendar je zaradi daljšanja kratkih naglašanih samoglasnikov v zadnjem ali edinem besednem zlogu – npr. *'kʷo:š* – in krajsanja dolgih – npr. *'miza* – opaziti težnjo po odpravi relevantnosti dolžine. Značilno je tudi, da se kratki naglašeni samoglasniki, zlasti *i* in *u*, ne nahajajo le v zadnjem ali edinem zlogu, kot je to značilno za knjižni jezik in osrednja narečja, temveč tudi v nezadnjem. Poleg splošnoslovenskih naglasnih premikov sta v govoru izvedena še umik na prednaglasna *e*, *o* in na prednaglasni polglasnik: *'kʷo:sa*, *'šje:stra* in *'mje:ɡla*.

Sistem dolgih naglašanih samoglasnikov je maonoftongično-diftongičen in vsebuje 7 fonemov, *i:*, *è:/e:*, *ie:*, *a:/â:*, *ʷo:*, *ô:/o:* in *u:*, sistema kratkih samoglasnikov pa imata po 6 fonemov: naglašeni so *i*, *e*, *ə*, *o*, *u* in *ə*, nenaglašeni pa *i*, *e*, *a*, *o*, *u* in *ə*. Dolga *i* in *u* sta – razen v nekaterih položajih – prešla v sistem kratkega vokalizma. Soglasniški sistem je nastal po posameznih posebnih razvojih: *ĭ* je otrdel v *l*, npr. *'pô:le* 'polje', govori se samo srednji *l*;¹ *ń* je za samoglasniki izgubil nazalnost in se zlil z etimološkim *j*, npr. *s'vija* 'svinja', ob soglasniku pa je lahko tudi otrdel v *n*: npr. *'lukna* 'luknja'. Skupini *črě-*, *žrě-* sta večinoma ohranjeni, npr. *č'rě:šja* 'češnja' ali *ž'rebe*. Skupina *šč* se je asimilirala v *š*, npr. *k'lě:še* 'klešče'. Primarni skupini *tl*, *dl* sta se asimilirali v *l*, npr. *'vilce*, sekundarni skupini *tl*, *dl* pa sta večinoma ohranjeni: *'pa:dla*.

Na glasoslovni ravni² tako ložniški govor kot celotno srednjesavinjsko narečje ohranja značaj prehodnega narečja, kar dokazujejo naslednje ugotovljene značilnosti: krajsanje vogelnih dolgih samoglasnikov *i* in *u* (*/i:/* in */u:/* > */i/* in */u/*), ki se je iz zgornjesavinjskih govorov prek Vranskega razširilo tudi v ložniški govor, npr. *'xiša*, *'luža*; *a*-jevska refleksacija dolgega polglasnika, npr. *'ma:ša* in *e*-jevska refleksacija kratkega naglašeneega polglasnika, npr. *'pje:s*; *s'tje:za*; sovpad dolgih *e*-jevskih in *o*-jevskih samoglasnikov v (zelo) ozka monoftonga *ɛ:/ê:* oz. *o:/ô:*³ toda diftonga *je*: in *ʷo:* za umičnonaglašena *e* in *o*, npr. *'šje:stra*, *'kʷo:sa*.⁴ Odmik od gorenjskih v smeri štajerskih razvojnih teženj se kaže v podaljševanju slovenskih kratkih samoglasnikov v edinem besednem zlogu in umiku naglasa z vsake končne kračine v večzložnicah, npr. *'cegan*, *'ʷo:trək/vqtrək* 'otrok', *'pʷo:plat* 'podplat', in pri ohranitvi dolgega končnega naglasa, npr. *zla'tô:*.

¹ Za razliko od zgornjesavinjskega narečja, ki uporablja še mehčani in trdi *l*.

² Podrobneje je glasoslovje obravnavano v fonološkem opisu tega govora (Jakop 2001b).

³ To je sicer značilno za gorenjsko narečje.

⁴ Enako kot v zgornjesavinjskem in posavskem narečju.

2.2 Oblikoslovje

Oblikoslovje srednjesavinjskega (ložniškega) govora so poleg širše slovensko razširjene težnje po odpravi srednjega spola (feminizacija ali maskulinizacija nevtér,⁵ pri čemer je prvo značilno bolj za štajerska, drugo pa za gorenjska narečja) in izenačenju dvojskih oblik z množinskimi pri ženskem spolu in feminiziranimi samostalniki nekdanj srednjega spola – npr. *d'vè: 'vəlke ga'ra:že* in *d'vè: g'nile 'ja:pke* – zajele spremembe, sprožene z izgubo tonemskih nasprotij in novejšim, vsaj delnim izgubljanjem kolikostnih nasprotij. Spremembi narave in kolikosti naglasa se pogosto pridružijo še naglasni premiki – v srednjesavinjskem govoru je to umik z vsake končne kračine v večzložnicah –, kar daje pogoje za posplošitev naglasa z osnovne (tj. imenovalniške) oblike na vse ali večino oblik iste pregibne besede (morfologizacija naglasa) in s tem odpravo najprej končniških, npr. *'d̥je:š 'd̥je:ža, 'č̥je:bər 'č̥je:bra*, in postopoma še mešanih naglasnih tipov, npr. *'ž̥je:na 'ž̥je:ne 'ž̥je:ni*, toda *'n̥o:č no'či 'n̥o:či*.

Poleg posploševanja ene osnove k vsem oblikam je prišlo tudi do posploševanja *i*-jevskih sklanjatvenih končnic (*-im* in *-ix*⁶) v D/O in M dvojine in množine vseh samostalnikov, naglašanih na osnovi, npr. *b'ra:tim/z b'ra:tim, pər b'ra:tix; (z) 'ž̥je:nim, pər 'ž̥je:nix; (pred) 'm̥e:stim, u 'm̥e:stix, (s) te'l̥e:tim, pər te'l̥e:tix*, s tem pa tudi do izenačitve s pridevniškimi in zaimenskimi končnicami, npr. *m̥uo:jim sta're:jšim b'ra:tim in s̥je:strim, iz že'l̥e:znim š'ta:ngim, z 'l̥e:pim dek'l̥e:tim*.⁷

3 Samostalniki srednjega spola

Samostalniki srednjega spola so med vsemi samostalniki najbolj podvrženi menjavi spola (samostalnik srednjega spola se lahko sčasoma maskulinizira ali feminizira). Spremljanje njegovega razvoja v slovenskih narečjih je torej zelo zapleteno in težavno. Prehajanje iz srednjega v moški (maskulinizacija) ali ženski spol (feminizacija) oz. izenačitev oblik srednjega spola z oblikami moškega in/ali ženskega spola je med drugim odvisna tudi od števila (več v Jakop 2008: 57>). Sprememba spola namreč ne zajame vseh besed, niti ne vseh sklonov in števil, v nekaterih govorih pa prihaja tudi do mešane rabe in prikritega spreminjanja spolskega sistema. Pomembna so tako pogostnost rabe kot tudi števnost samostalnikov (gl. še Smole 2006: 132–133).

Analiza samostalnikov srednjega spola je v članku obdelana po metodologiji, izoblikovani pri obravnavi narečnega oblikoslovja, ki temelji na sodobni obravnavi

⁵ Maskulinizacija je ujemanje samostalnikov (nekdanj srednjega spola z moško sklanjatvijo, feminizacija pa ujemanje samostalnikov (nekdanj srednjega spola z žensko sklanjatvijo. Tine Logar (1974: 113) meni, da tako maskulinizacija in feminizacija srednjega spola kot tudi popolna ali delna izguba dvojine v nekaterih narečjih izvirajo iz obdobja ok. 17. stoletja. Vendar se ti pojavi kažejo že v besedilih 16. stoletja.

⁶ V celjskem pogovornem jeziku imajo v M dvojine in množine samostalnikov ženskega spola končnico *-ax*: *ob ne'd̥e:lax, pər 's̥(j)e:strax, po gos'ti:lnax*.

⁷ Ravno obratno pa se je v srednještajerskih govorih v D/O dvojine in množine samostalnikov moškega, ženskega in srednjega spola posplošila končnica *-am*: *b'r̥ā:tam, 's̥e:stram in te'l̥e:tam*, v M dvojine in množine samostalnikov moškega in srednjega spola pa se je namesto končnice *-ix* posplošila končnica *-ax*: *f'ca:jtax, na v'r̥ā:tax* – kot pri samostalniki ženskega spola: *ub ne'd̥e:ilax*.

oblikoslovja in oblikoglasja slovenskega knjižnega jezika. Vsi vzorci so ponazorjeni z obsežnim besednim narečnim gradivom. Članek se opira na narečno gradivo, ki ga je zbrala avtorica. Zbiranje gradiva je najbolj intenzivno potekalo v letih 1999–2001, in sicer z metodo snemanja prostogovorečih pripovedi starejših informatorjev (rojenih od leta 1915 do 1949) in z metodo terenske ankete (gramatični del vprašalnice za SLA) pri informatorjih vseh treh generacij (rojenih od leta 1922 do 1990). V opombah pod črto so podani komentarji, ki opozarjajo na generacijsko in/ali pogostnostno rabo obstoječih dvojnic ter njihovo rabo v primerjanih srednjesavinjskih govorih, v celjskem pogovornem jeziku⁸ in govorih sosednjega srednještajerskega narečja.⁹

Oblikoslovne značilnosti govora se večinoma skladajo s knjižnim jezikom; razlike so predvsem v posameznih sklonskih morfemih oz. končnicah, največ zaradi raznih jezikovnih analogij in poenostavitve. Pri samostalniki ni ohranjenih vseh spolov, saj so se samostalniki srednjega spola maskulinizirali in/ali feminizirali in se sklanjajo po moški in/ali ženski sklanjatvi.¹⁰

4 Sklanjatve samostalnikov srednjega spola

Prehod samostalnikov izvirno srednjega spola v moški (maskulinizacija) ali ženski spol (feminizacija) je znan pojav v slovenskih narečjih. Ramovš je poudaril (1952: 79), da je sprememba spola »najprej glasoslovnega in šele potem morfološkega značaja (maskulinizacija, feminizacija nevter)«. Po Ramovšu (1952: 36–37) je maskulinizacija v štajerski narečni skupini zajela vso Savinjsko dolino do črte Paka–Polzela–Dobrna (tj. srednjesavinjsko narečje) in celjski okraj do Šmarja pri Jelšah (tj. zahodna polovica srednještajerskega narečja).

V srednjesavinjskem narečju so se samostalniki srednjega spola v ednini maskulinizirali, npr. *'dè:l 'delo'*, *'lè:t 'leto'*, *'vin 'vino'*, redkeje (zlasti v množini) pa tudi feminizirali, npr. *'ja:jca 'jajce'* in *'ja:jce 'jajca'*, *'ja:pka 'jabolko'* in *ja:pke 'jabolka'*. Na spol samostalnika kažejo pridevniki, ki so ob teh samostalniki večinoma moškega spola: *na'pø:rŋ/'te:žek 'dè:l 'naporno/težko delo'*, *'no:vi kø'lè:si 'nova kolesa'*, *nas'le:dŋ 'lè:t 'naslednje leto'*, *u'ma:zan 'o:kŋ/'uo:kŋ/'vokŋ 'umazano okno'* (in *u'ma:zan 'uo:kni 'umazana okna'*), *f'rišŋ/'kisu m'lè:k 'sveže/kislo mleko'*, *'kuxan 'vin 'kuhan vino'*, *'lè:p žiu'le:je; 'o:kŋ je biu 'o:fjen 'okno je bilo odprto'*; *ko'ri:šče je 'biu na're:t 'kurišče je bilo narejeno'*, redkeje pa tudi ženskega spola, npr. *de'be:la 'ja:jca 'debelo jajce'*, *'duo:bra 'ja:pka 'dobro jabolko'*; *'lè:pe dek'lè:te 'lepa dekleta'* ali *na*

⁸ Informanti za celjski pogovorni jezik, ki jih je avtorica prispevka intervjuvala, pripadajo srednji generaciji, rojeni od 1965 do 1975.

⁹ Gradivo za srednještajerski govor Šentvida pri Grobelnem je avtorica prispevka zbirala po vprašalnici za SLA in kot prosto govorjena narečna besedila v letih 2002–2003.

¹⁰ Izjema v srednjesavinjskem govoru je Šoštanj, kjer samostalniki ohranjajo srednji spol, npr. *čēlŋ, d'ēkle* ali *pōazre 'dekle'*, *ōknō* (toda mn. *ōkni*), *sēdlo* itd.

s'tâ:re 'lɛ:te 'na stara leta'.¹¹ V dvojini so se samostalniki nekdanj srednjega spola večinoma maskulinizirali, npr. *d'va: ʋo:kna*, *d'va: te'lɛ:ta*. Feminizirani samostalniki so se – kot ženski dvojinjski samostalniki – pluralizirali oz. so njihove končnice enake množinskim: *d'vê: de'bɛ:le 'ja:jce* – kot *d'vê: 'vəlke 'sʋo:be*. Tudi vsi množinski samostalniki srednjega spola so se izenačili z oblikami ženskega spola, npr. *jê:tre*, *p'luče*, *p̥arse*.

Četudi je pri nekaterih samostalnikih končnica za srednji spol ohranjena (govor ohranja inherentni srednji spol), sta levi prilastek in pridevniški del povedka v obliki za moški spol. Takšni so nekateri snovni, skupni in pojmovni samostalniki na *-e*, ki se večinoma rabijo le v ednini, in še nekateri drugi samostalniki, ki se končujejo na *-e*: *b'rije* 'brinje', *d'rɔ:tje* '(deli) žice',¹² *ka'me:je* 'kamenje', *ko're:je* 'korenje', *'ò:le* 'olje', *sa'tɔ:ɥje* 'satovje', *'zê:le* 'zelje', *zd'ra:ɥje* 'zdravje', *'žê:gnaje* 'žeganje', *žê'lê:zje* 'železo'; *xme'liše* 'zemljišče', njiva, na kateri raste hmelj', *ko'riše* 'prostor za kurjenje',¹³ *'lice*, *'mò:rje* 'morje', *og'niše* 'ognjišče', *'pò:le* 'polje', *'sò:nce*, *'sarce* 'srce', *stra'niše* 'stranišče',¹⁴ *topo'riše* 'toporišče', *zna'me:je* 'znamenje', *žiu'le:je* 'življenje'; samostalniki na *-ó*, ki daljšajo osnovo s *-s-*: *dre'vɔ:*, *kɔ'lɔ:*, *te'lɔ:* ali pa se sklanjajo po mešanem naglasnem tipu: *me'sɔ:*, *ne'bɔ:*, *tes'tɔ:*. Ti samostalniki so oblikovno še srednjega spola, pomensko pa ne več, o čemer pričajo pridevniki in zaimki ob njih, npr. *'duo:bɔr me'sɔ:* 'dobro meso', *m'lqt 'tje:le* 'mlado tele', *'tist 'sò:nce* 'tisto sonce'. Ostanki srednjega spola so vidni samo še v del. *-l*, pa še tu počasi izginjajo: *'sò:nce je potem'nê:l* 'sonce je potemnelo', *'sò:nce je s'ja:l* 'sonce je sijalo', *'kò:k mi bo zd'ra:ɥje še do'pušçal* 'kolikor mi bo zdravje še dopuščalo' toda *'sò:nce se je sk'riɥ* 'sonce se je skrilo', *'sò:nce je 'šɔɥ za ob'la:ke* 'sonce je šlo za oblake'.¹⁵ Že Ramovš piše (1952: 35–36): »Maskulinsko formo adjektiva najdemo tudi v primerih, kjer se je formalno obdržala stara, neizpremenjena oblika substantiva: *sonce je otemnu*, *jajce je gniɥ* itd.«

4.1 Prva srednja sklanjatev

Po tej sklanjatvi se sklanjajo vsi obstoječi samostalniki nekdanj srednjega spola; izjema so le posamostaljeni pridevniki. Samostalniki prve srednje sklanjatve se sklanjajo po nepremičnem, premičnem in mešanem naglasnem tipu.

¹¹ Podobno stanje imamo tudi v celjskem govoru, npr. *'o:kɥ/ʋo:kɥ*, *'ki:su m'lɛ:k*, *'ku:xan 'vi:n*; *'o:kɥ je biɥ 'ɔ:jfen*, toda *'ja:pka*, *'ja:jca*, pa tudi v srednještajerskem narečju, npr. *'ʋo:kɥ*, *'â:pɥ 'apno*, *m'lɛ:ik*, toda *'ja:pka*, *'ja:jca*.

¹² Primer: *so 'mɛ:l iz d'rɔ:tja ple'te:ne š'ka:fe* 'so imeli iz žic pletene škafe'.

¹³ Primer: *ko'riše je 'biɥ na'rɛ:t* 'kurišče je bilo narejeno'.

¹⁴ To je knjižni leksem, narečna oblika je *sek'rê:t*.

¹⁵ Slednje oblike uporabljajo zlasti mlajši govorci. Kralj (1962) ima samo obliko deležnika za srednji spol, npr. *'sò:nce je potem'nê:l* 'sonce je potemnelo'. To obliko pozna še Prebold, medtem ko imajo na Polzeli in Vranskem le obliko za moški spol: *'sò:nce je potem'nê:ɥ* 'sonce je potemnelo'.

4.1.1 Nepremični naglasni tip

Tako se sklanja večina samostalnikov nekdanj srednjega spola, ki so se maskulinizirali in imajo sedaj v I ed. končnico *-ø* (< *-o*),¹⁶ v R ed. pa *-a*, ali pa so se feminizirali in imajo sedaj v I ed. končnico *-a*, v R ed. pa *-e*. Maskulinizirani samostalniki ohranjajo vsa tri števila, vendar se sklanjatvena vzorca množine in dvojine razlikujeta le v imenovalniški in tožilniški obliki. Sklanjajo se po nepremičnem tipu 1. moške sklanjatve (Jakop 2016a: 649): **ed.** *x'ra:st*, *-a*, *-u*, *-ø*, *pər -u*, *s/z -am*; **dv.** *x'ra:sta*, *-u*, *-im*, *-a*, *pər -ix*, *s/z -im*; **mn.** *x'ra:sti*, *-u*, *-im*, *-e*, *pər -ix*, *s/z -im*. Kot v 1. moški sklanjati ima večina maskuliniziranih samostalnikov v R mn. in dv. nenaglašeno končnico *-u* (< *-ov*): *i'mè:nu* 'imen', *'uò:knu* 'oken', *pe'rè:su* 'peres', *s'rè:dstu* 'sredstev', nekateri pa imajo tudi ničto končnico (npr. *'mè:st*) oz. dvojnice, npr. *u'sè:s/u'sè:su*.

Samostalnik *okno* se sklanja tako: **ed.** *'o:kn/ʉo:kn/vokn*, *-a*, *-u*, *-ø*, *pər -ø*, *s/z -am*;¹⁷ **dv.** *'uò:kna*, *-u*, *-im*, *-a*, *pər -ix*, *s/z -im*; **mn.** *'uò:kni*, *-u*, *-im*, *-e*, *pər -ix*, *s/z -im*. Tako se sklanjajo še: *'čje:l* 'čelo', *'dje:bl* 'deblo', *g'nè:st* 'gnezdo' (*g'nè:zda*), *'gərʃ* 'grlo', *k'la:du/k'lgdu* 'kladivo', *k'nà:l* 'tnalo', *ko'lè:n*,¹⁸ *ko'pit*, *ko'rit*, *'lèt* 'leto', *'mè:st* 'mesto', *pe'ciʉ* 'pecivo', *po'lè:n* 'poleno', *po'sè:stu* 'posestvo', *pre'diʉ* 'predivo', *'sje:dʃ* 'sedlo', *sto'pa:l* 'stopalo', *'šil* 'šilo', *t'rʉpl* 'truplo' in *ž'rie:l* 'žrelo' ter samoedninski samostalniki (tj. snovna skupna in pojmovna imena) *'a:pŋ* 'apno',¹⁹ *b'la:t* 'blato', *'dè:l* 'delo', *m'lè:k* 'mleko', *'vin* 'vino', *že'lè:s* 'železo' in *'žit* 'žito'.²⁰

Nekatere besede že v ednini preidejo med samostalnike ženskega spola – *'bje:dra* *'bje:dre* 'stegno', *č'rè:va* *č'rè:ve*,²¹ *'ja:jca* *'ja:jce*, *'ja:pka* *'ja:pke*, *rè:bra* *rè:bre*; sklanjajo se po nepremičnem tipu 1. ženske sklanjatve (Jakop 2016b: 253): **ed.** *'lipa*, *-e*, *-(i)*, *-o*, *pər -ø*, *pod -i*; **dv./mn.** *'lipe*, *-ø*, *-im*, *-e*, *pər -ix*, *s/z -im*. Pri feminiziranih samostalnikih so dvojninske oblike enake množinskim, ker so samostalniki ženskega spola bolj nagnjeni k pluralizaciji in so se v srednjesavinskem narečju pluralizirali, npr. *d've:* *'žje:ne* (Jakop 2016b: 251), tako tudi *d've:* *'ja:pke* itd. Samostalnik *rebro* se sklanja tako: **ed.** *rè:bra*,²² *-e*, *-i*, *-o*, *na -i*, *z -o*; **dv./mn.** *rè:bre*, *-ø*,²³ *-im*, *-e*, *na -ix*, *s/z -im*. Ženskega spola so tudi množinski samostalniki, ki se sklanjajo po 2. ženski sklanjati, npr. *dərve* *dəru*, *jè:tre* *jè:tər*, *o'ča:le* *o'ča:l*,²⁴ *p'luče* *p'luč*, *pərse* *pərs*, *'uste*

¹⁶ Samostalniki srednjega spola se v ednini maskulinizirajo, če se *-o* popolnoma reducira (**-o > -ø*); gl. še Smole (2006: 130).

¹⁷ Če se osnova samostalnika končuje na zvočnik (npr. /n/), ti zvočniki v I/T ali M ed. postanejo zlogotvorni (> ŋ).

¹⁸ Primer: *ko'lè:n jo je tut 'bʉo:lu* 'tudi koleno jo je bolelo'.

¹⁹ Primer: *'a:pŋ je 'lužnat* 'apno je lužnato'.

²⁰ V večini govorov sosednjega zgornjesavinskega narečja je srednji spol ohranjen, saj je **-o* le deloma reduciran v *-ə* (**-o > -ə*), verjetno preko vmesnega *-u* (Solčava: *'o:knə*, Spodnje Kraše: *'va:knə* in Mozirje: *ʉāknə*) in vzhodni govori srednještajerskega narečja (npr. Zadrže: *'uò:knu* in Dobovec: *uðknə*).

²¹ Samostalnik *'črevo* ne daljša osnove.

²² Samostalnik *rebro* se je v srednjesavinskem narečju v glavnem feminiziral, ponekod pa je prišlo tudi do maskulinizacije, npr. Prebold: *'rè:bər*.

²³ Če se osnova samostalnika končuje na soglasniško skupino nezvočnika in zvočnika *r*, se v ednini in množini pred ničto končnico vriva polglasnik ali *q*, npr. *'rè:bqar* (Red).

²⁴ Ta oblika je knjižna, pogostejše se uporablja narečna *š'pè:gli* 'očala'.

'ust, v'ra:te/v'râ:te²⁵ v'ra:t:²⁶ v'ra:te, -ø, -im, -e, na -ix, z -im; 'jè:tre, -ø,²⁷ -im, -e, na -ix, z -im; 'dërve, -ø ('dëru), -im, -e, na -ix, z -im.

Nekaj samostalnikov se je v ednini maskuliniziralo (čeprav lahko ohranjajo inherentni spol), v dv. in mn. pa feminiziralo: *k'rilo k'rile* 'ptičje krilo', 'lè:t 'lè:te, m'a 'milo ma 'mile in tudi nekateri samostalniki na -vo, ki imajo v I/T mn. končnico -e, npr. *gospo 'da:rstve* 'gospodarstva', *po 'sè:sve* 'posestva'. Tako se npr. samostalnik *leto* v ednini sklanja po vzorcu za 1. moško sklanjatev, v dv. oz. mn. pa po 1. ženski sklanjatvi. Samostalnik *leto* ima torej moške in ženske oblike: 'e:n 'lè:t : d'vè:, t'ri 'lè:te:²⁸ **ed. m. sp.** 'lè:t, -a, -u, -ø, ob -ø/u, med -am; **dv./mn. ž. sp.** 'lè:te, -ø, -im, -e, u -ix, z -im/-am.

V nepremični naglasni tip se uvrščajo tudi maskulinizirani samostalniki, ki imajo v I ed. naglašeno končnico -ò, v odvisnih pa daljšajo osnovo s -s-: *dre'vò:, kò'lò:, pe'rò:²⁹ te'lò:, u'xò:*. V R mn. imajo samostalniki lahko tudi končnico -ø, npr. *u'šè:s*. Samostalnik *uho* se sklanja tako: **ed.** u'xò:, u'šè:sa, u'šè:su, u'xò:, pər u'šè:s, z u'šè:sam; **dv.** u'šè:sa, -(u), -im, -e, pər -ix, z -im; **mn.** u'šè:si, -(u), -im, -e, pər -ix, z -im.

Samostalnik *oko* se v mn. sklanja po 2. ženski sklanjatvi (Jakop 2016b: 257: *kos'ti, kos'ti, kos'tè:m, kos'ti, na kos'tè:x, s kos'tmi* (dv./mn.)): **ed.** o'kò:,³⁰ o'čè:sa, o'čè:su, o'kò:, pər o'čè:s(u), z o'čè:sam; **mn.** o'či, o'či,³¹ o'čè:m, o'či, pər o'čè:x, z z o'čmi. Samostalnik *drevo*, ki se v štajerskih narečjih feminizira, v srednjesavinjskem narečju v ednini ohrani končnico srednjega spola, npr. 'e:n dre'vò:³² v dvojini in množini pa se tudi končnica maskulinizira: *d'va: dre'vè:sa, trije dre'vè:si*. V govoru se rabi še edninska (neštevna) oblika *d're:ujè* 'drevje'.

4.1.2 Premični naglasni tip

Samostalnikov, ki se sklanjajo po premičnem naglasnem tipu, je v govoru več kot v knjižnem jeziku. Nekateri samostalniki imajo namreč v I ed. naglas na osnovi in ne na končnici kot v knjižnem jeziku. Ti samostalniki so prešli v premični naglasni tip po umiku naglasa s končne kračine: *d'jè:k'le dek'lè:ta,³³ ž'rebe/ž'rjè:be ž'rebè:ta*. Tako

²⁵ Drugo obliko uporabljajo zlasti starejši govorci; Kralj (1962) ima samo obliko z zaokroženim *a*.

²⁶ Enako velja za srednještajersko narečje (*jè:tre, p'lu:če, 'u:ste, v'râ:te*) in celjski pogovorni jezik (*jè:tre, p'lu:če, 'u:ste, v'râ:te*).

²⁷ Če se osnova samostalnika končuje na soglasniško skupino nezvočnika in zvočnika *r*, se v ednini in množini pred ničto končnico vriva polglasnik, npr. *jè:tər* (Red).

²⁸ Corbett (1991: 67) imenuje take samostalnike »double, multiple gender nouns«, tj. večspolske besede, ko se samostalniki nekdane srednjega spola uporabljajo enkrat v moški, drugič v ženski obliki. Že Tesnière (1925: 170) je ugotavljal, da je *leto* najbolj konservativen samostalnik, saj v večini narečij ohrani pravilne razvojne reflekske praslovske končnice.

²⁹ Primer za R ed.: *Iz u'sa:jga pe'rè:sa je zag'na:la 've:n po'ga:ŋka*. Medtem ko je v govoru Ložnice oblika O dv./mn. *s pe'rè:sim*, imajo na Vranskem poleg te še različici *is pe'rè:sam/is pe'rè:si*.

³⁰ Uporablja se tudi oblika ženskega spola (na -ka): *'učka, d'vè: 'učke* (1. ženska sklanjatev).

³¹ Toda: *'Ma: 'pəun 'kurjix o'čè:s*.

³² Ti samostalniki so oblikovno še srednjega spola, pomensko pa ne več, o čemer pričajo pridevniki in zaimki ob njih.

³³ Med mlajšo generacijo je v rabi izraz *punca*.

se sklanjajo maskulinizirani samostalniki srednjega spola, ki v sklanjatvi podaljšujejo osnovo s *-t-* ali *-n-* in se v dvojini in množini sklanjajo po tipu *x'ra:st* (gl. 4.1.1). V D ed. imajo nekateri samostalniki poleg ničte končnice lahko tudi končnico *-u* (< *-ov*), npr. *bre'mě:nu* 'bremenu', *vre'mě:nu* 'vremenu'). Samostalnik *seme* se sklanja tako: **ed.** 'sě:me, se'mě:na, se'mě:n, 'sě:me, pər se'mě:n, s se'mě:nam; **dv.** se'mě:na, se'mě:n,³⁴ -im, -a, pər -ix, s -im; **mn.** se'mě:ni, -ø, -im, -e, pər -ix, s -im. Tako se sklanjajo še *b'rje:me*, 'tje:me in *v'rje:me*. Samostalnik *ime* in *vime* pa se kot v knjižnem jeziku sklanjata po nepremičnem naglasnem tipu: *i'mě: i'mě:na* in *'vime 'vime:na*.

Samostalnik *tele* se sklanja tako: **ed.** 'tje:le, te'lě:ta, te'lě:t(u), 'tje:le, pər te'lě:t(u), s te'lě:tam **dv.** te'lě:ta, -(u), -im, -a, pər -ix, s -im; **mn.** te'lě:ti, -(u), -im, -e, pər -ix, s -im. Tako se sklanjajo še samostalniki, ki pomenijo mlada bitja, npr. *ž'rebe/ž'rje:be žre'bě:ta*, 'peše 'piščanec' 'pe'sě:ta ipd., medtem ko ima samostalnik *dekle* – narečno 'dje:kľe³⁵ – v dv./mn. feminizirane oblike in se sklanja po 1. ženski sklanjatvi: *dek'lě:te* (I/T)³⁶ *dek'lě:t* (R) (z) *dek'lě:tim* (D/O) *pər dek'lě:tix* (M). Maskulinizirani samostalniki imajo lahko v ednini še podspol živosti. Primer: 'E:ŋga te'lě:ta je 'mě:la.

4.1.3 Mešani naglasni tip

Po tem tipu se sklanjajo maskulinizirani samostalniki srednjega spola, ki se v O ed. končujejo na naglašeni končnici *-o* ali *-e*. Naglas na končnici imajo le v I, R in T ed.; večina teh samostalnikov pa pozna le edninske oblike. Samostalnik *seno* se sklanja tako: se'no:, se'na:, 'sje:nu, se'no:, u 'sje:n, s 'sje:nam. Tako se sklanjajo še samostalniki *bla'go:*, me'so:, ne'bo:,³⁷ pro'so:, srebr'o:, tes'to: in zla'to:. Samostalnik *srce* je po umiku naglasa s končne kračine v I ed. in po posplošitvi osnove prešel v nepremični naglasni tip (gl. 1.1): 'sarce 'sarca pər 'sarce.³⁸

4.2 Četrta srednja sklanjatev

Po tej sklanjatvi se sklanjajo redki posamostaljeni pridevniki, tako npr. *hudo*, ki se v posamostaljeni obliki uporablja zlasti v stalnih reklih: *Ve'lik 'xudga sŋ 'mogla s'kò:z 'da:t*. V govoru najdemo še podobne primere: *Smo do'bil 'šunqo pa 'bě:u k'rux pa 'juxo pa kej 'ta:ga 'fa:jyga*. Tako se sklanja tudi nekaj krajevnih imen, npr. *V'ra:nsko/U'ra:nsko U'ra:nskiga u V'ra:nskim*, 'Lašk 'La:škiga u 'La:škim (Med), iz *Ve'le:jga* 'iz Velenja'.

³⁴ Na Vranskem najdemo v teh primerih *u*-jevsko končnico (*se'mě:nu*), razlikujeta pa se tudi končnici za D in O dv. in mn. (*-am: se'mě:nam*).

³⁵ V srednjesavinskem narečju se za 'dekle' rabi tudi beseda *pozre*, ki jo najdemo tudi v Vojniku in Podgradu pri Celju, v Kasazah ali v Šoštanju, pomeni pa 'dekle med 13. in 14. letom', torej nedoraslo žensko. Na terenu v okolici Laškega se za pomen 'dekle' rabi tudi beseda *debiče*, ki je zapisan v SSKJ kot *debiče* -ta s (ī) s kvalifikatorjem nar. zahodnoštajersko (*mlado*) *dekle*.

³⁶ Primer iz besedila: 'sa:me dek'lě:te smo b'le.

³⁷ Samostalnik *ne'bě:se* 'nebesa, raj' ima le množino in je ženskega spola.

³⁸ Končniškega naglasnega tipa v govoru ne poznajo, prav tako pri srednjem spolu ne poznajo 2. in 3. (brezkončniške) srednje sklanjatve.

5 Zaključek

Današnje srednjesavinjsko narečje je kot rezultat stikov med gorenjsko in štajersko osnovo sorazmerno mlada vmesna tvorba. Na glasoslovni ravni ložniški govor (kot tudi celotno srednjesavinjsko narečje) ohranja značaj prehodnega narečja, kar se kaže tudi pri samostalniki srednjega spola: ti so se v ednini maskulinizirali, npr. *'dè:l 'delo'*, *'lè:t 'leto'*, *'vin 'vino'*, in redkeje (zlasti v množini) tudi feminizirali, npr. *'ja:jca 'jajce'* in *'ja:jce 'jajca'*; *'lè:te 'leta'*, *dek'lè:te 'dekleta'*; na splošno namreč velja, da je maskulinizacija značilna za gorenjsko narečno skupino, medtem ko je feminizacija značilnost štajerskih narečij. Oblikoslovna obravnava samostalnikov (izvorno) srednjega spola vključuje tudi oblikoglasje in se glede na način obravnave samostalniške besedne vrste zgleduje po slovnici slovenskega knjižnega jezika. Analiza samostalnikov srednjega spola je v članku nadgrajena s primerjavo podatkov sosednjih srednjesavinjskih, zgornjesavinjskih in srednještajerskih govorov.

VIRI IN LITERATURA

- Polona BERGANT, 2000: *Govor Vranskega: Zapis vprašalnice za Slovenski lingvistični atlas: Diplomsko delo*. Ljubljana: FF.
- Greville G. CORBETT, 1991: *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Veronika FIŠER, 1988: *Prebold: Seminarska naloga*. Ljubljana.
- FO 1981 = Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom. Ur. P. Ivić idr. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Tjaša JAKOP, 2001a: *Oblikoslovje govora Ložnice pri Žalcu: Magistrsko delo*. Ljubljana. 197 + pril.
- Tjaša JAKOP, 2001b: Fonološki opis govora Ložnice pri Žalcu (SLA 324). *Jezikoslovni zapiski* 7/1–2. Ljubljana: ISJFR ZRC SAZU. 365–80.
- Tjaša JAKOP, 2003: Tipologija narečnih glagolskih oblik na primeru govora Ložnice pri Žalcu. *Slavistična revija* 51/1. [1]–25.
- Tjaša JAKOP, 2008: *Dvojina v slovenskih narečjih*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Linguistica et philologica, 21).
- Tjaša JAKOP, 2011: Glasoslovne in oblikoslovne posebnosti šentviškega govora. *Globinska moč besede (Zbornik ob 80-letnici red. prof. dr. Martine Orožen)*. Ur. M. Jesenšek. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti (Zora, 80). 360–69.
- Tjaša JAKOP, 2016a: Tipologija samostalnikov moškega spola v srednjesavinjskem narečju. *Annales: Analiza istrske in mediteranske študije. Series historia et sociologia* 26/4. 647–54.
- Tjaša JAKOP, 2016b: Tipologija samostalnikov ženskega spola v srednjesavinjskem narečju. *Rojena v narečje: Akademikinja prof. dr. Zinka Zorko ob 80-letnici*. Ur. M. Jesenšek, Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti (Zora, 114). 249–63.
- Vlasta KORUN, 1968: *Polzela: Seminarska naloga*. Ljubljana.

- Viljem KRALJ, 1961: *Govor Ložnice: Diplomsko delo* (rokopis). Ljubljana: FF.
- Viljem KRALJ, 1962: *Ložnica: Seminarska naloga*. Ljubljana.
- Tine LOGAR, 1974: Pregled zgodovine slovenskega jezika. 12. *SSJLK*. Ur. H. Glušič. Ljubljana. 103–13.
- Tine LOGAR, 1968: Štajerska narečja. *Jezik in slovstvo* 13. 171–75.
- Tine LOGAR, 1968: *Slovenska narečja*. Ljubljana: MK.
- Fran RAMOVŠ, 1952: *Morfologija slovenskega jezika: Skripta, prirejena po predavanjih prof. dr. Fr. Ramovša v l. 1947/48, 48/49*. Ljubljana: DZS.
- Vera SMOLE, 2006: Lingvogeografska obdelava spola v ednini: samostalniki srednjega spola na -o v slovenskih narečjih. *Slovensko jezikoslovje danes*. Ur. A. Vidovič Muha. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 125–36.
- Lucien TESNIÈRE, 1925: *Les formes du duel en slovène*. Pariz: Librairie Ancienne Honoré Champion.
- Zinka ZORKO, 1999: Štajerska narečja. *Enciklopedija Slovenije* 13 (Š–T). Ljubljana: MK. 131–33.

SUMMARY

The Slovene noun has three grammatical categories: case, gender, and number. It distinguishes between six formal cases and three genders, and uses a three-number system. All distinctions in case, gender, and number are indicated by endings. Although the neuter forms exist in Contemporary Standard Slovene, there are dialects in which originally neuter nouns have been masculinized or feminized (gender change from neuter to masculine or feminine). This article discusses gender changes that can take place in neuter nouns in the Styrian Central Savinja dialect and presents the morphological (and accentological) structure of neuter nouns. The typology of (originally) neuter noun forms is presented according to declination type (under the model noun there are several examples belonging to the particular type). The author based her analysis on recently recorded material (from 1999 on). The Central Savinja dialect of today is, as a result of contact between the Upper Carniola (Gorenjska) and Styria (Štajerska) dialect base, a relatively young intermediate formation. The orientation towards Gorenjska dialect influence in phonology and towards Styria in other language developments (i.e., in morphology) in the case of the Ložnica micro-dialect confirms the hypothesis that linguistic planes can develop quite independently of each other.

UDK 811.163.6'366.52'373.45"15"

Andreja Legan Ravnikar

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

alegan@zrc-sazu.si

SLOVNIČNI SPOL PREVZETIH SAMOSTALNIKOV V KNJIŽNI SLOVENŠČINI 16. STOLETJA: OD BESEDILNIH VIROV K SLOVARJU

Z metodološkim pristopom kontaktnega jezikoslovja v članku raziskujemo problematiko kategorije (slovničnega) spola pri samostalnikih, sprejetih iz ali prek nemščine, v knjižni slovenščini 16. stoletja. Kljub splošni tendenci, da prevzeta beseda »ohrani«¹ spol izhodiščne tujejezične besede, obstajajo odstopanja, znotraj katerih smo odkrivali tipološke značilnosti in iskali vzroke. Za prepoznavanje slovničnega spola samostalnikov v leksikografski praksi uporabljamo morfološka, skladenjska in pomenska merila.

Ključne besede: (slovnični) spol, nemščina kot izhodiščni jezik, transmorfemizacija, *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*

The article discusses the category of gender in nouns borrowed from or with the mediation of German in the sixteenth-century Slovene literary language. Despite the tendency of loanwords to retain their gender in the donor language, there are certain aberrations on which the analysis focused with the goal of discovering typological features and determining causes for the phenomena. In practical lexicographic work, morphological, syntactical, and semantic criteria are used to identify grammatical gender of lexemes.

Keywords: (grammatical) gender, German as a donor language, transmorphemization, *Dictionary of the 16th Century Slovene Literary Language*

1 Uvodne besede

Morfološka analiza najstarejših knjižnih samostalnikov, ki poteka pri redakcijskem delu za *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* (SSKJ16), v veliki meri potrjuje, da je bil slovnični spol samostalnikov v 16. stoletju razmeroma ustaljen.¹ Izjeme opazimo pri prevzetih samostalnikih, zato nas zanima, kaj se zgodi s kategorijo spola v procesu sprejemanja tujejezičnega samostalnika v slovenski jezikovni sistem. Pretekla stoletja, predvsem od 11. stoletja do sredine 19. stoletja, je bilo sprejemanje samostalnikov iz nemških, bavarsko-avstrijskih narečij, s katerimi so bili naši predniki v tesnejšem jezikovnem stiku, najbolj pogosto. V obdobju oblikovanja najstarejše knjižne slovenščine pa je imela prek prevodov in priredb verskih besedil velik vpliv knjižna nemščina 15. in 16. stoletja (zgodnja nova visoka nemščina).

¹ Prispevek je nastal na podlagi raziskovalnih rezultatov v okviru projekta J6-6843, ki ga financira ARRS pri programu P6-0038.

1.1 Naj na kratko predstavimo prvi slovnični prikaz spolskosti pri samostalniki v Bohoričevi slovnici *Arcticae horulae succisivae* (1584) v 16. stoletju. Spol se omenja kot tretja slovnična kategorija imenske besedne vrste (nomen po vzoru latinskih slovnice vsebuje samostalnik in pridevnik). Bohorič pojasnjuje, da spol lahko prepoznavamo po pomenu, npr. *oča* (m), *mati* (ž) itd. (gre za t. i. naravni spol), ali po končnici: samostalniki ženskega spola ednine (ž ed.) imajo končnico *-a*, množine (mn.): *-e*; srednjega spola ednine (s ed.): *-e* ali *-u²*, mn.: *-a*; vsi ostali samostalniki so moškega spola in imajo v mn. končnico *-i* (to je t. i. slovnični spol).³ Ker v latinskih slovniceh o spolu niso odločale le končnice, ampak je bil določljiv tudi s pomočjo člena, je Bohoriču člen kot znak za spol omogočal ločevanje spola tam, kjer s končnico ni bil neposredno izražen (Ahačič 2007: 120). Zelo kratko, vendar zgoščeno poglavje o spolu v Bohoričevi slovnici izkazuje po primerjavi z nekaterimi tedanjimi latinskimi, nemškimi, grškimi in slovnice ljudskih jezikov (francoščine, italijanščine, španščine, poljščine) veliko mero izvirnosti (prav tam, 121–122).

2 Jezikovni stik na morfološki ravni⁴

2.1 Pri medsebojnem stiku dveh jezikov, tj. jezika dajalca (imenovali ga bomo izhodiščni jezik) z jezikom prejemnikom (v našem primeru s knjižno slovenščino 16. stoletja), deluje splošna težnja, da se morfemi iz izhodiščnega jezika čim prej nadomestijo z morfemi iz morfološkega sistema jezika prejemnika.⁵ Substitucija na morfološki ravni, ki se imenuje transmorfemizacija (Filipović 1986: 116), je odvisna tudi od podobnosti in razlik med morfološkima ravninama jezika dajalca in jezika prejemnika. Pri preučevanju spola v nemščini, ruščini, hrvaščini in srbsčini je bilo na primer ugotovljeno, da je semantični kriterij pri določanju spola tako pri domačih kakor pri prevzetih samostalnikih dosti manj pomemben kot v nemščini, iz česar sledi,

² Da poleg končnice *-o* (poknjižen dolenjski refleks, op. avtorice) za določenimi (tj. mehki) konzonanti obstaja končnica *-e*, je ugotovil Bohorič sam po samostojnem preučevanju primerov in se ni mogel nasloniti na noben model. Tudi navedeni zgledi kažejo na samostojnost (Ahačič 2007: 119).

³ Toporišič (2000: 266–267) med naštevanjem inherentnih kategorij sklonljivega spola omenja na prvem mestu. Med značilnostmi treh spolov omenja vrstni red v slovarju m, ž, s, kakor si sledijo tudi slovenske sklanjatve: moške, ženske, srednje. Spol pri samostalnikih se izraža s priponskim obrazilom, to je s pripono in končnico: *delav-ec-ø*, *delav-k-a*, ali s končnico: *korak-ø*.

⁴ Kontaktno ali stično jezikoslovje raziskuje proces jezikovnega prevzema, to je niz sprememb, ki v procesu sprejema tujejezične besede potekajo na vseh ravninah jezikovnega sistema, od glasovnih in pisnih sprememb do pomenskih premikov, in sicer s specifičnimi metodološkimi pristopi. Proces integracije tujejezične besede na morfološki ravni je postopen in (ne nujno) poteka v treh stopnjah, od sprejetja tujejezičnega izraza brez sprememb do njegove popolne integracije v nov jezikovni sistem (Filipović 1986: 119–126).

⁵ V mislih imamo vezane morfeme, ki svojo funkcijo opravljajo znotraj besede, tj. končniške (npr. *korak-ø*, *vod-a*) in obrazilne morfeme (npr. priponski morfem *pek-ø*, *zlat-ar-ka*), ki so lahko glasovni ali glasovno prazni (ničti morfemi). Podrobneje o delitvah morfemov glede na vrsto pomena, vlogo v jeziku gl. Vidović Muha 2013: 27–28.

da imajo morfološke značilnosti spola samostalnikov v slovanskih jezikih večjo vlogo kot semantične.⁶

2.2 Za knjižno slovenščino 16. stoletja velja, da so kategorialne lastnosti spola pri prevzetih samostalniki odvisne od izhodiščnega jezika ali jezika posredovanja. Prevzem brez morfološke identifikacije je izpričan pri prevajanju nekaterih besed iz staro- in novozaveznih besedil, ki izhajajo iz slovanskim jezikom manj sorodnih jezikov: hebrejščine, aramejščine, stare grščine. Te so bile sprejete v slovensko knjižno leksiko s posredovanjem Luthrovih in drugih tujejezičnih prevodov biblije, postil, obrednikov, pesmaric. Tovrstnim zgledom ni mogoče pripisovati vpliva na slovenski jezikovni sistem in knjižno normo 16. stoletja (Legan Ravnikar 2014: 71–72). Pri sprejemanju izhodiščno latinskih samostalnikov v knjižno slovenščino 16. stoletja je bilo formiranje spola prevzetih besed odvisno od njihovih končnic, npr. ajevsko ženska končnica je značilna tako za latinščino kakor slovenščino.⁷

2.3 Pri sprejemanju samostalnikov iz nemščine ali pogosto z njenim posredovanjem iz latinščine se je pokazalo, da so se za vključitev v slovenski jezikovni sistem morale zgoditi zamenjave s slovenskimi končniškimi morfemi in slovenskimi obrazilnimi morfemi. Pri obravnavi kategorije spola pri samostalniki bi bilo poleg substitucije končnic potrebno analizirati tudi podomačevanje prevzetih obrazilnih morfemov (priponskih) in morebitno zamenjavo s slovenskimi, npr. v 16. stoletju: *apotek-er*, *apotek-ar* in *apotekar-ica* (< die Apothekeerin), kar pa presega obseg našega prispevka.

3 Oblikovanje slovnčnega spola v prevzetih samostalniki iz nemščine

3.1 Primerjalna analiza prevzetih besed iz ali prek nemščine je potrdila, da imajo prevzete besede v jeziku prejemniku večinoma enak slovnčni spol kot v izhodiščnem (ne nujno izvornem) jeziku. Med zgledi je največkrat izpričan prevzeti samostanik moškega spola s soglasnikom v izglasju oz. z ničto končnico v imenovalniku ednine, kar je značilno tudi za slovenske »moške« samostalnike: *altar* < der Altar (< lat. altare), *andel* 'trgovanje itd.'⁸ < der Handel, *arnož* 'oklep itd.' < der Harnisch, *ajfer* 'gorečnost itd.' < der Eifer, *balzam* < der Balsam, *buher* 'obresti' < der Wucher, *cajhen* < der Zeihen, *cegel* < der Ziegel, *cimet* < der Zimmt, *drifus* 'trinožnik' < der Dreifuss, *fortelj* 'ugodnost, korist' < der Vorteil, *rigelj* 'zapah' < der Riegel itd. Zaradi vpliva naravnega spola na slovnčnega se moški spol dosledno ohranja pri poimenovanjih moških oseb z besedotvornim pomenom vršilec dejanja, nosilec lastnosti, nosilec povezave, npr.

⁶ Prim. uvod v Štebih Golub (2010: 125–127), kjer avtorica povzema rezultate predhodnih raziskovalcev, ki so analizirali medsebojne vplive različnih stičnih jezikov. Pričakujemo, da imajo jeziki s sorodnimi jezikovnimi strukturami pri vključevanju prevzetih besed iz nemščine podobne težave. To potrjujejo tudi naše primerjave slovarskih sestavkov v monografijah o jezikovnem stiku nemščine s slovenščino (Striedter Temps 1963), srbohrvaščino (Grotzky 1978), knjižno kajkavščino (Štebih Golub 2010), češčino in slovaščino (Newerla 2011), tudi primerjave z iztočnicami v enojezičnih zgodovinskih slovarjih, npr. *SŁOWNIK POLSZCZYNY XVI WIEKU* (1966).

⁷ O spolu pri vmesnih stopnjah prevzemanja in drugih posebnostih spola glede na izhodiščno latinsko besedo gl. Ahačič (2011: 116–119).

⁸ Krajšava itd. opozarja na večpomenskost konkretne iztočnice.

ajhler 'hinavec' < der Heuchler, *ajnemer* 'izterjevalec dajatev' < der Einnehmer, *altman* (z glasovnimi različicami *aupman*, *haubtman*, *altmon*) 'častnik itd.' < der Hauptmann, *antverhar/antverher* 'rokodelec' < der Handwerker, *bidertaufer/bidertaufer* 'prekrščevalec' < der Wiedertäufer. Ženski naravni spol je vplival na slovničnega v primerih, kjer je bil v prevzeti besedi končan proces popolne transmorfemizacije, npr. *ajdinja* 'poganka' < die Heidin, *dinarica* 'vlačuga' < die Dienerin, *abtašica* < die Äbtissin.

3.2 Večina samostalnikov, ki so v nemških predlogah ženskega spola, v knjižni slovenščini 16. stoletja vstopi v ajevski sklanjatveni vzorec. Nemški izglasni samoglasnik *e* se namreč po analogiji s prevladujočo slovensko končnico ženskega spola *-a* preoblikuje: *-e* > *-a*, npr. *ama* < die Ame, *apoteka* < die Apotheke, *arfa* < die Harfe, *cveška* 'češplja' < die Zwetschge, *drahma* < die Drachme, *klamfa/klanfa* < die Klampfe. Ženski samostalniki v stari visoki nemščini so imeli v izglasju *a* (v srednji visoki nemščini se je preoblikoval v *e*), npr. *arka* 'Noetova barka' < stvn. arka (srvn. arke), *bruma* < stvn. fruma (srvn. vrume) itd.⁹

Sem lahko prištevamo tudi ženske samostalnike z nemškim (narečnim) priponskim obrazilom *-ing/-ung*, npr. *die Zehrung*, *die Meinung*. Šibki, nenaglašeni *e* v izglasju se je zaradi neizrazite izgovorjave in po analogiji preoblikoval v *a*, npr. *ceringa/cerunga* < srvn. zeringe, *manunga/maninga* < srvn. meinunge.

Redke so izhodiščne nemške besede ženskega spola, ki se končajo na soglasnik. Te so bile v slovenščino prevzete brez morfoloških sprememb (ničta transmorfemizacija) in so po analogiji sprejele ijevski sklanjatveni vzorec, značilen za slovenske samostalnike ženskega spola z ničto končnico, npr. *ajgenšaft* ž 'lastnost, posebnost' < die Eigenschaft, *andoht/andaht* ž 'pobožnost' < die Andacht, *ofart* ž 'napuh' < die Hoffart.

3.3 Primerjalna analiza spola izhodiščnih besed s prevzetimi je pokazala, da je pri kronološko starejših besedah vpliv spola izhodiščnega samostalnika močnejši od vpliva vezanih morfemov. Če se tujejezični izraz konča z nenaglašnim *e* in zvočnikom, je posledica analoškega izenačevanja in posploševanja zamenjava fonemov: a) *-el* > *-la*:¹⁰ *ahla* < die Hechel, *bakla* < die Fachel, *cedla* < ein cedel (MTh 1603), *kandla/kangla* < die Kandel, *nešpla* < srvn. nēspel; b) *-er* > *-ra*: *cizra* < die Zieser 'čičerika', *marter/martra/martera/matra* < bav.-avstr. die Marter.¹¹

3.4 Sprememba spola prevzetega samostalnika v primerjavi z izhodiščnim je manj pogosta in poteka v treh smereh.

3.4.1 Najpogostejše se zgodi, da nemški samostalniki srednjega spola v procesu transmorfemizacije zaradi analogije (prim. končniške in obrazilne morfeme) pridobijo

⁹ Upoštevač Bezlajev slovar (1976–2005), Snojev (2003) in nemške zgodovinske slovarje (Grimm itd.), je časovni okvir prevzema povzet v Jazbec (2007: 93–94).

¹⁰ Prim. istovrstne zglede preoblikovanja tudi v srbohrvaščini, npr. Grotzky 1978: 64–65.

¹¹ Sprememba *-en* > *-na* pri nekaterih zgledih iz 16. stoletja, če jih primerjamo s kasnejšim stanjem, ni izpričana. Prim. glasovne različice *marej* (v dveh knjigah), *marenj* (TPo 1595) in *marinj* (v 22 knjigah) < srvn. bav. *marelin (popis etimologije v Jazbec 2007: 55–56).

novo spolsko identiteto, npr. *alsband* m < das Halsband 'ogrlica', *antverh* m < das Handwerk, *berkcevg* m < das Werkzeug, *borcajhen* m < das Vorzeichen, *cajhen* m < das Zeichen, *dintoh* m < das Dienstoff, *drajer* m < das Dreier 'trojka', *leben* m < das Leben, *ofer* m < das Opfer. Izhodiščni samostalni srednjega spola se preoblikuje v ženskega le izjemoma, npr. *alftra* ž 'uzda' < das Halfter.

3.4.2 Nemški samostalniki ženskega spola s soglasnikom v izglasju so se vključili med slovenske moške samostalnike, kadar je fonetična podoba nemške predloge prevladala nad tendenco oblikovanja ženskega samostalnika z dodajanjem končnice -a, npr. *ceder* m < die Zeder, *cipreš* m < srvn. cypres, die Cypresse, *cir* m < die Zier 'okras', *lušt* m < die Lust.

3.4.3 Najredkejši so primeri, ko se tujejezični samostalni moškega spola vključi v slovenski jezikovni sistem kot samostalni ženskega spola, npr. *bačka* ž 'mošnja, torba' < der Watsack, *korba* ž 'košara' < der Korb.

4 Določanje slovnčnega spola v leksikografiji

V slovnica, naj bo to Bohoričeva (1584) ali zadnja dopolnjena izdaja Jožeta Toporišiča (2000), ni poudarjeno stališče, da je slovnčni spol gramatična kategorija, medtem ko je naravni spol sestavni del leksikalnega pomena samostalnika. Na podlagi trojne narave spola v slovenščini, ki jo prepoznavamo v besedilnih virih 16. stoletja, lahko oblikujemo troje meril za prepoznavanje spola pri prevzetih samostalnikih – morfološko, sintaktično in pomensko merilo (prim. Sliko 1 in Sliko 2).

4.1 Slovnčni spol je morfološki podatek, zato se prvo merilo nanaša na odnos med spolom in morfološko strukturo besede. Na izrazni ravni je spol v slovenščini prepoznaven po končnicah in sklanjatvenih vzorcih, vendar je zanesljivejši kriterij za določanje spola samostalnika prilastek ali (ne vedno) povedek.¹²

4.2 V okviru skladenjskih kriterijev preverjamo medsebojno ujemanje samostalnika in pridevniških besed v slovenščini. Delno pod vplivom nemščine in na podlagi vzporednega jezikovnega razvoja imajo samostalniki v najstarejši knjižni slovenščini lahko določni člen, ki se v 16. stoletju praviloma pregiba glede na spol in ima zanj značilen sklanjatveni vzorec (*ta* m *tiga/tega* itd.; *ta* ž *te* itd.; *tu/to* (Krelj, Juričič) s *tiga/tega* itd. Redkejša je raba nedoločnega člena, ki prav tako nedvoumno izkazuje spol (*en, ena, enu/eno*).¹³

4.3 Semantično merilo se nanaša na leksikalni pomen besed in je odločilno, če ima samostalni moški ali ženski naravni spol. Redaktorji slovarjev se zavedamo, da mora biti spol kot sestavni del leksikalnega pomena prepoznaven tudi v definiciji, npr.

¹² Včasih je pomembna tudi kategorija števila; šele ko izvemo, ali je samostalni edninski ali množinski, lahko določimo spol, npr. pri toponimih (Tafrn 2007: 226).

¹³ Podrobneje o rabi določnega in nedoločnega člena ob konverznih samostalnikih v 16. stoletju gl. Legan Ravnikar (2007: 120–123).

apotekarica je 'ženska, ki pripravlja, prodaja zdravila, dišave, kadila', *abtažica* je 'predstojnica svetišča, ženskega samostana'. Tudi podkategorija živosti vpliva na leksikalni pomen in posredno na spol besede, zato je pri spornih samostalnikih večkrat kriterij za določanje spola (Tafra 2005: 92).

5 Posebnosti spola izbranih prevzetih samostalnikov v SSKJ16

5.1 Dvospolskost prevzetega samostalnika ima lahko vzrok v nemški jezikovni zgodovini. Na primer etimološki podatki razkrivajo, da se je pri izvorno grški besedi, ki je bila prek latinščine sprejeta v nemščino, dvospolskost pojavljala že v nemščini: stvn. *alamuosan* s, *alamuosa* ž ali srvn. *almuosen* s poleg *almuose* ž (Jazbec 2007: 25). Ta tujejezični samostalnik v slovenščini najmanjkrat ohranja izhodiščni srednji spol, večinoma je prevzet kot ženski samostalnik, v tretjini zgledov pa je moškega spola: *almožna* ž (< die Almosen) (141 pojavitev), *almožen* m (48 pojavitev) (in *almožen*² prid.) in *almožno* (18 pojavitev) s:

almožna (almožna, almožnja) -e sam. ž ['a:lmožna -e]; P 141, K 16 (TE 1555, TT 1557, TR 1558, TT 1560, TL 1561, Tar 1562, TO 1564, TL 1567, KPo 1567, TC 1575, TT 1577, TT 1581-82, DB 1584, TPo 1595, ZK 1595)
 - ed. im.: almožna; →; - tož.: almožno; - or.: almož | n/tj | o; - mn. im.: almožne; →; Ⓢ
 1. *kar se dá naredi potrebnemu materialnega iz usmiljenja, dobrote; miloščina*: Crifus uuzhi, prou Almoshno daiati TE 1555, A6a; isbero fedem brumnih fueiñh Spitalmoutru, de tim boim vduomu inu ludem frego, inu te almoshne prou dile TT 1557, 347; ie on ta iñi bil, kir ie fa Almoshno fedel per uh Lepih daurih tuga Templa TT 1557, 335; Lety fo ty Madeshi kir dobru lebaio od *vashe* Almoshne pres skerbi TT 1581-82, II, 371; kadar bi fe ti lih hotel .. fksi Almoshne dajanje sam hpeterju ihuri TPo 1595, II, 19; pravi Najemmiki, kateri sa lañniga nuzi ali prida, inu lakomosti volo pridigujo, inu nemiao na tem sadofli, kateru nym Bug vñak dan k'vñhiku da, kakor *eno* Almoshno TPo 1595, II, 31 [...] *ž* iz nem., prim. die Almosen [J. N.]

almožen -žna sam. m ['a:lmöžen -žna]; P 48, K 6 (TT 1557, DJ 1575, TT 1581-82, DB 1584, MD 1592, MTh 1603)
 - ed. im.: almožen; - rod.: almožna; →; - mn. im.: almožni; →; Ⓢ
Deutsch. Allmosen. *Latine*. elemofina. *Wündsch*. vboshje ime, almoshen. *Italice*. elemofina MD 1592, A2b
 1. *kar se dá naredi potrebnemu materialnega iz usmiljenja, dobrote; miloščina*: šo ga vñak dan pošajali pred Dauri tuga Templa .. de je almoshen petal DB 1584, III, 62a; Ali zhes veliku lejt fim jeñ prihñal, inu fim mojmu folku perneñal *en* Almoshen inu offer DB 1584, III, 79b; katerim predobru gre, ker od gmajñ Almoshna dobru lebaio DB 1584, III, 119b; Kadar tedaj Almoshen dajeli, taku nemañ puññ pred fábo piñkati, kakor Hinauci delajo DB 1584, III, 5b
 2. *to, da se dá kaj potrebnemu iz usmiljenja, dobrote; dajanje miloščine*: Leta [Tabita] ie bila polna dobrñh dell inu Almoshnou, katere ie ona delala TT 1557, 361; Vuner imei potepelne fñuojñ blishñim vñadugi, inu ta Almoshñe tudi ihuri, de mu odlog puññh Df 1578, 122; Ena takova molitou s'poñom inu s'almoshnom ie bulñha, kakor veliku slata v'ñaz fñraulat DB 1584, II, 12b *ž* gl. almožna [J. N.]

almožno (almožno, almužno) -a sam. s ['a:lmöžno -a]; P 18, K 2 (KPo 1567, TPo 1578)
 - ed. rod.: alm | o/u | žna; - tož.: almožno; - mn. im.: almožna; →; - mest.: almožn | ij/y | h; Ⓢ
 [...] *to, da se dá naredi kaj potrebnemu iz usmiljenja, dobrote; dajanje miloščine*: Sakai pár ùku, Almoshñijh, pár hvali inu petu ie rada ofñit KPo 1567, CCCCXV; pomagai Vbosim ihuom Blagom .. Almoshna reshuo od vñeh Grehou, inu tudi od Smarti TPo 1578, III, 70b *ž* gl. almožna [J. N.]

Slika 1: Skrajšana gesla *almožna*, *almožen*, *almožno* (SSKJ16).

5.2 Nemški samostalniki ženskega spola s soglasnikom v izglasju so zaradi analogičnega izenačevanja in posploševanja v slovenščini večinoma prehajali med samostalnike moškega spola, npr. *antvert*¹ m (10 pojavitev) in *antvert*² ž (4) (< die Antwort):

antvert: (antvert, antvart) -a sam. m [...]

besedni odziv na vprašanje; odgovor: Kai pak na te befede tih logrov rezhe Chriřtuf? On ijm tudi offār antvert da, kār pravi, Ia nei fām pořlan, tāmuzh le fāmuzh k'tim sgublenim Ovcam od Israelove Hifhe KPo 1567, CXVb; Velikifar .. pak dalje govori: Ias saklinam tebe pār tēm shivim Bogu, da nam poveřh, fili CHRISTVS Boshij Sin? .. Pravi CHRISTVS, Ti ie govorih, da fām Boshij Sin .. Kai vshe sazhne Velikifar na tā antvert Chriřtufōvi? KPo 1567, CLV; [...]

• -- preg. Nembci govore: Na ozhitno lasho oben antvert ne řiřhi KPo 1567, CLV

antvert: -i sam. ž [ˈa:ntvert -i]; P 4, K 1 (KPo 1567)

— ed. rod.: antverti; — or.: antvertjo; ©

besedni odziv na vprašanje; odgovor: logri Chriřtufōvi .. Vprařhaio. Gořpōd, ōzhmoli smezhom ūdriti? Petruř ne dozhaka Chriřtufōve antverti, tadaici mezh řvoi sdere inu vdari hlapca velikiga faria KPo 1567, CXLIXb; Ako vam povēm, mi ne veroiete, vprařhamli pak, mi antverti ne dařte KPo 1567, CLVb

ē iz nem., prim. die Antwort [A. J.]

Slika 2: Skrajšani gesli *anvert* m in *antvert* ž (SSKJ16).

5.3 Kot zakonitost se kaže prehod tistih nemških samostalnikov srednjega spola, ki ob spremembi spola v prevzeti besedi, a ne nujno, dobijo priponsko obrazilo z besedotvornim pomenom manjšalnosti, morda zaradi naravne deminutativnosti denotata: -ø > -c, -ica, npr. *cedelc/cetelc* m 'majhen list papirja' < der Zettel, *cejzlica* ž < MTH 1603 zeysel (prim. tudi bav.-avstr. zeislein, Zeisel, Zeisl, sodobno der Zeisig 'čizek', prim. *cajzelc* m v bovškem narečju).

Pri prehodu izhodiščnih nemških samostalnikov srednjega spola med prevzete se zgodi tudi obraten pojav. Poleg spremembe spola, navadno v moškega, se nemški obrazilni morfem, ki nakazuje manjšalnost, opusti: lein-ø/lin-ø > -ø, npr. *ajžel* m 'stranišče' < bav. häuslein, *asla* ž 'bula, tvor' < bav.-avstr. Eißlein, *čofitel* m 'čuk' < bav. schafftlein (sodobno das Kützlein).

VIRI IN LITERATURA

- Kozma AHAČIČ, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: Protestantizem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Linguistica et philologica, 18).
- Kozma AHAČIČ, 2011: Nekaj vidikov umeščanja slovenščine v evropski jezikovni prostor 16. stoletja: Od uporabnosti slovenskega jezika do latinskih tujk. *Jeziki, identitete, pripadnosti med središči in obrobji*. Ur. K. Ahačič, P. Testen. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 109–22.
- France BEZLAJ, Marko SNOJ, Metka FURLAN, Simona KLEMENČIČ, 1976, 1982, 1995, 2005, 2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika*. I/A–J, II/K–O, III/P–S, IV/Š–Ž, V/Kazala. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, ISJFR.
- Adam BOHORČ, 1584, 1987: *Arcticae horulae succisivae = Zimske urice proste*. Prevedel J. Toporišič. Maribor: Obzorja.

- DB 1584 = Jurij DALMATIN, 1584: *BIBLIA*. Wittenberg.
- DJ 1575 = Jurij DALMATIN, 1575: *JESVS SIRAH*. Ljubljana.
- Rudolf FILIPOVIČ, 1986: *Teorija jezika u kontaktu: Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: JAZU, Školska knjiga.
- Fran: Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Na spletu. *Frühneuhochdeutsches Wörterbuch*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1989–.
- Jakob GRIM, Wilhelm GRIM, 2004: *Der digitale Grimm. Deutsches Wörterbuch von Jakob und Wilhelm Grimm*. Version 05–04. Frankfurt am Main.
- Johannes GROTZKY, 1978: *Morphologische Adaption deutscher Lehnwörter im Serbokroatischen*. München: Dr. Rudolf Trofenik.
- Helena JAZBEC, 2007: *Nemške izposojenke pri Trubarju na primeru besedila Ena dolga predgovor*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Linguistica et philologica, 17).
- JPo 1578 = Jurij JURIČIČ, 1578: *POSTILLA*. Ljubljana.
- KPo 1567 = Sebastijan KRELJ, 1567: *POSTILLA SLOVENSKA*. Regensburg.
- Andreja LEGAN RAVNIKAR, 2007: O konverziji kot postopku knjižne (terminološke) tvorbe pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja. *Riječ: Časopis za filologiju* 13/2. 108–27.
- Andreja LEGAN RAVNIKAR, 2014: Problematika germanizmov v zgodovinskem slovarju knjižne slovenščine 16. stoletja. *Slovenski jezik na stičišču več kultur*. Ur. M. Jesenšek. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti (Zora, 102). 70–84.
- MD 1592 = Hieronymus MEGISER, 1592: *DICTIONARIUM QVATVOR LINGVARUM*. Graz.
- MTh 1603 = Hieronymus MEGISER, 1603: *Thesaurus Polyglottus*. Frankfurt.
- Stefan Michael NEWERKLA, 2011: *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch: Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung. Beleglage, bisherige und neue Deutungen*. Frankfurt am Main idr.: Peter Lang.
- SŁOWNIK POLSZCZYNY XVI WIEKU*. Tom I (A–BANY). Wrocław, Warszawa, Kraków: Institut Badań Literackich, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk, 1966.
- Marko SNOJ, 2003: *Slovenski etimološki slovar*. 2., pregledana in dopolnjena izdaja. Ljubljana: Modrijan.
- Hildegard STRIEDTER-TEMPS, 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*. Berlin: Osteuropa Institut – Wiesbaden: Otto Harrasowitz.
- Barbara ŠTEBIH GOLUB, 2010: *Germanizmi u kajkavskome književnom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Branka TAFRA, 2005: Razgraničavanje roda i spola (gramatički i leksikografski problem). Ponatis v: *Od riječi do riječnika*. 2010. Zagreb: Školska knjiga.
- Branka TAFRA, 2007: Broj i rod ispočetka. *Filologija* 49. 211–33.
- TE 1555 = Primož TRUBAR, 1555: *TA EVANGELI SVETIGA MATEVSHA*. Tübingen.
- Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. 4., prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.
- TPo 1595 = Primož TRUBAR, 1595: *HISHNA POSTILLA*. Tübingen.
- TT 1557 = Primož TRUBAR, 1557: *TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*. Tübingen.

TT 1581–82 = Primož TRUBAR, 1581–82: *TA CELI NOVI TESTAMENT*. Tübingen.
Ada VIDOVIČ MUHA, 2013: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. 2., dopolnjena izdaja.
Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (zbirka Razprave FF).

SUMMARY

Linguistic analysis of nouns in the oldest form of literary Slovene, currently being carried out in redacting entries for the “Dictionary of the 16th Century Slovene Literary Language,” confirms that (grammatical) gender is an inherent and relatively stable morphological category. Specific aberrations can be observed in borrowed nouns; therefore, gender assignment in the process of adapting a noun from a foreign language to the language system of Slovene was analyzed using methods of contact linguistics. The investigation of a sequence of changes on the morphological level (i.e., transmorphemization) discovered a tendency to replace morphemes from the donor or mediator language with their counterparts from the morphological system of the receiving language—i.e., sixteenth-century literary Slovene—as rapidly as possible. A comparison showed that the borrowed lexemes predominantly retain their gender in the donor language, with the exception of German neuter nouns, which generally become masculine or, less frequently, feminine in Slovene. To determine the gender of a noun in the course of lexicographic work, various criteria are applied: morphological (endings, declension patterns), syntactic, and semantic (lexical meaning of dictionary words). Syntactic criteria are most reliable: congruence of adjectives and nouns (gender, case) and the use of gender and case specific form of definite/indefinite article in front of the noun that is typical for sixteenth-century Slovene.

UDK 811.163.6'366.52/.532(091)

Irena Orel

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

irena.orel@ff.uni-lj.si

ŽENSKÉ DVOJINSKE GLAGOLSKÉ OBLIKE V STAREJŠEM SLOVENSKEM KNJIŽNEM JEZIKU

Prispevek obravnava drugotne ženske dvojinske glagolske oblike, ki so prehajale iz govorjene rabe v starejši knjižni jezik že od 16. stoletja dalje, z upadom v 17. in 18. in ponovnim porastom v 19. stoletju, ko so bile izkazane v besedilih in spet normirane v slovnica do njihovega opusta na začetku 20. stoletja. Pregled po strokovni literaturi, slovnica, izbranih besedilih in (zgodovinskih) korpusih podaja rabo in normativnost ter razlage te starejše knjižnojezikovne inovacije.

Glavne besede: slovensko zgodovinsko oblikoslovje, glagol, razcep po spolu, dvojina, govorjeni jezik, normativnost v slovnica

The article deals with secondary feminine dual verb forms that passed from spoken use into the older, literary language from the sixteenth century onwards, with a decline in the seventeenth and eighteenth centuries, and a renewal in the nineteenth century, when they once again had a presence in texts and were standardized in grammar until they were abandoned at the beginning of the twentieth century. A review of the expert literature, grammar books, selected texts, and (historical) corpora reveals the use, normativity, and interpretation of this older innovation of the literary language.

Keywords: Slovene historical morphology, verb, the gender split, dual, spoken language, normativity in grammar

1 Uvod

1.1 Inovacija po spolu razlikovalnih oblik za m. ter ž. (in s.) dv. namesto prvotno ene same za vse tri spole je v slovenskem jeziku uvedena v Idv in Imn ž. pri osebem zaimku in pri glagolu v 1dv, 2dv in 3dv povednega sedanjika, pomožnika prihodnjika ter v 1dv in 2dv velelnika, če sta osebkata ž. (ali s.) spola. (Dvojnične) oblike, če niso pluralizirane, so izkazane v besedilih od začetkov knjižnega jezika v 16. stol.¹ do srede 20. stol. in normirane v večini slovnica od Bohoričeve (1584) do omembe v slovnici štirih avtorjev (1956, 1964). Še danes so v rabi v neknjižnih zvrsteh (S-notranjsko, horjulsko, Z-dolenjsko, babnopoljski govor, bizeljsko, SV-prleško, S-prekmursko idr.) in se razširjajo v ljubljanski mestni govorici (Jakop 2007: 604). Posebno pozornost sta jim namenila Tesnière (1925) in Jakop (2004–2012),² raziskovalci oblikoslovja (Ramovš 1952), dvojine (Jakopin 1966:101, Derganc 1994: 75 idr.) in jezika starejših obdobj (Merše 2017).

¹ V doslej znanih srednjeveških rokopisih se dv. oblike ne pojavljajo.

² V disertaciji (2004) in monografiji (2008), tudi v angleščini, in v prispevku z zgodovinskim pregledom rabe teh oblik v knjižnem jeziku (2007: 602) in v razpravah o dvojini (2006: 163, 2011: 269–70, 2012).

Uvajanje kategorije spola je povzročilo nastanek dvojnih glagolskih oblik: 1. m. -va, ž., s. -ve,³ 2., 3. m. -ta, ž., s. -te. Končnice ž. dv. -ve, -te, -te ohranjajo historični končnici 1dv in 3dv: stesl. 1. *-vĕ, 2. *-ta, 3. *-te,⁴ sl. -va, -ta, -ta po analoških spremembah v 1dv (po zaimkih) in 3dv (po 2dv), ki se ujemajo s samostalniškimi, pridevniškimi in deležniškimi končnicami mn. za ž. in s. oz. ž. obliko števnik *dve*⁵ (m. *dva*), od 19. stol. so hiperkorektno po imenski dv. ž., s. v rabi še dvojnice -vi, -ti, -ti.

2 Ženske dvojske oblike sedanjika pri Tesnièreju

2.1 Tesnière je v monografiji in atlasu o slovenski dvojini (1925) določil rabo dvojskih oblik v starejšem knjižnem jeziku in z metodo lingvistične geografije prikazal njihovo razširjenost v slovenskih govorih (360 virov). Pri glagolski dvojini obravnava uvedbo ž. oblik (IX, 2., § 230–236; 409–423), določa njihovo razprostranjenost, nezastopanost, dvojničnost, navaja kraje in zglede, razlaga izvor, prisotnost v knjižnih virih in slovnica.

2.2.1 Na določenih področjih slovenskega ozemlja ugotavlja različne oblike glede na osebek m. ali ž., s. pa se uravnava ali po m. ali ž. Nasproti oblik *piševa*, *pišeta* obstajajo posebne oblike ž. oz. s. -ve, -te, -te: *piševa*, *pišeta* (1925a: § 230, 409–10), zlasti na Notranjskem in V-Štajerskem. Navaja jih po krajih na osnovi osebnih anket ali iz del in ponazori z zgledi: npr. iz Učje (*stę šli dví ženoé* (Baudoin de Courtenay 1895: n. 1113), Špetra Slovenov, Postojne (Breznik: seminarsko delo *Westkrainer Dialekte*), dvojnično z Dolenjske, Bizeljskega, Gruškovca (ž. in s.), Središča idr. Na Gorenjskem in Koroškem pa srečamo le m. oblike na -a tudi pri ž. osebk (npr. rezijanski vasi Njiva in Osojane, Cerklje, Poljane, Preddvor, Borovlje, Dobrije, Bratanci). Vmesna območja imajo oblike na -e in -a, npr. Mursko polje.

Domneva (411), da so ž. dv. končnice v jeziku zelo stare, saj so izpričane že v 16. stol. pri Trubarju (npr. *duei bote mleili* (1582, Mat., XXIV, 41)); Dalmatinu (*Dve bodete mleje*), Bohoriču (*šekava -ve, -va, šekata -te, -ta*) (1584: 108).⁶ Zato se ne strinja z Miklošičem in po njem Šumanom (1881: 127), da je končnica -ta v 16. stol. tudi za ž., kar drži le za kajkavščino in notranjščino pri Krelju⁷ (*kaj sta storili le te dve ženi* (Miklošič 1876: 157)). V 17. in 18. stol. prevlada gorenjščine povzroči popoln opust ž. dv. oblik v knjižnem jeziku (npr. Skalar, Paglovec, Japelj, Linhart, Kūzmič, Parhammerjev katekizem, v slovnica pa Gutsman (prim. 3.2), Zagajšek, Kopitar. V 19. stol. so od Ravnikarja dalje ponovno vpeljane v knjižni jezik oblike na -e, pri Prešernu, v Smoletovi izdaji Linhartove komedije *Matiček se ženi* (1840), v *Svetem*

³ Miklošič jo razlaga kot ostanek 1dv osebnega zaimka iz stesl. *vĕ. Ramovš iz psl. sed. 1dv *-vĕ izvaja > m. -va, ž., s. -vĕ, ž. -vi in poudarja, da je na razcep po spolu vplivala poleg zaimenske (*midva*, *midve*) samostalniška sklanjatev (1952: 135).

⁴ Matasović (2008: 253) navede pri glagolu *biti* v stesl. v 3dv še dvojnico *jesta*.

⁵ Polkrepki zapis in uvajanje števila pri osebi je uvedla avtorica.

⁶ Bohoriča navajata tudi Derganc, ki jih potrjuje za lužiško srbsčino, slovinsčino in kašubščino (1994: 75), in Jakop (2007: 602).

⁷ Pri Krelju bi jo lahko utemeljili kot etimološko.

pismu (1856), v slovnicih Metelka, Janežiča, Levstika, Sketa (1911) in Breznika. Redko so žive v jeziku in neuporabne, saj se *-te* v 2dv in 3dv meša s *-te* v 2mn (412).⁸ Oblike uporabljajo novinarji, dobri pisatelji pa ne (npr. Mencinger, Kraigher)⁹ (413).

2.2.2 O nastanku končnic *-ve*, *-te* (§ 231, 413–5) podaja dve obstoječi razlagi: 1. izhajajo iz posebnih ž. oblik osebnega zaimka, kar arealno ustreza. Podobno ima tudi slovinski jezik ž. oblike zaimka in posebne ž. glagolske oblike (Lorentz, *Slovinzische Grammatik*, 1903). Kronološko pa ta teorija ne vzdrži, saj se ž. oblike zaimka prvič pojavijo pri Pohlinu za mn. in pri Linhartu za dv., pri glagolu pa že v 16. stol.¹⁰ 2. Izhajajo iz starih končnic 1dv *-vě* ali 3dv *-te*, znanih iz stesl. Razvoj spola pri zaimku in glagolu je neodvisen. Gre za splošno težnjo, ko jezik postane dostopen za nalikovne inovacije, katerih območje ne presega sistema spregatve. Nekateri jezikoslovci dopuščajo, da je treba izhajati iz 1dv (Jarnik v pismu Kopitarju (1897: 301), Šuman (1881: 127), za Slovincne Lorentz). Levstik (1866: 58) nasprotno dokazuje, da inovacija izhaja iz 3dv. Tesnière utemelji, da so se ž. oblike pojavile prej v 3dv:

- načelo delitve je sposojeno iz samostalniške sklanjatve, kjer je nasprotje med *-a* in *-e* v slovenskih govorih (karte 68, 69, 70 : 19) nasprotje med ž. in m. dv. (1925a: 415). Naravno je, da se razlika v spolu razširi najprej v 3dv, ne v 1dv ali 2dv z izrazitejšim glagolskim značajem;
- v stesl. so prisotne redke ž. končnice v 3dv in 2dv, ne pa v 1dv: 3dv: *jěstě* (Supr., ur. Severjanov: 335, 26), *posъlastě* (Sava, 81a, Leskien 1910: 110); 2dv: *věrujetě* (Supr., 335, 9);
- primerjava kart (70 z 68 in 69, ki je manj jasna zaradi 2mn *-te*), kaže, da so zemljepisno bolj razširjene ž. oblike v 3dv kot v 1dv ali 2dv, ker so se razvile prej.

2.3 Poleg končnic *-ve*, *-te*, *-te* ima slovenski glagol v ž. še končnice *-vi*, *-ti*, *-ti*: *píševi*, *píseti* (§ 232–3: 415–9). So manj razširjene kot tiste na *-e* (na Notranjskem in v delu Dolenjske ter Prekmurju). Breznik jih potrdi za Postojno (*ímasti*, *jěmasti*, *oni sti*), sam še za Vrhniko, Borovnico, Begunje.¹¹ Izhajajo iz mlajše inovacije in ne obstajajo pred 19. stol. Za prvo omenbo pri Notranjcih je zaslužen Kopitar (pismo Dobrovskemu 30. 3. 1808): *sekajv* 'razlaga za *sekajve*, saj ni vedel, da je nastala iz *sekajvi*. Oblike na *-i* uvede Vodnik¹² v slovnici (1811): *delava* – *delavi*; kar omenja tudi Kopitar v pismu. Jarnik sporoča v pismu Primcu z Dolenjske: »*kaj delati ali delate, dekleta* (zwei) (altslaw. *delatje*), *mé délave* ali *délavi* (altslaw. *delavje*)« (Berlin 1897: 301). V knjižnem jeziku je redka (le en zgled pri Ravnikarju: *dve boti en mlijn gonile* (1817: 28), v zbirki ljudskih pesmi Korytka: *tezhěti dvě primorški deklizi, těrgati [...] mezheti* [...] (1839–44: 9)).¹³ Metelko jih omenja v slovnici, da obsodi njihovo rabo na Dolenjskem

⁸ Prim. 3.4 pri Levstiku.

⁹ Korpus IMP kaže nihanje v rabi m. in ž. končnic pri različnih avtorjih (prim. 5.1).

¹⁰ Da v 16. stol. zaimskih ž. oblik ni bilo, potrjuje popolni izpis osebnih zaimkov v disertaciji Alenke Jelovšek *Osební zaimki v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja* (2012).

¹¹ Danes so značilne za horjulske, Z-dolenjske, panonske prleške govore (Jakop 2008: 113).

¹² Pri posodobitvi Linhartove komedije v Franulovi slovnici (1811) pa jih ne upošteva.

¹³ Zgled uporaba Miklošič in Šuman.

namesto oblik na *-e*. Miklošič jih pozna le v 2dv, 3dv (1876: 156): *gresti*, *vzdigneti*, *prideti* (< *-tě*), po njem Šuman (1881: 118) in Levstik, ki mu je bolj pravilna. Nimajo jih slovnice Janežiča, Sketa, Breznika niti dobri avtorji, pogostejše so v publicistiki, zato jih razlaga kot primer hipergramatizma, raba na *-i* je postala nepravilna, ker je hotela biti pravilnejša. Pri izvoru Kopitar omenja še poljske oblike: *delawy*, *fty* (1885: 215), Jarnik in Metelko jo približata stesl. oblikam *-vě* in *-tě*, teorijo razloži fonetično (*ě* > *i*) šele Miklošič in ponovi Šuman (1881: 127), a je bila časovno ovržena (prim. 1925a: 82). Tudi čas pojavitve *-i* dokazuje nalikovno inovacijo drugotnega značaja. Zato pritrdi Brezniku, ki razlaga končnice na *-i* kot vpliv ž. dv. samostalnikov tipa *sestri* (ujemanje s karto 19). Po gradivu za Postojno (*sti* le v 3dv in *-e* v 1dv, 2dv) je težnja po ujemanju in nalika najprej v 3dv: *dve mladi sestri pišete* > *pišeti*, po razlikovanju od 2mn se razširi še v 2dv in nato v 1dv.

3 Ženske dvojske oblike sedanjika v slovnicih in prvem pravopisu

3.1 Pregled večjega izbora slovnici s portala www.fran.si in dveh prekmurskih slovnici iz 20. stol. daje podobne ugotovitve z nekaj dodatki in posebnostmi.

Ž. dv. oblike *-ve*, *-te*, *te* ima večina slovnici: Bohorič (1584) v spregatvenih vzorcih (pri številu navaja le eno obliko za vse spole: *pišheva* (1584: 96); v 3dv ima pri *biti* v sed. skupno obliko *sta*: *Oná, oné oná fta* (1584: 102), s. dv. pa je enak m.), enako Hipolitova (1715) in koroška izdaja (1758); Metelko (1825: 205–6, 1830): 1. *sve*, *dělave*, 2., 3. *ste*, *dělate*; Murko (1832, 1843, 1850), Muršec (1847), Malavašič (1849), Potočnik (1849), Majar v *Slovnici za Slovence* (1850), Navratil (1850) in Janežič za ž. in s. (1849, 1854, 1863, 1864, Sket 1894, 1900). Janežič (1863: 73) ima opombo, da tega razločka nimajo »s/tara slovenščina in starša slovenska pisava [...] kakor ga tudi današnja ljudska govorica, razun po Dolenskem in Notranjskem«, zato se je treba ravnati po njih. L. 1854 (še 1911) opozori, da se ponekod sliši v 1dv ž. in s. *-me*: *sme*. Sket (1911: 71) opomni, da na Gorenjskem in na V m. osebila služijo tudi za ž. in s. in da so »te poenačene oblike [...] v pisni slovenščini skoro izključno v rabi«. Miklošič (1876: 157) navede v 1dv ž. organski stesl. *-vě*, v m. pa neorganski *-va*, na V *-ma*; v 2dv in 3dv je za ž. *-tě* (*ste*), *-ti* je nenaglašena dvojnica, ki jo izvaja glasovno iz *-tě*: *gresti* (prim. 2.2.3). Omemba je še v slovnici l. 1956 in 1964, pri Ruplu je v pogovorih »navadnejša« oblika na *-a*, »dovoljena tudi starejša oblika« na *-e*, na *-i* pa ni več v rabi (1966: 14).

3.2 Le mn. obliko imata slovnici Pohlina s svojiskim sistemom oblik (1768, 1783), l. 1768 z izjemo v 2dv pri *biti* z eno obliko za vse spole: 1. *Sma*, *Smo*, *Sma*; 2. *Sta*; 3. *Sa*, *So*, *Sa* (1768: 57), in Gutsmana (1777: 35–6, 1829: 32), ki opomni, da so oblike ž. in s. v dv. enake mn. po vseh končnicah in časih: *Šmo bile*, *Šte bile*, *Šo bile*.

3.3 Slovnice z obliko m. dv. za vse spole so: Zagajška (1791: 191): *sma*, *sta*, *sta*; Kopitarja (1808: 316–7): *fva bile*, *fja bile*, *fja bile*; Dajnka (1824), Miklošič ima v sklanjatvenem vzorcu *-va*, *-ta*, *-ta* (1856: 198–9, 1876: 156–7), za 16. stol. je *-ta*

tudi za ž.¹⁴ kot na Gorenjskem, V in Z (hung., venet.). Omenja še ž. oblike na *-ve* in naglasno različico *-tè/-ti*. Enak zapis ima Šuman (1881: 127–8). *Slovenski pravopis* Levca (1899: 42) ponavlja po Miklošiču, da pisatelji v dv. sed. ne delajo razlike med m. in ž. kot v 16. stol. Novejši pravopisi teh oblik ne omenjajo.

3.4 Le slovnica Valentina Vodnika (1811:71) uvaja ž. dv. končnice *-vi*, *-ti*, *-ti* za vse osebe: *fva* sh. *fvi*; 2. *fita* sh. *fiti*; 3. *fita* sh. *fiti*); opozori, da se ž. dv. *-i* izreka »kakor bresglafen *e*« (1811: V–VI) in da je navaden tudi na Gorenjskem blizu Šmarne gore, Dalmatin v Rutini knjigi VI ga piše z *e*, a je ustrežnejše »savol manj pomóte«, da ga pišemo z *-i*. Miklošič jih navaja **le za 2dv in 3dv** in izvaja iz *-tè* (prim. 2.2.3, 3.1). Levstik *-vi* predvidi **le v 1dv ž.**, v 2dv in 3dv pa je za vse spole pri Slovencih po stesl. močno v rabi *-ta*, le za ž. in s. *-ti* in *-te*, ki je manj pravilna, ker je končnica 2mn (1866: 57–8).

3.5 Dvojnične oblike *-ve/-vi* in *-te/ti* imata *Vodnikova Kranjska pismenost okrajšana za male šole* (Trst 1847: 28) Kociančiča (1. *sva*, ž. *sve* (*i*), 2. *sta*, *ste* (*i*), 3. *sta*, *ste* (*i*)) in *Slovenska slovnica za pervence* (1869: 60) Praprotnika (*pleteve* (*vi*), *pletete* (*ti*), *pletete* (*ti*)).

3.6 Različne oblike glede na osebe izpričuje slovnica Šmigoca (1812): 1dv ž., s. *-me*, 2., 3. *-ta*: 1. *fma*, *fme*, 2. *fita*, 3. *fita* (67), v (pred)pretekliku še z dvojnico *sve*: *fme* (*fve*) *bile* (68). Kūhar v rokopisni slovnici prekmurskega narečja po Janežič-Sketovi (1913: 72–3) ima za 1dv ž., s. *-vi* (*-ve*), v zgledih pa le *-vi*: *dèla-va*, ž., s. *vi*, v 2dv in 3dv pa za vse spole *-ta*: *dèla-ta*, *nesé-ta*, kar se ne sklada s Tesnièrejevo razlago o izhodišču v 3dv.

Prekmurska slovnica Pavla (1941, 2013) omenja, da dvojinska osebna obrazila izražajo tudi spol, njihova uporaba se razlikuje po krajih. Najbolj dosledne so oblike **m. spola** (1941: 181). Za 1dv navaja tri sklonila *-va/-ve* (*vi*); za 2dv in 3dv pa dve: *-ta/-te*; v sed. in vel. je v vzorcih povsod le ena ž. in s. končnica *-ve*, *-te*: 1. *lūbi-va* (m.), *lūbi-ve* (ž. in s.), 2., 3. *lūbi-ta* (m.), *lūbi-te* (ž. in s.), pri zloženih glagolskih oblikah (1941: 184–5) se razlikujeta končnici deležnika za ž. *-e* in s. *-i*, 2dv in 3dv s. pomožnika je enaka m.: 1. *szva lūbila* (m.), *szve* (*szvi*) *lūbile* (ž.), *szva lūbili* (s.); 2., 3. *szta lūbila* (m.), *szte lūbile* (ž.), *szta lūbili* (s.).

3.7 Slovnice 20. stol. še **ločijo oblike za ž. in s., z opombo, da je v rabi oblika m. spola**: Breznika (1916: 118): *dela-ve*, *dela-te*, s pojasnilom, da se večinoma rabi le oblika m., enako 3. in 4. izdaja (1924: 111, 1934: 107). V *Slovenski slovnici* štirih avtorjev (1956: 180) so v preglednici »osebnih obrazil« v sed. zapisane v oklepaju končnice *-ve*, *-te*, *-te* z razlago: »V dvojini imamo dvoje oblike; navadno se rabijo za vse spole oblike na *-va*, *-ta*, *-ta*, vendar se ponekod govore in včasih tudi pišejo za ženski in srednji spol oblike *-ve*, *-te*, *-te*.« Pri časovnih oblikah so navedene le na *-a* z opombo: »V dvojini se včasih sliši in piše za ženski in srednji spol obrazilo na *-e* namesto na *-a* (*vprašave*, *vprašate*, *potrpipe*, *nesete*); oblike na *-i* (*neseti*) niso več v rabi« (1956: 204, 1964: 214, 235).

¹⁴ Navede Kreljev zgled: *kaj sta storili le té dvě (dvi) ženi* (1856: 199), kar Tesnière za 16. stol. gradivsko zavrne (prim. 2.2.1, 3.3).

4 Ženske dvojske glagolske oblike v izbranih starejših besedilih

4.1 Kako so bile Dalmatinove oblike ž. dv. zastopane v svetopisemskih prevodih, navaja že Tesnière in potrjuje primerjava istih odlomkov na www.biblija.net. Japelj-Kumerdejev prevod jih nima, Wolfova izdaja (1856–1859) jih spet uvaja, Chraskova (1914) nima.

4.2 V dveh izdajah *Sreče v nesreči* Ciglerja (1836, 1882) se zaradi načrtne uvedbe dvojine zamenjajo dv. oblike ž. -ve, -te, -te z -vi, -ti, -ti, ujemalno z deležnikom: *Ena drugo dve troštale in vkup molile*. (1836: 65) – *Druga druga svi tolažili in vkupe molili* (1882: 69).

5 Ženske dvojske glagolske oblike v korpusih starejšega in sodobnega slovenskega jezika

5.1 Korpus zgodovinskih besedil *IMP* (1584–1918) izkazuje ž. dv. na -e pri (manj) znanih avtorjih in prevajalcih med leti 1830 in 1910, redko na -i (npr. Cegnar 1866, 1883, Novice 1880, tudi dvojnično z -a, npr. Stritar 1868, Jurčič 1877, Tavčar 1878). Od 1877 se pojavljajo tudi v ž. sp. oblike m. na -a pri več kot 40 avtorjih in v več delih.¹⁵

5.2 V korpusu *GOS* so ž. sp. oblike dv. pričakovane, toda zastopane le v nejavnem (ne)zasebnem govoru murskosoboške regije v pogovoru v družini (»midve obej **sve** gor **sedelex**«) in na neformalnem delovnem sestanku učiteljic (-e **greve** (3), -i: **svi** (2)).

5.3 Redke pojavitve so v korpusu *Gigafida*: npr. *greve* (13-krat), v pripovedi na spletu dajo vtis knjižnosti (24ur.com, rtvslo.si, 2010).

SEZNAM OKRAJŠAV

altslaw.	starocerkvenoslovansko
dv., dv	dvojina
ed., ed	ednina
GOS	korpus govorne slovenščine
hung.	ogrskoslovensko, prekmursko
I	imenovalnik
IMP	korpus Jezikovni viri starejše slovenščine, Impact (Improving Access to Text)
m.	moški spol
mn., mn	množina
s.	srednji spol
S, S-	sever, severno
sed.	sedanji, sedanji čas
stcsl.	starocerkvenoslovansko
stol.	stoletje
Supr.	Supraseljski kodeks

¹⁵ Seznam je izpuščen.

SV-	severovzhodno
V, V-	vzhod, vzhodno
venet.	beneškoslovensko
Z, Z-	zahodno
ž., ž. sp.	ženski spol
1.	1. oseba
2.	2. oseba
3.	3. oseba
1dv	1. oseba dvojine
2dv	2. oseba dvojine
2mn	2. oseba množine
3dv	3. oseba dvojine

VIRI IN LITERATURA

- Aleksandra DERGANC, 1994: Some specific features in the development of the dual in Slovene as compared to other Slavic languages. *Mélanges Lucien Tesnière, Linguistica* 34/1. Ljubljana: FF. 71–80.
- Aleksandra DERGANC, 2006: Nekatere značilnosti dvojine v slovenščini. *Slavistična revija* 54/pos. št., pos. št. [57]–71.
- Tjaša JAKOP, 2006: Ohranjenost dvojine v slovenskih narečjih v stiku. *Annales: Series Historia et Sociologia* 16/1. 161–68.
- Tjaša JAKOP, 2007: Razlikovanje glagolskih oblik po spolu v sedanjiku dvojine: greve. *Slavistična revija* 55/4. [601]–13.
- Tjaša JAKOP, 2008: *Dvojina v slovenskih narečjih*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Tjaša JAKOP, 2011: Oblikovne posebnosti v delih od 16. stoletja dalje. V: *Narečna prepletanja*. Ur. G. Filipi. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales. 263–72.
- Tjaša JAKOP, 2012: Use of dual in standard Slovene, colloquial Slovene and Slovene dialects. *Linguistica* 52. 349–62.
- Franc JAKOPIN, 1966: Slovenska dvojina in jezikovne plasti. *Jezik in slovstvo* 11/4. 98–104.
- Štefan KÜHAR, 1913: *Slòvnica vogrsko-slovènskoga narêčja, Spisana na podlagi Jánežič –Šketove Slovènske slòvnice*. Rokopis.
- Ranko MATASOVIĆ, 2008: *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Majda MERŠE, 2017: Raba glagola biti sem v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. *Jezikoslovni zapiski* 23/2. *Ob jubileju Ljubov Viktorovne Kurkine*. Ur. M. Furlan, S. Torkar, P. Weiss. Ljubljana: Založba ZRC. 211–27.
- Avzug PAVEL, 2013: *Prekmurska slovenska slovnica = Vend nyelvtan*. Prev. M. Bajzek Lukač. Ur. M. Jesenšek. Maribor: FF.
- Fran RAMOVŠ, 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Ljubljana: DZS.
- Lucien TESNIÈRE, 1925a: *Les formes du duel en slovène*. Pariz: Champion.

Lucien TESNIÈRE, 1925b: *Atlas linguistique pour servir à l'étude du duel en slovène*.

Pariz: Champion.

Fran, slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Na spletu.

Korpus GOS. Na spletu.

Korpus Gigafida. Na spletu.

Biblija: Sveto pismo na internetu. Na spletu.

Korpus zgodovinskih besedil IMP (1584–1918). Na spletu (1). Na spletu (2).

SUMMARY

The morphological innovation of the dual gender-differentiated forms, those of the 1st-person m. *-va*, f., n. *-ve*, and those of the 2nd- and 3rd-p. m. *-ta*, f., n. *-te*, if the subjects are f. (or n.), is expressed in all three p. of the present indicative (e.g., 1st- m. *sva* – f. *sve*; 2nd-, 3rd- m. *sta* – f. (n.) *ste*), in the future auxiliary (1st- *bodeva*, *bova* – *bodeve*, *bove*; 2nd-, 3rd- *bodeta*, *bota*, *bosta* – *bodete*, *bote*, *boste*) and in the 1st- and 2nd-p. of the imperative (*bodiva* – *bodive*; *bodita* – *bodite*). Originally, f. (and n.) forms preserve the historical dual endings of the 1st- and 3rd-p. (OCS 1st- **-vĕ-*, 2nd- **-ta*, 3rd- **-te*).

The introduction of the gender category in verb forms has been examined and presented by L. Tesnière who, on the basis of 360 old literary and dialectal sources, carefully studied and explained the origins of this characteristic, to which we added by examinations of and comparatively by confirmation in grammar books on www.fran.si and selected editions of texts dated between the 16th and the 19th centuries, in the historical corpus (*IMP*) in texts of the 19th century, by recording variants in *-e* and, rarely, *-i*, and in today's all-gender literary forms from 1877 onwards. They appear independently in online narratives, where they are perceived as literary forms (*Gigafida* corpus), while in spoken language they only appear in Murska Sobota (non-)private discourse (*GOS* corpus).

The use of gender-differentiated forms for f. (and n.) in verb dual *-ve*, *-te*, *-te* was confirmed, with the exception of Krelj, from the beginning of the Slovene literary language of the 16th century; it is standardized in Bohorič's grammar (1584) and remained in the 18th century editions; it is excluded from Pohlin's (1768, 1783) and Gutsman's (1777, 1829) grammars where the f. forms are pluralized, and from Zagajšek's (1791), Kopitar's (1809), Dajnko's (1824) grammar books, and Levec's orthography (1899); and introduced again in the 19th century (Metelko 1825) until the first decades of the 20th century (Breznik 1916 to 1934), a remark about their use is all that remains in grammar books by four authors (1956, 1964). They are typical of the colloquial language in certain areas (especially the northern Notranjska and Prekmurje, Bizeljsko, Prlekija), and have recently spread throughout the colloquial language of Ljubljana. The endings *-vi*, *-ti*, *-ti* formed through hypercorrection after agreement with the nominal and participial dual, were standardized in a grammar by V. Vodnik (1811), F. Levstik (1866), and mentioned by F. Miklošič (1856, 1876) in the 2nd- and 3rd-p. They also coexisted with *-ve*, *-te*, *-te* in the second half of the 19th century, and they remain alive in some speech discourses that preserve the dual.

UDK 811.163.6'373.611

Matej Šekli

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

matej.sekli@guest.arnes.si

IZVOR PRIDEVNIKOV TIPOV *BUKOV* IN *LIPOV/ČEŠNJEV* V SLOVENŠČINI

V članku je obravnavan izvor pridevnikov na *-ov/-ev* iz samostalnikov ženskega spola v slovenščini. Prikazani so nastanek in prvotni besedotvorni pomen praslovanske izsamostalniške pridevniške pripone **-ov-ъ/*-ev-ъ* ter vrste pomenov pridevnikov na *-ov/-ev* v slovenščini, in sicer glede na slovarski pomen samostalnikov v jedru zložene samostalniške besedne zveze, ki jih ti pridevniki pomensko določajo.

Ključne besede: besedotvorje, pomenoslovje, pridevniki tipov *bukov* in *lipov/češnjev*, praslovanščina, slovenščina

The article discusses the origin of the adjectives with the suffix *-ov/-ev* such as *bukov* 'of / relating to beech', *lipov* 'of / relating to linden', and *češnjev* 'of / relating to (a) cherry (tree)' derived from feminine nouns and traces their development in Slovenian. The genesis and the original word-formational function of the Proto-Slavic adjectival suffix **-ov-ъ/*-ev-ъ* are presented and appended with a semantic classification of such adjectives in Slovenian, based on the lexical meaning of the head in the respective nominal phrases.

Keywords: word formation, semantics, adjectives of the types *bukov* and *lipov/češnjev*, Proto-Slavic, Slovenian

1 Pridevniki tipov *bukov* in *lipov/češnjev* v slovenščini

V sodobni slovenščini se pojavlja okrog 70 pridevnikov na *-ov/-ev* k samostalnikom ženskega spola s pomenom neživo (*inanimatum*) in nepojmovno (*concretum*), ki jih je možno razdeliti v dve skupini. Pridevniki tipa *búk-ov* 'tak, ki je v zvezi z bukvijo' k *búk-ev* [búk-əv] so tvorjeni k samostalnikom ženskega spola z morfemom *-ev* [əv] (samostalniki nekdanje *û*-jevske sklanjatve ženskega spola) brez slednjega in so zelo maloštevilni (*búkev* → *búkov*, *bréskev* → *bréskov*, *smôkva* → *smôkov* (Plet.), mlajše *smôkvov* (SSKJ, SSKJ²)). Prevladujejo pridevniki tipa *líp-ov* 'tak, ki je v zvezi z lipo' k *líp-a* oz. *čěšnj-ev* 'tak, ki je v zvezi s češnjo' k *čěšnj-a*, ki so tvorjeni k samostalnikom ženskega spola, predvsem na *-a* (samostalniki nekdanje *ā*-jevske sklanjatve ženskega spola).¹

V nadaljevanju je najprej prikazan izvor, tj. prvotna morfemska zgradba in prvotni besedotvorni slovnični pomen iz praslovanščine v slovenščino podedovanih pridevnikov na **-ov-ъ/*-ev-ъ*, nato pa je prikazano širjenje pripone **-ov-ъ/*-ev-ъ* od

¹ Pridevniki tipov *bukov* in *lipov/češnjev* niso značilni samo za slovenščino, temveč tudi za druge slovanske jezike. V pričujočem prispevku je problematika obravnavana samo znotraj slovenščine. Kjer to ni posebej navedeno, je gradivo iz SSKJ². Za konstruktivne pripombe pri pisanju članka se zahvaljujem anonimnim recenzentoma ter Metki Furlan in Luki Repanšku.

prvotnih samostalnikov na *-ev* k samostalnikom na *-a*; predstavljeni so slovarski pomeni teh pridevnikov in slovarski pomeni osnovnih samostalnikov, iz katerih so izpeljani.

2 Izvor praslovanskih pridevnikov na **-ov-/-ev-*

Gledano besedotvorno imajo praslovanski pridevniki na **-ov-/-ev-* pripono **-o-* (ki je odraz indoevropske pripone **-o-*)² ter so prvotno izpeljani iz osnov na **-ov-/-ev-* samostalnikov indoevropske *u*-jevske sklanjatve moškega spola (tip **medov-* 'med' → **medov-* 'tak, ki je v zvezi z medom') in samostalnikov indoevropske *ū*-jevske sklanjatve ženskega spola (tip **bukov-* 'bukev' → **bukov-* 'tak, ki je v zvezi z bukvijo'). Njihov prvotni besedotvorni pomen je možno zelo abstraktno pomensko opisati kot **tak*, ki je v zvezi z *x*', pri čemer je *x* podstavni samostalniček.³

2.1 Praslovanski pridevniki na **-o-* iz samostalnikov *u*-jevske sklanjatve

V praindoevropsčini je bil iz samostalnika z osnovo na **u-/*eu-*, in sicer iz ničte ali redkeje polne prevojne stopnje pripone na **u-/*eu-* (pri čemer je prevojna stopnja korena vřddhirana oz. nevřddhirana),⁴ tvorjen pridevnik s pripono **-o-* s prvotnim pomenom **tak*, ki je v zvezi z *x*':⁵ v vřddhijem: pie. **mān-u-s*, rod. ed. **mān-eu-s* 'mož' (> stind. *mānuš*, rod. ed. *mānoš* 'človek, moški') → pie. **mān-eu-ō-s* 'tak, ki je v zvezi z možem; moški' (> stind. *mānavás* 'človeški'); brez vřddhija: pie. **māg^h-u-s*, rod. ed. **māg^h-eu-s* 'deček' → pie. **māg^h-eu-ō-s* 'tak, ki je v zvezi z dečkom; deški' (> av. *mayauua-* 'neporočen'). Praindoevropski besedotvorni vzorec (navadno s polno prevojno stopnjo pripone **-eu-* in nevřddhirano prevojno stopnjo korena) je bil poddedovan v praslovanščino, kjer se je ob praslovanskem samostalniku moškega spola

² Praslovanski pridevniki s pripono **-o-* so pogosti med svojstvenimi (posesivnimi) zloženkami (bahuvrīhi) (Miklosich 1875: 49–51, 394–401; Bajec 1952: 109–115), ki izkazujejo metatonijo tipa praslovanski stari cirkumfleks → praslovanski stari akut (psl. **bēl^h* (b) 'bel' + **golva*, tož. ed. **gōlv^o* (c) 'glava' → **bēl-o-gōlv-* (a') 'tak, ki ima belo glavo' > sln. *beloglav*) (Furlan 2013: 248), redkeje pa se pojavljajo med izpeljankami (Miklosich 1872: 90–91, 1875: 49–51), ki pa metatonije ne izkazujejo (psl. **gōlob^o* (c) 'golob' → **gōlob-* (c) 'tak, ki je v zvezi z golobom' > rus. *золотоу* 'moder') (Furlan 2013: 249–251). Predpostavlja se, da je v slovenščini slednji tip pridevnikov ohranjen v nekaterih zemljepisnih imenih (o tem Torkar 2007), npr. psl. **jogo* 'jgo, jarem' → **jog^o* 'tak, ki je v zvezi z išesom, jarmom' v krajevnem imenu *Ig*; psl. **log^o* 'log' → **log^o* 'tak, ki je v zvezi z logom' v krajevnem imenu *Loga vas* (Snoj 2009: 167–168).

³ Besedotvorni pomen 'biti v zvezi z *x*' se pojavlja tako pri izsamostalniških samostalnikih kot pri izsamostalniških pridevniki. Pri tem se za samostalniške tvorjenke navadno definira pomen opravar/opravljalnik (*nomen relationis*), in sicer opravar za samostalnike, ki pomenijo živo (*genus animatum*), oz. upravljalnik za samostalnike, ki pomenijo neživo (*genus inanimatum*), pri pridevniških tvorjenkah pa mu je najbližji besedotvorni pomen povezanost (Toporišič 2000: 176–177, 179, 198). V slovničnih delih se za samostalnike ta besedotvorni pomen pomensko opisuje kot 'človek ali žival, ki ima s čim opraviti' oz. 'predmet, ki ima s čim opraviti' (Toporišič 2000: 176, 179), za samostalnike in pridevnike kot 'tisti/tak, ki je v zvezi s/z', npr. *pečar* 'tisti, ki je v zvezi s pečjo', *učiteljski* 'tak, ki je v zvezi z učitelji' (Vidovič Muha 2012: 32), v slovarskih delih pa za pridevnike kot 'nanašajoč se na', npr. *bukov* 'nanašajoč se na bukev' (SSKJ, SSKJ²).

⁴ Prevojna stopnja korena je navadno vřddhirana pri pripadnostnih pridevniki (pie. **dijēu-/dijē-* 'nebo' → **dijēu-ō-s* 'tak, ki pripada nebu; nebeški' (> posamostaljeno stind. *devás* 'bog') in nevřddhirana pri svojilnih pridevniki (pie. **uēt-os* 'leto' → pie. **uēt-s-ō-s* 'tak, ki ima eno leto; enoleten' (> posamostaljeno stind. *vatsás* 'tele').

⁵ Brugmann 1906: 199–200; Darms 1978: 81; Meier-Brügger 2010: 420; NIL: passim.

na *-b, rod. ed. *-u, s stranskosklonsko osnovo *-ov- pojavljal pridevnik na *-ov-b: pie. *med^hu-/med^heu- 'med' > lit. medūs, rod. ed. medaūs 'med', psł. *medb, rod. ed. *medu, stranskosklonska osnova *medov- 'med' (> stcsł. medb, rod. ed. medu/meda, medov- 'med') → *med^heu-o-s 'tak, ki je v zvezi z medom' > psł. *medov-b 'tak, ki je v zvezi z medom' (> csl. medovb 'meden'); pie. *suh₂-nu-/suh₂-neū- 'sin' > lit. sūnūs, rod. ed. sūnaūs 'sin', psł. *synb, rod. ed. *synu, stranskosklonska osnova *synov- 'sin' (> stcsł. synb, rod. ed. synu, synov- 'sin') → *suh₂-neū-o-s 'tak, ki je v zvezi s sinom' > psł. *synov-b 'tak, ki je v zvezi s sinom'.⁶

Praslovanski pridevniki na *-ov-b/*-ev-b, izpeljani iz samostalnikov indoevropske u-jevske sklanjatve moškega spola, so npr. (nekateri v najstarejšem obdobju niso izpričani, rekonstruiramo pa jih lahko posredno iz njihovih izpeljank): *medov-b 'tak, ki je v zvezi z medom', *synov-b 'tak, ki je v zvezi s sinom' (sln. sinŏv-en, sinŏv-en, sinŏv-ski (Plet.)); sinov je glede na cirkumfleksni tonem najverjetneje mlajša ponovna tvorba), *trgov-b 'tak, ki je v zvezi s trgov' (sln. trgov-ina, trgov-en, trgov-ski, trgov-á-ti (Plet.)), *vbrxov-b 'tak, ki je v zvezi z vrhom' (sln. vrhŏv-en (Plet.)), *volov-b 'tak, ki je v zvezi z volom' (> csl. volovb 'volovski'), *jilov-b 'tak, ki je v zvezi z ilovico, glino' (> csl. ilov-b 'ilovnat, glinen', sln. ilov (Plet.) star.), *redov-b 'tak, ki je v zvezi z redom, vrsto' (> csl. redovb 'urejen'), *sadv-b 'tak, ki je v zvezi s sadom, sadežem' (> csl. sadovb 'vrten'), *mirov-b 'tak, ki je v zvezi z mirom, svetom' (sln. mirŏv-en, mirov-á-ti), *džžev-b 'tak, ki je v zvezi z dežjem' (> stcsł. džždevb 'deževen'), *domov-b 'tak, ki je v zvezi z domom' (> posamostaljeno rus. домово́й 'hišni škrtat'; sln. domov-ina, domŏv-en, domov-á-ti), *polov-b 'tak, ki je v zvezi s polovico' (> rus. полови́й 'spolen'; sln. polov-ica), *stanov-b 'tak, ki je v zvezi s tem, kar stoji' (> posamostaljeno rus. стано́вой zgod. 'okrajni policijski komisar').

Po oblikovni analogiji, natančneje morfološki reanalizi tipa *medb, rod. ed. *medu : *medovb, se je morfem *-ov-b osamosvojil kot besedotvorni morfem, in sicer kot izsamostalniška pridevniška pripona, ter se začel širiti tudi na samostalnike o-jevske sklanjatve moškega spola. Zgodaj dokumentirani slovanski pridevniki na *-ov-b, izpeljani iz samostalnikov o-jevske sklanjatve moškega spola, so npr.: *dqb-ovb 'tak, ki je v zvezi z drevesom' (> csl. dqbovb 'drevesen', sln. dŏbov (Plet.)), *grozd-ovb 'tak, ki je v zvezi z grozdom' (> csl. grozdovb 'grozden'), *rak-ovb 'tak, ki je v zvezi z rakom' (> csl. rakovb 'rakov', sln. rákov), *šip-ovb 'tak, ki je v zvezi s trnom, bodico' (> csl. šipovb 'šipkov'), *trn-ovb 'tak, ki je v zvezi s trnom' (> stcsł. trnovb 'trnov', sln. trnov).

Osamosvojena pripona *-ov-b/*-ev-b se je torej prvotno pojavljala tako pri samostalnikih, ki so pomenili neživo (npr. *med-ovb, *jil-ovb, *dqb-ovb), kot pri samostalnikih, ki so pomenili živo (npr. *syn-ovb, *vol-ovb, *rak-ovb). V slovanskih jezikih je postala zelo produktivna predvsem pri tvorbi svojilnih pridevnikov iz samostalnikov, ki so pomenili živo, zato so bili pridevniki na *-ov-b/*-ev-b iz samostalnikov, ki so

⁶ Prehod indoevropskega glasovnega zaporedja *-eu- v *-ou- v položaju pred nesprednjimi samoglasniki v neposredno sledečem zlogu (npr. pie. *eūos > psł. *-ovb) je skupna prabaltska in praslovanska položajna glasovna sprememba (pie. *neūos 'nov, mlad' > het. nēuāš 'nov', stind. návās 'nov, svež, mlad', gr. *véfos > véos 'mlad, nov', lat. novus 'nov', stlit. navas 'nov', psł. *novb 'nov' > stcsł. novb 'nov').

pomenili neživo, ponekod dalje formalno izpeljani z drugimi pridevniškimi priponami, npr. **-bnъ*, **-bskъ*, **-enъ*, **-bjъ*, **-atъ* (t. i. strukturalna pripona)⁷ (npr. **dъžžev-ъ* → **dъžžev-bnъ* > sln. *deževen* [dăžěvən]).

2.2 Praslovanski pridevniki na **-ъ* iz samostalnikov *û*-jevske sklanjatve

Praindoevropski samostalniki z osnovo na **-uh₂-* v praslovanščini izkazujejo starejšo samostalniško stranskosklonsko osnovo na **-ъv-* (psl. **bukъv-*) in mlajšo samostalniško stranskosklonsko osnovo na **-ov-* (psl. **bukov-*). Obe samostalniški osnovi sta bili besedotvorni podstavi pridevniških izpeljank s pripono **-ъ*, ki je bila enakozvočna s končnico: psl. **buky*, tož. ed. **bukъv-ъ* → **bukъv-ъ* 'tak, ki je v zvezi z bukvi' (sln. *búkv-ica* 'bukov žir') in **bukov-ъ* 'tak, ki je v zvezi z bukvi' (> csl. *bukovъ* 'bukov', sln. *búkov*). Osnova na **-ъv-* je podedovana iz praindoevropsčine (npr. pie. tož. ed. **-uh₂-η* > **-u-η* > **-uη-η* > psl. **-ъv-ъ*), osnova na **-ov-* pa je na podlagi prve po analogiji nastala v praslovanščini.⁸ Nastanek samostalniške osnove tipa **bukov-* in posledično pridevnikov tipa **bukov-ъ* ni enoumno pojasnjen. Razlaga, po kateri naj bi pridevniki tipa **bukovъ* (kot tudi pozneje dokumentirani pridevniki tipa **lipovъ* 'tak, ki je v zvezi z lipo') nastali po analogiji na pridevnike tipa **medovъ*, **jilovъ*, **dъbovъ*,⁹ ima šibko točko v dejstvu, da pridevniki tipa **bukovъ* niso izpeljani iz postave tipa **bukъv-*, saj bi se v tem primeru pridevnik glasil ***bukъv-ovъ*. V razlagi, po kateri naj bi poznopraslavska samostalniška stranskosklonska osnova tipa **bukov-* nastala po medvzorčni oblikovni analogiji na sklanjatveni vzorec tipa psl. **kamy*, tož. ed. **kamenъ* 'kamen', pri čemer naj bi bilo do oblikovnega stika prišlo v imenovalniku ednine (psl. **kamy* = **buky*) in naj bi na osnovi *e*-jevskih polnostopenjskih oblik vplivajočega sklanjatvenega vzorca (npr. psl. tož. ed. **ka-menъ*) nastale nove »polnostopenjske« analoške oblike vplivanega sklanjatvenega vzorca (npr. psl. tož. ed. **buk-ъv-ъ* ≥ **buk-ov-ъ*),¹⁰ pa je za pozno praslovanščino težko razložiti prehod glasovnega zaporedja **-eу-* v **-ou-* v položaju pred nesprejzimi samoglasniki v neposredno sledečem zlogu.¹¹

Kakorkoli že, dejstvo je, da je na osnovi slovanskega jezikovnega gradiva za pozno praslovanščino ob samostalniški osnovi tipa **bukъv-* možno rekonstruirati tudi samostalniško osnovo tipa **bukov-* ter iz slednje izpeljane pridevnike s pripono **-ъ* tipa **bukov-ъ* (> csl. *bukovъ* 'bukov', sln. *búkov*), **berskov-ъ* 'tak, ki je v zvezi z breskvijo' (> sln. *bréskov*), **smokov-ъ* 'tak, ki je v zvezi s smokvo, figo' (> sln. *smôkov* (Plet.), mlajše *smôkvov*). Pri pridevnikih tipa sln. *bukov-*, *breskov-*, *smokov-*, *cerkov-* gre torej

⁷ Sławski 1974, 1976, 1979: passim.

⁸ V stari cerkveni slovanščini je nedvomno dokumentirana stranskosklonska osnova in hkrati besedotvorna podstava *smokov-*, pri čemer *-o-* v *-ov-* ni nastal po vokalizaciji iz *-ъ-* (*smokovъnice* v Zografskem evangeliju, *smokov(ije)* v Savovi knjigi, *smokovъnica* v Ostromirovem evangeliju) (Rozwadowski 1914–1915: 14–17).

⁹ Vondrák 1924: 524.

¹⁰ Furlan 2010: 209–210.

¹¹ Če je domneva o analoški naslonitvi sklanjatvenega vzorca tipa **buky* na sklanjatveni vzorec tipa **kamy* pravilna, je do analogije moralo priti še v času, ko je bila glasovna sprememba **-eу-* > **-ou-* še tvorna in ko sta izglasili imenovalnika ednine v obeh sklanjatveni vzorcih že glasovno sovpadli (pie. **-uh₂* > **-û* > psl. **-y* pri **buky*; pie. **-ons* > **-ôn* > **-s* > psl. **-y* pri **kamy*).

za podedovane drugotne samostalniške osnove, vzporedne prvotnim tipa sln. *bukv-*, *breskv-*, *smokv-*, *cerkv-*.

3 Pomeni slovenskih pridevnikov tipov *bukov* in *lipov/češnjev*

Zelo abstraktni, širši besedotvorni slovnični pomen **tak*, ki je v zvezi z *x'* praslovjanskih pridevnikov na **-ov-_z/*-ev-_z* je bil glede na slovarski pomen osnovnega samostalnika (moškega ali ženskega spola) v pridevniku v vlogi določila in samostalnika v vlogi jedra, lahko razumljen bolj konkretno, ožje, in sicer kot npr. pripadnostni, svojilni, snovni. Z vidika slovarskega in (so)besedilnega pomena je torej pri enem in istem pridevniku možno razlikovati vsaj naslednje najpogostejše tipe pomenov (*x* = podstavni samostalnik v pridevniku v vlogi določila; *y* = samostalnik v vlogi jedra):¹²

- 1) pripadnostni pomen 'tak, ki pripada *x'* (tj. '*x* ima *y*') (pripadnostni pridevnik): sln. *bukov* 'tak, ki pripada bukvi' v *bukovo listje*, tj. 'bukovo listje pripada bukvi' ('bukev_x ima listje_y');;
- 2) svojilni pomen 'tak, ki ima *x'* (tj. '*y* ima *x*') (svojilni pridevnik): sln. *bukov* 'tak, ki ima bukev' v *bukov gozd*, tj. 'bukov gozd ima bukev' ('gozd_y ima bukev_x');;
- 3) snovni pomen 'tak, ki je iz *x'* (snovni pridevnik) (sln. *bukov* 'tak, ki je iz bukve' v *bukova drva*, tj. 'bukova drva so iz bukve');;
- 4) lastnostni pomen (predvsem s pomenskim prenosom po metafori v smislu podobnosti) (lastnostni pridevnik): sln. *breskov* 'tak, ki je podoben breskvi' v *breskova polt*, tj. 'breskova polt je podobna breskvi'.

V slovenščini so na osnovi maloštevilnih pridevnikov tipa *bukov* k samostalnikom ženskega spola na *-ev* s pomenom neživo in nepojmovno, ki so lahko imeli različne vrste

¹² Predstavljena pomenska tipologija pridevnikov, predvsem razlikovanje med »pripadnostnimi« in »svojilnimi« pridevniki, se opira na oblikovno-pomensko klasifikacijo pridevnikov v indoevropskem primerjalnem jezikoslovju z izdelano jezikoslovno terminologijo (pripadnostni pridevnik, nem. Zugehörigkeitsadjektiv, ang. adjective of appurtenance, genitival adjective; svojilni pridevnik, nem. Possessivadjektiv, ang. possessive adjective; snovni pridevnik, nem. Stoffadjektiv, ang. material adjective). Razlikovanje med pripadnostnimi in svojilnimi pridevniki je utemeljeno tudi oblikovno (in torej ne samo pomensko), in sicer na prisotnosti oz. odsotnosti vrddhija v korenu (prim. opombo 4). Nekateri avtorji dosledno razlikujejo med pripadnostnimi (lat. *pater* 'oče' → *patrius* **tak*, ki pripada očetu' ≥ 'očetovski') in svojilnimi pridevniki (lat. *barba* 'brada' → *barbātus* **tak*, ki ima brado' ≥ 'bradat') (Lühr 2008: 110–136), v slovenskem indoevropskičnem jezikoslovju npr. Repanšek 2016: 75 et passim, drugi pa poznajo samo pripadnostne (npr. Meier-Brügger 2010: 420). Po tej tipologiji so slovenski (in širše slovanski) pridevniki na *-ov/-ev*, izpeljani iz samostalnikov moškega spola s pomenom živo (in človeško), ki se navadno definirajo kot »svojilni«, dejansko pripadnostni (sln. *sinova hiša* 'sinova hiša pripada sinu', tj. 'sin_x ima hišo_y'; *sinova roka* 'sinova roka pripada sinu', tj. 'sin_x ima roko_y'). Tovrstni pridevniki za razliko od samostalniških besednih zvez z rodilniškim samostalniškim prilaskom ne razlikujejo med pomenoma »svojina« (hrv. posvojni genitiv) in »del celote« (hrv. genitiv cjeline) (npr. Barić idr. 1997: 557–559), npr. sln. *hiša brata* (hiša in brat sta ločeni entiteti) : *roka brata* (brat je celota in roka je njen del). V slovenskem slovenističnem jezikoslovju se pojavlja drugačna pomenska delitev pridevnikov, terminološke ustreznice pridevnikov s pripono *-ov/-ev* pa so naslednje: 1) pripadnostni pomen = lastninskosvojilni (*sinova hiša* 'sin ima hišo'), sestavinskosvojilni (*sinova roka* 'roka je del sina', *bukovo listje* 'listje je del bukve'), razmernosvojilni (*očetov brat* 'brat je od očeta'), nepravi svojilni (*očetovo delo*); 2) svojilni = sestavni (*bukov gozd* 'gozd, sestavljen iz bukev'); 3) snovni = snovni (*bukova drva* 'drva, narejena iz bukve') (Vidovič Muha 2000: 312–321).

konkretiziranih pomenov (pripadnostni: *bukov les*, *bukov žir*, *bukovo listje* – *breskov cvet*, *breskova koščica*; svojilni: *bukov gozd*; snovni: *bukova drva*, *bukovo pohištvo*, *bukov parket* – *breskov kompot*, *breskov liker*), zelo verjetno tudi pod vplivom pridevnikov na *-ov/-ev*, izpeljanih iz samostalnikov *o*-jevske sklanjatve moškega in srednjega spola s pomenom neživo in nepojmovno (npr. *gaber* → *gabrov*, *ananas* → *ananasov*, *kostanj* → *kostanjev*, *ječmen* → *ječmenov*, *kruh* → *kruhov*, *železo* → *železov*) zaradi pomenskega stika po analogiji začeli nastajati pridevniki na *-ov/-ev* iz samostalnikov *ā*-jevske sklanjatve ženskega spola.

S stališča slovarskega pomena je med osnovnimi samostalniki možno razločevati med naslednjimi pomeni:

- 1) (gozdno) drevo ali grm: *búkev* → *búkov*; *akácija* → *akácijev*, *alôja* → *alôjev*, *bâlza* → *bâlzov*, *bêka* → *bêkov*, *brêza* → *brêzov*, *cêdra* → *cêdrov*, *ciprêsa* → *ciprêsov*, *hôja* 'jelka' → *hôjev*, *hôjka* nar. 'jelka' → *hôjkov*, *jâgned -i ž* in *jâgned -a m* → *jâgnedov*, *jêla* star. 'jelka' → *jêlov/jelôv/jelôv* in *jêlka* → *jêlkov*, *jêlša* → *jêlšev*, *lêska* → *lêskov*, *lêšča* (Plet.) 'leska' → *lêščev* nar., *lîpa* → *lîpov*, *mîrta* → *mîrtov*, *pâlma* → *pâlmov*, *pînija* → *pînijev*, *prâprot -i ž* in *prâprot -a m* → *prâprotov*, *rakîta* → *rakîtov*, *robînija* → *robînijev*, *smrêka* → *smrêkov*, *špâjka* → *špâjkov*, *tîsa* → *tîsov*, *trepetlika* → *trepetlikov*, *trstika* → *trstikov*, *vîrba* → *vîrbov*, *zelenîka* → *zelenîkov*), druge rastline (*hijacînta* → *hijacîntov*;
- 2) (sadno) drevo in njegov sadež: *brêskev* → *brêskov*, *smôkva* → *smôkov* (Plet.), mlajše *smôkvov*; *citrôna* → *citrônov*, *čêšnja* → *čêšnjev*, *čêšplja* → *čêšpljev*, *fîga* → *fîgov*, **hruša* → *hrušev*, *hrûška* → *hruškov*, *kûtina* → *kûtinov*, *limôna* → *limônov*, *mûrva* → *mûrvov*, *ôljka* → *ôljkov*, *orânža* 'pomaranča' → *orânžev*, *slîva* → *slîvov*, *vîšnja* → *vîšnjev*; redkeje samo sadno drevo (*jâblana* → *jâblanov* ob sadežu *jâbolko*) ali samo sadež (*banâna* → *banânov* ob drevesu *banânovec*);
- 3) grmičasta rastlina in njene jagode: *borovnica* → *borovničev*, *jâgoda* → *jâgodov*, *jerebika* → *jerebíkov*, *kosmûlja* → *kosmûljev*, *malîna* → *malínov*, *robîda* → *robídov*;
- 4) druge užitne rastline: *âjda* → *âjdov*, *ârnika* → *ârnikov*, *čebûla* → *čebûlov*, *gôba* → *gôbov*, *kûmina* → *kûminov*, *mêta* → *mêtov* zastar., *rabárbara* → *rabárbarov*, *sîvka* → *sîvkov*;
- 5) snovni samostalnik: *drobtîna* → *drobtínov*, *krêma* → *krêmov* in *krêmen*, *rozîna* → *rozínov*, *smêtana* → *smêtanov*, *vanîl(i)ja* → *vanîl(i)jev*; *jûta* → *jútov*, *kâfra* → *kâfrov*, *plûta* → *plútov*; *benzôa* → *benzôjev*, *mîra* → *mírov*; *sîga* → *sígov*.

Pridevniki s pripono *-ov/-ev* iz samostalnikov ženskega spola so v slovenščini po eni strani oblikovno in pomensko stabilni, na kar kaže nastajanje pridevnikov iz novejših prevzetih osnov (npr. *balzov*), po drugi strani pa prihaja do reinterpretacije pripone *-ov/-ev* kot pripone »svojilnih« pridevnikov iz samostalnikov moškega spola, zaradi česar hiperkorektno nastajajo pridevniki s pripono *-in*, značilno za »svojilne« pridevnike iz samostalnikov ženskega spola (npr. *banânin*, *citrônin*, *mêtin*, *sîvin*).

4 Sklep

Praslovanski pridevniki tipa **bukov-ъ* so imeli pripono **-ъ* in so bili prvotno tvorjeni iz drugotne samostalniške stranskosklonske osnove in hkrati besedotvorne podstave na **-ov-* samostalnikov indoevropske *ũ*-jevske sklanjatve ženskega spola in so imeli prvotni besedotvorni pomen, ki ga je zelo abstraktno možno pomensko opisati kot **'tak, ki je v zvezi z x'* (pri čemer je *x* podstavni samostalni) (psl. **buky*, rod. ed. **bukъve* 'bukev', drugotna samostalniška osnova **bukov-* → **bukov-ъ* 'tak, ki je v zvezi z bukvi'). Glede na slovarski pomen samostalnikov v jedru zložene samostalniške besedne zveze, ki jih ti pridevniki pomensko določajo, imajo pridevniki na *-ov* naslednje pomen: 1) pripadnostni pomen 'tak, ki pripada *x*' (sln. *bukov* 'tak, ki pripada bukvi' v *bukovo listje*); 2) svojilni pomen 'tak, ki ima *x*' (sln. *bukov* 'tak, ki ima bukev' v *bukov gozd*); 3) snovni pomen 'tak, ki je iz *x*' (sln. *bukov* 'tak, ki je iz bukve' v *bukova drva*); 4) lastnostni pomen (sln. *breskova polt*, pri čemer ima *bukov* preneseni pomen po metafori 'tak, ki je podoben breskvi').

V slovenščini dokumentirani prvotni pridevniki s pripono *-ov/-ev* k samostalnikom ženskega spola na *-ev* [əv], ki so pomenili neživo in nepojmovno, so bili glede na svoj slovarski pomen lahko razumljeni tudi kot snovni (sln. *bukov*, *breskov*, *smokov* star.). Na osnovi teh sicer maloštevilnih pridevnikov in zelo verjetno tudi pod vplivom pridevnikov na *-ov/-ev* k samostalnikom *u*-jevske (in pozneje tudi *o*-jevske) sklanjatve moškega spola s podobnim slovarskim pomenom (npr. *ilov* star., *dobov*, *trnov*) so v zgodovini slovenščine zaradi pomenskega stika po analogiji začeli nastajati pridevniki na *-ov/-ev* iz samostalnikov *o*-jevske sklanjatve moškega in srednjega spola (npr. *gaber* → *gabrov*, *ananas* → *ananasov*, *kostanj* → *kostanjev*, *ječmen* → *ječmenov*, *kruh* → *kruhov*, *železo* → *železov*) ter *ā*-jevske sklanjatve ženskega spola (npr. *lipa* → *lipov*, *češnja* → *češnjev*, *borovnica* → *borovničev*, *ajda* → *ajdov*, *smetana* → *smetanov*), ki pa so omejeni na pomensko polje rastline in njihovi deli ter na snovne samostalnike.

VIRI IN LITERATURA

- Anton BAJEC, 1950, 1952, 1952, 1959: *Besedotvorje slovenskega jezika: I. Izpeljava samostalnikov, II. Izpeljava slovenskih pridevnikov, III. Zloženke, IV. Predlogi in predpone*. Ljubljana: SAZU, Razred za filološke in literarne vede, DZS.
- BARIĆ idr. 1997 = Eugenija BARIĆ, Mijo LONČARIĆ, Dragica MALIĆ, Slavko PAVEŠIĆ, Mirko PETI, Vesna ZEČEVIĆ, Marija ZNIKA, ²1997: *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- France BEZLAJ, 1976, 1982, 1995, 2005, 2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika I–V*. Avtorja III. in IV. zvezka M. Snoj, M. Furlan, V. zvezek (indeksi) pripravila M. Snoj, S. Klemenčič. Ljubljana: SAZU, ISJFR ZRC SAZU.
- Karl BRUGMANN, ¹1906: *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. II. Lehre von den Wortformen und ihrem Gebrauch. 1. Allgemeines. Zusammensetzung (Komposita). Nominalstämme*. Strassburg: Karl J. Trübner.

- Georges DARMS, 1978: *Schwäher und Schwager, Hahn und Huhn. Die Vrddhi-Ableitung im Germanischen*. Münchener Studien zur Sprachwissenschaft, Neue Folge, Beiheft, Band 9. München: Kitzinger.
- Metka FURLAN, 2010: Porabskoslovensko *óvca* 'osa'. Praslovanska sinonima **(v)osva* : **(v)osa* v slovenščini. *Slavia Centralis* 3/1. 205–13.
- Metka FURLAN, 2013: Miklošičev adjektivizirajoči "suffix ъ": da ali ne. *Miklosichiana Bicentennialia: Зборник у част двестоте годишњице рођења Франца Миклошича*. Ur. J. Грковић-Мејџор, А. Лома. Београд: Српска академија наука и уметности. 247–63.
- Rosemarie LÜHR (ur.), 2008: *Nominale Wortbildung des Indogermanischen in Grundzügen: Die Wortbildungsmuster ausgewählter indogermanischer Einzelsprachen in Grundzügen. Band 1: Latein, Altgriechisch. Bearbeitet von Irene Balles. Band 2: Hethitisch, Altindisch, Altarmenisch. Bearbeitet von Joachim Matzinger*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Marek MAJER, 2018: Slavic **ljuby* 'love' < **lewb^h-ōs* and the heterogeneity of the **-y*, **-ъve* in inflectional class. 4. *Indogermanistisches Forschungskolloquium*. Universität Zürich, 5.–6. April 2018. Izroček. 8.
- Michael MEIER-BRÜGGER, 2010: *Indogermanische Sprachwissenschaft*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Franz MIKLOSICH, 1872: *Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen*. Wien.
- Franz MIKLOSICH, 1862–1865: *Lexicon Palaeoslovenisco-Graeco-Latinum*. Wien: Verlagsbuchhandlung Wilhelm Braumüller.
- Franz MIKLOSICH, 1875: *Stammbildungslehre der slavischen Sprachen*. Wien: Wilhelm Braumüller.
- NIL = Dagmar S. WODTKO, Britta IRSLINGER, Carolin SCHNEIDER, 2008: *Nomina im Indogermanischen Lexikon*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Plet. = Maks PLETERŠNIK, ¹1894–1895 (²2006): *Slovensko-nemški slovar* I–II. Ur. M. Furlan. Ljubljana: SAZU, ISJFR ZRC SAZU.
- Luka REPANŠEK, 2016: *Keltska dediščina v toponimiji jugovzhodnega alpskega prostora*. Ljubljana: Založba ZRC (Linguistica et philologica, 33).
- Jan ROZWADOWSKI, 1914–1915: Przyczynki do historycznej fonetyki języków słowi-
ańskich. *Rocznik slawistyczny* 7. 9–21.
- Marko SNOJ, 2009: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan.
- Marko SNOJ, ³2016 (¹1997, ²2003): *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Franciszek SŁAWSKI, 1974, 1976, 1979: Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego. *Słownik prasłowiański* I–III. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk. 1974: 34–141, 1976: 13–60, 1979: 11–19.
- SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika* I–V. Ur. A. Bajec idr. Ljubljana: SAZU, ISJFR ZRC SAZU, 1970–1991.
- SSKJ² = *Slovar slovenskega knjižnega jezika* I–II. Ljubljana: SAZU, ISJFR ZRC SAZU, 2014.
- Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, ²1999 (¹1994). Москва: Издательство «Русский язык».

- Silvo TORKAR, 2007: Substrat, adstrat ali neprepoznana slovanska dediščina? Ig – Krim – Bača. *Научовий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія. Збірник наукових праць*. Чернівці: Рима. 250–59.
- Ada VIDOVIČ-MUHA, 1988: *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zloženik*. Ljubljana: ZIFF.
- Ada VIDOVIČ-MUHA, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja*. Ljubljana: ZIFF.
- Ada VIDOVIČ-MUHA, 2011: *Slovensko skladijsko besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba FF.
- Wenzel VONDRÁK, ²1924 ('1906): *Vergleichende Slavische Grammatik: I. Lautlehre und Stammbildungslehre*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

SUMMARY

The Proto-Slavic adjectives of the type most plainly observable in *bukov* 'relating to beech' arose in an old inherited derivational process that formed relational adjectives ('relating to *x*', where *x* is the derivational base) with the help of the thematic suffix from the underlying Indo-European feminine *-i*-stems, so PSl. **buky*, gen. sg. **bukъve* 'beech' with a secondary stem and, at the same time, a derivational base **bukov-* → **bukov-ъ* 'faginus'. In respect to the lexical meaning of the head in the nominal phrase in which such attributives typically appear, the *ov*-formations display the following set of meanings: 1) appurtenance, i.e. 'belonging to *x*, of *x*' (Sln. *bukovo listje* 'beech foliage'); 2) possession, i.e. 'having *x*' (Sln. *bukov gozd* 'beech forest'); 3) material, i.e. 'made of *x*' (Sln. *bukova drva* 'beech firewood'); 4) qualitative meaning due to a metaphor (Sln. *breskova polt* 'peach complexion').

The original adjectives with the suffix *-ov/-ev* that are documented in Slovenian are found to be intimately related to inanimate and concrete feminine nouns in *-ev* [əv]. On the basis of their lexical meaning, however, these could be interpreted as material adjectives (*bukov* 'made of beech', *breskov* 'made of peach', *smokov* arch. 'made of fig'). Under the influence of this originally small set of adjectives and aided by the inherited group of adjectives in *-ov/-ev* derived from *u*-stem (and later on also *o*-stem) masculines with a matching semantic range (e.g., *ilov* arch. 'related to clay', *dobov* 'related to oak', *trnov* 'related to thorn'), secondary adjectives began to be derived from thematic masculines and neuters with the suffix *-ov/-ev*: cf. *gaber* 'hornbeam' → *gabrov* 'relating to hornbeam', *ananas* 'pineapple' → *ananasov* 'relating to a pineapple', *kostanj* 'chestnut' → *kostanjev* 'relating to chestnut (tree)', *ječmen* 'barley' → *ječmenov* 'relating to barley', *kruh* 'bread' → *kruhov* 'relating to bread', *železo* 'iron' → *železov* 'relating to iron'. The process was then extended to feminine *-a*-stem nouns as well, obviously due to lexical analogy: cf. *lipa* 'linden' → *lipov* 'relating to linden', *češnja* 'cherry (tree)' → *češnjev* 'relating to (a) cherry (tree)', *borovnica* 'blueberry (shrub)' → *borovničev* 'relating to blueberry (shrub)', *ajda* 'buckwheat' → *ajdov* 'relating to buckwheat', *smetana* 'cream' → *smetanov* 'relating to cream, creamy').

UDK 811.163.6'366.52:811.111'366.52:81'27

Nada Šabec

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

nada.sabec@um.si

JEZIKOSLOVNI IN DRUŽBENI VIDIKI KATEGORIJE SPOLA V SLOVENŠČINI IN ANGLEŠČINI

Jezikoslovne razlike med slovenskim slovničnim in angleškim semantičnim spolom so razlog za različen pristop teh dveh jezikov k širšemu družbeno-kulturnemu vprašanju neseksistične rabe jezika: (prvi počne to s spolno specifičnimi oblikami za ženski in moški spol, drugi z njihovo nevtralizacijo). Prispevek obravnava najbolj kritična področja neseksistične rabe jezika ter predstavi in kritično ovrednoti predloge, ki tako rabo ozaveščajo in spodbujajo.

Ključne besede: slovenščina, angleščina, slovnični spol, semantični spol, jezikovni seksizem

Linguistic differences between Slovene grammatical and English semantic gender have implications for the differences in which the two languages address the broader sociocultural issue of non-sexist language use (gender-specific vs. gender-neutral forms, respectively). Problematic areas associated with non-sexist language use are discussed, and measures promoting gender-sensitive language use and awareness of it are presented and critically evaluated.

Keywords: Slovene, English, grammatical gender, semantic gender, linguistic sexism

1 Uvod

Jeziki izražajo spol na različne načine. Nekateri imajo slovničnega, drugi semantičnega, nekateri ga sploh ne poznajo. V prispevku primerjam spol v slovenščini in angleščini z jezikoslovnega in nato še z družbenega vidika, saj je njegovo proučevanje v novjšem obdobju preseglo stroge okvire jezikoslovja. Aktualno je zlasti vprašanje (ne)diskriminatornega odnosa med ženskim in moškim spolom. Način, kako se s tem problemom soočata oba jezika, je odvisen ne le od zunanjih, nejezikovnih dejavnikov, ampak tudi od same strukture enega in drugega jezika.

2 Jezikoslovni vidiki

Bistvena razlika med slovenščino in angleščino je v tem, da je spol v slovenščini slovnična kategorija, medtem ko ima angleščina t. i. naravni ali semantični spol, ki se pri živih bitjih ujema z biološkim spolom, pri neživih pa spola ne loči. Pri nekaterih samostalnikih razliko v spolu zaznamuje s protipomenskimi pari (npr. *mother* 'mati' – *father* 'oče'), nekaj je ženskih izpeljank iz moških oblik (npr. *prince* – *princess*), večina samostalnikov pa ima enotno podobo brez razlikovalnih obrazil in se rabi v spolno nevtralnem pomenu ne glede na biološki spol nanašalnic (npr. *member*). Razlike so pri zaimkih, a le v 3. osebi ednine, kjer samostalnike moškega spola nadomestijo oblike *he/*

his/him/himself, ženskega pa *she/her/hers/herself*, odvisno od sklona oz. od povratne rabe zaimka. Izjemoma se lahko ženski ali moški spol rabi namesto nevtralnega *it* za kategorijo *neživo* (afektivno ali personificirano), *it* pa za živa bitja (npr. za živali ali *dete*). Preskriptivna slovnica določa, da se *he* uporablja tudi v generičnem smislu, tj. da se nanaša na ženske in na moške. To velja za osebne in svojilne zaimke, pa tudi za ujemanje nedoločnih zaimkov s koreferenti.

Za slovenščino je značilen slovnični spol, ki pripisuje vsem samostalnikom brez izjeme moški, ženski ali srednji spol. Pri živih bitjih se v glavnem ujema z njihovim biološkim spolom, pri samostalniki s semantično oznako *neživo* pa gre za arbitrarno dritubucijo. Po spolu se razlikujejo tudi samostalniški zaimki in posamostaljeni pridevniki.

Tudi slovenščina poimenuje ženske in moške s protipomenskimi leksikalnimi pari (npr. *sestra – brat*), še večkrat pa ženski spol izpelje iz moške podstave z dodajanjem besedotvornih obrazil (npr. *-a, -ica, -ka, -inja, -ja, -nica*). Za moški spol je tipična ničta končnica *-ø*, za ženskega *-a*, za srednjega *-o* in *-e*. Obstajajo številne izjeme glede končnic in sklanjatev, (npr. *miš, hči, Mitja*), prav tako samostalniki z dvojnim spolom, (npr. *dekle* je srednjega ali ženskega spola), samostalniki z enotno moško in žensko obliko, (npr. *vodja*), samostalniki s podkategorijo *človeško*, ki so vedno srednjega spola, (npr. *dete*), in podobno, a bi njihov podrobnejši prikaz presegel okvir tega članka.

Da bi razumeli pomen spola, moramo vedeti, da je to »kategorija oblikoslovnega in skladenjskega sestava [...], ki omogoča izražanje sintagmatskih razmerij« (Kunst Gnamuš 1995: 255) oz. da je, kot piše Toporišič (2000: 266), spol »lastnost samostalniške besede, da od pridevniške in pregibne povedkovniške besede (deloma tudi od samostalniške) zahteva oblikovno istovetnost«. Gre torej za koncept ujemanja, ki zaradi oblikoslovne raznolikosti posameznih pregibnih besed, npr. pri zloženih osebkih, ki se nanašajo na moške in ženske, nujno privede do dileme, kako uskladiti oba spola. Normativna slovnica v takih primerih daje prednost moškemu spolu in tudi sicer predpisuje, da se v generični funkciji rabi moški spol.

3 Družbeni vidiki

3.1 Razvoj skozi čas

Zavedanje o prepletenosti jezika in družbe se je v zahodnem svetu okrepilo v 60. in 70. letih 20. stoletja v okviru t. i. drugega vala feminizma (Lakoff 1975, Dale 1980). Ta je sovpadel z gibanjem politične korektnosti, ki se je na ameriških kampusih zavzemalo za večjo enakopravnost žensk v družbi, pa tudi za odpravo rasizma in netolerance do drugačnih oz. marginaliziranih skupin in posameznikov. Gradilo je na predpostavki, da sta jezik in družba v soodvisnem razmerju, torej da jezik oblikuje naš pogled na svet (Sapir-Whorfova hipoteza) in da je s spremembo jezikovnega vedenja možno vsaj delno vplivati na družbene spremembe, jih celo sprožiti ali vsaj pospešiti. Manj protižensko naperjen diskurz brez diskriminatorne leksike naj bi bolje zrcalil stanje, kjer so ženske zasedale vedno pomembnejše položaje, in hkrati pozitivno vplival na splošno percepcijo in družbeni status žensk.

V slovenski prostor je pobuda za enakopravno obravnavo ženskega spola prišla z dvajsetletno zamudo, in sicer s priporočilom Sveta Evrope državam članicam za odpravo seksističnega jezika (1990). Na pobudo se je odzval tedanji Urad za žensko politiko (Kozmik, Jeram 1995: 19), aktivno pa so se v razpravo vključili strokovnjaki različnih področij, tudi jezikoslovci (Žagar in M. Milharčič Hladnik 1995, Kunst Gnamuš 1995, Stabej 1997, Bešter 1997). Z leti je ta problematika postajala vse aktualnejša, o njej so pisali številni avtorji in avtorice (Trojar in Žagar Karer 2013: 457, Zupanc 2009, Šribar 2010, Kranjc in Ožbot 2013, Vidovič Muha 1997, 2011, Plemenitaš 2014, Doleschal 2015), vrhunec pa je razprava o njej dosegla po aprilu 2018 s sklepom ljubljanske Filozofske fakultete, da bodo naslednja tri leta zaradi trenutne neuravnoteženosti v internih pravnih aktih namesto moškega uporabljali ženski generični spol. Preden v diskusiji predstavim svoj pogled na to potezo, izpostavljam nekaj za spolno občutljivo rabo jezika najbolj relevantnih področij.

3.2 Generični moški spol

V angleščini sta besedi *man* v pomenu 'človek' in *mankind* 'človeštvo' zaradi spolne zaznamovanosti skorajda izginili in se redno nadomeščata z nevtralnimi oblikami *people*, *humankind* ipd. Slovenščina za te pomene nima spolno nevtralnih oblik, ampak referencialno obojespolne samostalnike, ki pa so slovnično moškega, ženskega ali srednjega spola (*človek*, *ljudje*, *otrok*; *oseba*; *bitje*).

Glavni problem je ujemanje v spolu, sklonu in številu, in sicer že pri vprašalnih, oziralnih in nedoločnih zaimkih (npr. *kdo*, *kdor*, *nekdo*), ki se morajo ujemati z moškim spolom ne glede na nanašalnico. Angleški zaimki *who/whom/whose* se ločijo le po kategoriji *ne/živo*, po spolu pa ne, zato velja ujemanje z generičnim moškim spolom le za nedoločne zaimke, (npr. *Everyone should do his best.*) V praksi je to obliko, predvsem v ameriški angleščini skoraj v celoti nadomestil zaimek *they* oz. njegova svojilna oblika *their*. Formalno sicer množinska oblika se vedno pogosteje uporablja v edninski funkciji, ker govorci pripisujejo potencialno diskriminatorni spolni obliki večjo težo kot neujemanju v številu.

V slovenščini predstavljajo zaradi hierarhije spolov (moški je nadrejen ženskemu, ženski srednjemu) poseben problem tudi sestavljeni osebki različnih spolov. Ujemanje je tudi tu v korist moškega spola kot nezaznamovanega.

Zagovorniki enakopravne rabe spolov v jeziku predlagajo različne rešitve, ki naj bi odpravile to, kar zaznavajo kot jezikovni seksizem. Nekatere se nanašajo na govornjena besedila (poimenovanja za oba spola, ločena z veznikom *in*), večina pa na pisana. Tu je možnosti več, poleg neokrajšanih oblik (*gledalke in gledalci*; *gledalke/gledalci*) še različne zapisi v okrajšanih oblikah: z vezajem ali s poševnico (*vsak-a*, *zaposlen/a*), s poševnico in vezajem ali z oklepajem in vezajem (*občani/-ke*, *podpisani(-a)*), z oklepajem (*inženir(ka)*) in s podčrtajem. Ta zadnji se je pojavil na pobudo skupine FemA z namenom preseganja binarne moško-ženske delitve in vključevanja vseh drugih

spolov (Šribar 2016). Za ponazoritev navajam naslednji zapis s spleta. Vabljenje_i vse_i brucke_i, študentke_i višjih letnikov ter večne_i študentke_i, da se nam pridružite [...].

O (ne)sprejemljivosti posameznih predlogov razpravljam v diskusiji, tu poudarjam le, da predstavlja ujemanje precejšen problem tudi v vsakdanji jezikovni rabi, saj mnogi niso več prepričani, ali naj upoštevajo normo oz. kolikšen odmik od nje je zaradi spolno občutljive vloge še sprejemljiv. O negotovosti pričajo številna vprašanja, naslovljena na Jezikovno svetovalnico Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, pa tudi polvikanje v neformalnem sporazumevanju (npr. *Saj boste prišla, ne?*). Zdi se, da pri direktnem naslavljanju žensk semantični/referencialni spol velikokrat prevlada nad slovničnim (Šabec 2018).

Angleščina ima za spolno nevtralno rabo več možnosti: poleg zaimka *they*, ki predstavlja najbolj eleganten in najmanj moteč način, v pisnem diskurzu še oblike s poševnicami in oklepaji, npr. *he/him/his* in *she/her/hers*; *she/he*; (*s*)*he*. Kako zelo se je ta način vkoreninil v miselnosti in rabi, dokazujejo npr. smernice za spolno nevtralno rabo jezika na ameriških univerzah. Vedno znova prihaja tudi do novih predlogov za uvedbo spolno nevtralnega edninskega zaimka, ki bi presegal binarne delitve, npr. *tey*; *ey/em/eirs*; *co/co/co's* (Na spletu), ki pa se zaradi širokega konsenza glede rabe *they* ne uveljavijo.

3.3 Naslavljanje žensk in moških

V slovenščini gre za nazive, kot so *gospod*, *gospa*, *gospodična*, kjer v primeru žensk delamo razliko glede na zakonski stan, pri moških pa te razlike ni oz. bi bil izraz *gospodič* razumljen sarkastično. Vedno bolj se sicer uveljavlja *gospa*, kar razumem kot približevanje spolno nevtralni obliki.

Pri profesionalnih nazivih še vedno govorimo o *gospe profesor/doktor* namesto *gospa profesorica/doktorica*. Pogosto je tudi asimetrično naslavljanje žensk in moških, ko se ženske stereotipno potisne v podrejeni položaj, čeprav imajo enake nazive ali opravljajo enake funkcije kot moški. Zgovoren primer je opisan v časopisnem prispevku z naslovom *Jaz sem vedno gospa Karin, kolega pa profesor Novak* (Žist 2018: 4).

Tudi angleščina pozna dva naziva za ženske, *Miss* za neporočene in *Mrs.* za poročene, za moške pa enotni naziv *Mr.* V 80. letih prejšnjega stoletja se je kot protest proti preteklemu stanju, ko je ženske skoraj izključno določalo njihovo razmerje do moških, pojavila težnja po novem nazivu, ki bi bil enakovrednem moškemu *Mr.* To je *Ms.*, ki pridobiva na veljavi predvsem v poslovnem svetu ter med mlajšimi in višje izobraženimi ženskami (Pauwels 2001: 150). Raba sicer varira glede na regionalne variante: tako se britanska angleščina zdi bolj konzervativna od ameriške, ki se hitreje prilagaja novim razmeram. Razlike so tudi pri manj pogostih nazivih, kot so *lord*, *Sir*, *master*, *lady*, *madam*/*Ma'm* in *mistress*. V britanski angleščini ohranjajo konotacijo spoštljivosti, v ameriški pa velja to le za moške nazive, medtem ko imajo ženske ustrezne negativne konotacije s seksualnimi podtoni. Izjema je *First Lady*.

Kar se tiče *gospe direktor*, je imela angleščina svojčas podoben problem kot slovenščina, a ga je odpravila. V preteklosti ni bilo potrebe po posebnem nazivu za direktorice, saj jih ni bilo in je zadostoval moški naziv *chairman*. Ko so se v vlogi direktorice pojavile prve ženske, so jih naslavljali najprej z *Madam Chairman*, v nadaljevanju je prišlo do ženske ustreznice *chairwoman*, nato do nekoliko nerodne, a spolno nevtralne oblike *chairperson* in končno do reducirane in v celoti spolno nevtralne oblike *chair*. Podoben razvoj, z manjšimi modifikacijami v oblikah, so doživeli tudi drugi nazivi, ki so prvotno vsebovali moško pripono *-man* (npr. *spokesman* – *spokeswoman* – *spokesperson*; *congressman* – *congresswoman* – *member of Congress*).

3.4 Poklicna in druga poimenovanja za ženske

Pred letom 1997, ko je bila v Uradnem listu Republike Slovenije objavljena Standardna klasifikacija poklicev, so bile v slovenščini precejšnje vrzeli v poimenovanjih za ženske poklice. Omenjena klasifikacija se je bistveno prilagodila sodobnemu stanju, saj za večino moških poklicev navaja vzporedna ženska poimenovanja. Visoka produktivnost besedotvornih pripon iz moških podstav za vršilca dejanja omogoča tudi druga ženska poimenovanja.

Bolj problematična je raba, kjer se npr. v oglasih za delo pojavljajo ali samo moške oblike ali pa stereotipno moški spol za prestižnejše funkcije, ženski pa za tiste nižjega družbenega statusa, (npr. *inženir* : *čistilka*). Govorimo o tako imenovanem družbenem spolu, kategoriji, ki se nanaša na tradicionalno dihotomijo ženskih in moških vlog/lastnosti (Kramarac in Treichler 1985: 173). Tako si lahko razlagamo npr. razliko med ženskim in moškim poimenovanjem za isti poklic: *medicinsko sestro*, ki jo povezujemo s t. i. ženskimi lastnostmi sočutja, tolažbe, nege, in *medicinskega tehnika* (in ne *brata*), ki mu pripisujemo strokovne kompetence.

O večji ozaveščenosti glede spolno vključevalne jezikovne rabe pričajo pogosta vprašanja v Jezikovni svetovalnici. Ob nekaterih oblikah, ki so se še pred kratkim zdele nenavadne, pa so se zdaj v rabi udomačile (npr. *peška*, *piska*, *svojka*), druge sicer še vedno begajo (*dojenčico* npr. najdemo že v Pleteršniku, tudi v SSKJ2, SP 2001 pa jo označi z *neobčevalno*). Podobno je s primerom *kupke*, ženske ustreznice *kupca*, za katero navaja spletišče FRAN *nakupovalko*, v Jezikovni svetovalnici svetujejo *kupko*, češ da je (*na*) *kupovalka* izpeljana iz (*na*) *kupovalca*, na spletu pa bralec komentira takole: »Vem, da ni povsem dosledno, ampak najbolj se je prijel par *kupec/kupovalka* (červno bi potem moral moški biti *kupovalec*?), saj je *kupka* res čudno, poleg tega pa moški ni *kup* niti *kupek*, ampak *kupec*. *Kupica* pa v resnici nikoli ni prišla v konkurenco.« (Na spletu).

Včasih se zaplete zaradi neusklajenosti normativnih priročnikov glede različnih pripon za iste ženske oblike. Tak je primer nedavnega imenovanja prve generalke na čelo Slovenske vojske, opisan v časniku Večer:

Generalica ali generalka? Do danes nismo imeli v vojski nobene ženske s tako visokim činom, zato ni bilo zagat, kako poimenovati žensko v družbi generalov. *Generalica* ali *generalka*? Predsednik Borut Pahor je včeraj uporabljal termin »generalica«, kakor svetuje

tudi slovenski pravopis. Slovar slovenskega knjižnega jezika dopušča rabo obeh izrazov, v Vojaškem slovarju pa je navedena samo oblika »generalinja«. Prav navedeni Vojaški slovar pa popolnoma zavrača »generalico«, čeprav se pojavlja v nekaterih novinarskih prispevkih, ki poročajo o ameriških vojakih. Dopolnjeni vojaški slovar daje »generalki« tudi prednost pred »generalinjo«. Z Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša so zato sporočili, da je po njihovi oceni primernejši izraz generalka, saj se ta med različnimi možnostmi kaže kot najprimerjše poimenovanje. (Kocjan 2018: 3)

Da je zmeda še večja, so nekatere ženske oblike homonimne s samostalniki za poimenovanje stvari (npr. *generalka*, *tržnica*, *dekanka*), nekaterih pa sploh ni. Tako nimamo adekvatnega ženskega poimenovanja za *misleca* (Zupanc: 418), našli pa bi se še drugi, npr. *zakonka*, čeprav se zdi izpeljava iz *zakonca* logična in enostavna.

O vprašanju svojilnih oblik ženskih priimkov zaradi prostorskih omejitev ne razpravljam, omenjam le primere partnerjev z dvojnimi priimki (npr. Mirjam Milharčič Hladnik in Ervin Hladnik Milharčič, Vasja Samec Lipicer in Tina Lipicer Samec), ki nakazujejo težnjo po spolni enakopravnosti.

V angleščini so skoraj vsi poklicni nazivi in druga poimenovanja spolno nevtralni. Obstaja le nekaj izjem, kjer se ženski spol tvori z dodajanjem pripon moškim oblikam in dva moška samostalnika, izpeljana iz ženskih oblik (*bridegroom*, *widower*). Razen pripone *-ess*, ki je delno še produktivna (npr. *duchess*), so pripone *-ster* (*spinster*), *-ine* (*heroine*), *-ette* (*usherette*) večinoma neproduktivne, včasih po pomenu tudi slabšalne ali trivialne (npr. *mistress*). Skoraj vse ženske oblike so v zadnjih desetletjih v duhu politične korektnosti nadomestili s spolno nevtralnimi (npr. *steward* - *stewardess* > *flight attendant*). Razliko med spoloma, je sicer mogoče zaznamovati s pridevnikom *male* ali *female* pred samostalnikom, a le, če je to smiselno in nujno potrebno za razumevanje (npr. *female* : *male doctors*); asimetrično zaznavanje velja za seksistično in odstop od norme.

4 Diskusija in sklepne misli

Primerjava obeh jezikov kaže naraščajočo stopnjo ozaveščenosti o spolno občutljivi rabi jezika. To velja za angleščino, a tudi za slovenski prostor, kjer »od srede 90. let raba generičnega moškega spola ni več nezaznamovana« (Kranjc, Ožbot 2013: 234). Seveda se slovenščina in angleščina v mnogih pogledih razlikujeta, kar v veliki meri vpliva na njune zmožnosti za sledenje temu cilju. Slovenščina je, podobno kot drugi slovanski jeziki, po strukturi sintetični sistem, ki jezikovna razmerja izraža prek kompleksnih morfosintaktičnih oblik in pravil o ujemanju med seboj povezanih besednih vrst, medtem ko angleščina – kot analitičen jezik – to počne predvsem s pomočjo besednega vrstnega reda, nima pa skoraj nobenih oblikoslovnih in besedotvornih končnic. Ta tipološka razlika v izražanju spola pomeni, da lahko angleščina na razmeroma enostaven način – z minimalizacijo ali celo popolno nevtralizacijo razlik med žensko in moško obliko doseže vključenost obeh spolov, medtem ko je v slovenščini to v večini primerov praktično neizvedljivo. Namesto tega si slovenščina za večjo vključenost ženskega spola prizadeva s tvorjenjem specifičnih oblik za ženski spol,

pri ujemanju pa večinoma ostaja pri moškem spolu, saj je ta zaradi zaradi »manjše morfemske obremenjenosti« (Vidovič Muha 2011: 415) za to vlogo najbolj primeren.

Ne glede na to ni dvoma, da v skladu s spreminjajočimi se družbenimi vrednotami in kulturnimi vzorci občutljivost za večjo vidnost ženskega spola v jeziku narašča. Navajam primer iz medijev: »Povečanje tveganj in vplivov na zdravje okoliških prebivalcev in prebivalcev.« (Kutin Lešnik 2019: 2).

Seveda norma rabo obeh oblik v posrednih in neposrednih nagovorih občinstva obeh spolov ter če želimo poudariti oba spola dovoljuje (Vidovič Muha 2011: 416), a zdi se, da se je govorci in pisci v zadnjem času poslužujejo vse pogostejše. Tudi predlogi, navedeni pod 3.2, gredo v to smer, čeprav menim, da bi bilo npr. besedilo, ki bi bilo v celoti napisano v dvojnih oblikah (ne glede na to, ali bi šlo za poševnice, oklepaje ali veznike) ne le predolgo in stilistično okorno, ampak najbrž tudi nejasno in kognitivno preveč zahtevno za razumevanje. Še večji problem so zapisi s podčrtaji, ki so za večino bralcev najbrž neberljivi, v govorjenem diskurzu pa sploh ne pridejo v poštev.

Kaj nam torej preostane? Jezikovne zgradbe zaradi morfološke in skladenjske prepletenosti ne moremo in ne smemo rušiti, a menim, da bi v odprti razpravi postopoma vendarle lahko prišli do kompromisnih rešitev, ki bi zadovoljile tudi upravičeno željo žensk, da prek jezika izrazijo svojo identiteto. Ena od možnosti pri pravnih aktih, denimo, bi bila, da še naprej sledijo Nomotehničnim smernicam (2008: 75–76), obrazci, pogodbe, prijavnice za izpite in podobno, ki se nanašajo bodisi na ženske bodisi na moške, pa bi bili na voljo v sočasni redakciji v obeh spolih (da se posameznici ne bi bilo treba podpisovati npr. kot *mentor* in se ob tem počutiti odtujene).

Dalo bi se feminizirati samostalnik, kakršen je *dekle*, in se s tem izogniti derogativnemu pomenu, prav tako posodobiti pravilo, ki določa, da se v primerih, ko je jasno, za kateri spol gre in ima prednost ženska oblika, lahko vseeno rabi nezaznamovani moški spol (Toporišič 2000: 266).

Še naprej je treba iskati ženske ustreznice za moška poimenovanja in s poenotenjem feminizirane leksike odpraviti zagate tipa *generalka*. Pri alternativnih ženskih priponah se morda lahko odpovemo homonimnim za tvorbo imen za stvari in preprečimo možne dvoumne in/ali negativne pomene (npr. *mesarica*, ki jo SSKJ2 definira ne le kot žensko, ki poklicno dela v mesariji, ampak tudi kot sekiro za sekanje in razkosavanje mesa). Dosledna raba v leksiki in pri naslavljanju je nadvse pomembna, prav tako izogibanje jezikovnim stereotipom.

Spremembe v družbi nujno vplivajo na jezik, ta se mora prilagajati novim razmeram, a seveda postopoma in v okviru možnosti, ki jih jezikovni sistem še prenese. Zato se mi radikalen poseg v smislu rabe generičnega ženskega spola na nekaterih fakultetah Univerze v Ljubljani (FDV, Fakulteta za socialno delo, FF) ne zdi najbolj posrečen. Nanj lahko gledamo sicer tudi kot na »simbolno gesto, kamenček v mozaiku procesov odpravljanja diskriminacije v družbi na podlagi spolne pripadnosti« (Stabej 2018), v tem smislu spodbuja k ozaveščenosti o problemu, a problema žal ne reši, saj

le zamenja en spol z drugim, sproža burne odzive javnosti, povzroča nesporazume in zaradi neusklajenosti s pravnimi akti Republike Slovenije najbrž tudi potencialne pravne konflikte.

Vprašanje neseksistične rabe jezika ni le slovensko, je del zahodne družbe in najbrž tudi globalno. Z njim smo se prisiljeni soočati in nanj iskati sprotne, a dobro premišljene rešitve. Koristno je vedeti, kaj se dogaja v drugih okoljih, v tem je tudi vrednost komparativnih študij, vendar vseh tujejezičnih rešitev zaradi tipoloških razlik ne moremo kar na silo presaditi v slovenščino. Vzamemo lahko le tisto, kar je v skladu z zgradbo slovenščine, to pa je treba »najprej dobro poznati« in z jezikom »ne eksperimentirati« (Žele 2018). Izziv je torej v uvajanju sprememb, ki ne posegajo bistveno v samo integriteto jezika, ga pa ohranjajo živega in prilagodljivega. V okviru možnosti si moramo torej prizadevati, da naredimo vse, da se čutimo v njem ustrezno zastopane in zastopani vse in vsi, ki ga uporabljamo in z njim živimo.

VIRI IN LITERATURA

- Marja BEŠTER, 1997: Raba poimenovanj za ženske osebe v uradovnih besedilih. 33. SSJLK. Ljubljana: FF. 9–23.
- Michael CLYNE (ur.), 1992: *Different norms in different languages*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Ursula DOLESCHAL, 2015: Gender in Slovenian. *Gender Across Languages* 4. Ur. M. Hellinger, H. Motschenbacher. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing. 335–68.
- Janet HOLMES, 2001: A corpus-based view of gender in New Zealand. *Gender Across Languages* 1. Ur. M. Hellinger, H. Bussman. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing. 115–36.
- Olga KUNST GNAMUŠ, 1995: Razmerje med spolom kot potezo reference in spolom kot slovnično kategorijo. *Jezik in slovstvo* 40/7. 255–62.
- Aleš KOČAN, 2018: Vojska je dobila prvo generalko. *Večer* 23. 11. 2018. 3.
- Vera KOZMIK, Jasna JERAM (ur.), 1995: *Neseksistična raba jezika*. Ljubljana: Vlada Republike Slovenije za zakonodajo.
- Simona KRAJNC, Martina OŽBOT, 2013: Vloga spolno občutljivega jezika v slovenščini, angleščini in italijanščini. *Družbena funkcijskost jezika: vidiki, merila, opredelitve*. Ur. A. Žele. Ljubljana: FF (Obdobja, 32). 233–39.
- Cheris KRAMARAE & Paula A. TRECHLER, 1985: *A feminist dictionary*. Boston: Pandora.
- Robin LAKOFF, 1975: *Language and Woman's Place*. New York: Harper & Row.
- Andreja KUTIN LEŠNIK: Široka koalicija proti širitvi letališča. *Večer* 3. 1. 2019. 2.
- Nomotehnične smernice*, 2008. Ljubljana: Uradni list RS.
- Anne PAUWELS, 2001: Spreading the feminist word: The case of the new courtesy title Ms in Australian English. *Gender Across Languages* 1. Ur. M. Hellinger, H. Bussman. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 137–51.
- Katja PLEMENITAŠ, 2014: Gender Ideologies in English and Slovene: A Contrastive View. *ELOPE* 11/1. 17–29.

- Jezikovna svetovalnica Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša. Na spletu.
- Dale SPENDER, 1980: *Man Made language*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Marko STABEJ, 1997: Seksizem kot jezikovno-politični problem. 33. *SSJLK*. Ur. A. Derganc. Ljubljana: FF. 57–68.
- Marko STABEJ. Odpravljanje diskriminacije na podlagi spolne pripadnosti. *Mladina* 23 8. 6. 2018. 42.
- Nada ŠABEC, 2018. Toward Less Formal Ways of Addressing the Other in Slovene. V *zeleni deželi zeleni breg: Studies in Honor of Marc L. Greenberg*. Ur. S. M. Dickey, M. R. Lauersdorf. Slavica. 287–304.
- Renata ŠRIBAR, 2010: *Interne smernice za spolno občutljivo rabo jezika*. Ljubljana: Komisija za ženske v znanosti. Na spletu.
- Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Mitja TROJAR, Mojca ŽAGAR Karer, 2013: Družbena občutljivost v terminoloških slovarjih. *Družbena funkcijskost jezika: vidiki, merila, opredelitve*. Ur. A. Žele. Ljubljana: FF (Obdobja, 32). 457–63.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 1997: Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti. 33. *SSJLK*. Ur. A. Derganc. Ljubljana: FF. 69–79.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2011: *Družbena prepoznavnost žensk v slovenskem besedotvorju: Slovensko skladenjsko besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba FF.
- Paula ZUPANC, 2009: Spolna razlika/spolna enakopravnost v jeziku/kulturi. *Annales: Series Historia et Sociologia* 19/2. 411–22.
- Igor ŽAGAR, Mirjam MILHARČIČ HLADNIK, 1995: Temeljna izhodišča prizadevanj za odpravo seksistične rabe jezika. *Neseksistična raba jezika*. Ur. V. Kozmik Vodušek, J. Jeram. Ljubljana: Vlada RS, Urad za žensko politiko. 7–18.
- Andreja ŽELE. Ob spolno občutljivi rabi jezika na Filozofski fakulteti v Ljubljani. RTV SLO: Arsov forum 8. 6. 2018. Na spletu.
- Franja ŽIST. Položaj žensk. *Večer* 18. 12. 2018. 4.

SUMMARY

In recent decades, gender has been the focus of numerous studies, linguistic as well as interdisciplinary and comparative. I compare the category of gender in two typologically different languages, Slovene and English. Slovene, in which grammatical gender is an inherent feature of each noun (masculine, feminine, neuter), differs from English, which has so-called natural or semantic gender, distinguishing only between masculine and feminine in the case of animate nouns. This, coupled with another structural difference (the very complex morphosyntactic and agreement rules in Slovene vs. almost no inflections in English), accounts for the different ways in which Slovene and English approach the broader sociocultural issue of gender-fair/non-sexist language use. While English typically resorts to the neutralization of masculine and feminine gender forms, Slovene strives to achieve greater visibility of women in language through gender-specific forms. The most problematic areas of gender-sensitive language use (unmarked status of the masculine gender, formation of feminine counterparts to masculine nouns, semantic asymmetry in terms of address and in job titles, gender stereotypes) are discussed, and measures promoting gender-inclusive language use and awareness of it presented and critically evaluated.

UDK 811.163.6'366.52:811.131.1'366.52

Robert Grošelj

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

robert.groselj@ff.uni-lj.si

KONTRASTIVNO O JEZIKOSLOVNIH SPOLNIH KATEGORIJAH – SLOVENSKA IN ITALIJANSKA OSEBNA OBČNA IMENA ZA JAVNE FUNKCIJE

Prispevek obravnava jezikoslovne spolne kategorije v slovenščini in italijanščini, v prvi vrsti pri osebnih občnih imenih za nekatere javne funkcije (npr. *minister*, *ministra*, *il ministro*, *la ministra*). Oba jezika poznata imena moškega in ženskega slovničnega in leksikalnega spola; referenčni spol moških imen je širši, saj se lahko nanašajo na moške, moške in/ali ženske odnosnice, v italijanščini tudi le na ženske. Ujemanje kaže na vodilno vlogo slovničnega (in z njim prekrivnega leksikalnega) spola, čeprav lahko prevlada tudi referenčni, predvsem ko gre za spolno izključujoče kategorije kot pri analiziranih imenih za javne funkcije v italijanščini. Izbrane javne položaje so ženske lahko zasedale šele v 40. letih 20. stoletja, še danes so na teh položajih večinoma moški (izjema so sodnice), kar kaže na prevladujoč moški socialni spol.

Ključne besede: slovnični spol, leksikalni spol, referenčni spol, socialni spol, slovensko-italijanska kontrastivna analiza

The article analyzes linguistic gender categories in Slovene and Italian, with special emphasis on personal nouns denoting selected public offices (e.g., Slovene *minister*, *ministra*; Italian *il ministro*, *la ministra*). Both languages have grammatically and lexically feminine and masculine personal nouns; the referential gender of masculine nouns is wider, as they can refer to male and female and/or female referents, and in Italian, also exclusively to female referents. Agreement is controlled mainly by grammatical (and corresponding lexical) gender; referential gender can trigger agreement in the case of gender exclusive categories, as seen in the names for public positions in Italian. The public offices in question could be held by women only since the 1940s; men are still the predominant holders of these offices (judges being the exception), which indicates their prevailing male social gender.

Keywords: grammatical gender, lexical gender, referential gender, social gender, Slovene-Italian contrastive analysis

Jezikoslovna vprašanja, povezana s kategorijo spola, so številna in kompleksna, tudi zato, ker so prepletena s sociološkimi, kulturološkimi, psihološkimi, filozofskimi itn. vidiki, na kar opozarja bogata sodobna strokovna – jezikoslovna ali z jezikoslovjem povezana – literatura.¹

¹ Primerjalno- in tipološkojezikoslovno naj opozorim – ob temeljnem delu Corbett 1991 – npr. na diahrono študijo Luraghi 2011 o razvoju kategorije spola v indoevropsčini ter na zbirko *Gender Across Languages*, ki je posvečena jezikovnim manifestacijam spola v različnih jezikih (prim. Doleschal 2015 in Marcato-Thüne 2002 o spolu v slovenščini in italijanščini).

Prispevek skuša osvetliti le majhen del raznovrstne jezikoslovne problematike v zvezi s spolom, in sicer je njegov namen opozoriti na podobnosti in razlike v jezikoslovnih spolnih kategorijah (prim. Hellinger-Bussmann 2001; Motschenbacher 2010) pri osebnih občnih imenih v slovenščini in italijanščini, pri čemer je posebna pozornost namenjena imenom za izbrane javne funkcije (glej 2.2).

1 Jezikoslovne spolne kategorije

Sodobne jezikoslovne analize spola opisujejo jezikovni ustroj spola skozi t. i. univerzalne (tipološko prepoznavne) jezikoslovne kategorije spolne reprezentacije, ki jih M. Hellinger in H. Bussmann (2001) delita na slovnični, leksikalni, referenčni in socialni spol (prim. Motschenbacher 2010: 63–64).²

2 Slovnični spol

Slovnični spol je posebni sistem imenske klasifikacije v t. i. spolnih jezikih – samostalniku pripiše eno od običajno dveh ali treh kategorialnih vrednosti (moški /m./, ženski /ž./ in srednji /sr./ spol); slovnični spol naj bi bil odgovoren za ujemalne pojave, ko se spol odvisne jezikovne prvine (npr. člena, pridevnika, glagola) ravna po spolu nadrejene. V jezikih se pojavljajo tudi spolni podrazredi (živost, človeškost), slovnični spol pa lahko tudi izgine (kot pri angl. samostalniku; Hellinger-Bussmann 2001: 7; Motschenbacher 2010: 65).

2.1 V slovenščini ima kategorija slovničnega spola tri razrede – m., ž. in sr. (*korak, lipa, mesto*); spolni podkategoriji sta še živost (pri samostalnikih m. spola enakost tož. in rod. ed., npr. *vidim sošolca* proti *vidim stol*) in človeškost (pri zaimenski vrsti *kdo* proti *kaj*; Toporišič 2004: 266–267). V italijanščini se pojavljata dva slovnična spola, m. in ž. (*il pensiero* 'misel', *la sedia* 'stol'; Serianni 1991: 105–106).

V obeh jezikih je slovnični spol inherentna (delno ujemalna, prim. Toporišič 2004: 266) kategorija samostalnikov in samostalniških zaimkov ter ujemalna kategorija pridevnikov, pridevniških zaimkov, števnikov, deležnikov, v italijanščini tudi členov (pregledno, z drugačno terminologijo, za sln. Toporišič 1992: 289; za it. Gudmundson 2010: 23).

Pri osebnih občnih imenih v slovenščini in italijanščini slovnični spol običajno ustreza leksikalnemu spolu oz. zunajjezikovni kategoriji ženskosti oz. moškosti (več v 3), kar kaže na to, da ni popolnoma arbitraren (Motschenbacher 2010: 65), prim. sln. *žena, mož, učiteljica, učitelj*, it. sopomenski *la moglie, il marito, la maestra, il maestro*.

² H. Motschenbacher (2010: 62) omenjene kategorije pri osebnih imenih obravnava kot del diskurzivne materializacije – jezika kot prostora, v katerem lahko odkrivamo sledi diskurzov (pogledov na svet), od katerih so nekateri vkoreninjeni oz. dominantni, drugi bolj subverzivni.

Med slovničnim in leksikalnim spolom pa prihaja tudi do neujemanj: npr. sr. *dekle*, *fante* predstavljata osebi ž. oz. m. leksikalnega spola, m. *dekliček*, *punček* sta leksikalno ž. spola, ž. *copata* pa m. spola. Slovnični spol je lahko leksikalno nedoločen: ž. *oseba*, *priča*, *stranka*, m. *individuum*, *starš*, sr. *bitje* so leksikalno ž. ali m. spola (prim. Doleschal 2015: 338–340). Podobna neujemanja so tudi v italijanščini: npr. ž. *la recluta* 'rekrut', *la guardia* 'stražar' sta leksikalno praviloma m. spola, m. *il soprano* 'sopran', *il contralto* 'kontraalt' ž. spola, ž. *la celebrità* 'zvezda', *la persona* 'oseba', m. *l'individuo* 'posameznik' pa so leksikalnospolno nedoločeni (Moretti 2006: 69–74; Marcato-Thüne 2002: 201).

2.2 Za javne funkcije oba jezika poznata vzporedna imena m. in ž. slovničnega spola, prim. *predsednik*, *predsednica* – *il presidente*, *la presidente* (redko *presidentessa*); *minister*, *ministra* – *il ministro*, *la ministra* (redko *ministressa*); *senator*, *senatora* – *il senatore*, *la senatrice*; *župan*, *županja* – *il sindaco*, *la sindaca* (redko *sindachessa*); *sodnik*, *sodnica* – *il giudice*, *la giudice* (redko *giudicessa*); *il magistrato*, *la magistrata*; *poslanec*, *poslanka* – *il deputato*, *la deputata* (redko *deputatessa*); *veleposlanik*, *veleposlanica* – *l'ambasciatore*, *l'ambasciatrice*; *svetnik*, *svetnica* – *l'assessore*, *l'assessora*. Za večino navedenih it. imen m. slovničnega spola velja, da se lahko nanašajo tudi na nosilke funkcij (Sabatini-Coletti 2011 tega ne navaja za *il senatore*, *il giudice*, *l'ambasciatore*), kar kaže na kompleksno razmerje med spolnimi kategorijami (Moretti 2006: 74–75; Kranjc-Ožbot 2013: 237; Marcato 2016: 365–366).

3 Leksikalni spol

Leksikalni spol lahko razumemo kot označitev – ne glede na kontekst – osebnega občnega imena s pomensko sestavino [moški] ali [ženski] (npr. *kralj*, *il re* in *kraljica*, *la regina*), pri čemer H. Motschenbacher (2010: 64) opozarja na binarno spolno konceptualizacijo kot izhodišče tovrstne označitve (delitev spolnega kontinuuma na dve makrokategoriji, ki se izključujeta, ne upošteva drugih spolnih razlik);³ prim. sicer še leksikalnospolno nedoločena imena tipa *oseba*, *la persona* (Hellinger-Bussmann 2001: 7–8).

3.1 Kot že omenjeno, se pri osebnih občnih imenih (prim. predvsem sorodstvene termine, nazive, plemiške naslove ter splošna ženska in moška poimenovanja; Motschenbacher 2010: 64) v slovenščini in italijanščini leksikalni in slovnični spol večinoma ujemata, prihaja pa tudi do neskladij (prim. **2.1**).

Slovničnospolno vzporedna (ž. in m.) imena so torej leksikalnospolno komplementarna – *profesorica*, *la professoressa* sta leksikalno ž., *profesor*, *il professore* pa m. spola. Slovnično m. imena pa imajo še dodaten »leksikalni in referenčni potencial« (Hellinger-Bussmann 2001: 9), so namreč, v prvi vrsti referenčno (več v **4**), tudi spolno nedoločena (m. ali ž.), mešana (m. in ž.) ali celo nekomplementarna (ž.), npr. *gospa*

³ Tudi pričujoči prispevek se problemsko omejuje na žensko-moško dihotomijo.

profesor.⁴ Tu lahko omenim, da je bila v primeru prestižnih (tradicionalno moških) poklicev in položajev v slovenskem časopisju in upravi raba slovnično m. imen za nosilke dokaj običajna v prvih desetletjih po 2. sv. vojni, kasneje pa je upadla (Doleschal 2015: 344, 359–361). V italijanščini je – kljub precejšnjim spremembam – takšna raba živa še danes (Moretti 2006: 75; Marcato 2016: 364–366; prim. socialni spol v 5).

Slovničnospolno vzporedna imena so lahko pomensko nekomplementarna: denotativno – npr. sln. *grof* 'plemič itn.', *grofica* 'plemkinja itn.' in 'grofova žena' (Bajec idr. 1998), enako it. *il conte*, *la contessa* (Sabatini-Coletti 2011); konotativno – npr. it. *il sindaco* 'župan' proti ironično, tudi slabšalno *la sindachessa* 'županja' (prim. pripono *-essa*; Kranjc-Ožbot 2013: 237; Marcato 2016: 365). Po Doleschal (2015: 345) so tovrstna ženska imena v slovenščini – za razliko od drugih slovanskih jezikov – slogovno nezaznamovana in nimajo slabšalne konotacije.

Med tvorjenkami m./ž. osebnih imen se poleg izpeljank tipa sln. *babica* – *babič-ar*, *senator* – *senator-ka*, *sodn-ik* – *sodn-ica*, it. *il post-ino* 'poštar' – *la post-ina* 'poštarka', *il sena-tore* – *la sena-trice*, *la/lo psichiatra* 'psihiatrinja, psihiater' v italijanščini pojavljajo še zloženske tipa *la donna medico*, *il medico donna* dob. 'ženska zdravnik' oz. 'zdravnik ženska' (prim. Vidovič Muha 1997; Doleschal 2015: 345–349; Marcato-Thüne 2002: 192–194). Pri poklicih, v katerih so se ženske uveljavile v zadnjem stoletju (družbenozgodovinske razmere), so ženska imena tvorjena iz moških (feminativi; Vidovič Muha 1997: 74; Serianni 1991: 118). V zvezi s poklici naj še omenim slovensko *Standardno klasifikacijo poklicev SURS* (2008, prvič 1997) z vzporednimi imeni, ki jih italijanska *La classificazione delle professioni* (2013) nima, kljub dolgoletnim prizadevanjem (prim. delo Alme Sabatini v 80. letih) in (delnim) konkretnim predlogom (npr. Robustelli 2012).

3.2 O leksikalnem in referenčnem spolu imen za izbrane javne funkcije v 4.2.

4 Referenčni spol

Referenčni spol kaže, na koga se – z vidika spola – v opredeljenem kontekstu osebno občno ime ali zaimek nanaša, pri čemer lahko krši oznako slovničnega, leksikalnega ali socialnega spola (Hellinger-Bussmann 2001: 8; Motschenbacher 2010: 67). Po Doleschal (2015: 340) je referenčni spol lahko moški, ženski, mešan ali nedoločen (ko je neznan ali nepomemben; prim. 3.1).

4.1 Pri vzporednih osebnih občnih imenih v italijanščini in slovenščini se slovnični in leksikalni spol načeloma ujemata z referenčnim, a imajo slovnično in leksikalno (vsaj primarno, glej op. 4) m. osebna imena večji referenčni potencial – lahko se nanašajo na moško, spolno mešano ali nedoločeno odnosnico (npr. sln. *Če študent ne zaključi*

⁴ Leksikalno sta npr. *profesor*, *il professore* primarno m. spola, tako da zaradi nekomplementarnosti prihaja do napetostnega razmerja z referenčnim spolom (ni le m.). Drugačno je razmerje, če leksikalni spol obravnavamo kot ves pomenski (kategorialni) potencial (prim. komentarje v Sabatini-Coletti 2011, da se lahko slovnično m. ime nanaša tudi na žensko), ki se udejanja kot referenčni spol – v tem primeru sta leksikalni in referenčni spol podobno nekomplementarna v odnosu do slovničnega spola.

študija [...]; it. *Se lo studente intende laurearsi* [...] 'če študent namerava diplomirati') in na ženske, ko npr. *profesor, il professore* poimenujeta osebo ž. spola (tipa [...] *je bila profesor zgodovine glasbe*).⁵ Obratni primeri, ko se ž. ime nanaša na moške (ali jih vključuje), so redki, npr. *medicinska sestra, l'ostetrica* 'babica' (*il Sud Sudan può contare su 20 nuove ostetriche, 12 donne e 8 uomini*[...]) 'Južni Sudan lahko računa na 20 novih babic, 12 žensk in 8 moških', pri čemer oba primera opozarjata na vprašanje socialnega spola (glej 5). Nezaznamovana splošna (generična) oblika v obeh jezikih je načeloma moška (prim. Doleschal 2015: 340–345; Marcato-Thüne 2002: 201–202). Leksikalnospolno nedoločena imena tipa ž. *oseba, priča, stranka*, m. *individuum*, sr. *bitje*, ž. *la celebrità, la persona*, m. *l'individuo* imajo referenčno najširši potencial.

Kot že rečeno, lahko med spolnimi kategorijami prihaja do kompleksnih napetostnih razmerij, ki se kažejo tudi pri ujemanju – sln. *dekle* je slovnično sr., leksikalno in referenčno pa ž. spola: *tisto dekle je bila še deklica* (*Metka je revno dekle, ki je izgubila mater*) proti *dekle me je vprašalo* (ujemanje z leksikalnim/referenčnim oz. slovničnim spolom; prim. Toporišič 2003: 26); N. Logar (2009: 51–52) opozarja na ujemanje napake pri *priči*, ki je slovnično ž., leksikalno nedoločena, referenčno pa m. spola (o podobnem še Toporišič 2003: 224–225): *priča se je zavedal* proti *priča je povedala* (še *priča Janez Novak je povedal* – *povedala*; ujemanje z referenčnim oz. slovničnim spolom). Prim. it. *il soprano*, ki je slovnično m. spola, leksikalno in referenčno pa ž.: *il soprano è morto* 'sopran je umrla' proti *il soprano è innamorato* 'sopran je zaljubljen' (ujemanje z leksikalnim/referenčnim oz. slovničnim spolom; prim. Serianni 1991: 122); drugače je z npr. *l'avvocato* 'odvetnik', *il notaio* 'notar', ki sta slovnično in leksikalno m. spola, referenčno ž. spola (priimki so opuščeni): *a difendere l'imputato è stato l'avvocato Maria* 'obtoženca je branil odvetnik Maria', *il notaio Maria* [...] *è stato cancellato* 'notar Maria je bil izbrisan' (ujemanje s slovničnim spolom) proti *a firmare il ricorso* [...] *è stata l'avvocato Maria* 'pritožbo je podpisala odvetnik Maria', *il notaio Maria* [...] *si è diplomata* 'notar Maria je maturirala' (ujemanje z referenčnim spolom).⁶

4.2 Pregledna korpusna raziskava⁷ v časopisnem delu korpusa Kres je pokazala, da so slovenska slovnično ž. imena za izbrane javne funkcije leksikalno in referenčno ženska, medtem ko so slovnično m. imena leksikalno moška, referenčno pa moška ali splošna (tj. nedoločena ali mešana), prim. tabelo 1.

⁵ Samostalniki izgublja vlogo izražanja spola (kot slovniške kategorialne lastnosti) v vlogi povedka (Vidovič Muha 1997: 77); Doleschal (2015: 344) za slovenščino opozarja, da raba m. osebnih imen za ž. odnosnice v povedku (tipa *Predsednik mladinske organizacije je postala Meta Držaj*) ni več vsesplošna. Za redkejšo obratno stanje npr. *Albert je bil gospodinja*.

⁶ Po Sabatini-Coletti 2011 se *l'avvocato* in *il notaio* lahko nanašata tudi na ženske, kar bi lahko razumeli kot pomensko (leksikalnospolno) izhodišče referenčnega spola.

⁷ S pomočjo jezika CQL sem v časopisnem delu korpusa Kres poiskal vse zadetke za posamezne leme v vseh treh številih (predsednica v ed.: [lemma="predsednica" & tag="Soze."]) in za vsako število pregledal naključni vzorec 100 zadetkov (ponekod je bilo zadetkov manj); vsakemu sem na podlagi sobesedila določil leksikalni oz. referenčni spol (nejasne primere sem označil kot spolno splošne).

Tabela 1: Referenčni spol občnih imen za izbrane javne funkcije v slovenščini

	Referenčni spol				
	ženski	moški	moški/ ženski	neustrezno	vzorec/vsi zadetki
<i>predsednica</i>	123 (100 %)				123/1.348
<i>ministrica</i>	135 (100 %)				135/678
<i>senatorka</i>	53 (100 %)				53/53
<i>županja</i>	121 (100 %)				121/465
<i>sodnica</i>	124 (100 %)				124/462
<i>poslanka</i>	182 (100 %)				182/324
<i>veleposlanica</i>	65 (98 %)			1	66/66
<i>svetnica</i>	157 (100 %)				157/251
<i>predsednik</i>		227 (76 %)	73 (24 %)		300/14.535
<i>minister</i>		163 (62 %)	102 (38 %)		265/6.971
<i>senator</i>		98 (62 %)	52 (33 %)	8	158/177
<i>župan</i>		143 (63 %)	84 (37 %)		227/5.590
<i>sodnik</i>		187 (62 %)	112 (37 %)	1	300/3.202
<i>poslanec</i>		129 (53 %)	113 (47 %)		242/3.435
<i>veleposlanik</i>		109 (53 %)	96 (47 %)		205/524
<i>svetnik</i>		114 (49 %)	116 (50 %)	2	232/2.382

Glede na podobno analizo tiskovinskega dela korpusa CORIS⁸ so italijanska slovnico in leksikalno m. imena (glej op. 4) lahko referenčno tudi ž. spola, prim. tabelo 2. Nekoliko odstopajo *il sindaco*, *il senatore*, *il presidente* (brez ž. odnosnice) in *l'ambasciatore* (največ 2 ž. odnosnici),⁹ čeprav aktualnih zgledov ne manjka, npr. *il sindaco Virginia Raggi*, *il senatore Francesca Alderisi*, *il presidente Casellati* (predsednica it. senata) in *l'ambasciatore Barbara Bregato*.

⁸ Prim. analizo 100 zadetkov, do katerih sem prišel s preprostim iskanjem tipa „presidente“ oz. „la“ „presidente“ (iskalno možnost s členom sem uporabil pri homonimnih oblikah *giudice – giudici* in *presidente – presidenti*).

⁹ Med zadetki (uvrščeni so k m. imenom) sta tudi zloženk *la prima donna ambasciatore americano* 'prva ženska ameriški veleposlanik' in *la prima donna deputato* 'prva ženska poslanec'.

Tabela 2: Referenčni spol občnih imen za izbrane javne funkcije v italijanščini

	Referenčni spol				
	ženski	moški	moški/ ženski	neustrezno	vzorec/vsi zadetki
<i>(la) presidente presidentessa</i>	100 (100 %) 37 (100 %)				100/133 37/37
<i>ministra</i>	55 (95 %)			3	58/58
<i>senatrice</i>	69 (100 %)				69/69
<i>sindaca sindachessa</i>	9 (90 %) 1 (100 %)			1	10/10 1/1
<i>magistrata</i>	7 (100 %)				7/7
<i>(la) giudice giudicessa</i>	1 (100 %) 1 (100 %)				1/1 1/1
<i>deputata deputatessa</i>	93 (79 %) 1 (100 %)			24	117/117 1/1
<i>ambasciatrice</i>	51 (96 %)			2	53/53
<i>assessora</i>	5 (100 %)				5/5
<i>(il) presidente</i>		153 (76,5 %)	47 (23,5 %)		200/8.183
<i>ministro</i>	7 (3,5 %)	98 (49 %)	95 (47,5 %)		200/14.846
<i>senatore</i>		98 (49 %)	102 (51 %)		200/2.022
<i>sindaco</i>		99 (49,5 %)	101 (50,5 %)		200/8.502
<i>magistrato</i>	4 (2 %)	68 (34 %)	128 (64 %)		200/4.622
<i>(il) giudice</i>	7 (3,5 %)	64 (32 %)	129 (64,5 %)		200/1.587
<i>deputato</i>	9 (4,5 %)	88 (44 %)	100 (50 %)	3	200/2.521
<i>ambasciatore</i>	1 (0,5 %)	132 (66 %)	67 (33,5 %)		200/1.035
<i>assessore</i>	11 (5,5 %)	103 (51,5 %)	86 (43 %)		200/3.315

Slovenska imena za izbrane funkcije kažejo torej na nekomplementarnost med spolnimi kategorijami, kar se zrcali tudi pri ujemanju – slovnično in leksikalno ž. in m. imena sprožajo ujemanje po slovničnem in leksikalnem spolu, ne glede na referenčni spol: npr. *kmetijska ministrica* [...] je *obljubila* vso pomoč države (slovnično, leksikalno in referenčno ž.) proti *nedavno je minister za zdravje* [...] *sporočil* (slovnično, leksikalno in referenčno m.), *sodelovala* pa sta tudi *dva ministra iz slovenske vlade* (minister in ministrica – slovnično in leksikalno m., referenčno mešan spol), *kako bo vsak posamezni sodnik glasoval* (sodnik ali sodnica – slovnično in leksikalno m., referenčno nedoločen spol).¹⁰

Tovrstna nekomplementarnost obstaja tudi v italijanščini, npr. *l'ex ministra del Turismo* [...] è *tornata* 'bivša ministrica za turizem se je vrnila' (slovnično, leksikalno in referenčno ž.) proti *prudente era stato il ministro del Tesoro* 'previden je bil finančni minister' (slovnično, leksikalno in referenčno m.), *i due ministri si sono invece limitati a esprimere* [...] 'oba ministra sta le izrazila' (minister in ministrica – slovnično in leksikalno m., referenčno mešan spol), *chiedono che il primo ministro sia eletto* 'zahtevajo, da je premier izvoljen' (premier ali premierka – slovnično in leksikalno m., referenčno nedoločen spol). Dodatne ujemalne možnosti pa se pojavijo, ko imajo slovnično in leksikalno m. imena odnosnico ž. spola (ujemanje izven neposredne občnoimenske zveze, ki vključuje člen):¹¹ *il ministro /Stefania/ Giannini è salito su un aeromobile* 'minister Giannini se je vkrcal na letalo', *il ministro /Elisabetta Trenta/ è apparso visibilmente commosso* 'minister je bil vidno ganjen', *il ministro /Elisabetta/ Trenta è stato invitato* 'minister Trenta je bil povabljen' (ujemanje s slovničnim spolom) proti *oggi il Ministro della Difesa Elisabetta Trenta si è recata* [...] 'danes je minister za obrambo Elisabetta Trenta obiskala', *il ministro della salute /Giulia Grillo/ è diventata mamma* 'minister za zdravje je postala mama' (ujemanje z referenčnim spolom). Prim. še *il nuovo sindaco Virginia Raggi* 'novi župan Virginia Raggi' (ujemanje s slovničnim spolom) in *la nuova sindaco Virginia Raggi* 'nova župan Virginia Raggi' (ujemanje z referenčnim spolom; *sindaco* načeloma slovnično ni ž. spola); *Corinne Boggs è la prima donna ambasciatore americano* 'Corinne Boggs je prva ženska ameriški veleposlanik' (*la prima* 'prva' se ujemata z ž. *donna*, *americano* 'ameriški' z m. *ambasciatore*).

5 Socialni spol

Socialni spol se lahko opredeli kot konotacijska vrednost osebnega imena, ki kaže na žensko ali moško interpretacijo (Doleschal 2015: 340); zakoreninjeni socialni stereotipi vežejo družbene vloge na moške ali ženske oz. vzpostavljajo bolj verjetno spolno interpretacijo, prim. *varuška in policist* (prim. Hellinger-Bussmann 2001: 10; Motschenbacher 2010: 64–65). Socialni spol se lahko kaže tudi kot ujemalno relevanten, prim. izbiro angl. zaimka *her* v povedi *A nurse should always take care of her patients*

¹⁰ Zaradi omejitev obravnave puščam ob strani problematiko ujemanja z obojespolnim zloženim jedrom.

¹¹ Ker korpusni zadetki večinoma niso ustrezni za analizo ujemanja (brez pridevnikov, ujemalnih deležnikov; pristavčni, povedkovodoločilni položaj), sem opravil dodatno preverbo v iskalniku Google, prim. iskanje tipa »sindaco /Virginia/ Raggi«.

'medicinska sestra mora vedno skrbeti za svoje /dob. njene/ paciente' (Motschenbacher 2010: 67–68).

5.1 Socialni spol stereotipno zrcali družbenozgodovinske okoliščine, ki se sicer spreminjajo in variirajo med različnimi družbeno-kulturnimi konteksti. Zgodovinsko nanj opozarja odsotnost imen nekega slovničnega spola oz. njihova drugotnost (prim. maskulative in feminine), kar lahko kaže na spremembo družbenih razmer ali občutljivost (vsaj dela) družbe za spolnoobčutljiva jezikovna vprašanja (prim. tvorbo spolno vzporednih imen); prisotnost spolov na posameznih področjih (poklici, položaji) pa povezuje socialni spol z aktualnimi družbenimi razmerami.

V zvezi s slovenščino Doleschal (2015: 340) navaja samostalniki *top-model*, ki naj bi v nespecifičnih kontekstih veljal za ženskega, obenem pa opozarja na odsotnost študij o socialnem spolu kot jezikoslovni kategoriji; v slovenščini naj bi socialni spol praviloma sovpadal s slovničnim. Če pa socialni spol ocenjujem glede na poklic ali položaj (prim. slovnično obojespolno možnost tipa *profesor/profesorica*), je v slovenskem kontekstu – na podlagi zgornje opredelitve – moje pričakovanje, da sta npr. *orodjar/orodjarka* in *betoner/ betonerka* verjetno m., *babica/babičar* in *šivilja/šiviljec* pa ž. socialnega spola (v korpusu Kres za *orodjarko*, *betonerko* in *šivilja* ni zadetkov, za *babičarja* so 3 zadetki; Bajec idr. 1998 *orodjarke*, *betonerke*, *šivilja* in *babičarja* ne navaja); sinhrono je najbrž manj diferenciran socialni spol *zdravnika/zdravnice* in *študenta/šudentke*.

Enako je najbrž v italijanskem okolju z *barbiere/barbiera* 'brivec/brivka', *scalpellino/ scalpellina* 'kamnosek/kamnosekinja' (m. socialni spol), *ostetrica/ostetrico* 'babica/babičar' in *maestra/maestro d'asilo* 'vzgojiteljica/vzgojitelj v vrtcu' (ž. socialni spol; v korpusu CORIS za *scalpellina* ni zadetkov, za *barbiera* in *maestro d'asilo* je po 1 zadetek, za *ostetrico* 'porodničar' pa je ustreznih 44 zgledov; Sabatini-Coletti 2011 ne navaja *maestro d'asilo*, *ostetrico* pa pomeni 'porodničar'; prim. še *La classificazione*, ki od zadnjih štirih imen navaja le *ostetrico ginecologo* 'porodničar-ginekolog').

5.2 Kot socialni spol osebnih imen za izbrane javne funkcije (dejansko gre za socialni spol javnih funkcij) v slovenščini in italijanščini – zgodovinsko in sinhrono – prevladuje moški.

Na Slovenskem je bila splošna volilna pravica uzakonjena l. 1942 (enakost med spoloma je zajamčila ustava FLRJ l. 1946), ko je bila izvoljena tudi prva poslanka; l. 1945 je bila imenovana prva ministrica (Vida Tomšič), prva predsednica vlade pa je l. 2013 postala Alenka Bratušek (v SFRJ prim. predsednico Izvršnega sveta Milko Planinc l. 1982); Slovenke so lahko postale sodnice šele po 2. sv. vojni (Selišnik 2007: 585; Mladenec 2007: 14; Mohorič 2017: 69). L. 2018 je delež slovenskih poslank 27,7 % (od 90), ministric 23,5 % (od 17), županj 10,4 % (od 212), občinskih svetnic 33,4 % (od 3.334), veleposlanic 37,8 % (od 37), medtem ko je delež vseh sodnic 78,9 % (od 888; najvišji je na delovnih in socialnih sodiščih, najnižji na vrhovnem

sodišču – 83,7 % oz. 40,6 %).¹² Z vidika zastopanosti žensk – sinhrono – le sodniški poklic kaže na prevladujoč ž. socialni spol (prim. Humer-Panić 2015: 27). Na tem mestu naj še omenim, da so ženska osebna imena v časopisnem delu korpusa Kres besedilno redkeje zastopana od moških (3.647 proti 36.816).

V Italiji so ženske dobile volilno pravico l. 1945; leto zatem so bile izvoljene prve italijanske županje, l. 1948 prve poslanke in senatorke, prve sodnice pa je Italija dobila šele l. 1965. Prva italijanska ministrica je postala Tina Anselmi l. 1976, medtem ko predsednice ali premierke Italija ni imela (prva predsednica poslanske zbornice je l. 1979 postala Nilde Iotti, prva predsednica senata pa je od l. 2018 Maria Elisabetta Alberti Casellatti). L. 2018 je v Italiji 35,7 % poslank (od 630), 34,5 % senatork (od 320), 27 % ministric (od 18), 14 % županj (od 7.954) in 32,5 % deželnih svetnic (od 169); l. 2016 je najvišja italijanska diplomatska položaja (*ambasciatore* 'veleposlanik', *ministro plenipotenziario* 'pooblaščen minister') zasedalo le 7,9 % žensk (od 215). Tudi v Italiji v sodniškem poklicu prevladujejo ženske – l. 2017 jih je bilo 52 % (od 9.408); število sodnic je prvič preseglo število sodnikov l. 2015.¹³ Tudi v tiskovinskem delu italijanskega korpusa CORIS so ženska osebna občna imena daleč manj pogosta od moških, prim. razmerje 493 proti 46.633.

6 Sklep

Jezikoslovne spolne kategorije v slovenščini in italijanščini – sploh v zvezi z osebimi občnimi imeni za izbrane javne funkcije – kažejo na izjemno zanimivo dinamiko.

Pri analiziranih funkcijah – tj. če skupaj obravnavam slovničnospolno vzporedna imena za izbrane javne funkcije – prevladuje moški socialni spol, v obeh jezikih (v primeru osebnih imen) sicer načeloma prekriven s slovničnim; ženske so se na teh položajih pojavile pozno (sredi 20. stol.), kar se odraža v drugotnosti ženskih imen v primerjavi z moškimi, poleg tega pa še danes na njih – izjema je sodniški poklic tako v Sloveniji kot v Italiji – prevladujejo moški; ženska imena so v primerjavi z moškimi besedilno redkeje zastopana. Slovnično in leksikalno oba jezika poznata vzporedna osebna občna imena obeh spolov, a so moška imena referenčno širša, kar je verjetno posledica socialnega spola – v slovenščini se lahko namreč nanašajo na moške, moške in ženske, moške ali ženske odnosnice (ženska imena imajo le ženske odnosnice), v italijanščini pa tudi zgolj na ženske. Zaradi tega prihaja do napetostnih razmerij med slovničnim in leksikalnim spolom na eni ter referenčnim spolom na drugi strani. V obeh jezikih se neskladje zrcali tudi v ujetanju, ki kaže na dominantno vlogo slovničnega in z njim prekrivnega leksikalnega spola, čeprav lahko prevlada tudi referenčni, sploh v primeru spolno neujemalnih (izključujočih) kategorij – pri imenih za izbrane javne funkcije do tega prihaja v italijanščini (slovnično in leksikalno moška, referencialno ženska imena).

¹² Prim. <https://www.dz-rs.si>, <https://volitve.gov.si/lv2018>, <http://www.mp.gov.si>.

¹³ Prim. <https://www.openpolis.it>, <https://www.truenumbers.it/quote-rosa-ambasciatore>, <https://www.csm.it>.

Pričujoča analiza jezikoslovnih spolnih kategorij odstira le drobec spolne jezikoslovne problematike, ob tem opozarja – kljub problemski omejenosti – na kompleksno razmerje med jezikom in družbenimi (spolnimi) razmerji, tudi v prostorsko-časovni dimenziji, in odpira nešteto vprašanj – od sociolingvističnih do jezikovnosistemskih, od normativno-kodifikacijskih do opisnojezikoslovnih (če se omejim zgolj na jezikoslovna).

VIRI IN LITERATURA

- Anton BAJEC idr. (ur.), 1998: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: DZS.
- Greville CORBETT, 1991: *Gender*. Cambridge: CUP.
- Corpus CORIS*. Na spletu.
- Ursula DOLESCHAL, 2015: Gender in Slovenian. *Gender Across Languages* IV. Ur. M. Hellinger, H. Motschenbacher. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 335–68.
- Anna GUDMUNDSON, 2010: *L'acquisizione del genere grammaticale in italiano L2*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Marlis HELLINGER in Hadumond BUSSMANN, 2001: Gender Across languages. The linguistic representation of women and men. *Gender Across Languages* I. Ur. M. Hellinger, H. Bussmann. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 1–25.
- Živa HUMER, Saša PANIČ, 2015: *Politika enakosti spolov v Sloveniji*. Bruselj: EU.
- Simona KRANJC, Martina OŽBOT, 2013: Vloga spolno občutljivega jezika v slovenščini, angleščini in italijanščini. *Družbena funkcijnost jezika*. Ur. A. Žele. Ljubljana: FF (Obdobja, 32). 233–9.
- Korpus Kres*. Na spletu.
- La classificazione delle professioni* 2013. Roma: ISTAT.
- Nataša LOGAR, 2009: *Kotički pravnega jezika*. Ljubljana: GV Založba.
- Silvia LURAGHI, 2011: The origin of the Proto-Indo-European gender system: Typological considerations. *Folia Linguistica* 45/2. 435–64.
- Carla MARCATO, 2016: Gerghi. Lingua e giovani. Lingua e genere. *Manuale di linguistica italiana*. Ur. S. Lubello. Berlin/Boston: De Gruyter. 351–70.
- Gianna MARCATO, Eva-Maria THÜNE, 2002: Gender and female visibility in Italian. *Gender Across Languages* II. Ur. M. Hellinger, H. Bussmann. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 187–217.
- Dunja MLADENIČ, 2007: *Biti ali ne biti ženska v znanosti*. Ljubljana: IJS.
- Katarina MOHORIČ, 2017: *Vpliv spreminjanja ženske vloge v družbi na razvoje predšolske vzgoje na Slovenskem: Magistrsko delo*. Ljubljana: PeF.
- Giovanni B. MORETTI, 2006: *L'italiano come prima o seconda lingua nelle sue varietà scritte e parlate*. Perugia: Guerra.
- Heiko MOTSCHENBACHER, 2010: *Language, Gender and Sexuality: Poststructuralist perspectives*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Cecilia ROBUSTELLI, 2012: *Linee guida per l'uso del genere nel linguaggio amministrativo*. Firenze: Accademia della Crusca, Comune di Firenze,

- Francesco SABATINI, Vittorio COLETTI, 2011: *Dizionario della Lingua Italiana*. Milano: RCS Libri.
- Irena SELIŠNIK, 2007: Časovni trak. *Pozabljena polovica*. Ur. A. Šelih (predsednica) idr. Ljubljana: Tuma, SAZU. 583–86.
- Luca SERIANNI, 1991: *Grammatica italiana: Italiano comune e lingua letteraria*. Torino: UTET.
- Standardna klasifikacija poklicev* 2008. Ljubljana: SURS.
- Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: CZ.
- Jože TOPORIŠIČ, 2003: *Oblikoslovne razprave*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Jože TOPORIŠIČ, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 1997: Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti. 33. *SSJLK*. Ur. A. Derganc. Ljubljana: FF. 69–79.

SUMMARY

The contrastive study of linguistic gender categories in Slovene and Italian, with special emphasis on personal nouns denoting select public offices such as Slovene *minister*, *ministra* 'minister-male', 'minister-female', *župan*, *županja* 'mayor-male', 'mayor-female' and the synonymous Italian *il ministro*, *la ministra*, *il sindaco*, *la sindaca* (*sindachessa*) has touched only a small fraction of linguistic gender issues. Nonetheless it has revealed—even within a limited domain—a complex relationship between language and gender relations.

The social gender of the names for public offices is predominantly masculine (although in principle social gender should correspond to the grammatical one)—women could occupy these offices only since the 1940s, which is reflected in the secondary character of feminine personal nouns denoting them. Their holders are still mostly males (Slovene *sodnica*, Italian *la magistrata*, *la giudice* 'judge-female' being the exception both in Slovenia and in Italy); compared to masculine personal nouns, the use of parallel feminine nouns in Slovene and Italian journalistic texts (Kres and CORIS journalistic subcorpora) is rare. Grammatically and lexically both languages have parallel gendered personal nouns such as Slovene *poslanec*, *poslanka* and Italian *il deputato*, *la deputata* 'member of the parliament (masculine, feminine)', but grammatically and lexically masculine nouns have a wider referential potential (probably as a consequence of social gender)—in Slovene they can refer to male, male and female, and male or female; in Italian, also to exclusively female referents—e.g., *il sindaco Virginia Raggi* 'mayor-masculine Virginia Raggi', while grammatically and lexically feminine nouns have only female referents in both languages. Subsequently, a complex relationship exists between grammatical and lexical genders on one side and referential gender on the other. In both languages, this gender complexity is mirrored in agreement, controlled predominantly by grammatical (and the corresponding lexical) gender, although referential gender can prevail as well, above all in the case of gender exclusive categories, such as grammatically/lexically masculine and referentially feminine personal nouns in Italian—e.g., *il ministro Trenta è stato invitato* 'the minister-masculine Trenta (female referent) was invited (masculine agreement)' vs. *il Ministro della Difesa Elisabetta Trenta si è recata* [...] 'the minister-masculine of defence Elisabetta Trenta (female referent) visited (feminine agreement)'.

UDK 811.161.1'366.52:811.163.6'366.52

Mladen Uhlik

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

mladen.uhlik@ff.uni-lj.si

IZRAŽANJE SPOLSKE KORELACIJE PRI POLOŽAJNIH POIMENOVANJIH V RUŠČINI IN SLOVENŠČINI

Prispevek se osredotoča na vprašanje izražanja spolske korelacije pri položajnih poimenovanjih v ruščini in slovenščini. Opozarjamo na tri posebnosti pri rabi ženskih poimenovanj za poklice v ruščini. Ruščina ima v nezaznamovani rabi manj feminativov. V kontekstih z zmanjšano stopnjo referenčnosti se v ruščini pogosteje kot v slovenščini uporabljajo moška poimenovanja. Pri nekaterih položajnih poimenovanjih se v ruščini pojavlja raba t. i. dvospolskih samostalnikov, ki sodijo v prvo deklinacijo, a lahko označujejo oba referenčna spola. Prispevek analizira skladenjske rabe dvospolskih samostalnikov in stanje v sodobni ruščini primerja z ustreznici v slovenščini.

Ključne besede: spolska korelacija, položajna poimenovanja, referenčnost, pomensko ujemanje, ruščina, slovenščina

The article focuses on some differences in designations of professions in Russian and Slovenian. In Russian the use of feminine derivations for this class of nouns is less productive. This is due to the fact that many feminine derivations are stylistically marked. What is more, in sentences with attributive meaning, although the referent is a woman, Russian can use the masculine form, which is not typical of Slovenian. The peculiarity of Russian is the use of "hybrid" nouns, which can refer to both genders despite belonging to the first, "masculine" declension. I highlight some syntactic characteristics of these Russian nouns by comparing them with their semantic equivalents in Slovenian.

Keywords: gender marking, designations of professions, referentiality, semantic agreement, Russian, Slovenian

1 Uvod: Opredelitev slovničnega spola

Prispevek¹ poskuša opozoriti na nekatere razlike pri izražanju spola v ruščini in slovenščini. Spol v ruskem jeziku je slovarsko opredeljena kategorija (*словокласифицирующая категория*) samostalniških besed (samostalnikov in večine samostalniških zaimkov) in pregibna kategorija (*словоизменительная категория*) pridevnikov, deležnikov, števnikov, nekaterih tipov zaimkov in *-l* glagolskih oblik preteklika ter pogojnika², ki

¹ Rad bi se zahvalil Bobanu Arsenijeviču, Mislavu Beniču, Mariji A. Holodilovi, Eleni Ju. Ivanovi, Domnu Krvini, Mitju Trojarju, Adi Vidovič Muhi in Andreji Žele za vse dragocene nasvete. Vsa odgovornost za morebitne napake pri analizi in interpretaciji je moja.

² Razlika med ruščino in slovenščino pri izražanju spola z *-l* oblikami se kaže pri prihodnjiku. V ruščini tvorimo prihodnjik nedovršnikov iz prihodnjika glagola *быть* in nedoločnika, kar pomeni da oblike prihodnjika ne izražajo spolskega razlikovanja.

se s samostalniškimi besedami ujemajo (Sičinava 2011). Pri omenjenih besedah lahko govorimo zgolj o slovničnem spolu, ki ga določa samostalniška beseda. Slovnični spol je torej treba razumeti predvsem kot skladenjski odnos³ ujemanja⁴ samostalniške nadzorne besede in ujemalne nadzorovane besede:⁵

- 1.) rus. *Нов-ый галстук-о висел-о. Нов-ая рубашк-а висел-а. Нов-ое пальт-о висел-о.*

Kot je razvidno iz (1), slovnični morfemi nadzorovanih besed – pridevniške oblike *новый* in *-l* oblike povedka – razkrivajo slovnični spol nadzornih samostalniških besed.

2 Različni načini izražanja spolske korelacije pri označevanju osebe

V prispevku se omejujemo na vprašanje spolske korelacije pri izražanju referenčnega spola pri osebah (človeško⁶), pri kateri je razlika med spoloma najpogosteje pomensko motivirana. V ruščini se poimenovalna opozicija med ženskim in moškim referenčnim spolom izraža na naslednje načine:⁶

2.1 Pri leksemskem izražanju referenčnega spola se pri vsakem spolu uporablja drugačen korenski morfem:

- 2.) rus. брат/сестра, отец/мать, муж/жена, сын/дочь

Tovrstni pari besed predstavljajo zaključeno skupino samostalnikov, ki najpogosteje označujejo sorodstvena razmerja. Pri tem tipu se obe obliki uporabljata zaznamovano in nezamenljivo, samostalnika *отец* ali *сын* ne moreta označevati oseb ženskega spola.

2.2 Pri morfemskem izražanju referenčnega spola razlikujemo dva tipa:

2.2.1 Izražanje spolske korelacije z oblikospreminjevalnimi morfemi (končnicami):

- 3.) rus. больн-ой 'bolnik' / больн-ая 'bolnica';

- 4.) rus. заведующ-ий 'vodja' / заведующ-ая 'vodja'

³ V ruščini se slovnični spol zgolj delno prekriva z morfološko delitvijo samostalnikov po sklanjatvenih vzorcih oz. paradigmah (za podrobneje o tem gl. Corbett 1991: 36–37). Primeri odsotnosti prekrivanja med tipom deklinacije in slovničnim spolom so: samostalniki *дядя* 'stric', *дедушка* 'dedek', *юноша* 'mladenič', ki sodijo v a-deklinacijo, a so moškega spola; samostalniki na -o s pripomami -иц- in -ишк-, ki ohranjajo moški spol motivirajoče besede (*домишко* 'hišica', *домище* 'velika hiša') in t.i. samostalniki splošnega spola (*пакса* 'cmera', *задира* 'zbadljivec/zbadljivka'), ki so glede na referenčni spol lahko moškega ali ženskega slovničnega spola (*Максим – такой зануда* 'Maksim je takšna tečnoba', *Аня – такая зануда* 'Anja je takšna tečnoba'). Poseben primer so poklicna in položajna poimenovanja (*врач* 'zdravnik/-ica', *гид* 'vodič/-ka'), ki se uporabljajo za oba referenčna spola. Glede predvidljivosti spola iz morfologije v slovenščini gl. Marvin 2019.

⁴ Slovnični spol je jezikovna kategorija, ki se izraža preko skladenjskega ujemanja in končniških morfemov. V ruskem jezikoslovju se razlika med slovničnim in referenčnim spolom izraža tudi na terminološki ravni: slovnični spol je *под*, referenčni spol pa *пол*.

⁵ *Nadzorna beseda* uporabljamo kot ustreznico termina G. G. Corbetta *controller*, *nadzorovana beseda* pa kot ustreznico termina *target* (gl. Corbett 1991, Corbett 2010).

⁶ Za več o tem gl. Mučnik (1971: 177–244).

V ta tip sodi skupina prvotnih kakovostnih pridevnikov (3) ali deležnikov (4), ki v posamostaljeni rabi označujejo osebe. Kazalec spola je slovnični morfem oz. končnica (-ой / -ая; -ий / -ая), ki poleg označevanja referenčnega in morfološkega spola vključuje še informacije o sklonu, številu in živosti nanosnika. V ruščini se kategorija živosti izraža v ednini m. spola prve sklanjatve in v množini vseh spolov, kjer se dosledno upošteva pri vseh sklanjativnih tipih (za več o tem gl. Tominec 2015: 177–178).

2.2.2 Izražanje spolske korelacije z besedotvornimi morfemi oz. sufiksi:

5.) rus. преподаватель-ø vs. преподаватель-**ниц**-а,

6.) rus. студент-ø vs. студент-**к**-а.

Besedotvorno izražanje spolske korelacije je v ruščini produktivnejše kot razlikovanje s pomočjo korenkega (tip 2. 1) ali oblikospreminevalnega morfema (tip 2. 2. 1). Toda prav pri njem prihaja do pomembnih razlik med ruščino in slovenščino, ki se kažejo pri zmožnostih poimenovanja »poklicev, nazivov in položajev za ženski spol« (Derganc 2017: 125). Kakor ugotavlja Aleksandra Derganc, se ruščina in slovenščina razlikujeta predvsem pri poimenovanjih, ki se nanašajo na »žensko nosilko poklica ali položaja« (Derganc 2017: 125). V slovenščini je raba velikega števila feminativov, tvorjenih z besedotvornimi morfemi *-ic-*, *-k-* in *-inj-*, produktivna in najpogostejše stilistično nezaznamovana. Poleg tega število poimenovanj, ki se nanašajo na ženske, narašča.⁷ Derganc opozarja, da ruščina sicer pozna možnosti tvorjenja feminativov, vendar je njihova raba na področju prestižnih poklicev in funkcij dostikrat omejena. Izpostavlja tudi, da so tvorjenke s sufiksi *-ичк-*, *-ин'*, *-их-* in *-иш-* večinoma stilistično zaznamovane (*биологичка*, *филологиня*, *врачиха*, *директорша*).⁸ K temu lahko dodamo, da tvorjenke s temi sufiksi niso tipične za poimenovanje nosilk poklicev, ker so pogosto prekrivne z drugimi pomeni: lahko označujejo soproge nosilcev poklicev (*генеральша* 'generalova žena', *бухгалтерша* 'žena računovodje'),⁹ ali druge realije (*электричка* 'krajevni vlak'), kar otežuje tvorjenje novih feminativov (Mučnik 1971: 238). V ruskem jezikoslovju je še odprto vprašanje, ali obstajajo znotrajjezikovni razlogi, ki bi vplivali na bolj omejene možnosti tvorjenja feminativov, kot jih poznajo nekateri drugi slovanski jeziki (npr. slovenščina, češčina). V nekaterih primerih je raba določenih sufiksov onemogočena zaradi soglasniških premen in hkratnega kopičenja soglasnikov, npr. *хирург* in **хируржка* (Mučnik 1971, Gerasimova 2017).¹⁰ Nekateri

⁷ V *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika* je 201 novih ženskih poimenovanj, ki so tvorjena z besedotvornimi morfemi.

⁸ Gl. Derganc (2017: 127).

⁹ Ta tip pomenske prekrivnosti v slovenščini ni vedno ovira pri rabi obstoječih besed v funkciji feminativov. S. Štumberger omenja zgled, kot je npr. *notarka*, pri katerih je pomen feminativa prevzelo poimenovanje, ki je prej označevalo soprogo nosilca poklica (Štumberger 2015).

¹⁰ V slovenščini se podoben problem pogosto rešuje s pomočjo sufiksa *-inj-*, ki je v ruščini pri označevanju nosilk poklicev v rabi redkeje (možen je pri feminativih *княгиня*, *графиня*, ki označujeta statusne vloge).

jezikoslovci pa so mnenja, da je manjša produktivnost določenih sufiksov pri tvorjenju feminativov povezana tudi z akcentološkimi vzroki.¹¹

2.3 Skladenjsko izražanje referenčnega spola: Našteti dejavniki, ki vplivajo na omejeno tvorjenje feminativov, imajo dve posledici: (1) V ruščini se na področju označevanja položajnih poimenovanj pogostejše kot v slovenščini uporabljajo samostalniki moškega slovničnega spola, ki se lahko nanašajo na oba referenčna spola (o tem vprašanju glej 2.4), (2) Ruščina poleg leksemskega in morfemskega izražanja referenčnega spola pozna še posebno ujemanje, pri katerem je spol nanosnika razviden šele iz oblike nadzorovane besede.¹²

2.4 Pred analizo izražanja referenčnega spola pri dvospolskih poimenovanjih si oglejmo nekatere značilnosti spolske korelacije tipa *студент – студентка, преподаватель – преподавательница*, pri katerih ženska oblika ni stilistično zaznamovana. Odnos med rabo moške in ženske poimenovalne oblike je v ruščini, kakor bo pokazano v nadaljevanju, povezan z različnimi tipi nanašalnosti (referenčnosti), pri katerih izstopajo trije načini rabe položajnih poimenovanj (Rothstein 1980, Kopeliovč 1970).

Pri prvem tipu samostalniška zveza nastopa v vlogi poimenovanja konkretne osebe (referenčnega udeleženca) v kontekstu, v katerem je pomembno izpostaviti referenčni spol nanosnika. Če gre za ženskega nanosnika in če je feminativ stilistično nezaznamovan, bo tudi v ruskem knjižnem jeziku v rabi ženska oblika:

- 7.) rus. Во время перерыва между уроками в аудиторию вошла **преподавательница**.

slvn. Med pavzo med urami je v predavalnico vstopila **učiteljica**.

Rabo položajnih poimenovanj pri označevanju konkretne osebe je treba razlikovati od primerov, ko se osebkem s povedkovim določilom ob nepolnopomenskem glagolu (npr. *быть* 'biti', *работать* 'delati', *стать* 'postati') pripisuje lastnost.¹³

- 8.) rus. Она работала **продащицей / продавцом**.

slvn. Delala je kot **prodajalka**.

- 9.) rus. Наталья Петровна – **наш новый учитель / новая учительница**.

slvn. Natalija Petrovna je **naša nova učiteljica**.

Pri zgledih (8) in (9) gre za drug tip referenčnosti kot v (7): samostalniška zveza se v povedkovem določilu ne nanaša izključno na imenovalniški osebek (*она, Natalija*

¹¹ Akcentolog in indoevropist Mihail V. Oslon ugotavlja, da se sufiks *-k-* pri izposojenih besedah pojavlja predvsem pri feminativih, ki imajo naglasen predzadnji zlog (*санитарка, миссионерка, стажёрка*), medtem ko je možnost rabe sufiksa *-k-* onemogočena pri samostalnikih, pri katerih je naglas na drugih zlogih (*авторка, *докторка). Oslon opozarja, da se pravilo nanaša zgolj na možnost tvorjenja feminativov iz izposojenih besed (iz ustnega posveta z Oslonom).

¹² Prav zaradi tovrstnih primerov Galina I. Kustova zapiše, da v ruščini naslovnik pogosto dobiva informacijo o spolu nanosnika šele preko pregibanjske oblike nadzorovane besede (Kustova 2018: 70).

¹³ O t. i. prisojevalnih oz. pripisovalnih stavčnih povedi iz slovenščini glej Uhlik, Žele 2016: 388–389.

Petrovna), pač pa ga enači z množico posameznikov, ki si delijo pripisovalno lastnost.¹⁴ V teh primerih je v ruščini, če se pripisovalni stavek nanaša na žensko, možna raba obeh oblik (gl. 8, 9). V slovenščini se, kakor je vidno iz slovenskih ustreznice, dvakrat poudarja presupozicija, da je nanosnik ženskega spola – enkrat z osebkom, drugič s feminativom v povedkovem določilu.

Pri ruskih pripisovalnih stavkih je zanimivo opozoriti na to, da se raba moške oblike v povedkovem določilu posebej izkazuje v primerih, ko se znotraj povedkovniško uporabljene samostalniške zveze uporablja kakovostni pridevnik vrednotenja npr. *хороший* 'dober', *настоящий* 'pravi' (gl. Iomdin 1990: 41), kar še dodatno poudari pripisovalno lastnost.

- 10.) rus. Моя сестра – **хороший студент/настоящий актер** (L. L. Iomdin 1990: 41).

slvn. Moja sestra je **dobra študentka/prava igralka**.

- 11.) rus. Кто-то мне говорил, что я была **хорошим преподавателем**.

slvn. Nekdo mi je pravil, da sem bila **dobra učiteljica**.

Tudi v tem primeru v slovenskih ustrezniceh prevladuje raba ženskih poimenovanj v povedkovem določilu, kar včasih lahko pripelje do dvoumnih zgledov:¹⁵

- 12.) slvn. Amy Klobuchar spada med najbolj znane **slovenske senatorke/ senatorje** [v ZDA].

Če v (12) uporabimo žensko poimenovanje, ni jasno, ali je političarka najbolj znana med vsemi slovenskimi senatorji, celotno množico, ali zgolj med slovenskimi senatorkami, podmnožico vseh slovenskih senatorjev (iz ustnega posveta s P. Weissom).

V ruščini je moška poimevalna oblika izključno v rabi, ko gre za označevanje generičnega nanosnika. V tem primeru prihaja do nevtralizacije opozicije med členoma korelacije, moška oblika je inkluzivna v odnosu do obeh spolov.

- 13.) rus. Нужен **преподаватель** английского языка.

lvn. Potrebujemo **učitelja** angleškega jezika.

Če sklenemo, delitev treh tipov stavkov s položajnimi poimenovanji kaže na to, da se med ruščino in slovenščino največja razlika kaže v pripisovalnih stavkih: v ruščini je v zgledih, ki se nanašajo na žensko osebo, možna raba moškega poimenovanja, v slovenščini je v tem primeru pogostejša raba feminativa. Oba jezika težita k temu, da bi na izrazni ravni ohranila razliko med spoloma pri stavkih z visoko stopnjo nanašalnosti.

¹⁴ Ada Vidovič Muha v tem primeru govori o uvrstitvenih povedkovnikih (2015: 396), pri katerih gre za »uvrstitev razlagalnega leksema v neposredno višje in s tem pomensko ekstenzivnejše pojmovno polje« (2013: 61).

¹⁵ Vprašali smo 60 govorcev slovenščine, starih od 20 do 40 let, kako bi prevedli ruske stavke: rus. *Анна работала продавцом. Анна – наш новый учитель. Анна была лучшим студентом*. Vsi vprašani so se odločili za prevod z ženskimi poimenovanji (Ana je delala kot *prodajalka*, Ana je *naša nova učiteljica*, Ana je *najboljša študentka*).

3 Razširjanje pomenskega ujemanja v ruskem jeziku v 20. stoletju

3.1 V prvi polovici 20. stoletja se je v ruskem jeziku zaradi povečane vključenosti žensk na različnih področjih družbenega delovanja pojavilo veliko ženskih poimenovanj, ki označujejo nosilke poklicev, ki so jih prej opravljali izključno moški (*летчица* 'pilotka', *шахтерка* 'rudarka'), ali nosilke novih poklicev (*космонавтка* 'kozmonavtka', *сценаристка* 'scenaristka'). Zaradi dejavnikov opisanih v **2.2.2** pri nekaterih samostalnikih vseeno ni prišlo do nastanka novih tvorjenk, ki bi lahko izključno označevale nosilke poklicev in družbenih položajev. Leksemi, ki so sicer morfološko moškega spola – *врач, инженер, директор, руководитель, редактор, президент* idr. – so se začeli uporabljati kot t. i. dvospolska poimenovanja, ki označujejo oba referenčna spola.¹⁶

V dvajsetih letih dvajsetega stoletja (Peškovski 1938) se je zaradi potrebe govorcev, da bi v stavkih z dvospolskimi poimenovanji poudarili ženski referenčni spol, pojavila nova strategija: ženski nanosnik se lahko izraža z obliko povedka (-l oblika ali kratka pridevniška oblika v povedkovni funkciji), ali redkeje s levim prilastkom znotraj samostalniške zveze.

3.2.1 V ruski jezikoslovni literaturi je na pojav izražanja ženskega nanosnika z obliko povedka opozoril sintaktik Aleksej M. Peškovski (1878–1933):¹⁷

- 14.) rus. Сюда приехал-а вице-президент ... английской рабочей партии
Фрида Атлин. (Peškovski 1938: 192).
slvn. Sem je prispela podpredsednica ... angleške delavske stranke Frida
Atlin.

Akadska slovnica iz leta 1960 je zglede rabe, kot je *Директор школы уже пришла* ('Ravnateljica je že prišla') pripisala pogovorni rabi, in je dala prednost formalnemu ujemanju, pri katerem se oblika povedka ne glede na referenčni spol ravna po moškem oz. morfološkem spolu dvospolskega poimenovanja *Директор школы уже пришел* (Грамматика русского языка АН СССР 1960: 512). Raziskava rabe ruščine *Русский язык и советское общество* (Ruski jezik in sovjetska družba – v nadaljevanju RJiSO), ki jo je v letih 1963–1964 organiziral Inštitut ruskega jezika Sovjetske Akademije znanosti, je pokazala, da se dejanska raba razlikuje od opisa iz Akadske slovnice. Eno izmed anketnih vprašanj, na katero je odgovorilo 3780 vprašanih različnih starosti, izobrazb in poklicev, je bilo, ali bi v stavkih, ki se nanašajo na žensko osebo, raje uporabili *Врач пришел* ali *Врач пришла* ('Zdravnica je prišla') in prav tako *Управдом дом выдал справку* / *Управдом выдала справку* ('Upravnica je izdala potrdilo'). Pri obeh izbirah

¹⁶ Zanimivo je, da se je po oktobrski revoluciji zmanjšala pogostost rabe zloženek tipa *женщина-врач, женщина-редактор*, ki je bila dokaj razširjena na koncu 19. stoletja (Mučnik 1970: 223). Glede zmanjšanja rabe tovrstnih poimenovanj glej nadaljevanje besedila.

¹⁷ Peškovski je izražanje spola z -l oblikami opisal kot potrebo po rabi glagolskih oblik ženskega spola (Peškovski 1938: 192).

se je večina odločila za pomensko ujemanje z žensko obliko na *-l*.¹⁸ J. A. Mučnik, ki je pri omenjenem projektu vodil skladenjske raziskave, je v svoji poznejši študiji zapisal, da je raziskava potrdila, da se je označevanje ženskega nanosnika s pomočjo *-l* oblik in kratkih pridevnikov zelo razširilo ter postalo del knjižnega jezika. Ta tip ujemanja v nasprotju s stališčem iz Akademске slovnice ni omejen na pogovorno rabo in stavki tipa *Организатор поставила вопрос* 'Organizatorica je zastavila vprašanje' se redno pojavljajo tako v govorjenem jeziku kot v zapisanem leposlovnem, publicističnem, znanstvenem ali poslovnem stilu (Mučnik 1971: 226). Naj omenimo, da sta po omenjenem projektu še dve raziskavi preverjali, ali bi se govorci pri označevanju ženskega referenčnega spola odločili za pomensko ujemanje (*Врач пришла*) ali za formalno ujemanje (*Врач пришел*). V raziskavah Graudina idr. 1976 in Gerasimova 2017 se je še več izprašancev kot pri RjiSO odločilo za pomensko ujemanje z žensko *-l* obliko, kar potrjuje, da se je ta tip izražanja spola nanosnika z obliko povedka dejansko uveljavil kot legitimni del knjižnega jezika.

Pri tovrstnih raziskavah se ne zdi odveč opozoriti, da pri stavkih *Врач пришел* in *Врач пришла* ne gre za konkurenčno opozicijo, saj stavka nista konkurenčni sopomenki: možnost z žensko *-l* obliko (*пришла*) s svojo izrazito referenčnostjo poudarja ženski referenčni spol, medtem ko ima stavek z moško *-l* obliko (*пришел*) dve možni interpretaciji: 1) Prišel je zdravnik (spol ni pomemben in je nezaznamovan);¹⁹ 2) Prišel je zdravnik, ki je moški.

Naj dodamo, da pomensko ujemanje z žensko obliko povedka ni povsem odpravilo problema izražanja ženskega nanosnika pri dvospolskih poimenovanjih. Prvič, tovrstno izražanje deluje zgolj v primerih z analitičnimi povedki, ki vsebujejo *-l* oblike (s preteklikom ali pogojnikom) ali kratke pridevnike v povedkovni rabi. Spolske korelacije ne morejo izražati oblike sedanjika (15) in prihodnjika (16, 17):

15.) rus. **Врач ходит** по кабинету и что-то нервно говорит.

slvn. Zdravnik/zdravnica hodi po kabinetu in nekaj živčno govori.

16.) rus. **Врач будет принимать** пациентов по пятницам.

slvn. Zdravnik/zdravnica bo sprejemal/-a paciente ob petkih.

17.) rus. В пятницу **врач осматривает** пациента.

slvn. V petek bo zdravnik/zdravnica pregledal/-a pacienta.

Drugič, pomensko ujemanje s povedkom izraža razliko med spoloma nanosnikov pri stavkih, pri katerih ima poimenovalna samostalniška zveza funkcijo imenovalniškega osebk (a) (*Врач пришла*); v drugih imeimenovalniških sklonih (*Я передал врачу результаты анализов* 'Dal sem zdravniku/zdravnici izvide') pa razlika med moškim in ženskim

¹⁸ Pri stavku *Врач пришел/пришла* se je za pomensko ujemanje z žensko *-l* obliko odločilo 51 %, pri *Управдом выдал/выдала* pa je bil delež v prid pomenskega ujemanja še višji, 60 % (RjiSO 1963: 20–23; Mučnik 1971: 228–229), formalno ujemanje je pri prvem stavku izbralo 38, 6 %, pri drugem 33 %, ostali vprašani se niso mogli odločiti.

¹⁹ Slovnico naravo spola in nezaznamovano rabo moških oblik potrjuje vzporednica z vidsko opozicijo, na katero opozarja Krvina (2019).

nanosnikom ni razvidna. V teh primerih je spol ženskega nanosnika možno izraziti z dodajanjem desnega prilastka (najpogostejše priimka), ki udeleženca konkretizira:

18.) rus. Я передал результаты анализов **врачу Ивановой**.

slvn. Dal sem izvide **zdravnici Ivanovi**.

Druga možna rešitev, če želimo poudariti ženski referenčni spol, je uporaba zloženke *женщина-врач*, ki se je glede na statistiko rabe v Ruskem nacionalnem korpusu uporabljala predvsem v 19. stoletju in prvi polovici 20. stoletja (tj. v obdobju do oktobrske revolucije):

19.) rus. **Женщине-врачу** посылают приглашение прибыть в управу.

(Saltikov Ščedrin 1886-1887, NKRJ)

slvn. Zdravnici pošiljajo vabilo, naj pride na upravo.

Danes je raba omenjene zloženke stilno zaznamovana kot del uradnega in zapisanega registra.

3.2.2 V vseh omenjenih raziskavah (RjiSO 1963, Graudina idr. 1976 in Gerasimova 2017) se je preverjalo, ali bi se lahko ženski referenčni spol v samostalniški zvezi izrazil z žensko obliko levega prilastka v poimenovanjih tipa *наша врач, эта врач, хорошая врач*. Raziskave so pripeljale do ugotovitve, da je skladenjska povezava levega prilastka in jedra, ki označuje položajno poimenovanje, drugačna od skladenjskega odnosa med osebkom in povedkom. Raba ženske oblike prilastka znotraj samostalniške zveze, ki bi označevala ženskega nanosnika se uporablja zgolj v redkih kontekstih v pogovorni rabi. V 60-ih in 70-ih se je po anketah RjiSO in Graudina idr. za možnost *новая врач* odločilo od 25% do 31%, večina vprašanih (69 % – 70 %) se je ne glede na spol nanosnika odločila za formalno ujemanje – *новый врач*. V nedavni raziskavi Gerasimove se je razlika v prid formalnemu ujemanju povečala še bolj – rabo zveze *новый врач* je izbralo 92, 14 % (Gerasimova 2017: 57).

Druga pomembna ugotovitev je, da je možnost rabe ženske oblike prilastka ob dvospolskih poimenovanjih odvisna od tipa prilastka in od stavčne vloge, ki jo opravlja samostalniška zveza. Možnost izražanja referenčnega spola s pomočjo levega prilastka je v samostalniških zvezah pogostejša pri svojilnih zaimkih (*наша врач, моя врач*) in kazalnih zaimkih (*эта врач*), razmeroma obrobna pri kakovostnih pridevnikih (*хорошая врач, известная врач*) in posebej vprašljiva pri vrstnih pridevnikih, ki ob samostalnikih nastopajo v stalnih besednih zvezah, npr. *зубной врач* (zobozdravnik/-ica) in *главный редактор* (urednik/-ica) (Skoblikova 1971, Ljutikova 2015, Gerasimova 2017, Arsenijević 2018, Kustova 2018).

Na podlagi ankete desetih govorcev ruščine smo ugotovili, da anketiranci kot bolj sprejemljivo ocenjujejo rabo *наша врач*, če samostalniška zveza opravlja funkcijo imenovalniškega osebk. Polovica vprašanih je zgled (20) ocenila kot povsem sprejemljiv v pogovornem jeziku, zgolj en anketiranec ga je ovrednotil kot neuporabnega:

20.) rus. **Наша врач** вышла из зала.

Kot manj sprejemljiva je bila ocenjena rabe *наша врач* v funkciji povedkovnega določila. Polovica vprašanih je rabo (21) ocenila kot povsem nesprejemljivo, dva anketiranca sta jo ovrednotila kot delno sprejemljivo v pogovornem jeziku:

21.) ?Анна Петрова – **наша врач**. ← Анна Петрова – **наш врач**.

Pogostejšo izbiro moške oblike je mogoče razložiti s tem, da je spol nanosnika že izražen v imenovalniškem osebku. Pri (21) gre poleg tega za pripisovalni stavek oz. tip, pri katerem je v ruščini pogostejša raba moških poimenovanj.

Vsi vprašani so ocenili kot popolnoma nesprejemljivo rabo ženske oblike prilastka v primerih, ko ima samostalniška zveza vlogo neimenovalniškega udeleženca:

22.) *Анна Петрова была **нашей врачом**. ← Анна Петрова была **нашим врачом**.

23.) *Ты дал письмо **нашей врачу?** ← Ты дал письмо **нашему врачу**.

Za sklep naj povemo, da tip skladenjskega izražanja spola nanosnika ni značilen za slovenščino, ki **ženski referenčni spol** izraža s feminativi. Edina izjema, pri kateri je mogoče zaslediti možnost izražanja spola nanosnika z nadzorovanimi besedami, je samostalnik *vodja*, ki nima ustrezne ženske poimenovalne oblike.²⁰ Naj omenimo, da ta samostalnik pozna veliko manj omejitev pri tipih ujemanja kot ruski dvospolski samostalniki tipa *врач, суд, директор*. Ženski referenčni spol se lahko izraža tako z analitičnimi *-l* oblikami povedka (24) kakor tudi z ženskimi oblikami prilastkov (25). V nasprotju z rus. *зубная врач, *с зубной врачом se ženske oblike prilastkov lahko pojavljajo tudi pri vrstnih pridevniki (25) in v neimenovalniških sklonih:

24.) slvn. **Obe vodji** sta **bili uspešni**.

25.) slvn. Z **umetniško vodjo** Marinko Postrak sva se pogovarjala o prihodnjih projektih v gledališču in moram priznati, da gre za odlična dramska besedila. (Gigafida).

4 Zaključek

Pripravek obravnava razlike pri izražanju ženskega referenčnega spola v ruščini in slovenščini. V pripisovalnih stavkih, ki se nanašajo na ženskega nanosnika, se v ruščini v povedkovnem določilu pogosto uporabljajo moška poimenovanja, kar za slovenščino ni značilno.

Ker ima ruščina manj feminativov, se pri nekaterih položajnih poimenovanjih uporabljajo t. i. dvospolski samostalniki, ki sodijo v prvo sklanjatev in se lahko nanašajo na nanosnike obeh spolov. Pri teh samostalnikih se ženski referenčni spol lahko izraža z analitičnimi oblikami povedka (*-l* oblikami in kratkimi pridevniki v povedkovniški vlogi). Ženski nanosnik se redkeje v ruščini izraža z obliko levega prilastka ob dvospolskem

²⁰ Glede različnih poskusov, da bi v rabo vpeljali tvorjenko, ustreznico moškega samostalnika *vodja*, glej P. Weiss 2014.

samostalniku, posebej kadar ta zveza izraža stalno poimenovanje (vrstni pridevnik + samostalnik). V tem primeru prevladuje formalno ujemanje – obliko prilastka določa moški morfološki spol oz. to, da se dvospolski samostalnik uvršča v prvo sklanjatev.

Slovenščina pri večini položajnih poimenovanj za ženske nosilke uporablja tvorjenke, zato je izražanje referenčnega ženskega spola z nadzorovanimi besedami (povedkom ali prilastkom) dokaj nenavadno. Izjema je samostalnik *vodja*, ki tako kot ruski samostalniki dopušča možnost izražanja ženskega nanašalnika s povedkom (*Vodja je prišla*), vendar referenčni spol izkazuje tudi z obliko prilastka (*naša vodja*, *umetniška vodja*), in to tudi v neimenovalniških sklonih (*Projekt smo oddali umetniški vodji*).

VIRI IN LITERATURA

- Boban ARSENIJEVIĆ, 2018: A structural account for nouns allowing double agreement options in Russian. Predstavitev na TheGEN Leibniz-Zentrum Allgemeine Sprachwissenschaft. Berlin.
- Greville G. CORBETT, 1991: *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Greville G. CORBETT, 2010: Agreement in Slavic. *Glossos* 10. 1–55.
- Aleksandra DERGANČ, 2017: Poimenovanja za ženske nosilke poklicev in položajev v slovenščini in ruščini. *Jezikoslovni zapiski* 23/2. 125–30.
- GigaFida, korpusna besedilna zbirka. Na spletu.
- Domen KRVINA, 2019: Nezaznamovanost nedovršnika v slovenščini kot vzporednica nezaznamovanosti moškega spola. *Slavistična revija* 67/2. 159–170.
- Tatjana MARVIN, 2019: O predvidljivosti slovnične kategorije spola v slovenščini. *Slavistična revija* 67/2. 151–158.
- Robert A. ROTHSTEIN, 1980: Gender and reference in Polish and Russian. *Morphosyntax in Slavic*. Ur. C. V. Chvany, R. D. Brecht. Bloomington: Slavica Publishers Inc.
- Saška ŠTUMBERGER, 2015: Veränderungen in der gesellschaftlichen Stellung von Frauen in Slowenien seit 1991: Personenbezeichnungen im Wörterbuch Slovar novejšega besedja slovenskega jezika (2012). *New Approaches to Gender and Queer Research in Slavonic Studies*. Ur. D. Scheller-Boltz. Wiesbaden: Harrasowitz. *Die Welt der Slaven* 59. 101–9.
- Irina M. TOMINEC, 2015: Russian and Slovenian: Linguistic deviations in Russian under the influence of Slovenian as a dominant language = Ruščina in slovenščina: jezikovna odstopanja v ruščini pod vplivom slovenščine kot jezika okolja. *Jezikoslovni zapiski* 21/2. 159–89.
- Mladen UHLIK, Andreja Žele, 2016: Primerjalna analiza dveh tipov stavčnih zgradb s povedkovim določilom v slovenščini in ruščini. *Slavistična revija* 64/3. 385–400.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2013: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: Znanstvena založba FF (zbirka Razprave FF).
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2015: Propozicija v funkcijski strukturi stavčne povedi – vprašanje besednih vrst (Poudarek na povedkovniku in členku). *Slavistična revija* 63/4. 389–406.

- Peter WEISS, 2014: Vodkinja. *Jezikoslovni zapiski* 20/2. 163–67.
- Виктор В. ВИНОГРАДОВ (ред.), 1960: Грамматика русского языка АН СССР. т. 1, ч. 1, Изд. 2. Москва: Наука.
- [Viktor V. VINOGRADOV (red.), 1960: *Grammatika russkogo jazyka AN SSSR*. t. 1, č. 1, Izd. 2. Moskva: Nauka.]
- Анастасия А. ГЕРАСИМОВА, 2017: Рассогласование по роду в русской именной группе: квантитативное исследование. *Rhema*. Рема 4. 51–60.
- [Anastasija A. GERASIMOVA, 2017: Rassoglasovanie po rodu v russkoj imennoj gruppe: kvantitativnoe issledovanie. *Rhema*. Rema 4. 51–60.]
- Людмила К. ГРАУДИНА, Виктор А. ИЦКОВИЧ, Лия П. КАТАЛИНСКАЯ, 1976: *Грамматическая правильность русской речи: Опыт частотно-стилистического словаря вариантов*. Москва: Наука.
- [Ljudmila K. GRAUDINA, Viktor A. ISKOVICH, Lija P. KATALINSKAJA, 1976: *Grammatičeskaja pravil'nost' russkoj reči: Opyt častotno-stilističeskogo slovarja variantov*. Moskva: Nauka.]
- Леонид Л. ИОМДИН, 1980: О русских существительных так называемого общего рода. *Известия АН СССР. Серия литературы и языка* 5. М. 1980. 456–61.
- [Leonid L. IOMDIN, 1980: O russkih suščestvitel'nyh tak nazyvaemogo obščego roda. *Izvestija AN SSSR. Serija literatury i jazyka* 5. M. 1980. 456–61.]
- Галина И. КУСТОВА, 2018: Прилагательное. *Материалы к корпусной грамматике русского языка. Выпуск III. Части речи и лексико-грамматические классы*. Санкт-Петербург: Нестор-История. 40–107.
- [Galina I. KUSTOVA, 2018: Prilagatel'noe. *Materialy k korpusnoj grammatike russkogo jazyka. Vypusk III. Časti reči i leksiko-grammatičeskie klassy*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija. 40–107.]
- Август Б. КОПЕЛИОВИЧ, 1997: *Именная категория лица в ее отношении к грамматическому роду*. Владимир: ВГПУ.
- [Avgust B. KOPELIOVIČ, 1997: *Imennaja kategorija lica v ee otnošenii k grammatičeskomu rodu*. Vladimir: VGPU.]
- Екатерина А. ЛЮТИКОВА, 2015: Согласование, признаки и структура именной группы в русском языке. *Русский язык в научном освещении* 30. 44–74.
- [Ekaterina A. LJUTIKOVA, 2015: Soglasovanie, priznaki i struktura imennoj grupy v russkom jazyke. *Russkij jazyk v naučnom osveščении* 30. 44–74.]
- Иосиф П. МУЧНИК, 1971: *Грамматические категории глагола и имени в современном русском литературном языке*. Москва: Наука.
- [Iosif P. MUČNIK, 1971: *Grammatičeskie kategorii glagola i imeni v sovremennom russkom literaturnom jazyke*. Moskva: Nauka.]
- Национальный корпус русского языка (НКРЯ). [Nacional'nyj korpus russkogo jazyka (NKRJ).] Na spletu.
- Михаил В. ПАНОВ (ред.), 1968: *Русский язык и советское общество: Социологическое лингвистическое исследование. Морфология и синтаксис современного русского литературного языка*. Москва: Наука.
- [Mihail V. PANOV (red.), 1968: *Russkij jazyk i sovetskoe obščestvo: Socologo-lingvističeskoe issledovanie. Morfologija i sintaksis sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*. Moskva: Nauka.]

- Александр М. ПЕШКОВСКИЙ, 1938: *Русский синтаксис в научном освещении*. Москва: ГУПИ.
- [Aleksandr M. PEŠKOVSKI, 1938: *Russkij sintaksis v naučnom osveščении*. Moskva: GUPI.]
- Дмитрий В. СИЧИНАВА, 2011: Род. *Материалы для проекта корпусного описания русской грамматики. На правах рукописи*. Москва. На spletu.
- [Dmitrij V. SIČINAVA, 2011: Rod. *Materiale dlja projekta korpusnogo opisanija russoj grammatiki*. Na pravaх rukopisi. Moskva. Na spletu.]
- Елена С. СКОБЛИКОВА, 1971: *Согласование и управление в русском языке*. Москва: Просвещение.
- [Elena S. SKOBLIKOVA, 1971: *Soglasovanie i upravljenje v rusском jazyke*. Moskva: Prosveščenie.]
- Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 2014 (Slovarji).

SUMMARY

The article focuses on some characteristics of gender marking in the case of professional designations in Russian and compares them with their Slovenian equivalents. In Russian sentences with attributive meaning, the use of masculine forms in subject complement is more frequent than in Slovenian.

Since Russian feminatives are less productive than Slovenian ones, in some professional designations Russian uses “hybrid nouns” that can refer to both genders despite belonging to the first declension. The female referent in this case can be marked by analytical forms of the predicate (*Врач пришла* 'The doctor arrived'). This type of agreement is less frequent in the case of noun phrases with modifiers (*наша врач* 'our doctor', *хорошая врач* 'a good doctor'), where, though the referent is a woman, the masculine form is preferred. In Slovenian, the referential gender is most commonly marked by feminine derived nouns, so its marking with analytical predicate forms is not typical. The only exception is the noun *vodja* 'leader', which lacks a feminative, and for that reason licenses the gender marking of the referential gender with its syntactical targets—predicate verbs (*Obe vodji sta prišli* 'Both leaders arrived') as well as modifiers within the framework of noun phrase (*naša vodja* 'our leader', *umetniška vodja* 'art director'). In contrast to Russian equivalents, the feminine forms of the modifier are used in non-nominative cases as well (*Projekt smo oddali umetniški vodji* 'The project was submitted to the art director').

UDK 811.163.6'366.52:811.162.3'366.52

Petra Stankovska

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

petra.stankovska@ff.uni-lj.si

SLOVNIČNI, BIOLOŠKI, GENERIČNI SPOL TER SODOBNA RABA V SLOVENŠČINI IN ČEŠČINI

Prispevek se ukvarja z načinom izražanja biološkega spola in njegovega razmerja do slovnicega spola v sodobnih slovenskih in čeških besedilih s posebnim ozirom na pravilnike Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Filozofske fakultete Karlove univerze v Pragi. Raziskava se kontrastivno posveča izbranim slovniciim prvinam obeh jezikovnih sistemov, sporočevalni funkciji jezika v besedilu in smiselnosti oziroma načinu uresničevanja spolno občutljive rabe jezika v čeških in slovenskih besedilih.

Ključne besede: spolno občutljiva raba jezika, samostalnik, slovnici sistem, besedilo, funkcijska zvrst

The article deals with the way of expressing biological sex and its relation to grammatical gender in contemporary Slovenian and Czech texts, with special attention to the rules of the Faculty of Arts of the University of Ljubljana and the Faculty of Arts of the Charles University in Prague. The research focuses on select grammatical elements of the two language systems, the communicative function of language in a text, and the reasonableness and ways to implement gender-fair language use in Czech and Slovenian texts.

Keywords: gender-fair language, noun, grammatical system, text, text type

1 Uvod

Slovnici sistem in besedni zaklad slovenščine in češčine sta si zaradi sorodnosti blizu, tako da je veliko istovrstnih pojavov podobnih. Pri primerjavi dveh jezikov lahko izhajamo iz posameznih sistemskih razmerij in formalno-pomenskih enot, po drugi strani je prvotna in najpomembnejša funkcija jezika sporazumevanje s pomočjo besedil z različnimi komunikacijskimi cilji in funkcijami, ki pogosto vplivajo na izbiro jezikovnih sredstev (Čechová idr. 1997: 50–59). V prispevku bomo predstavili in skušali razumeti kategorijo slovnicega spola v češčini in slovenščini tako z jezikovnosistemskega kot tudi s sporočevalnofunkcijskega vidika.

2 Kategorija slovnicega spola

Slovenščina in češčina sistemsko obvezno določata slovnici spol samostalnikom in ga morfološko izražata tudi na skladenjski ravni (pridevniki, zaimki, nekateri števnik, glagoli) z ujemalnostjo. Samostalnike glede na povezavo med slovniciim in biološkim spolom lahko razvrstimo v tri skupine: a) samostalniki, ki označujejo

predmete, dejanja, lastnosti ipd., pri katerih slovnični spol ne izhaja iz biološkega: *stol* (m), *miza* (ž), *drevo* (s) ipd. Slovnični spol ni vezan na entiteto, ki jo označuje leksem, kar vidimo pri primerjavi s češkimi ustreznici, ki so lahko drugega slovničnega spola: *židle* (ž), *stůl* (m), *strom* (m); b) samostalniki, ki označujejo osebe ali živali, s slovničnim spolom, ki lahko izhaja iz biološkega spola – moški ali ženski ter srednji za označevanje neodrastlih osebkov: *žena*, *muž*, *dítě* ali *kočka*, *kocour*, *kotě*, lahko pa posebne različice poimenovanja za nekatero kategorijo ni, npr. v slovenščini za mladiča mačke: *ženska*, *moški*, *otrok*, ampak *mačka*, *mačkon*; c) samostalniki enega slovničnega spola lahko kot nadpomenke nezaznamovano označujejo osebe obeh spolov: *člověk* 'človek' (= *muž* 'moški', *žena* 'ženska') ali *sourozenec* 'sorojenec' (= *bratr* 'brat', *sestra* 'sestra') idr., pri živalih pogosto najdemo poimenovanje enega slovničnega spola za samca in samico hkrati: *vrabec* 'vrabec' (m), *krysa* 'podgana' (ž), *moucha* 'muha' (ž) idr. (MČ2 1986: 32–35).

3 Naravna raba generičnega moškega, ženskega in srednjega spola – abstrakcija in jezikovna ekonomija

Takšno »neuravnoteženost« v obstoju poimenovanj za osebe moškega in ženskega spola, ki je v jeziku nastala zaradi naravnih potreb pri komunikaciji, sistem obeh jezikov rešuje z rabo generičnega moškega, ženskega ali srednjega spola. Če obstaja »krovni« samostalnik za oba spola, zaradi jezikovne ekonomije izberemo tega namesto dveh besed, npr.: *Imaš kakšnega sorojenca?* namesto *Imaš brata ali sestro?* ali *Človek vpliva na naravo* namesto *Moški, ženske in otroci vplivajo na naravo*. Ravno tako kmet najbrž pove, da »*redi krave, ovce, kokoši in kunce*« namesto da »*redi krave in bike, ovce in ovne, kokoši in peteline, kunce in njihove samice*«, čeprav zagotovo ima tako samce kot samice teh živalskih vrst; s sporazumevalnega vidika in ob določeni meri jezikovne abstrakcije, je to nepotrebno in celo moteče. Če »krovna nadpomenka« ne obstaja, je v sistemu jezika določeno poimenovanje z enim slovničnim spolom, ki se generično uporablja za osebe obeh bioloških spolov – v tem primeru so to *krava* (ž), *ovca* (ž), *kokoš* (ž), *kunec* (m). Poimenovanje za osebek drugega spola je v takem primeru vedno zaznamovano in se uporabi le takrat, ko je s komunikacijskega vidika (zaradi namena in cilja komunikacije) potrebno dodatno poudariti prisotnost osebkov prav tega spola.

4 Uporaba jezikovnih sredstev v besedilih različnih zvrsti in sporočevalnega namena

V besedilih določene funkcijske zvrsti¹ smo eno entiteto navajeni označevati tako, v besedilu druge zvrsti pa lahko drugače. Jezikovna ekonomija in potreba po razločnosti nam narekujeta, da se izrazimo bolj natančno pri stvareh, ki so bolj vsebinsko pomembne, pri drugih pa ne zahajamo v nepotrebne podrobnosti. Pri označevanju oseb s samostalnikom slovničnega spola, ki bi se ujema z biološkim, je situacija podobna. V nekaterih besedilih je raba posebnih slovničnih oblik za ženske in moške zaželeni

¹ Funkcijsko zvrst razumemo v okviru češke stilistične tradicije, ki jo je delno prilagodil in v slovenistiki uveljavil J. Toporišič (2000: 27–32 in 834–838).

in se uporablja zaradi olike, npr. vabila, nagovori, nujna iz praktičnih razlogov zaradi natančnosti, npr. osebni dokumenti ali umetnostna besedila, v katerih je treba določiti osebe, ali zaradi obravnavane teme, npr. študija o boleznih maternice bo najbrž govorila o *ženskah bolnicah*; v takšnih primerih ni smiselno uporabljati krovni izraz za osebe obeh spolov.

Za besedila administrativne zvrsti (navodila, predpise, pravilnike ipd.), ki so namenjena širši javnosti, se tradicionalno uporablja generični moški spol² brez posebne oznake, da samostalniki moškega spola v besedilu označujejo tudi ženske (saj ob predpostavljajanju naravne mere jezikovne abstrakcije in osnovne izkušnje z delovanjem jezikovnega sistema to ni potrebno – gl. *človek* (m) = *moški*, *človek* (m) = *ženska*, *človek* (m) = *otrok*), sicer pa je v novejših besedilih pri prvi pojavitvi samostalnika v generičnem moškem spolu mestoma navedena tovrstna opomba.

5 »Spolno občutljiva raba jezika« oziroma »genderově vyvážené vyjadřování«

Nastajanje strokovne literature in bolj aktivni poskusi uvesti v prakso spolno občutljivo rabo jezika segajo v češki in slovenski tradiciji v sredino devetdesetih let 20. stoletja, in ker sta si češčina in slovenščina sistemsko, leksikalno in po kulturnozgodovinskem ozadju precej podobni, so razmere in rešitve dokaj primerljive.³

V Sloveniji je sredi devetdesetih let potekala javna razprava o možnosti in smiselnosti uporabe oblik za oba spola namesto generičnega moškega v besedilih javnega značaja;⁴ s poskusom je bilo ugotovljeno, da takšna rešitev ni smotrna, ker so besedila, zapisana hkrati v obeh oblikah, manj pregledna kot tista v generičnem moškem spolu (Stabej 1997: 66–68). Več kot dvajset let kasneje je ideja o uporabi ženskega spola kot generičnega (najbrž po vzoru nekaterih angleških in nemških besedil), ki bi se redno izmenjeval z moškim generičnim spolom v notranjih predpisih FF UL, po zelo hitri obravnavi na senatu FF UL in v posebni komisiji, ustanovljeni za presojo tega vprašanja,⁵ postala resničnost jeseni 2018.

² Uporabo generičnega moškega spola v slovenščini je posrečeno opredelil M. Stabej: »Vzrok zanj gre iskati po eni strani v tradiciji, po drugi pa v slovnici kategoriji spola, ki zadeva samostalniko in pridevniško besedo ter glagol in nezaznamovanost moške slovnice oblike npr. pri ujemanju zloženega osebka s povedkom ni samo raba, ki bi jo bilo mogoče po ideološkem načrtu spremeniti, ampak je dejstvo: taka je sintagmatska podoba slovenskega jezika.« (Stabej 1997: 63).

³ Za razliko od primerjave z germanskimi ali romanskimi jeziki, pri katerih se je večinoma težko posluževati sprejetih rešitev kot vzora zaradi jezikovnih razlik (Kranjc, Ožbot 2013: 234).

⁴ Pobuda je izšla iz vladnega Urada za žensko politiko, ki je leta 1994 pripravil dokument *Temeljna izhodišča prizadevanj za odpravo seksistične rabe jezika*, o katerem se je M. Stabej izrazil kot o politični zadevi, ki »je imela politično zaledje oz. kritje v ustreznih priporočilih Sveta Evrope, ki so bila za Slovenijo kot članico te evropske ustanove interpretirana kot obvezna« (Stabej 1997: 62).

⁵ Z različnih vidikov so o tem dogajanju poročali tudi v dnevnem tisku, morda najbolj pregleden prispevek z argumentirano kritiko celotnega procesa in rabe generičnega ženskega spola v notranjih predpisih FF UL ter z opisom postopka je podala slovenistka Saška Štumberger (Štumberger 2018a in 2018b).

Na Češkem je od sredine 90. let⁶ najbolj opazna zagovornica spolno občutljive rabe jezika Jana Valdrová, ki je v zadnjih 20 letih objavila nekaj razprav o tej problematiki, monografijo in priročnik z navodili za tovrstno rabo češčine. V izogib uporabi moških generičnih oblik pri samostalniki, ki nimajo ženske oblike, predlaga na primer uporabo opisa s pridevnikom, torej namesto *ta žena je génius* formulacijo *to je geniální žena*, pri ostalih samostalniki pa dosledno uporabo izrazov obeh spolov *pracovník a pracovnice* oziroma *redaktor/ka* (Valdrová, Knotková-Čapková, Paclíková 2010: 34–35); niti omenjena pa ni možnost uporabe generičnega ženskega spola v češčini.⁷

6 Primeri besedil administrativne zvrsti – pravilniki FF UK in FF UL

V pravilnikih FF UK se tradicionalno uporablja generični moški spol brez posebnih razlag tudi v primeru, ko je v danem trenutku na določenem položaju ženska, kot vidimo spodaj⁸ – v besedilu se dosledno uporablja oblika *děkan*, šele pod podpisom dekanje je navedena ženska oblika *děkanka*, ko ne gre več za univerzalno rabo naziva, ampak za rabo, povezano s konkretno nosilko naziva. Razlog je očitno v principu administrativnih besedil, ki naj bi bila čim bolj nevtralna in pregledna ter naj ne bi poudarjala osebnosti avtorja (Čechová idr. 1997: 168–175):

Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta

Opatření děkana č. 10/2014

Pravidla pro evidenci, odevzdávání, obhajování a zveřejňování
závěrečných prací

[...]

7. Vedoucím bakalářské práce může být pouze absolvent alespoň magisterského studijního programu či jeho obdoby. Vedoucím diplomové práce může být pouze absolvent doktorského studijního programu či jeho obdoby. V odůvodněných případech může děkan na základě žádosti vedoucího příslušné základní součásti fakulty z tohoto pravidla učinit výjimku.

[...]

V Praze dne 24. 6. 2014

doc. Mirjam Friedová, Ph.D.

děkanka FF UK

Besedilo notranjega predpisa Filozofske fakultete Karlove univerze je bilo izbrano zaradi formalne primerljivosti inštitucije s slovensko Filozofsko fakulteto Univerze v Ljubljani (obe sta v svojih državah najstarejši in največji tovrstni ustanovi). Na FF UK so tudi najnovejša besedila iz leta 2018 oblikovana v moškem generičnem spolu, zato si dodatno oglejmo še situacijo na ustanovi, kjer je zaposlena gurujka češkega »genderově vyváženého vyjadřování«, dr. Jana Valdrová, na Pedagoški fakulteti

⁶ Tudi za Češko so veljala enaka priporočila Sveta Evrope, ki so sprožila v Sloveniji poskuse vpeljati rabo obeh slovnicih oblik v besedila javnega značaja (prim. opombo 5).

⁷ Ko se je pred časom (2017) najbrž zaradi nerodnosti novinarja pojavilo po navedbi ženske zmagovalke (biatlonke) športne ankete še ime moškega kolega, kar je spominjalo na uporabo generičnega ženskega spola, je to povzročilo jasen zavračajoči odziv eventualne možnosti take rabe z argumentacijo, da označevanje moškega s samostalniki ženskega spola nasprotuje jezikovnemu sistemu češčine (Oliva 2017).

⁸ Izbrani odlomki pravilnika 2014-10 (za leto 2014) FF UK <https://www.ff.cuni.cz/fakulta/predpisy-a-dokumenty/opatreni-dekana/> (dostop 8. 12. 2018).

Južnočeške univerze v Českých Budějovicah, saj predpostavljamo, da se na tej ustanovi pod njenim vplivom lahko bolj progresivno uvaja spolno občutljiva raba češčine. Ob pregledu spletne strani ugotovimo, da je bil še v letu 2017 povsod uporabljen le generični moški spol, leta 2018 je bil na FF UJ objavljen razpis za *dekana/-njo* (<http://www.ff.jcu.cz/uredni-deska>), vendar poročilo o njegovih rezultatih govori o *dekanu* – morda zato, ker je bil izbran moški; enako se glasijo tudi kasnejši notranji pravilniki. Na Pedagoški fakulteti JU pa se l. 2017 še srečujemo z dokumenti *dekana* (https://www.pf.jcu.cz/documents/deans_proceedings/), v letu 2018 z dokumenti *dekana/-nje*, čeprav je na čelu fakultete ista oseba – moški, v besedilu dokumentov se pa uporablja generični moški spol.

V nasprotju s situacijo na čeških ustanovah na spletni strani Filozofske fakultete UL najdemo objavljeno najnovejšo različico Pravilnika o zaključku študija na univerzitetnih programih prve stopnje, zapisano v generičnem ženskem spolu:

I. Splošne določbe

[...]

2. člen

V pravilniku uporabljen ženski slovnici spol (študentka, učiteljica itn.) se nanaša na kateri koli spol.

III. Izbira mentorice

10. člen

Študentka izbere mentorico (in somentorico) iz vrst habilitiranih visokošolskih učiteljic, ki so vključene v izvajanje vpisanega študijskega programa. Somentorico diplomskega dela lahko v soglasju z mentorico in predstojnico oddelka izbira tudi izven oddelka ali fakultete, ne glede na to, ali je somentorica vključena v izvajanje študijskega programa. Mentorica (in somentorica) je lahko docentka, izredna profesorica ali redna profesorica.

7 »Genderový management jazyka« in vprašanje recepcije generičnega ženskega spola v administrativnih besedilih, zapisanih v slovenščini

V češkem spletnem Slovarju tujk pod geslom »Genderový management jazyka« najdemo razlago, da »gre za tako početje, ki je usmerjeno v spolno občutljivo rabo jezika in se uresničuje prek navodil, priporočil in določil, ki naj bi zagotovila enakopravno obravnavanje žensk in moških v jeziku«. Formulacija »zagotoviti enakopravno obravnavanje žensk in moških v jeziku« je verjetno nerodno izražena misel, da naj bi se v besedilih (ne v jeziku!) enakovredno obravnavale ženske in moški s pomočjo jezikovnih sredstev. V jeziku samem kot sistemu bo težko katerikoli »jezikovni menedžer« spreminjal npr. sistem poimenovanj živih bitij tako, da bo dosledno spolno uravnotežen (gl. zgoraj), sicer pa oblika definicije močno spominja na jezikovno intervencijo in preskripcijo, kar predpostavlja sprejetje predlaganega koncepta (v tem primeru koncepta spolno občutljive rabe jezika), ki »je stvar konsenza, politične situacije in načina mišljenja, ki v določeni družbi prevladuje v danem trenutku, pri čemer ni mogoče odločiti, kateri koncept je v določeni situaciji bolj primeren. Pa vendarle, vloga jezikoslovja bi morala biti zagotavljanje sprejemljivosti teh konceptov« (Cvrček 2008: 26).

Praktičen rezultat takšnega jezikovnega upravljanja je uporabljeni ženski generični spol v novih pravilnikih FF UL (2018), ki se je najbrž pojavil kot mehanično posnemanje

jezikovne rabe v angleško (in precej omejeno nemško) govorečem okolju. Vendar pa se jezikovnosistemska in poimenovalna situacija v slovanskih jezikih (*človek* = *ženska*, *moški*, *otrok*) precej razlikuje od angleške (*man* = *woman*, *man*, *child*), spol se v angleškem besedilu administrativne zvrsti redko izraža; večinoma se lahko predmetni zaimek izpusti, pa je popolnoma drugače kot v slovanskih jezikih, ki se težko izognejo označevanju oseb z jezikovnimi sredstvi z določenim slovničnim spolom. Zato generični moški spol kot nezaznamovani sistemsko rešuje problem »enakopravnega obravnavanja moških in žensk v jeziku«, ker je nadpomenka *človek* moškega slovničnega spola, označuje pa lahko tako žensko kot moškega; ženski slovnični spol ostaja rezerviran za osebe ženskega spola. Posledično pri branju besedila, zapisanega v »generičnem ženskem spolu«, bralec avtomatično pomisli samo na osebe ženskega spola. Za empirični dokaz takšnega dojetja pa bo potrebno raziskati besedilo v generični ženski obliki; pri tem bi se ugotavljalo, koliko bralcev bi besedilo nagovorilo kot moške oziroma ženske.⁹

Ker bi jezikoslovje moralo ugotavljati sprejemljivost predlaganih jezikovnih konceptov (Cvrček 2008: 26), menim, da ob razumevanju jezika kot smiselnega, logičnega in povezanega sistema, ki bi govorcem moral služiti k čim bolj jasni in učinkoviti komunikaciji, je uporaba generičnega ženskega slovničnega spola za oba spola (zavestno se izogibam besedni zvezi »vsji spoli«, ki je uporabljena v pravilniku FF UL, njena neustreznost pa komentirana v Štumberger 2018b) v slovanskih jezikih z jezikovnega vidika popolnoma nesistemska, zato je ni smotno vpeljevati.

VIRI IN LITERATURA

- Václav CVRČEK 2008: *Regulace jazyka a Koncept minimální intervence*. Praha: NLN.
- Marie ČECHOVÁ idr. 1997: *Stylistika současné češtiny*. Praha: ISV.
- Simona KRANJC, Martina OŽBOT 2013: Vloga spolno občutljivega jezika v slovenščini, angleščini in italijanščini. *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. Ur. A. Žele. Ljubljana: Znanstvena založba FF (Obdobja 2013). 233–9.
- Karel OLIVA 2017: Čeština s Olivou: Gábina je nejlepší úplně ze všech! *Novinky* 16. 5. 2017. Na spletu.
- Jan PETR (ur.) 1986: *Mluvnice češtiny* 2. Praha: Academia.
- Marko STABEJ 1997: Seksizem kot jezikovnopolitični problem. 33. *SSJLK*. Ur. A. Derganc. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 57–68.
- Saška ŠTUMBERGER 2018a: Transspolnost v slovenščini: Bomo nekoč pisali »povabili_e so ga_jo k sodelovanju«? *Portal plus* 12. 4. 2018. Na spletu. Dostop 8. 12. 2018.

⁹ Podobno raziskavo je izvedla Jana Valdrová za besedila, zapisana v generičnem moškem spolu – čeprav je bilo število respondentov zadostno (572), je treba razmisliti tudi o njihovi izkušnji z jezikom različnih zvrsti, saj so bili respondenti otroci in najstniki, stari od 10 do 18 let (Valdrová 2008).

Saška ŠTUMBERGER 2018b: Transspolnost na »filofaksu«: študentka Janez Novak, padli ste na izpitu pri profesorici Božo Repe! *Portal plus* 29. 5. 2018. Na spletu. Dostop 8. 12. 2018.

Jože TOPORIŠIČ 2000⁴: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Jana VALDROVÁ 2008: »Žena a vědec? To mi nejde dohromady.« Testy generického maskulina v českém jazyce. *Naše řeč* 91/1. 26–38.

Jana VALDROVÁ, Blanka KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, Pavla PACLÍKOVÁ 2010: *Kultura genderově vyváženého vyjadřování*. Na spletu. Dostop 8. 12. 2018.

SUMMARY

The article attempts to reflect the role of the generic masculine in Czech and Slovenian, its relation to the language system, and its function in various texts. It focuses on administrative texts of the Faculty of Arts of the Charles University in Prague and the Faculty of Arts of the University of Ljubljana, comparing them to the requirements for gender-fair language use and the introduction of a generic feminine—something that due to the language system is inappropriate for Slavic languages, in which the feminine used for human beings is marked.

UDK 811.163.6'367'38:811.111'367'38:81'27

Andrej Stopar

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

andrej.stopar@ff.uni-lj.si

Gasper Ilc

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

gasper.ilc@ff.uni-lj.si

STILISTIČNA (NE)ZAZNAMOVANOST MOŠKIH IN ŽENSKIH POIMENOVALNIH PAROV ZA POKLICE V ANGLEŠČINI IN SLOVENŠČINI

Prispevek obravnava feminitive in maskulative za poklice v angleščini in slovenščini. S korpusno analizo poskuša prepoznati načine tvorjenja feminativov in maskulativov za poimenovanje poklicev ter obravnavati njihovo rabo. Raziskava se osredini predvsem na feminitive v obeh jezikih in z vidika semantične preference in asociativnega pomena ugotavlja, do kakšne mere pri posameznih poklicih lahko govorimo o stilistični (ne)zaznamovanosti teh izrazov. S pomočjo korpusnih podatkov hkrati preverja, kako pogosto določene feminitive in/ali maskulative spremljajo stereotipne predstave o spolnih vlogah, videzu in značaju.

Gljučne besede: asociativni pomen, korpusna analiza, feminativi, maskulativi, oblikotvorje, semantična preference

The article discusses male and female terms for professions in English and Slovenian. By means of corpus analysis, it aims to identify the types of word-formation processes involved in the creation of feminatives and masculinatives, and to examine their use. The article focuses primarily on feminatives and, from the point of view of semantic preference and associative meaning, tries to determine the extent to which they can be described as stylistically (un)marked. Corpus data is also used to address the issue of collocates that indicate stereotypical views related to gender roles, appearance, and character.

Keywords: associative meaning, corpus analysis, feminatives, masculinatives, word-formation, semantic preference

1 Uvod

Stilistična (ne)zaznamovanost vključuje družbene in sociolingvistične vidike rabe moških in ženskih oblik. Znani so primeri angleških poimenovalnih parov, npr. *bachelor/spinster*, *poet/poetess*, pri katerih je ženska oblika sčasoma dobila slabšalni pomen in je v sodobnem jeziku izključena iz rabe v nekonotativnem pomenu. Čeprav pri tvorjenih poimenovalnih parov v angleščini in slovenščini prevladujejo feminativi, lahko v obeh jezikih najdemo redke maskulative in to ravno na področjih, ki so bila tesno povezana z vlogo in položajem žensk v družbi. Tako imamo npr. angleška maskulativa *widower* in *bride-groom* ter slovenska maskulativa *vdovec* in *gospodinjec* (Vidovič-Muha 2018: 410). Za slovenske feminitive pri poklicih, ki so pridobljeni na

osnovi šolanja, Derganc (2017: 23f) trdi, da »stilistično niso zaznamovani«, čeprav se kasneje v razpravi bolj osredotoči na ruščino.

Korpusni pristop k razčlembi jezikovnih podatkov razkrije (so)besedilna okolja, v katerih se pojavljajo poimenovalni pari za poklice. Številčni podatki o sopojavljanju leksikalnih enot nam približajo vidike njihove rabe. Po Sinclairu (1996) govorci namreč le redko izbiramo pomenske enote neodvisno od njihovega okolja, pač pa jih osmislimo prek t. i. razširjenih pomenskih enot, katerih prvine se združujejo po načelih kolokacije, koligacije, semantične preference in semantične prozodije.

Kolokacija se nanaša na pogosto sopojavitve leksikalnih enot, kakršna je angleška zveza *rancid butter* (Stubbs 2001). Heid in Gouws (2006: 980) jo opredelita kot pogosto, leksikalno in/ali pragmatično pogojeno ter neposredno skladijsko povezano kombinacijo vsaj dveh leksikalnih enot.

S podatki o kolokatorjih določimo diskurzivno polje oziroma pomenska/leksikalna okolja, v katerih se opazovana beseda pojavlja (gl. Stubbs 2007: 178; McIntyre 2018: 87). Samostalniki *krožnik*, na primer, najdemo v okoljih, povezanih s pogrinjkom in hrano, pa tudi z vesoljskimi plovili. Nekatere kombinacije besed uvrščamo med prave, besedne kolokacije (npr. *razdelimo krožnike*), vendar so med njimi tudi sopojavitve besed, ki osnovni opredelitvi kolokacij ne ustrezajo, na primer *skodelica* in *krožnik* v stavku *Delila je skodelice in krožnike*. Gabrovšek (2005: 211; gl. tudi Gabrovšek 2014) dodaja, da uredniki Oxfordovega slovarja angleških kolokacij (Crowther, Dignen in Lea 2002) ravno zato razlikujejo med besednimi (tj. leksikalnimi) in kategorialnimi kolokacijami. S slednjimi je povezan Sinclairjev (1996) termin semantična preferenca (Stubbs 2001 in 2007), ki označuje »težnjo besede po družljivosti z besedami, ki so del enakega pomenskega polja ali t. i. leksikalnih nizov« (Šorli 2012: 96). Philip (2010) pravi, da je komponenta semantične preference skupna vsem govorcem.

Hoey (2005) v povezavi s semantično preferenco obravnava še asociativni pomen, ki pa je osredinjen na širše besedilo: nanaša se na proces spoznavanja besede, v katerem usvojimo njen referencialni pomen, njeno skladijsko okolje, njene konotacije in asociacije. Govorci povežemo posamezno leksikalno enoto z množico pomenov, katere elementi so lahko (ne nujno) njeni kolokatorji (Hoey 2005: 26). Hoeyjev asociativni pomen se od Sinclairjeve semantične preference razlikuje, ker pokriva tudi njene sekundarne pomene: asociacije, vrednotenje in konotacijo. Philip (2010) pravi, da gre za psihološki vidik razumevanja leksikalne enote, ki ni vedno skupen vsem govorcem. Primer korpusne obravnave s tega področja je prispevek avtoric Caldas-Coulthard in Moon (2010), ki pokaže, da se ob ženskah pogosto pojavljajo pridevniki, ki poudarjajo videz, pred moškimi pa pridevniki, ki izpostavljajo pomembnost – ta izbira pridevnikov kaže vrednotenje s posledicami v družbi.

2 Feminativi in maskulinativi v angleščini in slovenščini

Angleščino uvrščamo med jezike, za katere velja, da slovnični spol ni gramatikaliziran, temveč je neposredno odvisen od naravnega spola referenta (prim. Quirk et

al. 1999: 314; Huddleston in Pullum 2002: 484). Tako angleški samostalni *doctor* ni označen za slovnični spol in pri zaimenskih oblikah izkazuje semantično ujemanje z referentom. V nekaterih, omejenih primerih ima tudi angleščina samostalnike, ki so označeni za moški oz. ženski slovnični spol. Te lahko delimo na dve skupini, in sicer (a) samostalnike z vzporednimi oblikami za moški in ženski spol, in (b) samostalnike, ki so morfološko označeni za moški/ženski slovnični spol.¹ Za slednjo skupino samostalnikov je značilno, da gre za feminative in maskulative, ki so bodisi tvorjenke (tj. izpeljanke) s priponami *-ess*, *-ette*, *-ine*, *-trix* ali zloženske z *he/she* ali *man/woman* (Quirk et al. 1999: 1546ff. in 1573f.; Huddleston in Pullum 2002: 1680ff.).

Huddleston in Pullum (2002: 1680) priporočata, da se ženske oblike tvorijo le v tistih primerih, kjer ločevanje med žensko in moško obliko ni zgolj spolnorazločevalno, temveč tudi vsebinsko motivirano (npr. *abbot* in *abbess*). V preostalih primerih avtorja predlagata, da se izogibamo rabi feminativov, še posebno pri poimenovanju poklicev. Kot izjemo navajata besedi *actress* in *waitress* (Huddleston in Pullum 2002: 1981), pri katerih je raba feminativov motivirana zaradi razlikovanja med vlogami (*actress*) oziroma zaradi (ne)tipičnosti referentov, ki opravljajo določena dela (*waitress*).

Z vidika slovničnega spola predstavlja slovenščina nasprotje angleščini, saj je v slovenščini slovnični spol v celoti gramatikaliziran in se lahko pokriva z naravnim spolom ali se od njega razlikuje. Samostalnik v slovenščini praviloma ohranja svoj slovnični spol ne glede na naravni spol referenta v dejanskem svetu. Nekateri samostalniki zaradi oblikoslovne oblike dopuščajo moško ali žensko ujemanje, kot je npr. samostalnik *vodja*.²

Pri tvorjenju feminativov iz samostalnika moškega spola Vidovič-Muha (2018: 408) prepozna pripone *-a*, *-(ar)ka*, *-esa*, *-ica*, *-ina*, *-inja*, *-isa*, *-ja*, *-ka*, *-(ov)ka*, *-na* in *-ulja*, pri tvorjenju feminativov, ki se nanašajo na poklic, pa so produktivne pone *-(ar)ka*, *-ica*, in *-inja*. Avtorica (1997; 2018) pri tem strogo ločuje med feminativi, ki so izpeljani iz moških na osnovi zakrite hierarhizacije (*učitelj/učiteljica*), in med ženskami oblikami, ki so izpeljane iz moških na osnovi izražene družbene hierarhizacije (*apotekar/apotekarica*). Kot edino pripono za tvorbo maskulativov Vidovič-Muha (2018: 410) navaja obrazilo *-ec*.

Poudariti velja, da podobno kot v angleščini tudi v slovenščini korpusni podatki kažejo, da so v večini primerov feminativi številčno manj zastopani kot pa moške oblike, na kar opozarja že Štumberger (2015). Derganc (2017: 126) izpostavlja, da je takšno stanje pričakovano in razumljivo, saj (a) se je v predhodnih obdobjih generični moški spol uporabljal pri poimenovanju poklicev in (b) so pomembne položaje praviloma zasedali moški. Temu moramo dodati ugotovitev Vidovič-Muhe (2018: 413), da je treba upoštevati še referenčno vrednost in družbeni kontekst. Na primer, večjo

¹ Obstaja še tretja vrsta samostalnikov, ki imajo slovnični spol, in sicer samostalniki, ki se nanašajo na npr. države, čustva itd.

² *Vodja* se lahko nanaša na ženskega ali moškega referenta, čeprav se v zloženkah npr. *poslovodja* nanaša na moške in ima ustrezen feminativ z *-inja* (*poslovodkinja*).

pogostnost v korpusu pri besedi *zdravnik* lahko pripišemo generični rabi, medtem ko je večja pogostnost pri besedi *sobarica* posledica družbenega konteksta, saj gre za večinoma ženski poklic.

3. Stilna (ne)zaznamovanost

3.1 Metodologija

Za potrebe analize angleških parov smo iz korpusa BNC izluščili vse izraze, ki se nanašajo na poklice in ustrezajo morfološkemu opisu, podanemu v razdelku 2. V nabor smo dobili 39 feminativov za izražanje poklicev. Pri ugotavljanju pogostnosti smo primerjali podatke dveh korpusov: BNC ter English web corpus 2013, enTenTen13. Pri diahronem pregledu rabe feminativov smo uporabili podatke iz korpusov Brownove družine.

Pri slovenskih feminativih za poklice smo za osnovo vzeli podatkovno bazo poklicev Zavoda za zaposlovanje Republike Slovenije (<https://www.ess.gov.si/ncips/opisi-poklicev>). V bazi so navedeni poklici le v moški obliki, zato smo obstoj feminativa preverili v SSKJ² in v korpusih. Končni seznam vsebuje 289 feminativov za izražanje poklicev. Pri diahronem pregledu rabe feminativov smo uporabili podatke iz dveh podkorpusov zbirke FidaPLUS (1979–1990 in 2000–2006).

Stilistično (ne)zaznamovanost smo ugotavljali s pomočjo orodja Sketch Engine, in sicer tako, da smo iskali potencialne kolokacijske kandidate v obsegu ± 5 besed, pri čemer smo upoštevali vrednost meritve logDice, katere maksimalna vrednost je 14. Pri tem so vrednosti nad 7 znak močne kolokacijske povezave med leksemoma (Rychlý 2008; Gablasova et al. 2017: 169). Pri obravnavi razširjenih pomenskih enot smo uporabljali tudi funkcijo Word Sketch, ki v spletnem orodju Sketch Engine povzame slovnično in kolokacijsko vedenje besed (Kilgarrieff et al. 2014). S tako zbranimi podatki o združevanju leksikalnih enot smo stilistično (ne)zaznamovanost ugotavljali predvsem na ravni semantične preference in asociativnega pomena (Sinclair 1996; Hoey 2005; Philip 2010).

3.2 Rezultati in analiza podatkov

3.2.1 Angleščina

Največ feminativov, ki izražajo poklic, je tvorjenih z obrazilom *-ess* (21), sledijo zloženke z *woman* (15). Izluščili smo le en feminativ z *-ette* (*usherette*) in dva z *-atrix* (*aviatrix* in *prosecutrix*). Korpusni podatki potrjujejo, da sta feminativa *actress* in *waitress* med najbolj pogosto rabljenimi feminativi, čeprav podatki iz Brownovega korpusa kažejo na upad rabe po letu 1991 za samostalni *actress*. Pri drugih feminativih na *-ess* lahko opazimo padec v rabi tako v primerjavi med korpusoma BNC in enTenTen13, kot tudi znotraj Brownove družine.

Actress/actor (1259 in 3600 zadetkov v BNC): Z vidika semantične preference lahko ob obeh oblikah pričakujemo izraze za sorodne poklice (*singer, musician*); izraze za kraje, povezane s poklicem (*Hollywood*); osebna imena; izraze, ki zaznamujejo vrsto/kakovost dela (*lead, sought-after*) in z delom povezana tipična dejanja (*play, portray*); ter izraze, povezane z nagradami (*win, award*). Na specifične konotacije feminativa opozarjajo kolokatorji, kakršni so *aspiring, supporting, porn, affair* in *steamy*, ki izražajo seksualiziranost poklica oziroma njegove družbeno manjvredne vidike. Nekateri se pojavijo tudi v kombinaciji z moško obliko, a opazno redkeje.

Waitress/waiter (361 in 932 zadetkov v BNC): Semantična preferenca za ta par se kaže v izrazih za sorodne poklice (*barman, attendant*); pogosta dejanja (*serve, pour*); predmete v delovnem okolju (*wine, menu*); in dejanja strank (*call, ask*). Med pogostimi kolokatorji so tudi takšni, ki opisujejo zunanost oziroma človeške lastnosti: natakariče so pogosteje pozitivno percipirane (*attentive*), natakarji pa negativno (*dumb*). Tudi pri tem feminativu se pojavljajo kolokatorji, ki poklic seksualizirajo (*topless*).

3.2.2 Slovenščina

V slovenščini je največ feminativov tvorjenih z obrazilom *-(ar)ka* (190), sledijo tvorjenke z *-ica/-inja* (vsaka okoli 50). S pripono *-esa* sta tvojena le dva feminativa. Podatki kažejo, da so vse tri najpogostejše pripone lahko rabijo tudi vzporedno. *Mesarica* je po SSKJ² vezana na položaj moža mesarja, kot feminativ se rabi izraz *mesarka*, ki je tudi standardiziran v Slovenskem ogrodju kvalifikacij (SOK). SSKJ² definira samostalniki *kovačica* kot ženo kovača, vendar se ta izraz po SOK rabi kot feminativ. V SSKJ² in korpusu lahko za strokovnjakinjo s področja geografije najdemo izraza *geografinja* in *geografka*, vendar je le prvi izraz standardiziran v SOK. Pri morfološki razčlembi podatkov smo tudi prepoznali še eno pripono za tvorjenje maskulinitivov, in sicer pripono *-ar* (*babičar*).

Če primerjamo podatke med podkorpusoma, vidimo, da v večini primerov število feminativov narašča (*igralka, novinarka*) ali se pogostnost ohranja (*solistka, blagajničarka*). Le redko (*sekretarka, telefonistka*) lahko opazimo padec pri pogostnosti. Ta rezultat velja pripisati dejstvu, da določeni poklici izginjajo.

Na podlagi analize podatkov delimo feminative za poklice v dve skupini, in sicer na tiste, ki se pomensko ne razlikujejo od moških oblik in so stilistično nezaznamovani (Skupina A), in na tiste, katerih pomen je pri feminativu spremenjen (ožji) in so (vsaj delno) stilistično zaznamovani (Skupina B). Poudarjamo, da moramo obe skupini videti kot dve točki kontinuuma. Skupino A predstavljamo s pari *zdravnica/zdravnik* in *sodnica/sodnik*, skupino B pa s pari *tajnica/tajnik, kuharica/kuhar, maserka/maser* in *čistilka/čistilec*.

Skupina A

Zdravnica/zdravnik (7 857 in 127 248 zadetkov v FidaPLUS v2): Semantična preferenca besed *zdravnica* in *zdravnik* se kaže v izrazih, ki natančneje opredeljujejo vrsto dela posameznika znotraj tega poklica (*dežurna, splošni*); v izrazih, povezanih z odločanjem o zdravljenju (*predpisati, odsvetovati*); in v izrazih, povezanih s sorodnimi poklici (*zobozdravnik, sestra*).

Sodnica/sodnik (11 946 in 115 838 zadetkov v FidaPLUS v2): Lemi *sodnica* in *sodnik* se pojavljata v zvezi z delom na področju prava ali športa. Semantična preferenca se kaže v izrazih, ki opisujejo položaj posameznika znotraj poklica (*ustavni, dežurna, strelski*); izrazih, ki označujejo odločanje (*odrediti, ugoditi*); in izrazih, povezanih s sorodnimi poklici in vlogami (*tožilec, porotnik, trenerka*). Primerjava pogostih pridevnikov, ki stojijo pred eno in drugo lemo, razkrije, da so tisti, ki izražajo višje položaje, pogostejši ob moški obliki: *ustavni* (11 042) / *ustavna* (442), *vrhovni* (2781) / *vrhovna* (253), *okrajni* (491) / *okrajna* (654), s čimer vstopamo na raven asociativnega pomena in zunajjezikovnih, družbenih okoliščin.

Skupina B

Tajnica/tajnik (11 016 in 12 931 v FidaPLUS v2): SSKJ² tajnico opredeljuje kot žensko, »ki opravlja administrativne, organizacijske, tehnične posle«. Opredelitev tajnika je identična, vendar za moško obliko obstaja še pomen »visok funkcionar kake organizacije, telesa«. Pregled korpusa pokaže, da se feminativ *tajnica* prav tako rabi v tem pomenu (*glavna tajnica*). Z vidika semantične preference se poklic *tajnice* povezuje s poslovnim prostorom, ki ga vodi pomemben posameznik (*direktor*), in tipičnimi predmeti (*fikus*) v tem prostoru. Ob *tajnici* pričakujemo izraze, povezane s pretokom informacij (*obveščati, oglašati se*); in izraze, povezane s poklici z nižjimi kvalifikacijami (*snažilka*). Korpusni zadetki vključujejo diplomata, ki se je »dokopal do pisarne, fikusa in tajnice«, in zavode, »ki imajo direktorja, tajnico, fikus in še par ljudi.« Razberemo lahko, da je *tajnica* popredmetena, izenačena s stolom ali fikusom, kar odraža asociativni pomen te besede. Podobno je *tajnica* povezana tudi z družbeno manj sprejemljivimi razmerji (*afera, razmerje*). Na drugi strani se najpogostejši kolo-katorji moške oblike *tajnik* povezujejo z visokimi funkcionarji (*Štrukelj*) in njihovimi institucijami (*sindikat, demokrati*). Spremljajo jih izrazi, povezani s nagovarjanjem skupine ljudi (*nagovoriti, pojasniti*) in sorodnimi poklici (*podžupan, računovodja*).

Kuharica/kuhar (3907 in 14 892 zadetkov v FidaPLUS v2): Semantična preferenca kaže, da se obe obliki pojavita ob izrazih za sorodne poklice (*natakarica*); človeške lastnosti (*pozabljiva, žlehtna*); strokovno usposobljenost (*izučena*); vrsto dela oziroma okolje dela (*menza*); in poklicu ustrezna dejanja (*peči*). Razčlemba razkrije tudi več družbeno pogojenih razlik: ob feminativu se pojavijo specifična okolja, v katerih poteka delo kuharice (*župnišče*); prav tako poklici, ki se pojavljajo ob *kuharici*, zahtevajo nižje kvalifikacije (*čistilka*). *Kuhar* pa je lahko tudi *ladijski*, pogosteje je opisan pozitivno (*izvrsten, vešč*) in se pojavlja v okoljih, povezanih s tekmovanji (*ekipa, tekmovanje, pomeriti*).

Maserka/maser (512 in 1216 zadetkov v FidaPLUS v2): Semantična preferenca, skupna obema, se kaže v izrazih, povezanih s poklicno usposobljenostjo (*spretna, izurjen*), izvajanjem dela (*zmasirati*) ter sorodnimi poklici (*aromaterapevtka*). Razlika pa se razkrije v izrazih za videz (*prikupna*) in podvrsto masaž (*erotična*), ki se pojavljajo pri feminativu in razkrijejo asociacije na seksualiziranost poklica. Med najpogostejšimi zadetki pri moški obliki ne najdemo pridevnika *erotični*; pokaže se tudi, da pri moški obliki bolj izstopajo okolja, povezana s športom in medicino.

Čistilka/čistilec (1950 in 1767 zadetkov v FidaPLUS v2): Semantična preferenca feminativa zaobjema predvsem človeške lastnosti (*optimistična, pridna*); tipična dela (*čistiti*); in poklice, ki zahtevajo nižje kvalifikacije (*kuharica, hišnik*). O asociacijah besede čistilka pričajo kolokatorji *bosanska, Fata* in *zalotiti*. Moška oblika je lahko povezana s poklicem, vendar se povečini nanaša na naprave (*tlačni, parni*).

4 Diskusija in zaključek

Prvi del prispevka se osredinja na oblikotvorne posebnosti feminativov in maskulinitivov v angleščini in slovenščini. Razčlemba je pokazala, da v obeh jezikih prevladujejo feminativi, ki so tvorjeni z dodajanjem pripon, v angleščini pa je možno poleg izpeljank najti tudi primere zloženk. Maskulinitivov je v obeh jezikih zelo malo, ti so večinoma tvorjeni na področjih, ki so zgodovinsko pripadala v žensko delovno sfero. Poleg maskulinitivne pripone *-ec*, ki jo obravnava že Vidovič-Muha (2018: 410), smo prepoznali še eno, in sicer pripono *-ar* v besedi *babičar*. Največja razlika med jezikoma se kaže v tem, da je v sodobni angleščini, z izjemo redkih feminativov, moč zaznati opuščanje rabe spolno razločevalnih oblik, medtem ko je v slovenščini raba feminativov v porastu, kar jasno dokazujejo korpusni podatki. Razlog za asimetričen razvoj zagotovo leži v dejstvu, da je angleščina jezik, v katerem slovnični spol praktično ne obstaja, in se tako isti naziv poklica lahko uporablja z ženskim ali z moškim referentom. Nasprotno je v slovenščini slovnični spol v celoti gramatikaliziran in se lahko pokriva ali ne pokriva z naravnim spolom. Pri nazivih za poklice, ki imajo jasne referente, sodobna raba, preverljiva v korpusih, kaže težnje k ujemanju slovničnega in naravnega spola, torej v primeru ženskih referentk to pomeni rabo feminativov in ne rabe generičnih moških oblik.

Pregled korpusov pokaže, da se razlike med ženskimi in moškimi oblikami za poklice najbolj razkrijejo ob pregledov kolokatorjev in njihove obravnave z vidika semantične preference in pomenskih asociacij (Sinclair 1996 in Philip 2010).

Razčlemba kolokatorjev angleških parov potrdi, da si moška in ženska oblika obravnavanih poklicev (*actress/actor* in *waitress/waiter*) delita določena semantična okolja: sorodni poklici; kraji in prostori, povezani s poklici; osebna imena; izrazi, ki zaznamujejo vrsto oziroma kakovost dela; ter tipična dejanja, povezana z osebami, ki opravljajo ta poklic. Na specifične asociativne pomene opozorijo kolokatorji, povezani s človeškimi lastnostmi in videzom. V povezavi s feminativi se velikokrat pojavljajo takšni, ki se nanašajo na stereotipno ženske značajske lastnosti oziroma na njihovo zunanost (kar je lahko povezano tudi s seksualnostjo). Ugotovitev je skladna s prispevkom

avtoric Caldas-Coulthard in Moon (2010), ki asimetrijo razlagata s spolnimi stereotipi, seksualizacijo žensk, pa tudi z starostjo in vedenjem.

Slovenski pari za poklice kažejo podobno sliko: na ravni semantične preference si večina parov poklicev deli izraze, ki označujejo tipična dejanja; okolja delovanja; sorodne poklice; človeške lastnosti; in videz. Toda rezultati razkrijejo nekaj pomembnih razlik. Pare slovenskih poklicev namreč lahko razdelimo na (i) pomensko enakovredne in stilistično nezaznamovane (gl. Derganc 2017) ter (ii) pomensko zožene in stilistično zaznamovane. Meje med skupinama ni moč jasno začrtati.

Prototipni primer za prvo skupino je par *zdravnica/zdravnik*, v katerem se semantična preferenca kaže predvsem v izrazih, ki označujejo vrsto dela, tipične dejavnosti in sorodne poklice – feminative v takšnih parih označimo za stilistično nezaznamovane. Podobno zaključimo za par *sodnica/sodnik*, a s pridržkom. *Sodnik* in *sodnica* se pomensko prikrivata na področju prava in športa, vendar jezikovni podatki zrcalijo podobo družbe: najvišja mesta v poklicu zasedajo povečini moški.

Delno zaznamovane oblike, pri katerih prihaja tudi do ožitve pomena, smo predstavili z opazovanjem parov *tajnica/tajnik*, *kuharica/kuhar*, *maserka/maser* in *čistilka/čistilec*. Pri *tajnici* se pojavljajo zadetki, v katerih je popredmetena ali seksualizirana. Družbeno pogojene razlike se razkrijejo tudi za par *kuharica/kuhar*: feminativ se pojavlja v specifičnih okoljih in s poklici, ki zahtevajo nižje kvalifikacije, medtem ko se moška oblika pogosteje pojavlja v povezavi s tekmovanji. Toda pomen tu ni dovolj zožen, da bi opravičeval ločeno obravnavo v slovarju. Slednje velja tudi za par *maserka/maser*, pri katerem se ob feminativu pojavljajo izrazi, povezani z videzom in seksualizacijo poklica. Zadnji opazovani par – *čistilka/čistilec* – pokaže, da se poklic pogosto povezuje s specifično etnično skupino in stereotipi o njej, ter da gre za tipično ženski poklic, saj moška oblika označuje predvsem naprave.

Korpusna analiza kolokatorjev v angleščini in slovenščini je pokazala, da pri posameznih poklicih lahko govorimo o stilistični nezaznamovanosti feminativa, vendar tega ne moremo posplošiti. Številni feminativi se namreč pojavljajo v sobesedilih, ki zrcalijo razmerja v družbi. Zaradi zunajjezikovnih dejavnikov feminative pogosteje spremljajo stereotipne predstave o spolnih vlogah, videzu in značaju. Posledično so ženski poklici v besedilih pogosteje seksualizirani in popredmeteni.

VIRI IN ORODJA

SSKJ²: Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Na spletu.

BNC. Na spletu.

EnTenTen13. Na spletu.

FidaPLUS v2. Na spletu.

SketchEngine, 2018. Na spletu.

LITERATURA

- Carmen Rosa CALDAS-COULTHARD, Rosamund MOON, 2010: »Curvy, hunky, kinky«: Using corpora as tools for critical analysis. *Discourse & Society* 21/2. 99–133. Tudi na spletu.
- Jonathan CROWTHER, Sheila DIGNEN, Diana LEA (ur.), 2002: *Oxford Collocations Dictionary for Students of English*. Oxford: Oxford University Press.
- Aleksandra DERGANČ, 2017: Poimenovanje za ženske nosilke poklicev in položajev v slovenščini in ruščini. *Jezikoslovni zapiski* 23/2. 125–30. Tudi na spletu.
- Dana GABLASOVA, Vaclav BREZINA, Tony MCENERY, 2017: Collocations in corpus-based language learning research: Identifying, comparing, and interpreting the evidence. *Language Learning* 67/S1. 155–79. Tudi na spletu.
- Dušan GABROVŠEK, 2014: Extending binary collocations: (lexicographical) implications of going beyond the prototypical a - b. *ELOPE: English language overseas perspectives and enquiries* 11/2. 8–20. Tudi na spletu.
- Dušan GABROVŠEK, 2005. *Words Galore: Aspects of general and Slovenian-English contrastive lexicology*. Ljubljana: FF UL, Oddelek za anglistiko in amerikanistiko.
- Ulrich HEID, Rufus H. GOUWS, 2006: A model for a multifunctional electronic dictionary of collocations. *Proceedings of the XIIth Euralex International Congress*. Torino: Edizioni dell'Orso. 979–88.
- Michael HOEY, 2005: *Lexical Priming: A New Theory of Words and Language*. London: Routledge.
- Rodney HUDDLESTON, Geoffrey K. PULLUM, 2002: *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Adam KILGARRIFF, Vít BAISA, Jan BUŠTA, Miloš JAKUBÍČEK, Vojtěch KOVÁŘ, Jan MICHELFEIT, Pavel RYCHLÝ, Vít SUCHOMEL, 2014: The Sketch Engine: Ten years on. *Lexicography* 1/1. 7–36. Tudi na spletu.
- Dan MCINTYRE, 2018: Irony and semantic prosody revisited. *The Pragmatics of Irony and Banter*. Ur. M. Jobert, S. Sorlin. Amsterdam: John Benjamins. 81–99.
- Gill E. PHILIP, 2010: Why prosodies aren't always present: Insights into the idiom principle. *Proceedings of the Corpus Linguistics Conference CL2009*. Ur. M. Mahlberg, V. González-Díaz, C. Smith. Liverpool: University of Liverpool. Na spletu.
- Randolph QUIRK, Sidney GREENBAUM, Geoffrey LEECH, Jan SVARTIK, 1999: *A Comprehensive Grammar of English*. Harlow: Longman.
- Pavel RYCHLÝ, 2008: A lexicographer-friendly association score. *Proceedings of Recent Advances in Slavonic Natural Language Processing, RASLAN*. Ur. P. Sojka, A. Horák. Brno: Masaryk University. 6–9.
- John SINCLAIR, 1996: The search for units of meaning. *Textus: English Studies in Italy* 9. 75–106.
- Michael STUBBS, 2001: *Words and Phrases. Corpus Studies of Lexical Semantics*. Oxford: Blackwell.
- Michael STUBBS, 2007: Quantitative data on multi-word sequences in English: The case of the word *world*. *Text, Discourse and Corpora: Theory and Analysis*. Ur. M. Hoey, M. Mahlberg, M. Stubbs, W. Teuberts. London: Continuum. 163–89.

- Mojca ŠORLI, 2012: Semantična prozodija v teoriji in praksi – korpusni pristop k proučevanju pragmatičnega pomena: primer slovenščine in angleščine. *Dvojezična korpusna leksikografija: Slovenščina v kontrastu: novi izzivi, novi obeti*. Ur. M. Šorli. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko. 90–116.
- Saška ŠTUMBERGER, 2015: Veränderungen in der gesellschaftlichen Stellung von Frauen in Slowenien seit 1991: Personenbezeichnungen im Wörterbuch Slovar novejšega besedja slovenskega jezika (2012). *New Approaches to Gender and Queer Research in Slavonic Studies*. Ur. D. Scheller-Boltz. Wiesbaden: Harrasowitz. 101–9.
- Ada VIDOVIČ-MUHA, 1997: Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti. *SSJLK 33: Ženska v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ur. A. Derganc. Ljubljana: FF, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 69–79.
- Ada VIDOVIČ-MUHA, 2018: *Slovensko skladenjsko besedotvorje*. Ljubljana: FF.

SUMMARY

The article discusses gender-marked terms for professions in English and Slovenian. By means of corpus analysis, it aims to identify the types of word-formation processes involved in the creation of feminatives and masculinatives, and to examine their frequency of use. In both languages, the dominant word-formation process is derivation (e.g., by the suffix *-ess* in English and the suffix *-ka* in Slovenian); however, cases of compounding have also been identified in English (e.g., with the base *woman*).

Also addressed is the research question of the extent to which feminatives in both languages are stylistically (un)marked. The analysis of corpus data from the point of view of semantic preference and associative meaning shows that in certain professions feminatives can be described as stylistically unmarked. This can be best observed in Slovenian, in which, for example, the forms *zdravnica/zdravnik* ('female/male doctor') exhibit the same semantic preferences with no specific connotations. In most cases, however, even though the female/male forms display similar or identical semantic preferences, they differ with regard to their collocates: the ones co-occurring with feminatives often indicate stereotypical views related to gender roles, appearance, and character.

UDK 811.163.6'366.52'373.45

Eva Sicherl

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

eva.sicherl@ff.uni-lj.si

DOLOČITEV SPOLA ANGLIZMOV V SLOVENŠČINI

Prispevek osvetljuje principe, ki delujejo na določitev spola pri prevzemanju angleških leksemov v slovenščino. Pri določitvi spola samostalnikov se namreč pri prehodu iz jezikovnega sistema, ki uporablja naravni spol (angleščina), v jezikovni sistem s slovničnim spolom (slovenščina) praviloma ohranja biološki spol pri samostalnikih za bitja, spol samostalnikov, ki poimenujejo neživo, pa se oblikuje po drugačnih kriterijih.

Ključne besede: anglizem, jezikovni stik, določitev spola, angleščina/slovenščina

This article focuses on principles governing the assignment of gender when English lexemes are borrowed into Slovene. In the transfer from a natural-gender language system (English) into a grammatical-gender language system (Slovene), natural gender is usually retained in animate nouns, while in inanimate nouns gender is assigned following somewhat different criteria.

Keywords: Anglicism, language contact, gender assignment, English/Slovene

1 Uvod

Najprej primerjamo izražanje spolskosti v angleščini kot jeziku dajalcu, ki pozna le naravni spol, s slovenščino, kjer je možna delitev na naravni in slovnični spol. V nadaljevanju opišemo zlasti morfofonološke in semantične mehanizme, ki delujejo pri določitvi slovničnega spola v slovenščini, ko prevzemamo iz angleščine, tako pri govorcih v Sloveniji kot pri izseljenih govorcih v Severni Ameriki. Anglizmi, ki jih navajamo kot zgled, so vzeti iz korpusov slovenskega jezika in kot taki zlahka izsledljivi na spletu.

2 Izražanje spola v angleščini in slovenščini: naravni spol proti slovnični spol

2.1 Angleščina se od slovenščine in nekaterih drugih jezikov, npr. nemščine, francoščine idr., pri izražanju kategorije spola razlikuje v dveh pomembnih vidikih: v angleščini ni opaznega ujemanja v spolu med jedrnim samostalnikom v samostalniški zvezi in odvisno kategorijo, npr. pridevnikom ali členom, kot to ujemančno izraža slovenščina:

- 1.a a large garden – velik~~o~~ vrt [moški spol]
- 1.b a large table – velika miza [ženski spol]
- 1.c a large tree – veliko drevo [srednji spol]

V angleščini je torej, v nasprotju s slovenščino, spolskost opazna le pri določenih zaimkih, kjer je izražena identičnost navezovalnega odnosa med zaimkom in (jedrno) nanašalnico (prim. tudi Payne in Huddleston 2002: 485):

- 2.a The King declared himself satisfied.¹ [m]
- 2.b The Queen declared herself satisfied. [ž]
- 2.c The machine had switched itself off. [s]

Druga lastnost angleščine v primerjavi s slovenščino pa je, da je izbira zaimka odvisna od denotacije ali nanašanja, in ne od izključno skladenjskih lastnosti samostalniške nanašalnice; zato Payne in Huddleston (2002: 485) npr. trdita, da morajo »nemški slovarji eksplicitno navajati spol samostalnikov, medtem ko v angleščini ni potrebe za takšno leksikalno specifikacijo«.²

Spol v angleški slovnici je torej kategorija, ki je le delno gramatikalizirana, zato so nekateri slovničarji (prim. npr. Carstensen 1992) celo trdili, da je kategorija spola v angleščini nepomembna. Dejstvo pa je, da kategorija spola obstaja tudi v angleščini, le da se stopnja njene gramatikalizacije razlikuje od tiste, ki smo je navajeni v slovenščini ali pri drugih jezikih. Na splošno velja, da angleščina sledi naravnemu spolu (prim. Payne in Huddleston 2002: 488), pri čemer se poimenovanja za bitja glede na biološki spol obravnava kot moškospolna, to pa izraža z ustreznimi zaimki *he/him/his/himself*, ali ženskospolna; to izraža z ustreznimi zaimki *she/her/hers/herself*, neživi samostalniki pa so praviloma srednjega spola, z zaimki *it/its/itself*, vendar so pri tem možna tudi odstopanja, ki jih bomo povzeli v nadaljevanju, ter dvo- ali celo trospolskost (gl. npr. Payne in Huddleston 2002: 488–491). V primerih, ko angleščina ne upošteva naravnega spola, gre za t. i. metaforični spol – to pomeni, da sicer brezspolnemu predmetu ali abstraktnemu konceptu govorci pripišejo moškost ali ženskost, da bi tak predmet personificirali ali pokazali močno čustveno vpletenost. Tako npr. v angleščini tradicionalno v neformalnem diskurzu uporabljajo ženski spol za prevozna sredstva, zlasti za plovila, pa tudi vlake, ter za avtomobile. Slednje je pomenljivo za odnos s slovenščino v angleško govorečem okolju (gl. 3.3 spodaj). Raba ženskega spola kot alternativa srednjemu spolu *it* je opazna tudi pri državah kot političnih oz. nacionalnih ne pa tudi geografskih enotah ter orkanih, moški spol pa se uporablja pri orodjih (prim. tudi Payne in Huddleston 2002: 488), kot ponazarjajo naslednji zgledi:

- 3.a My car, she's a beauty.³
- 3.b On her maiden voyage, the Bismarck collided with another ship but she sustained no damage.
- 3.c England and her colonies.
- 3.č Celia wasn't as big as some of her older sisters.⁴

¹ Zgledi so prevzeti iz Payne in Huddleston (2002: 485).

² Enako kot za nemščino velja za slovenščino.

³ Zgledi so prevzeti po prispevku *Metaphorical Gender in English: Feminine Boats, Masculine Tools and Neuter Animals* v rubriki *Language Reports* na spletišču Druide.

⁴ Ameriški meteorologi so z ženskim poimenovanjem orkanov na Atlantiku začeli leta 1953. V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja so proti izključno ženskemu poimenovanju protestirale feministke, zato jih od leta 1979, začevši z orkanom Bobom, meteorologi poimenujejo izmenično z moškimi in ženskimi imeni, zaimkovno pa orkan dobi srednjesporno obliko *it* in ne več *she*.

Payne in Huddleston (2002: 488) izrecno opozarjata, da raba takšne personifikacije med maternimi govorci angleščine zelo variira.

2.2 V nasprotju z angleščino je v slovenščini spol slovnični (Toporišič 1991: 202, 211–212; 1992: 289) in kot tak inherentna lastnost samostalniške besede. Izražen je večinoma s priponskim obrazilom in končnico, lahko je tudi delno motiviran in se ravna po naravnem spolu, vendar je večinoma nepredvidljiv.

3 Določitev spola pri prevzemanju iz angleščine

Kot posledica jezikovnega stika med angleščino in slovenščino prihaja do sposojanja angleških leksemov in njihove prilagoditve slovenskemu jezikovnemu sistemu, v tem primeru zlasti oblikoslovnemu. V tem procesu anglizem dobi svoj slovnični spol in s tem sledi pravilom slovenščine za izbor moškega, ženskega ali srednjega spola. Za razliko od drugih jezikov, npr. nemščine (Onysko 2007: 136–138), kjer angleški samostalniki prav tako prehajajo iz sistema naravnega spola v sistem slovničnega spola, lahko za slovenščino trdimo, da je pri določitvi spola največkrat odločilna morfofonološka oblika prevzetega leksema in redkeje semantična podobnost z že obstoječo besedo (gl. Sicherl 1999: 83–85), zato si v nadaljevanju podrobneje ogledimo ta proces prilagoditve.

S popolno oblikoslovno prilagoditvijo samostalniška prevzeta beseda v slovenščini lahko izrazi spol, sklon in število tako kot vsak domači leksem. Kadar se angleški samostalniki, ki jih prevzemamo v slovenščino, končujejo na soglasnik, so si oblike angleškega modela in njegove slovenske replike zelo podobne ali pa so celo identične. Tako je anglizem uveden v slovenski jezikovni sistem praktično brez formalnih morfoloških sprememb, kot je to ponazorjeno v spodnjih zgledih:

4.a ang. scout > slov. skavt

4.b ang. surf > slov. surf, srf

Tako v angleščini kot v slovenščini pa naletimo tudi na samostalnike, katerih osnova se končuje na samoglasnik; pri teh anglizmih s prenosom iz angleščine v slovenščino lahko pričakujemo formalne (največkrat fonološke) spremembe. Tako je, npr., končni *-o⁵* v slovenščini značilen za domače samostalnike srednjega spola, npr. *kolo*, *oko*, pri transfonemizaciji angleških modelov s končnim *-o* pa pride do redukcije končnega dvoglasnika /əʊ/ v /o/; sprememba je sicer razvidna le v izgovorjavi, ne pa tudi zapisu:

5.a ang. banjo > slov. banjo, bendžo

5.b ang. waterpolo > slov. vaterpolo

Končni *-i* le redko nastopa v domačih slovenskih leksemin, npr. v okrnjenih samostalnikih ženskega spola, ki so rabljeni ljubkovalno, kot so *mami*, *punci*, *Fani*, *Mimi*, pogosto pa ga ohranjamo v anglizmih:

6.a ang. curry > slov. curry, kari

6.b ang. hobby > slov. hobi

⁵ Končni *-o* označuje samoglasniško izglasje.

6.c ang. taxi > slov. taxi, taksi

6.č ang. whisky > slov. viski

6.d ang. lady > slov. lady, lejdi

Končni *-u* v slovenščini srečujemo le pri nekaterih priimkih, npr. *Paternu*, *Smerdu*, pri anglizmi pa ga redno ohranjamo:

7.a ang. igloo > slov. iglu

7.b ang. interview > slov. intervju

7.c ang. canoe > slov. kanu

7.č ang. taboo > slov. tabu

Končni *-e* se v slovenščini pojavlja pri samostalnikih srednjega spola, npr. *ime*, *seme*, med anglizmi pa takšnih zgledov ne najdemo, ker bi bili angleški leksemi s končnim /e/ tvorjeni v nasprotju s pravili fonemske distribucije v angleščini (gl. Jones, Gimson in Ramsaran 1988, xvi).

Slovenski končni *-a* pa ima morfološko vrednost, saj označuje ženski spol; zato ga v procesu prilagoditve dodajamo sicer redkim anglizmom ženskega spola, kot to ponazarjajo spodnji zgledi:

8.a ang. dog > slov. doga

8.b ang. farm > slov. farma

8.c ang. junk > slov. džunka

8.č ang. stewardess > slov. stevardesa

Pri analiziranju samostalniških anglizmov v slovenščini in njihove določitve spola lahko pridemo do zaključkov, ki jih povzemamo v nadaljevanju.

3.1 Ohranjanje naravnega spola pri bitjih

Pri določenih samostalnikih, ki označujejo ljudi ali živali moškega ali ženskega spola, se naravni spol ohrani, tj. moški/ženski slovnični spol ustreza spolski razmejitvi v angleščini (gl. 2.1 zgoraj). Pri tem samostalniški anglizmi moškega spola dobijo ničto končnico, anglizmi ženskega spola pa praviloma dobijo spolilo *-a*, *-ka*, *-ica* ali *-inja* ne glede na morebitno prisotnost ženskospolne pripone v angleški obliki, npr. *-ess* ali *-ette*.

9.a ang. back (m) > slov. bek (m)

9.b ang. gentleman (m) > slov. gentleman (m)

9.c ang. liftboy (m) > slov. liftboy, liftboj (m)

9.č ang. steward (m) > slov. stevard (m)

9.d ang. dandy (m) > slov. dandy, dandi, dendi (m)

9.e ang. cameraman (m) > slov. kameran (m)

9.f ang. yuppie (m) > slov. yuppie, japi (m)

- 9.g ang. hippie (m) > slov. hipi (m)
 9.h ang. rocker (m) > slov. roker (m)
 9.i ang. biker (m) > slov. biker, bajker (m)
 9.j ang. friend (m) > slov. frend (m)
- 10.a ang. hostess (ž) > slov. hostesa (ž)
 10.b ang. majorette (ž) > slov. mažoretka (ž)
 10.c ang. stewardess (ž) > slov. stevardesa (ž)
 10.č ang. suffragette (ž) > slov. sufražetka (ž)
 10.d ang. rocker (ž) > slov. rokerica (ž)
 10.e ang. hippie (ž) > slov. hipijevka (ž)
 10.f ang. biker (ž) > slov. bikerka, bajkerka (ž)
 10.g ang. friend (ž) > slov. frendica (ž)

Iz nekaterih zgornjih zgledov je razvidno, da angleščina pogosto uporablja enako obliko samostalnika za ženski in moški spol (npr. *hippie*, *rocker*, *biker* in *friend*). Slovenski anglizmi v vseh teh primerih za ženskospolno ustreznico dodajajo ustrezno ženskospolno obrazilo (*hipijevka*, *rokerica*, *frendica*). Nekoliko preseneča oblika *kamermanka* (ž), izpeljana že v slovenščini iz moškospolnega *kammerman* (m), ki se ne ozira na originalno angleško obliko *camerawoman*:

Kamermanko madžarske televizije, ki so jo posneli, kako spotika in brca migrante, medtem ko bežijo pred policijo, so spoznali za krivo kršenja javnega reda in miru. (<https://www.vecer.com/kazen-zaradi-spotikanja-migrantov-6246344>)

Zanimiv je tudi angleški *babe*, ki se v neformalni angleščini uporablja tako za moške kot ženske v pomenu 'spolno privlačna mlada oseba'; v slovenščini poznamo le ženskospolni anglizem *bejba*, ki se uporablja izključno za ženske, npr.:

Cilj igrice je postati najprivlačnejša, najbogatejša in najbolj slavna »bejba« na svetu. (Nova beseda)

Ženski spol ohrani tudi spodnji anglizem na *-i* (vendar prim. tudi kontaminacijo pri 16.b):

- 11.a ang. lady (ž) > slov. lady, lejdi (ž)

3.2 Določitev spola pri neživih samostalnikih

Medtem ko je samostalnikom za bitja dodeljen spol glede na naravni spol, se spol neživih samostalnikov oblikuje po drugačnih kriterijih. Navadno je primarnega pomena oblika sposojenke, tako da je pri veliki večini samostalniških anglizmov novi, slovnični spol določen glede na končni glas oz. končnico v imenovalniku ednine. Ker so mnogi domači samostalniki, ki se končajo na soglasnik, moškega spola, tudi velika večina anglizmov s končnim soglasnikom privzame moški spol, čeprav je njihov spol v angleščini praviloma srednji, saj označujejo (nežive) stvari:

- 12.a ang. bar (s) > slov. bar (m)
- 12.b ang. beefsteak (s) > slov. biftek (m)
- 12.c ang. boycott (s) > slov. bojkot (m)
- 12.č ang. lift (s) > slov. lift (m)
- 12.d ang. marketing (s) > slov. marketing (m)
- 12.e ang. motel (s) > slov. motel (m)
- 12.f ang. nylon (s) > slov. najlon (m)
- 12.g ang. sandwich (s) > slov. sendvič (m)
- 12.h ang. team (s) > slov. team, tim (m)

Vse anglizme, ki se končujejo na soglasnik, se zlahka integrira v slovenski morfološki sistem. Pri kontaktnem jezikoslovju nasploh pogosto opazajo, da pri prenosu sposojenke dobijo moški spol (npr. Filipović 1986: 130; Onysko 2007: 136–137) in slovenski anglizmi nam to potrjujejo (prim. tudi Šabec 2009: 21–22). Tako tudi anglizmi, ki se končajo na samoglasnik *-o* praviloma privzamejo moški spol, čeprav so domače besede na *-o* navadno srednjega spola.⁶

- 13.a ang. banjo (s) > slov. banjo, bendžo (m)
- 13.b ang. jumbo (s) > slov. jumbo, džambo (m)
- 13.c ang. polo (s) > slov. polo (m)
- 13.č ang. waterpolo (s) > slov. vaterpolo (m)

Podobno je moški spol prevladujoč pri anglizmih, ki se v imenovalniku ednine končujejo na *-i* ali *-u*:

- 14.a ang. brandy (s) > slov. brandy, brendi (m)
- 14.b ang. hobby (s) > slov. hobi (m)
- 14.c ang. lobby (s) > slov. lobi (m)
- 14.č ang. rally (s) > slov. rally, reli (m)
- 14.d ang. whisky (s) > slov. viski (m)
- 14.e ang. igloo (s) > slov. iglu (m)
- 14.f ang. interview (s) > slov. intervju (m)

Redki so anglizmi, ki se v imenovalniku ednine izgovorno končujejo na *-a*; le-ti dobijo v slovenščini praviloma ženski spol (prim. tudi zglede 8.a–č zgoraj):

- 15.a ang. verandah (s) > slov. veranda (ž)
- 15.b ang. Coca-Cola (s) > slov. kokakola (ž)
- 15.c ang. cola (s) > slov. kola (ž)

⁶ Podobno opaža Lenček (1982: 183): sposojeni samostalniki so lahko moškega ali ženskega spola, nikoli pa srednjega. Srednji spol pravzaprav opažamo šele na sekundarni ravni, ko je anglizem že uveljavljen leksem v slovenskem besedišču in lahko služi kot podstava za nadaljnjo izpeljavo, npr. *surf*, *srč* (m) > *surfanje*, *srčanje* (s); *tvit* (m) > *tvitanje* (s).

Določitev spola anglizma pa se lahko ravna tudi po pomenski podobnosti s katerim od pomensko sorodnih domačih leksemov; v takih primerih govorimo o kontaminaciji (o tem že Weinreich 1953: 45 in Haugen 1956: 441, gl. tudi Onysko 2007: 136–138 za nemščino). Pri tem procesu slovenščina navadno dodaja svoja obrazila oz. končnice, navadno *-a* ali *-ka* za ženskospolne angлизme (prim. zglede 8.a-č in 10.a-g). Tako semantično kontaminacijo lahko opazimo pri naslednjih zgledih:

16.a	ang. farm (s) > slov. farma (ž)	semantična analogija z: kmetija (ž)
16.b	ang. family (s) > slov. family (ž)	semantična analogija z: družina (ž)
16.c	ang. jungle (s) > slov. džungla (ž)	semantična analogija z: goščava (ž)
16.č	ang. junk (s) > slov. džunka (ž)	semantična analogija z: ladja, barka (ž)
16.d	ang. yacht (s) > slov. jahta (ž)	semantična analogija z: ladja, barka (ž)
16.e	ang. diskette (s) > slov. disketa (ž)	semantična analogija z: plošča (ž)
16.f	ang. single (s) > slov. singlica (ž)	semantična analogija z: plošča (ž)
16.g	ang. CD (s) > slov. cedejka (ž)	semantična analogija z: plošča (ž)

Pri kontaminaciji torej nekateri angleški modeli, kljub temu da se končajo na soglasnik, ne težijo k prevzemanju moškega spola, pač pa pri prevzemanju prevlada nekakšna semantična povezava z že obstoječo domačo besedo ženskega spola; iskanje te pomenske podobnosti je pogosto nekoliko arbitrarno in odvisno od jezikovne intuicije analitika.

3.3 Vpliv nemščine kot jezika posrednika na spol starejših anglizmov

Nemščina je v preteklosti, ko stik med angleščino in slovenščino še ni bil tako intenziven in direkten, pri prenosu anglizmov v slovenščino pogosto delovala kot jezik posrednik in posledično vplivala na obliko posameznih anglizmov v slovenščini, občasno tudi na njihov spol. Večina nemških jezikoslovcev, ki so preučevali angлизme v sodobni nemščini (Carstensen 1980, Yang 1990, Plümer 2000, Glahn 2002, Onysko 2007), ugotavlja, da moški spol prevladuje tudi v nemščini. Za razliko od slovenščine pa je delež srednjespolnih in ženskospolnih anglizmov precej večji; Onysko (2007: 137) tako v svoji analizi anglizmov iz tednika *Der Spiegel* ugotavlja, da je v Spieglovem korpusu besedil delež anglizmov moškega spola 62 %, srednjega spola 20 % in ženskega spola 18 %. Tako poznamo v slovenščini ženskospolni anglizem *doga*, ki je k nam prišel iz nemške ženskospolne oblike *die Dogge*, ta pa iz prvotne angleške *dog*, ki se sicer v angleščini lahko uporablja kot samostalni srednjega, moškega ali ženskega spola. Zanimivo je, da angleško prvine *dog* srečamo še v slovenskem anglizmu *bulldog*, kjer ostajamo pri moškem spolu – očitno nemška ženskospolna oblika *die Bulldogge* v tem primeru na slovenščino ni vplivala. Škotska in severnoangleška oblika *lassie*, ki je ženskega spola, saj pomeni 'dekle', pa je bila poslovenjena kot samostalni moškega spola *lesi*:

Če rečeš, da me imaš bolj rad kot mamico, ti kupim lesija. (Nova beseda)

3.4 Spol anglizmov v slovenščini ameriških izseljencev

Bistveno manj podatkov imamo za določitev spola pri anglizmih, ki se pojavljajo v govoru slovenskih izseljencev v ZDA in Kanadi. N. Šabec (1995: 158–159) ugotavlja, da tudi pri neposrednem stiku z angleščino, ki je veliko bolj intenziven, jezik ohranja naravni spol pri bitjih, in navaja naslednje zgleda:

17.a	ang. boarder (m) > slov. border (m)	['podnajemnik']
17.b	ang. foreman (m) > slov. forman (m)	['delovodja']
17.c	ang. driver (m) > slov. drajver (m)	['voznik']
17.č	ang. brother-in-law (m) > slov. braderlo (m)	['svak']
18.a	ang. mother (ž) > mader (ž)	['mati']
18.b	ang. daughter (ž) > dader (ž)	['hči']
18.c	ang. niece (ž) > nis (ž)	['nečakinja']
18.č	ang. sister-in-law (ž) > sisterlo (ž)	['svakinja']

Pri poimenovanjih predmetov Šabec (1995: 158–159) opaza maskulinizacijo, ki jo pripisuje bodisi kontaminaciji s spolom iz slovenščine ali fonološki obliki sposojenke, ki se konča na glasnik:

19.a	ang. train (s) > slov. tren (m)	semantična analogija z: vlak (m) ⁷
19.b	ang. bridge (s) > slov. brič (m)	semantična analogija z: most (m)
19.c	ang. scrap (s) > slov. skrep (m)	semantična analogija z: odpad (m)
20.a	ang. street (s) > slov. štrit (m)	[vendar slov. cesta (ž)]
20.b	ang. store (s) > slov. štor (m)	[vendar slov. trgovina (ž)]
20.c	ang. trouble (s) > slov. trubel (m)	[vendar slov. skrb (ž)]

N. Šabec (1995: 159) pa omenja tudi zelo redke zgleda ženskospolnih sposojenk:

21.a	ang. chicken (s) > slov. čikena (ž)	['piščanec']
21.b	ang. ice-box ⁸ (s) > slov. ajsbaksa (ž)	['zamrzovalnik']
21.c	ang. car (s) > slov. kara (ž)	['avto']

Vzrok za tovrstno feminizacijo v slovenščini izseljencev avtorica išče v kontaminaciji s slovenščino (Šabec 1995: 159); v teh primerih bi najbrž torej šlo za semantično analogijo s kura/kokoš (ž), škatla (ž) ter kočija/karoca (ž). Ravno pri primeru *kara* pa

⁷ V zgledih 19.a–c je vsekakor možna tudi razlaga, da maskulinizacijo povzroči fonološka oblika in ne semantična kontaminacija. Pri zgledu 19.c je morda celo bližja kot *odpad* semantična analogija s slovenskim ženskospolnim samostalnikom *smet*; v tem primeru je določitev spola izključno fonološka in ne semantično pogojena.

⁸ Angleški *box* je matična slovenščina sicer sprejela v vsaj petih različnih pomenih, a vedno kot samostalnik moškega spola: 1. borilni šport; 2. transportna škatla za male živali; 3. ograjen prostor v konjskem hlevu; 4. oddelek, predelek; 5. žarg. zvočnik.

se zdi veliko bolj verjetno, da je na spol sposojenke vplival angleški metaforični spol (gl. 2.1), ki (družinskemu) avtomobilu zaradi čustvene vpletenosti govorca dodeli ženski spol in zato v slovenščini doda ženskospolno končnico *-a*. V tem nas potrjuje tudi naslednji zgled govornice ameriške slovenščine: »Bova Fordko vzeli...«.⁹

Vsekakor pri določitvi spola v slovenščini ameriških izseljencev zaradi izjemno intenzivnega vpliva angleške okolice delujejo nekoliko drugačni dejavniki kot v matični Sloveniji; sam proces prevzemanja je manj dokumentiran in najverjetneje precej bolj raznolik.

4 Zaključek

Pri določitvi spola samostalnikov, ki si jih slovenščina prevzema iz angleščine, se pri prehodu iz jezikovnega sistema, ki rabi naravni spol, v jezikovni sistem s slovničnim spolom praviloma ohranja biološki spol pri poimenovanjih za moške oz. ženske poklice, položaje, dejavnosti ipd. Samostalniški anglizmi moškega spola se tako prenesejo z ničto končnico, npr. *steward*, *skavt*, anglizmi ženskega spola pa praviloma dobijo spolilo *-a*, *-ka*, *-ica* ali *-inja* ne glede na prisotnost ženskospolne pripone (*-ess* ali *-ette*) v angleški obliki, npr. *stewardesa*, *skavtinja*. Spol neživih samostalnikov pa se oblikuje po drugačnih kriterijih; tuji jezikoslovci (npr. Winford 2003) pri le-teh omenjajo podobnost fonološke oblike samostalnikov, pomensko analogijo in homofonijo. Za slovenščino je tu primarnega pomena morfofonološka oblika anglizma, tako da velika večina besed s končnim soglasnikom privzame moški spol, čeprav je njihov spol v angleščini praviloma srednji, saj označujejo stvari. Moški spol pa praviloma prevzamejo tudi neživi samostalniki, ki se končajo na vokal *-i*, *-o* ali *-u*, npr. *viski*, *vaterpolo*, *iglu*. Redki anglizmi, ki se končajo na *-a*, pa praviloma privzamejo ženski spol, npr. *kokakola*. Kriterij pomenske analogije s katero od domačih besed oz. kontaminacija je v slovenščini redkejši pojav, opazamo ga le pri ženskospolnih anglizmih, kjer pomenska podobnost očitno prevlada nad siceršnjo težnjo po maskulinizaciji samostalnikov, npr. *farma* po analogiji s *kmetija*.

LITERATURA IN VIRI

- Broder CARSTENSEN, 1980: The gender of English loan-words in German. *Studia Anglica Posnaniensia* 12. 3–25.
- Broder CARSTENSEN, 1992: Anglicisms in German: The Description of the Loan-process. *Lexicographica*. Ur. G. Meder, A. Dörner. Tübingen: Niemeyer. 87–105.
- Günther DROSDOWSKI et al., 1994: *Das Große Fremdwörterbuch*. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- Rudolf FILIPOVIĆ, 1986: *Teorija jezika u kontaktu: Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: JAZU, Školska knjiga.

⁹ Dana Blaganje na predavanjih iz angleškega oblikoslovja leta 1989 o pogovoru s svojo teto v ZDA.

- Fran. Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Na spletu.
- Richard GLAHN, 2002: *Der Einfluss des Englischen auf gesprochene deutsche Gegenwartssprache*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Einar HAUGEN, 1956: *Bilingualism in the Americas: A Bibliography and Research Guide*. Alabama: University of Alabama Press.
- Daniel JONES, Alfred Charles GIMSON in Susan M. RAMSARAN, 1988: *Everyman's English Pronouncing Dictionary*. 14. izd. London, Melbourne: J. M. Dent and Sons Ltd.
- Korpus Nova beseda. Na spletu.
- Rado L. LENČEK, 1982: *The Structure and History of the Slovene Language*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers.
- Alexander ONYSKO, 2007: *Anglicisms in German: Borrowing, Lexical Productivity and Written Codeswitching*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- John PAYNE in Rodney HUDDLESTON, 2002: Nouns and noun phrases. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Ur. R. Huddleston, G. K. Pullum. Cambridge: Cambridge University Press. 323–523.
- Nicole PLÜMER, 2000: *Anglizismus – Purismus – Sprachliche Identität*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Eva SICHERL, 1999: *The English Element in Contemporary Standard Slovene: Phonological, Morphological and Semantic Aspects*. Ljubljana: ZIFF.
- Nada ŠABEC, 1995: *Half pa pu: The Language of Slovene Americans*. Ljubljana: ŠKUC, SH.
- Nada ŠABEC, 2009: Recent English Loanwords in Slovene. *Elope* 6/1–2. 19–27. Na spletu.
- Jože TOPORIŠIČ, 1991: *Slovenska slovnica*. 2. izd. Maribor: Obzorja.
- Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: CZ.
- Uriel WEINREICH, 1953: *Languages in Contact*. The Hague, Paris: Mouton.
- Wenliang YANG, 1990: *Anglizismen im Deutschen: Am Beispiel des Nachrichtenmagazines Der Spiegel*. Tübingen: Niemeyer.
- Donald WINFORD, 2003: *An Introduction to Contact Linguistics*. Oxford: Blackwell.

SUMMARY

This article focuses on principles governing the assignment of gender when English lexemes are borrowed into Slovene. In the transfer from a natural-gender language system (English) into a grammatical-gender language system (Slovene), the natural gender is usually retained in designations of male/female occupations, etc. Masculine noun Anglicisms are thus borrowed using the zero-morpheme, while feminine nouns as a rule add a feminine suffix *-a*, *-ka*, *-ica*, or *-inja*, regardless of the presence of a feminine suffix (*-ess* or *-ette*) in the original English form. The gender of inanimate nouns is assigned following somewhat different criteria. In Slovene, the morphophonological form of the Anglicism is of primary importance as most Anglicisms ending in a consonant are assigned masculine gender despite their neuter gender in English. Masculine gender is generally assigned to inanimate nouns ending in the vowel *-i*, *-o*, or *-u*. Rare Anglicisms ending in *-a*, however, tend to take on feminine gender. The criterion of semantic analogy with one of the native words or contamination is rare in Slovene, and can only be observed in some feminine Anglicisms in which semantic similarity has prevailed over the tendency of borrowed nouns to be masculine.

II DRUŽBENI VIDIK

UDK 811.163.6'27:378(497.4)

Rastko Močnik

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Rastko.Mocnik@ff.uni-lj.si

IDENTITETNA POLITIKA NA UNIVERZI

Članek analizira sklep senata ljubljanske filozofske fakultete o »spolno občutljivi rabi jezika« in ugotavlja, da se ne bojuje proti diskriminaciji žensk, temveč spodnaša abstraktni univerzalizem revolucionarnega buržoaznega prava in uveljavlja identitetne mehanizme, h katerim se zateka sodobni kapitalizem.

Ključne besede: identitetna politika; spol v govoru; sodobni kapitalizem

The article analyzes the decision of the Senate of the Faculty of Arts (Ljubljana) concerning the "gender sensitive use of language." It concludes that the decision, while failing to fight discrimination against women, subverts the abstract universalism of revolutionary bourgeois law and promotes identity mechanisms that reproduce contemporary capitalism.

Keywords: identity politics; gender in speech; contemporary capitalism

V razpravi o »občutljivi« rabi jezika¹ se spopadata raznorodni stališči, ki delujeta na različnih problemskih poljih.² Prvo stališče se umešča na polje jezikovnega sistema in meni, da standardni nacionalni jezik omogoča katero koli govorno prakso, tudi »spolno občutljivo« rabo jezika; da pa govorna praksa, ki jo je uveljavil senat FF, ne izkorišča boljših možnosti, ki bi jih bilo mogoče izpeljati iz jezikovnega sistema.

Drugo stališče se umešča na problemsko polje pravnega sistema in meni, da je dosedanja uradna raba slovenščine v pravnih predpisih, s tem da je dajala prednost moškemu slovničnemu spolu, diskriminirala in tako ohranjala in obnavljala družbeno vladavino moških. Uveljavljajoč drugo stališče je senat Filozofske fakultete sklenil,

¹ Sklep Senata FF Univerze v Ljubljani uporablja izraz »občutljiva raba jezika«, ureja pa »spolno občutljivo rabo jezika« (kar je kalk po anglo-amerškem izrazu »gender sensitive«). Senat ni pojasnil, zakaj je uporabil *splošno* dikcijo, čeprav je uredil le *posebno* vprašanje. Lahko domnevamo, da se v tem kaže *pravni fetišizem* (Pašukanis 2014) in uveljavlja značilni ideološki mehanizem, ki posebne interese prikazuje za splošne interese (Engels, Marx 1979: 59). Sklep se glasi: »SKLEP 41: Sprejme se naslednje določilo o občutljivi rabi jezika v pravnih aktih FF: 1. V vse pravne akte FF se v uvodni člen zapiše ena od naslednjih dikcij: Člen (številka) V pravilniku uporabljen ženski slovnični spol (študentka, učiteljica itn.) se nanaša na kateri koli spol. ALI Člen (številka) V pravilniku uporabljen moški slovnični spol (študent, učitelj itn.) se nanaša na kateri koli spol. 2. Sprememba se uvaja postopoma, in sicer se upošteva pri (i) novih pravnih aktih in (ii) spremembah že obstoječih pravnih aktov. Pri tem velja, da se v prihodnjih treh letih zaradi trenutne neuravnoteženosti – vsi trenutno veljavni pravni akti FF so zapisani v moškem slovničnem spolu – izbere ženski slovnični spol. Ko se vzpostavi ravnotežje, se predlagani različici izbirata izmenično.« V sklepu sta dve slovnični napaki (nedoločna oblika »*uporabljen*« namesto določne »uporabljeni«) in dva germanizma (»naslednji« namesto »tale« ali Ø).

² Na to raznorodno dvojnost gledišč me je opozoril Jernej Habjan.

da bodo poslej v aktih FF uporabljali ženski slovnični spol, dokler se ne »vzpostavi ravnotežje«.

Obe stališči imata po svoje prav. Prvo zato, ker je jezikovni standard res naprava, ki omogoča *katero koli* govorno prakso. Drugo iz istega razloga: ker jezikovni standard omogoča *tudi* njihovo govorno prakso.

Zagovornice in zagovorniki drugega stališča niso povedali, kaj naj bi raba moškega slovničnega spola diskriminirala: ženske ali »spolne identitete«. Formulacija v sklepu senata »ženski slovnični spol [...] se nanaša na kateri koli spol« daje misliti, da po mnenju senata uporaba moškega slovničnega spola diskriminira ne-moške spolne identitete, pa tudi osebe, ki zavračajo spolno identifikacijo. Kar zadeva spolne identitete in njihovo zavračanje, prav tako diskriminira tudi raba ženskega slovničnega spola. Vrednost senatnega posega torej ni neposredno v zamenjavi enega slovničnega spola z drugim, temveč v retoričnem učinku posega: v učinku potujitve (*«отстранение»*, Šklovski 1917), motnje, ki jo povzroča v samodejnem branju.³

Zakaj raba ženskega slovničnega spola v generični vlogi moti, povzroča »disrupcijo«? Zato, pravijo nasprotniki senatnega sklepa, ker je v slovenščini raba moškega slovničnega spola »vključujoča«, raba ženskega pa »izključujoča«. ⁴ A senatni sklep je hotel napasti prav to dejansko stanje. Za senat Filozofske fakultete sedanje stanje, po katerem je v slovenščini raba moškega slovničnega spola »vključujoča«, kaže zgolj na to, da se je slovenščina uklonila binarnemu umevanju spolnih identitet in v tem okviru moški vladavini. Toda v senatnem sklepu je paradoks: generična raba ženskega slovničnega spola moti, povzroča »disrupcijo« samo s pogojem, da je generična raba moškega slovničnega spola »vključujoča«, »nevtralna«. Senatni sklep učinkuje samo na podlagi »dejanskega stanja«, ki ga hoče spodbiti. Senatna praksa ne odpravlja »dejanskega stanja«, temveč ga potrjuje na ravni predpostavke, na ravni pogoja za svojo možnost. Senat FF bi rad s provokacijo napeljal občevalke in občevalce, da se zamislijo nad »dejanskim stanjem«, nad domnevno kolaboracijo slovenščine z mačizmom in z mehanizmi obvladovanja, ki delujejo s pomočjo seksualnosti.⁵

»Vključujočnost« ali »nevtralnost« moškega slovničnega spola res kaže na zatiranje in izkoriščanje žensk. Takole piše jezikoslovec:

³ V razpravi na Filozofski fakulteti 23. oktobra 2018 je bilo mogoče razumeti, da so se nekatere spolne identitete (ali ne-identitete) »prepoznale« prav v disruptivnih grafičnih znakih (podčrtajih) v dosedanjih praksah. Slovenska Wikipedija piše: »Podčrtaj (*pisatelj_ica*) naj bi tak spolni binarizem presegal in odpiral prostor za vse spolne končnice, ki (še) niso slovnično normirane oziroma vključene v formalizirani kod.« – Opozoriti velja, da so dosedanje rešitve (oklepaji, vezaji, poševnice, podčrtaji ipd.) še precej bolj motile kakor praksa, ki jo vpeljuje sklep senata FF. Dosedanjih rešitev ni bilo mogoče na glas prebrati, kakor so bile zapisane – vpeljale so temeljno razliko med glasom in črko.

⁴ To je mogoče znanstveno dokazati. Gl. Kunst Gnamuš 1994/95.

⁵ Foucault 2000 opisuje mehanizme družbene moči, ki delujejo »s pomočjo seksualnosti«. Po njegovi analizi so se ti mehanizmi razmahnilo zlasti v »viktorijanskem obdobju« – to pa je čas, ko se je končeval britanski dolgi cikel v kapitalističnem svetovnem sistemu in se je začel »ameriški« sistemski akumulacijski cikel, ki se pravkar izteka.

Ker je v večini kultur moški spol izrazito dominanten, ženski pa podrejen, nas ne bo prese- netila splošna ugotovitev, da primerjave tako v jeziku kakor v številnih drugih sferah druž- benega življenja gredo na škodo ženskega spola. Tako ali drugače, v manjši ali večji meri, odkrito ali prikrito so ženske diskriminirane. V tem smislu lahko v jezikoslovni terminologiji rečemo, da je žensko zaznamovani člen spolne opozicije, moško pa nezaznamovani: moški implicitno velja za normo, ženska pa za spremljevalni pojav, če že ne za neposreden odmik od norme. (Bugarski 2005: 54)

Ker jezikovni standard omogoča govore v vseh ideologijah, se vanj vtisnejo de- janski družbeni odnosi moči in nemoči, ženske podrejenosti in moškega gospostva.⁶ Iz tega izhaja dvoje:

1. Govorne prakse učinkujejo na jezik, saj je »znak arena razrednega boja« (Vološinov 2008: 34).⁷ Vsakokratni jezik je zgodovinski učinek govornih praks in ga po pravilu obvladuje vladajoča ideologija. To velja tudi za nacionalni jezikovni standard, proizvod buržoazne ideološke dominante. Navidezna »nevtralnost« nacionalnega standarda reproducira ideološko hegemonijo vladajočega razreda.⁸
2. »Vključevalnost« ali nezaznamovanost moškega slovničnega spola (in kore- lativna »izključevalnost« ali zaznamovanost ženskega slovničnega spola) je potemtakem učinek moške ideološke *in realne* vladavine. Presežno ideološko zatiranje žensk je pogoj za reprodukcijo presežnega izkoriščanja žensk že od »svetovnozgodovinskega poraza ženskega spola«, kakor se je izrazil Engels (Engels 1975: 259).⁹ V kapitalizmu je neplačano delo žensk pogoj za domina- cijo kapitalističnega produkcijskega načina v kapitalistični družbeni formaciji.

A senatni sklep ne spodnaša patriarhalne vladavine, temveč poskuša »priznati« raznoličnost spolnih identitet. Pridružuje se velikemu zasuku v buržoazni ureditvi, ki v sodobnem kapitalizmu opušča univerzalizem buržoazne revolucije in se vrača k pred-buržoaznim obrazcem pravno-političnega partikularizma.¹⁰ Revolucionarno buržoazno pravo je izključilo »osebne okoliščine«, zdaj jih reakcionarno buržoazno pravo spet vpeljuje. Politika priznanja razbija družbo na množico »manjšin«, ki ne morejo obstajati brez »priznanja« višje pravne in politične instance, navadno države. Politika priznanja je politika gospostva in podrejanja. Identitetne skupnosti se »nav- zven« podrejajo instanci priznanja, ker jim s pravno-politično regulacijo zagotavlja

⁶ Več o tem, da je nacionalni standard hkrati dispozitiv za govore vseh možnih ideologij (in celo matrica njihove medsebojne prevedljivosti), a da ga hkrati v vsakem zgodovinskem trenutku obvladuje neka posebna (vladajoča) ideologija, gl. v Močnik 1990.

⁷ Gl. tudi spremno besedo Marka Kržana (Kržan 2008b) in Kržan 2008a.

⁸ »Vladajoči razred poskuša ideološkemu znaku dodeliti nadrazredni, večni značaj, zadušiti ali zatreti boj družbenih vrednotenj, ki poteka v njem, ga narediti za monoakcenten znak. [...] V običajnih pogojih družbenega življenja se [*notranja dialektičnost znaka*], ki je značilna za vsak ideološki znak, ne more popolnoma razkriti, saj je ideološki znak v vzpostavljeni vladajoči ideologiji vselej nekoliko reakcionaren, kakor da bi poskušal stabilizirati predhodni moment dialektičnega procesa družbenega postajanja, poudariti resnico včerajšnjega dne tako, da bi zvenela kot današnja resnica.« (Vološinov 2008: 34 – 35.)

⁹ Engels 1975: 259. Gl. tudi Močnik 2009.

¹⁰ Filozofsko utemeljitev identitetnih politik priznanja je najti v Taylor 1992.

reprodukcijo. »Navznoter« pa pritiskajo na pripadnice in pripadnike, saj jim je vsak trenutek mogoče očitati, da niso »dobri« identitetniki.¹¹

Vendar politika priznanja »od zgoraj« ne deluje, če se ne povezuje s proizvodnjo identitet »od spodaj«. V sodobnem kapitalizmu so dohodki gospodinjestev raznorodni in negotovi. Gospodinjstva morajo zagotavljati, da vsi pripadniki in pripadnice prinašajo svoje dohodke domov, nadzorovati morajo družinsko skupnost in disciplinirati članstvo. Pri tem uporabljajo »tradicionalne« mehanizme: patriarhalne prakse, religijske prisile, etnične vezi. Identitete nastajajo s samoorganizacijo delovnih ljudi proti sodobnim pritiskom kapitala, pri tem pa nehoti podpirajo kapitalistično strategijo razbijanja družbene sestave delovne sile.¹²

Spolne identitete analogno nastajajo zaradi pritiska normativne seksualnosti, na katero sta se v preteklosti opirala zatiranje in izkoriščanje. To »viktorijansko« *obvladovanje* je zdaj anahronistično, saj sodobni kapitalizem ne deluje z enotjenjem družbe, temveč z drobljenjem. Zato »emancipacija« spolnih identitet v liberalni ideologiji vladajočih ni več problematična, saj z drobitvijo družbe krepi mehanizme zatiranja in izkoriščanja. Je pa ideologija spolnih identitet v konfliktu s patriarhalno identitetno ideologijo podrejenih in izkoriščanih.¹³

Sklep senata se ne bojuje proti diskriminaciji, temveč spodnaša abstraktni univerzalizem, dosežek buržoazne revolucije. Senat s tem uveljavlja mehanizme reprodukcije sodobnega kapitalizma.¹⁴ Če pa bi se senat res hotel bojevati proti diskriminaciji, bi odpravil tiste diskriminacije, ki jih sam izvršuje: lahko bi odpravil šolnine in druge dajatve; lahko bi se uprl diskriminaciji slovenščine in nasploh ne-angleških jezikov, ki jo vsiljuje NAKVIS;¹⁵ lahko bi prenehal preganjati teorijo.¹⁶

¹¹ O identitetnih politikah in njihovi »znanstveni« podlagi, gl. v slovenščini v zadnjem času: Podvršič 2012a; 2012b; 2013; Breznik 2012; Krašovec 2013.

¹² Prehod od nekdanjega kapitalizma, ki je homogeniziral družbeno sestavo delovne sile in v katerem je bila *nacija* prevladujoča oblika splošne družbene organizacije, v sodobni kapitalizem, ki heterogenizira družbeno sestavo delovne sile in družbo nasploh in v katerem je *identitetna skupnost* prevladujoča oblika splošne družbene organizacije, sem opisal v Močnik 2011.

¹³ Dialektika identitetnih ideologij lahko proizvede avtoritarizem sodobnega *post-fašizma*. Gl. Močnik 2017.

¹⁴ V razpravi na FF 23. oktobra 2018 je bilo rečeno, da je opuščanje abstraktnega buržoaznega univerzalizma nemara progresivno. Jugoslovanski socializem je *revolucionarno* presegel buržoazni univerzalizem, s tem da je pripadnice in pripadnike družbe pravno definiral za »delovne ljudi in občane«: kot pripadnice in pripadnike bodisi delovnih bodisi ozemeljskih *koaktivov*. Obe načeli regulacije sta se srečali v »samoupravnih interesnih skupnostih« – v ne-tržnem zagotavljanju »družbenih dejavnosti« – šolstva, zdravstva, pokojninskega sistema in drugih socialnih sistemov. Jugoslovansko »družbeno upravljanje« je uspešno premagalo tako kapitalistično privatizacijo javnih storitev kakor njihovo birokratsko etatizacijo.

¹⁵ NAKVIS-ovi minimalni standardi za merjenje uspešnosti visokošolskih učiteljic in učiteljev (ki se v praksi širijo tudi na razna ocenjevanja študentk in študentov) s fetišizmom »člankov« in »indeksiranih revij« diskriminirajo slovenščino in dajejo prednost enemu samemu jeziku, ki je žal tudi imperialni jezik: anglo-ameriščini. Tudi ljubljanska univerza daje v svoji strategiji, še bolj pa v praksi, prednost angleškemu jeziku. FF v svojih merilih sicer plaho poskuša uveljaviti tudi ne-angleške in slovenske publikacije. Gl. tudi Močnik 2016.

¹⁶ O izganjanju teorije iz visokošolskih in raziskovalnih ustanov ter o njihovem podrejanju liberalni ideologiji gl. Avtorska skupina 2013.

VIRI IN LITERATURA

- Avtorska skupina, 2013: *Kaj po univerzi?* Ljubljana: /*cf.
- Maja BREZNIK, 2012: Kulturni determinizem. *Diskurz: od filozofije govorice do teorije ideologije. Dissertationes* 19. Ur. J. Habjan. Digitalna knjižnica. Ljubljana: Pedagoški inštitut, 69–85. Na spletu.
- Ranko BUGARSKI, 2005: Pol i rod u jeziku. *Jezik i kultura*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Friedrich ENGELS, 1975: Izvor družine, privatne lastnine in države. Karl Marx, Friedrich Engels, *Izbrana dela V*. Ljubljana: CZ.
- Friedrich ENGELS, Karl MARX, 1979: Nemška ideologija. *Izbrana dela II*. Ljubljana. CZ.
- Michel FOUCAULT, 2000: *Zgodovina seksualnosti 1: Volja do znanja*. Ljubljana: ŠKUC.
- Primož KRAŠOVEC, 2013: Proti fetišizmu identitet. *Prvotna akumulacija med zgodovino in konceptom*. Ur. S. Hajdini idr. Ljubljana: Inštitut za delavske študije.
- Marko KRŽAN, 2008a: „Tuji govor“ ter razmerje med lingvistiko in pragmatiko. *Slavistična revija* 56/1.
- Marko KRŽAN, 2008b: V. N. Vološinov in teorija dejavne govorice. Spremnna beseda. Valentin Nikolajevič Vološinov, 2008: *Marksizem in filozofija jezika*. Ljubljana: SH.
- Olga KUNST GNAMUŠ, 1994/95: Razmerje med spolom kot potezo reference in spolom kot slovnično kategorijo. *Jezik in slovstvo* 40/7.
- Rastko MOČNIK, 1990: *3 teorije*. Ljubljana: /*cf.
- Rastko MOČNIK, 2009: Ali ženske lahko žrtvujejo? *Spisi iz humanistike*. Ljubljana: /*cf.
- Rastko MOČNIK, 2011: Trg delovne sile in sestava delavskega razreda. *Teorija in praksa* 48/1.
- Rastko MOČNIK, 2016. Znanost in naravni jezik. *Delo – Sobotna priloga* 3. in 10. 10. 2016.
- Rastko Močnik, 2017: Beyond fascism? *Tiempo devorado* 4/1. Na spletu.
- Evgenij BRONISLAVOVIČ PAŠUKANIS, 2014: *Splošna teorija prava in marksizem*. Ljubljana: Sophia.
- Ana PODVRŠIČ, 2012a: Proces komodifikacije delovne sile v slovenski tranziciji: konstrukcija Romov in dekonstrukcija delavskega razreda. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 39 [i. e. 40]/247.
- Ana PODVRŠIČ, 2012b: (Ne)vednost o „Romih“. *Država želi, da ostanemo cigani!: teoretske refleksije in prakse izključevanja/vključevanja Romov v Sloveniji*. Ur. Š. Humljan Urh. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Ana PODVRŠIČ, 2013: O epistemološki izbiri: Gypsy Studies kot slovenska državotvorna veda. *Ars & humanitas* 7/1.
- Viktor BORISOVIČ ŠKLOVSKI, 1917: *Iskusstvo kak prijem*. Na spletu (14. 12. 2018).
- Charles TAYLOR, 1992: *Multiculturalism and the Politics of Recognition*. Princeton: Princeton University Press.
- Valentin NIKOLAJEVIČ VOLOŠINOV, 2008 [1927]: *Marksizem in filozofija jezika*. Ljubljana: SH.

SUMMARY

The article analyzes the decision of the Senate of the Faculty of Arts (Ljubljana) to the effect that, in order to promote “gender sensitive use of language,” the Faculty will use feminine grammatical gender as generic gender in its official writings. The author agrees that the unmarkedness of masculine grammatical gender and its generic capacity in Slovene reflect the repression of women and ideologically support their exploitation—a material condition for the reproduction of the capitalist mode of production. However, since the Senate explains that in the Faculty writs, the feminine grammatical gender “refers to any gender,” the author concludes that the Senate does not fight discrimination against women, but promotes identity politics, subverting the abstract universalism of revolutionary bourgeois law, and enforces identity schemata of current reactionary bourgeois law. Identity communities are submissive in their outward relations, as they search for recognition, and are repressive inwardly, imposing “identity” upon their members. Identity politics is also a spontaneous strategy of households with precarious and heterogeneous resources. To master their means of survival, they mobilize “traditional” mechanisms of control and discipline—patriarchal domination, religious constraint, and ethnic belonging. Operating bottom-up and top-down, identity mechanisms enhance the fragmentation of labor force social composition, the grand strategy of contemporary capitalism.

UDK 811.161.1'366.52:81'27

Борис Юстинович Норман (Boris Justinovič Norman | Boris Yustinovich Norman)

Белорусский государственный университет (Беларусь)

Уральский федеральный университет (Российская Федерация)

boris.norman@gmail.com

РОД В ЯЗЫКЕ VS. ГЕНДЕР В СОЗНАНИИ (КОГНИТИВНЫЕ И СОЦИОПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ)¹

В статье исследуется соотношение между лексическим значением слова и его грамматическим родом в русском языке. Приводятся примеры, показывающие, как человек пытается систематизировать окружающий мир в соответствии со своими гендерными стереотипами; для этого он использует показатели грамматического рода.

Ключевые слова: пол, гендер, грамматический род, русский язык

This article investigates the relationship between the lexical meaning of a word and its grammatical gender in Russian. Examples are furnished to show how a person tries to systematize the surrounding world in accordance with his/her gender stereotypes; to do this, he/she uses markers of grammatical gender.

Keywords: sex, gender, grammatical gender, Russian language

Среди «проблемных» точек пересечения биологической категории пола, психологической категории гендера и грамматической категории рода отметим прежде всего девиации, нарушающие, казалось бы, ясное противопоставление полов (это явление гермафродитизма). В понятийной и культурной сфере сложности проявляются в таких категориях людей, как трансвеститы, трансгендеры, гомосексуалисты... Физиологические аспекты перекрещиваются с социопсихологическими и порождают проблему гендерной идентичности.

Гендерные стереотипы заключают в себе комплекс соответствующих культурных и психологических ценностей: для мужского образа – это сила, жесткость, рациональность и т. д., для женского – эмоциональность, обаяние, кокетство и т. д. Типично «женские» сферы – это шоппинг, кулинария, воспитание детей и т. п.; типично «мужские» – техника, оружие, охота и рыбалка... Они находят свое выражение в специализированных изданиях («мужских» и «женских» журналах), в торговой рекламе, ориентированной на мужчин или на женщин, в брачных объявлениях и других формах самопрезентации. С детства формируются и этические ориентиры, и цветовые предпочтения, и т.п. Неудивительно, что на сей базе со временем вырастают такие общественные феномены, как сексизм и гендерная политкорректность.

¹ Исследование выполнено при поддержке гранта Российского научного фонда (проект № 16-18-02005).

Даже такое понятие, как счастье, оказывается гендеризованным. Поиск в русскоязычной системе Yandex дает 63 млн результатов на запрос *женское счастье* (кроме цветка с научным названием спатифиллум, есть кинофильм «Женское счастье», одноименная эстрадная песня, жилищный комплекс в Ленинградской области, целый сайт, реалити-проект и т. д.). Та же поисковая система на запрос *мужское счастье* дает только 16 млн результатов, в четыре раза меньше (в подавляющем большинстве это народное название цветка антуриум).

Важным средством «мужского» и «женского» освоения мира является язык. Давно замечено и описано своеобразие маскулинного и фемининного вариантов («гендерлектов») русской речи: оно касается употребления эмоционально окрашенной лексики, сравнений, архаизмов, эвфемизмов, диминутивов, инверсии и др. (см.: Земская, Китайгородская, Розанова 1993; Безрогов 2002; Еремин 2006 и др.).

Гендерные пресуппозиции прослеживаются и в распределении форм глагольного лица. Возможно, они отражают психологически различное отношение мужчин и женщин к таким глубинным свойствам ситуации, как «акциональность» или «стихийность»:

Будь мужчиной или женщиной. Никогда женщина не скажет – **сломала** (кроме ногтя) или **разбила** (кроме тарелки), всегда будет – **сломалось** или **разбилось** – само. Мужчина, напротив, ищет причины своих неудач в себе. (А. Забавчик. Что по-настоящему дорого)

Язык, по-своему преломляя биологические, культурные и психологические проблемы пола, добавляет к ним свои сложности. Кроме исторически мотивированных названий мужского и женского рода, обозначающих живые существа, категория рода охватывает и слова с предметной или отвлеченной семантикой. Наиболее же очевидна такая внутриязыковая специфика у слов среднего рода. Этот род – психологически самый «слабый», потому что за ним нет никакого биологического «фона», никакой денотативной поддержки (Норман 2018: 236–237).

Онтологическую специфику категории рода легко показать на материале русского языка. Здесь, в частности, представлены такие исключения, как существительные, вообще не имеющие рода (это слова, употребляющиеся только во множественном числе: *очки, помои*), несклоняемые существительные (*виски, хинди*), имена, изменившие свой род (*фильм, санаторий*), слова, колеблющиеся в роде или имеющие родовые варианты (*туфель – туфля, компонент – компонента*). Наконец, быстро прогрессирующим подклассом в русском языке являются существительные общего рода, обозначающие как мужчин, так и женщин (*неряха, директор*). Упомянем здесь также разноречие в обозначении животных по полу: одни из них образуются от одного корня, как *козел* и *коза*, другие – от разных, как *курица* и *петух*. При этом в обыденной речи носитель языка предпочитает многим видовым наименованиям – родовые (гиперонимические), типа *кошка, собака*, и в то же время легко допускает образование пар типа *тигр – тигра, клоп – клопа, такса – такс, обезьяна – обезьян* и т. п.

Самый интересный в данном плане вопрос – это как соотносятся между собой лексическое значение слова (значение его основы) и грамматическое значение рода: есть ли между ними внутренняя связь? Процитируем на этот счет вузовский учебник:

«Грамматическое значение родовых показателей в общей семантической структуре слов типа *деревня* или *лес* как бы «зачеркивается», аннулируется под влиянием семантики основы. Однако нельзя сказать, что у неодушевленных существительных показатели рода в принципе незначимы – можно говорить лишь о временном «зачеркивании» грамматических значений под влиянием основы» (Касаткин 2001: 524).

Последняя оговорка означает, что грамматический род все же представляет собой повод для искусственной «гендеризации» окружающей среды. Не случайно для русского человека упавшая на пол вилка знаменует приход женщины, а упавший нож – визит мужчины (это распространенная примета). Гендерная метафоризация грамматического рода, по сути, безгранична. Она распространяется и на географические названия, ср.: *Волга-матушка* и *Амур-батюшка*, *Москва* (как «баба») и *Петербург* (как «джентльмен»), *Россия* и *Китай*...

В художественной литературе можно найти массу примеров анимизации явлений природы, артефактов или чувств, при которой «пол» этих явлений осмысливается на основании грамматического рода слова-названия. Приведем две цитаты.

Многие музыканты воспринимают скрипку как любовницу... Мне кажется, скрипка – женщина, и отношения с ней если не эротические, то чувственные. (С. Спивакова. Не всё)

Автор дневника по определению мужчина, так же как сам дневник – мужского рода. Другое дело – записки. Они кокетливо прячут свой женский род во множественном числе. Дневник – серьезен и благороден. Записки – болтливы и необязательны. Записки – личное дело, а с дневником возникают определенные «отношения». (П. Басинский. Посмотрите на меня: Тайная история Лизы Дьяконовой)

Добавим к этим цитатам наблюдение над ставшим уже крылатым выражением «У войны – не женское лицо». Это заголовок книги белорусской писательницы Светланы Алексиевич (одной из книг, за которые она получила Нобелевскую премию), и он подразумевает, что в массовом представлении война – это женщина (об этом говорит грамматический род слова). На антитезе «женщина – не женщина» и основана вся идея заглавия.

В мифологии хорошо известны и давно описаны архетипические противопоставления типа «день – ночь», «огонь – вода», «гром – молния», подтверждаемые оппозицией грамматического рода (см., например: Буслаев 1959: 299–305; Jakobson 1987: 37; Гин 1996: 55–61). Мифопоэтическое сознание легко «гендеризует» понятия, обладающие такими признаками, как «большое», «сильное», «грубое» – это укладывается в комплекс «мужскости»; «маленькое», «слабое», «нежное» – это

работает на женский образ. Но стимулом, «затравкой» для такого осмысления часто является грамматический род существительного.

Русский религиозный философ начала XX века С. Л. Франк писал о случаях метафоризации (анимизации) грамматического рода не без сарказма: «... Умудренный философ оказывается – с обратным знаком – на уровне мысли дикаря, для которого всякий предмет, обозначаемый существительным мужского рода, тем самым уже ощущается как одушевленное существо мужского рода, как некий “дух”» («Непостижимое»).

И, тем не менее, ситуации, в которой грамматический род порождает пол (а точнее, гендер в сознании) – это реальность, с которой имеет дело обычный человек. Представим себе мультфильмы или детские спектакли, в которых действуют предметы вроде умывальника или мочалки – внешний вид и тембр голоса этих персонажей будут всецело определяться грамматическим родом названия. По свидетельству Р. Якобсона, «носители русского языка, которых просили провести персонификацию дней недели, представляли понедельник, вторник, четверг как лиц мужского пола, а среду, пятницу, субботу – как лиц женского пола, не отдавая себе отчета в том, что такой выбор был обусловлен принадлежностью первых трех названий к грамматическому мужскому роду, а трех вторых – к женскому» (Якобсон 1985: 366).

В своих попытках «гендеризовать» окружающий мир человек подсознательно опирается на известные ему факты. Он знает, что названия деревьев относятся или к мужскому (*дуб, клен...*), или к женскому (*береза, рябина...*) роду (почти не встречается названий деревьев среднего рода). Он также интуитивно ощущает, что названия пластинчатых грибов в большинстве своем – женского рода (*сыроежка, лисичка...*), а названия губчатых – в основном мужского (*боровик, подосиновик...*). В русских антропоморфных пословицах предметы отражают черты мужского и женского характера, а также особенности сексуальной и семейной жизни, ср.: *Сто топоров – вместе, а две прялки – врозь; Помутилась вода с песком* (о ссоре супругов – примечание В. Даля); *О том и кукушка кукует, что своего гнезда нет; Топор заплакал, услышав о смерти пилы* и т. п.

Некоторые подтверждения этим неявным представлениям можно найти и в сфере товарных знаков. Вспомним, что когда носитель русского языка еще не был избалован обилием иностранной бытовой техники, для него были естественны словосочетания вроде *холодильник Саратов, пылесос Вихрь, стиральная машина Вятка*, в которых грамматический род названия соответствовал роду опорного слова (*холодильник, пылесос, машина*). Впрочем, соответствие рода товарного знака роду опорного слова носит не жесткий, статистический характер, и языковые признаки названия, конечно, не шли и не идут ни в какое сравнение с потребительскими достоинствами товара – с его ценой, долговечностью и внешним видом.

Интересно также, влияет ли смена рода на лексическое значение существительного. В свое время А. А. Потебня, разбирая сочинение К. Бругманна, замечал по поводу смены рода в истории русского слова *лебедь*: «Вместе с грамматическим родом изменяются и воззрения на обозначаемое» (Потебня 1968: 483). Так ли это? Можно ли это считать общим правилом? Историческая смена номинаций *фильма* (ж. р.) на *фильм* (м. р.) или *санатория* (ж. р.) на *санаторий* (м. р.) не повлекла за собой изменений в денотативной структуре значения, а лишь сопровождалась стилистическими переоценками. Когда на смену названию *электронно-вычислительная машина* (ЭВМ) пришло в русском языке название *компьютер*, то это отразило ход технического прогресса и узуализацию данного понятия, но перехода от «женского» к «мужскому» характеру устройства пользователя, кажется, не ощутили.

В целом же соотношение лексического значения слова с его грамматическим родом достаточно сложно. Переводчица М. А. Колпакчи делится своими впечатлениями от английского языка (в котором рода в привычном нам смысле слова нет):

Близкие сердцу или жизненно необходимые предметы, как, например, скрипка для скрипача, трость для хромого и т.д., в устах владельцев стали очеловечиваться, принимая любой род. Журналист, для которого пишущая машинка – не предмет, а «незаменимое я», скажет о ней *he* или *she* в зависимости от собственного пола (Колпакчи 1978: 53).

Возможно, желание говорящего «пометить» предметы, составляющие его личную сферу, признаком собственного пола, – не такая уж редкая вещь. Так, Анна Ахматова, по воспоминаниям современников, предпочитала устаревший вариант *ботинка* (ж. р.) современному *ботинок* (м. р.); она же настаивала на варианте *туфля* против *туфель* – и это при том, что не любила по отношению к себе слова *поэтесса*. «Я – поэт!» – говорила она. Навязывание говорящим своей гендерной точки зрения окружающим предметам может принимать и окказиональные языковые формы, ср.:

Я тебя не буду добиваться
и, склоняясь, буду уклоняться,
как на мокром лобовом стекле
дворничиха

(В. Павлова. Письма в соседнюю комнату).

Вчера были на катке, я корова, то есть **коров**. **Коров** на льду, меня учит скользить моя звездочка, моя сказочная фигуристочка (Н. Андреева. Правая рука смерти; рассказ ведется от лица мужчины).

Еще пример – из популярного фильма-сказки «Варвара-краса, длинная коса» (сценарий М. Чуприна при участии А. Роу). Речь идет об инвентаризации мебели во дворце:

- Пересчитали? Дальше пишите. Наименование предмета?
- Троны.

- Количество штук?
- **Две троны.**
- Отставить. Эх ты, грамотей! «Две троны»... Трон мужского рода.
- А я так понимаю, царь-батюшка. Царский трон мужского рода, а царица – женщина.
- Женщина...
- Стало быть, царицын трон женского рода.
- Цыц! Хотя и полемично, но логично. Убедил. Так и пишете: трон один и **трона одна**.

Окказионализмы *дворничиха* вместо *дворник* 'стеклоочиститель', *коров* вместо *корова*, *трона* вместо *трон* свидетельствуют о «живости» гендерных противопоставлений в сознании носителя языка. Грамматический род оказывается одним из средств антропоморфной организации окружающего мира (другие примеры см.: Норман 2006: 168–169).

Мы не видим ничего удивительного в том, что писатель или художник, вживаясь в плоть своего персонажа, начинает себя с ним отождествлять. «Мадам Бовари – это я», – говорил, согласно известной легенде, Г. Флобер. Известны и случаи (Жорж Санд), когда писатель официально примерял к себе чужую гендерную «личину». Впрочем, опытного читателя обмануть вряд ли удастся. Так, Владимир Набоков укорял писательницу, пытавшуюся скрыться за мужским именем: «О милостивая государыня, о госпожа Сергей Солнцев, как легко угадать, что имя автора – псевдоним, что автор – не мужчина!» («Адмиралтейская игла»).

Важно, однако, что и обычный человек склонен переносить на детали личной сферы свое гендерное «я», свой «мужской» или «женский» взгляд на мир. Как же говорящий ведет себя в условиях, когда он обладает относительной свободой выбора грамматического рода? Имеется в виду ситуация вторичной номинации, встречающаяся, в частности, при анафорической отсылке. Если в тексте упоминалась, скажем, разруха, то далее о ней может быть сказано: *спутница войны*. Если же ранее речь шла о голоде, то он может получить описательное наименование *спутник войны*. Таким образом предметам и явлениям приписываются отношения, свойственные людям. Это может быть статус брата, матери, дочери, спутника, служанки, должника, наследницы и т. д.

Два примера из публицистических текстов.

Один из лодочников попросил меня сбежать в магазин за папиросами. Когда я вернулся, то ни лодки, ни гармони на месте не было. <...> То был серьезный удар, ведь я лишился не просто инструмента, а своей кормилицы. Купить новую гармонь и не мечтал (газета «Труд», 20.09.2007).

Отсылка к слову *гармонь* (ж. р.) заставляет говорящего выбрать описательное наименование *кормилица*. В противном случае, при отсылке к слову *инструмент*, было бы, очевидно, выбрано название *кормилец*.

...Нам снова пытаются внушить, что грабят и гнобят нас врачи и учителя..., а не ГАИ, допустим, где совсем уж забыли о тормозах, и не прочие силовые инстанции, давно превратившиеся из защитников малого стада в его беззащитных дояров («Труд», 24.07.2008).

Почему в конце цитаты упоминаются *дояры*, а не более частые в русском языке *доярки*? Естественно, только потому, что ранее шла речь о «защитниках (м. р.) малого стада».

Значит, есть ситуации, в которых выбор номинации — *кормилец* или *кормилица*, *красавец* или *красавица*, *соперник* или *соперница* и т. п. — обусловлен не свойствами денотата, а исключительно грамматическим родом того слова, к которому отсылает это название. Некоторые ученые в связи с этим даже говорят о грамматическом роде как словоизменительной категории (Миртов 1946; Брагина 1981: 74).

Если речевое поведение человека характеризуется значительной степенью раскованности, то и возможности соотнесения слов по роду расширяются, ср.:

Государство, оно **не дура** (т. е. **не дурак**... тоже неверно, но как сказать — **не дура**, что ли?), оно у нас привыкло, что с частника надо драть, иначе обнаглеет (А. Слаповский. Синдром Феникса).

Любопытный материал дают также русские загадки, метафорическая природа которых отсылает носителя языка к грамматическому роду ключевого слова. Сравним две загадки: *Сидит девица в темнице, а коса — на улице и Сидит дед, в сто шуб одет, кто его раздевает, тот слезы проливает*. Почему здесь морковь «шифруется» как девица, а лук — как дед (а не наоборот)? Ответ ясен: грамматический род существительного-денотата предопределяет выбор метафорической номинации.

Можно предположить, что в массовом языковом сознании грамматическое значение рода воспринимается как составная часть лексического значения слова или, во всяком случае, как нечто тесно с ним связанное. Проверить эту гипотезу можно именно в той ситуации, когда говорящий обладает определенной свободой в выборе номинации — в ситуации вторичного наименования. Здесь метафоризация грамматического рода приобретает системный характер.

Материалом для наблюдений послужат нам в данном случае факты русскоязычного уголовного жаргона. В «Словаре тюремно-лагерно-блатного жаргона» (СТЛБЖ 1992) есть идеографическая часть, в которой каждому понятию «блатной» сферы приводится в соответствие ряд жаргонных номинаций. Одна из самых важных тем здесь — это наименования, связанные с сексуальной жизнью.

Например, для обозначения понятия *penis* в русском жаргоне существуют вторичные названия *аппарат, балда, балун, банан, болт, вафля, вексель, вентиль, генератор, елда, инструмент, клык* и т. д. Для обозначения *vulva* – наименования *гитара, дразнилка, империя, касса, королек, костянка, котлета, кунка, лоханка, мохнатка, мочалка* и т. д. Любопытно соотношение этих образных наименований (по сути своей эвфемизмов) по грамматическому роду. Естественно, биологический признак мужчины обозначается, как правило, существительным мужского рода. Таких слов тут оказалось 56 в противопоставлении названиям женского рода (которых всего 22). Среди жаргонных обозначений женского полового органа, наоборот, подавляющее большинство – существительные женского рода: 42 против 14 слов мужского рода. (При этом подсчеты не учитывали единичных существительных среднего рода или грамматически неясных названий типа *хами* или *шму*.) Это совершенно закономерно: символ биологического пола, присутствующий в человеческом сознании, естественно коррелирует с грамматическим родом вторичных наименований.

Правда, с учетом приведенных выше количественных соотношений можно сказать, что строгой, однозначной связи тут нет. Вспомнив приведенную выше цитату, согласимся с тем, что лексическое значение подавляет, «зачеркивает» здесь грамматическое. Однако заметим, что существуют психологические предпочтения или, наоборот, смущения, которые неожиданно проявляются в каких-то особых ситуациях. Так, по свидетельству девочки 12-13 лет, проходящей в школе курс ботаники, ей мешало запомнить названия частей цветка – *тычинка* и *пестик* – то обстоятельство, что их грамматический род противоречил биологической спецификации (*тычинка* – мужской орган, *пестик* – женский).

Некоторым образом сходная ситуация представлена в следующей литературной цитате:

Отец называл фамилии, начав перечислять с Хрущева. К виду вождя-мужчины маленькая девочка, очевидно, уже привыкла за свою крохотную к тому времени жизнь. Встретившийся в галерее на фасаде женский образ девочку почему-то смутил. И она спросила:

– Папа, а **Фурцева тоже вождь?** (А. Рубинов. Интимная жизнь Москвы).

Мы видим, что между биологическим полом и грамматическим родом существует не только прямая связь (закрывающаяся в том, что пол изначально «мотивирует» род), но и обратная, проявляющаяся в стремлении человека расширить объем данного соответствия. А посредником в перераспределении отношений между полом и родом оказывается психологическая категория гендера.

Внутренняя противоречивость рода, неоднородность его оснований служит предпосылкой для многообразной языковой игры с данной грамматической категорией. Гендерная оппозиция, преломляясь в языковых формах, становится условной, относительной. Говорящий и слушающий могут долго балансировать на данной грани. Предпосылками к таким речевым действиям могут быть и

феминистская идеология, и желание скрыть (или, наоборот, точнее обозначить) пол существа, о котором идет речь, и эстетическая сверхзадача, и просто-напросто стремление к речетворчеству. Внутриязыковыми предпосылками в русском языке могут считаться также незакрытость и нестрогая очерченность подкласса существительных общего рода и различные возможности его согласования с прилагательными и глаголами.

В рамках описанных явлений, балансирующих на грани языковой нормы, реализуются следующие тенденции:

- а) к регуляризации выражения оппозиции биологических полов – как человека, так и представителей животного мира;
- б) к психологическому «ранжированию» трех грамматических родов: оно складывается из языковой маркированности женского рода, психологической значимости мужского рода, уничижительной характеристики среднего рода;
- в) к усилению «словоизменительной» составляющей рода в случаях вторичной, метафорической номинации;
- г) к проявлению языкового «креатива», т. е. относительной свободы носителя языка в использовании форм рода. Последнее, в частности, касается расширения в русском языке круга существительных общего рода и особенностей их согласования с прилагательными, местоимениями и глаголами.

Все это позволяет говорящему и слушающему вести многообразную коммуникативную игру, в которой категория рода, кроме выполнения собственно грамматических обязанностей, реализует свой богатый прагматический потенциал.

ЛИТЕРАТУРА

- В. БЕЗРОГОВ, 2002: Гендер, язык, память: размышляя над российскими автобиографиями XX века. *Gender-Forschung in der Slawistik*. Ed. J. van Leeuwen-Turnovcová et al. Wiener Slawistischer Almanach. Sonderband 55. Wien. 311–19.
- [V. BEZROGOV, 2002: Gender, jazyk, pamjat': razmyšljaja nad rossijskimi avtobiografijami XX veka. *Gender-Forschung in der Slawistik*. Ed. J. van Leeuwen-Turnovcová et al. Wiener Slawistischer Almanach. Sonderband 55. Wien. 311–19.]
- А. А. БРАГИНА, 1981: Наблюдения над категорией рода в русском языке. *Вопросы языкознания* 5. 68–78.

- [A. A. BRAGINA, 1981: Nabljudenija nad kategorij rod v ruskom jazyke. *Voprosy jazykoznanija* 5. 68–78.]
- Ф. И. БУСЛАЕВ, 1959: Историческая грамматика. Москва: Учпедгиз.
- [F. I. BUSLAEV, 1959: *Istoričeskaja grammatika*. Moskva: Učpedgiz.]
- Я. И. ГИН, 1996: *Проблемы поэтики грамматических категорий*. Санкт-Петербург: Академический проект.
- [Ja. I. GIN, 1996: *Problemy poëтики grammatičeskikh kategorij*. Sankt-Peterburg: Akademičeskij projekt.]
- Ф. Н. ЕРЕМИН, 2006: *Гендерные аспекты семантики языковых единиц современного русского языка (лингвистические, социологические и психологические наблюдения)*. Калуга: Издательство КГПУ им. К. Э. Циолковского.
- [F. N. EREMİN, 2006: *Gendernye aspekty semantiki jazykovyh edinic sovremennoego russkogo jazyka (lingvističeskie, sociologičeskie i psihologičeskie nabljudenija)*. Kaluga: Izdatel'stvo KGPU im. K. È. Ciolkovskogo.]
- Е. А. ЗЕМСКАЯ, М. В. КИТАЙГОРОДСКАЯ, Н. Н. РОЗАНОВА, 1993: Особенности мужской и женской речи. *Русский язык в его функционировании. Коммуникативно-прагматический аспект*. Ред. Е. А. Земская, Д. Н. Шмелев. Москва: Наука. 90–136.
- [E. A. ZEMSKAJA, M. V. KITAJGORODSKAJA, N. N. ROZANOVA, 1993: Osobennosti mužskoj i ženskoj reči. *Russkij jazyk v ego funkcionirovanii. Kommunikativno-pragmatičeskij aspekt*. Red. E. A. Zemskaja, D. N. Šmelev. Moskva: Nauka. 90–136.]
- Л. Л. КАСАТКИН (ред.), 2001: *Русский язык*. Москва: ACADEMIA.
- [L. L. KASATKIN (red.), 2001: *Russkij jazyk*. Moskva: ACADEMIA.]
- М. А. КОЛПАКЧИ, 1978: *Дружеские встречи с английским языком*. Ленинград.
- [M. A. KOLPAKČI, 1978: *Družeskie vstreči s anglijskim jazykom*. Leningrad.]
- А. В. МИРТОВ, 1946: Родоизменяемые существительные Substantiva adjectiva. *Русский язык в школе* 1. 16–9.
- [A. V. MIRTOV, 1946: Rodoizmenjaemye suščestvitel'nye Substantiva adjectiva. *Russkij jazyk v škole* 1. 16–9.]
- Б. Ю. НОРМАН, 2006: Лингвопсихологические аспекты грамматической категории рода. *Russian Linguistics*. 153–74.
- [B. Ju. NORMAN, 2006: Lingvopsihologičeskie aspekty grammatičeskoj kategorii roda. *Russian Linguistics*. 153–74.]
- Б. Ю. НОРМАН, 2018: *Прагматический потенциал русской лексики и грамматики*. Екатеринбург–Москва: Кабинетный ученый.
- [B. Ju. NORMAN, 2018: *Pragmatičeskij potencial ruskoj leksiki i grammatiki*. Ekaterinburg–Moskva: Kabinetnyj učenij.]
- А. А. ПОТЕБНЯ, 1968: *Из записок по русской грамматике*. Т. III. Москва: Просвещение.
- [A. A. POTEBNJA, 1968: *Iz zapisok po ruskoj grammatike*. Т. III. Moskva: Prosveščenie.]
- СТЛБЖ, 1992: *Словарь тюремно-лагерно-блатного жаргона (речевой и графический портрет советской тюрьмы)*. Авторы-составители: Д. С. Балдаев и др. Москва: Края Москвы.
- [STLBŽ, 1992: *Slovar' tjuremno-lagerno-blatnogo žargona (rečevoy i grafičeskij portret sovetsoj tjur'my)*. Avtory-sostaviteli: D. S. Baldaev i dr. Moskva: Kraja Moskvij.]

- Р. ЯКОБСОН, 1985: О лингвистических аспектах перевода. В кн.: Р. Якобсон. *Избранные работы*. Москва: Прогресс. 361–68.
- [R. JAKOBSON, 1985: O lingvističeskikh aspektah perevoda. V kn.: R. Jakobson. *Izbrannye raboty*. Moskva: Progress. 361–68.]
- Р. ЯКОБСОН, 1987: Основа сравнительного славянского литературоведения. В кн.: Р. Якобсон. *Работы по поэтике*. Москва: Прогресс. 23–79.
- [R. JAKOBSON, 1987: Osnova sravnitel'nogo slavyanskogo literaturovedenija. V kn.: R. Jakobson. *Raboty po poèetike*. Moskva: Progress. 23–79.]

POVZETEK

Biološki, psihološki in slovnični spol (rusko: пол : гендер : род) med seboj sodelujejo na zapleten način. Človek teži k temu, da prenaša svoje spolne stereotipe na obkrožajoči ga svet. V jezikovnih oblikah se spolno nasprotje prelamlja in postaja pogojno, relativno. To se posebno kaže takrat, ko govorec lahko do določene mere izbira slovnični spol, namreč pri sekundarnem poimenovanju. V članku se navaja veliko zgledov anaforičnega nanašanja, folklornih ugank in žargonskih poimenovanj. Opisani so tudi pogoji in vzroki, ki omogočajo govorcu in poslušalcu komunikacijsko igro, v kateri kategorija spola izpolnjuje svojo slovnično nalogo, razvija pa tudi bogat pragmatični potencial.

UDK 81'27:811.163.6'366.52

Helena Dobrovoljc

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

helenadobrovoljc@zrc-sazu.si

Marko Stabej

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

marko.stabej@ff.uni-lj.si

JEZIKOVNE IZBIRE V SLOVENSKIH SMERNICAH ZA SPOLNO OBČUTLJIVO RABO JEZIKA

Prispevek obravnava nabor najbolj občutljivih načel v jezikovni rabi, ki jih morata uporabnik in uporabnica slovenščine razrešiti, če se želita sporazumevati v skladu z spolno občutljivo rabo jezika (dalje SORJ) in s tem povezanimi smernicami OZN in EU. Izhajali bomo iz sedmih dokumentov, ki so za slovenščino nastajali med 1995–2018 in ugotovili, kateri položaji se ponavljajo in jih zato ne moremo prezreti kot »markerjev« SORJ.

Ključne besede: spol, spolno občutljiva raba jezika – SORJ, neseksistični jezik, ženske oblike

The present article addresses a set of highly specific language principles with which Slovenian users must engage if they wish to communicate in gender-inclusive language and according to U.N. and EU guidelines. The principles are derived from seven documents that were created for the Slovenian language in the period 1995–2018. On the basis of these documents, we determine which principles recur and should therefore be recognized as “markers” of gender-inclusive language.

Keywords: gender inclusive language, non-sexist language, feminine forms

Uvod

S pojmom smernice za spolno občutljivo¹ rabo jezika (dalje SORJ) označujemo nabor napotkov, pripravljenih v različnih delovnih skupinah oz. okoljih, ki nas odvrčajo od jezikovnih izbir, s katerimi utrjujemo stereotipne predstave o spolnih vlogah v družbi. Za slovenščino kot spolski jezik (ang. *gender language*, Corbett 1991) je bilo doslej pripravljenih sedem smernic: začelo se je z individualnimi pobudami posameznih raziskovalcev in raziskovalk rabe jezika, ki so jih spodbudila mednarodna gibanja in pozivi, nadaljevalo pa z razmeroma uradnimi smernicami različnih ustanov Evropske unije (dalje EU) in Republike Slovenije.

Pregled smernic se osredinja na jezikovne strategije, ki jih smernice narekujejo, na iskanje skupnih točk ubesedenih prizadevanj za uveljavljanje enakosti med spoloma,

¹ V slovenskem prostoru uporabljamo tudi izraz *spolno vključujoča raba jezika*.

razkriva pa tudi spremembe v naravi dokumentov, ki se od leta 1995, odkar jih lahko spremljamo, odmikajo od zgolj aktivistične zamisli in zahteve, temveč so že odraz realne prakse, ki kaže na spreminjanje kulturnih in jezikovnih vzorcev v skupnosti, najbrž tudi pod vplivom družbenih sprememb in povečane senzibilnosti za vprašanja spola in diskriminacije.

1 Pregled smernic

1.1 Igor Ž. Žagar in Mirjam Milharčič Hladnik: *Nekaj izhodiščnih prizadevanj za odpravo seksistične rabe jezika (1995)*

Prve smernice SORJ za slovenščino sta po zgledu priporočil za uveljavitev neseksističnega jezika pri Unescu² (1987) in Svetu Evrope³ (1990) leta 1995 pripravila Žagar in Milharčič Hladnik.⁴ Smernice avtorja opredelita kot prispevek k »dejanski enakopravni obravnavi žensk in moških, pač v skladu z njihovimi sposobnostmi in izkušnjami, ne pa s pripadnostjo spolu« (1996: 2). Predlagata uveljavitev svojih napotkov (raba ženske oblike ob moški, raba nevtralnih oblik, raba zaimkov) v »upravno-administrativnih dokumentih, javnosti namenjenih besedilih ter vzgojno-izobraževalnem procesu«, a šele po presoji ekspertne skupine strokovnjakov, ki bi morala presoditi, katere jezikovne navade so odraz »ustaljenih norm in tradicionalnih kulturnih vzorcev« (1996: 2), katere pa dejanski jezikovnosistemski obrazci.

Smernice je mogoče danes umestiti med prva preizpraševanja in hkrati ozaveščanja slovenske javnosti o diskriminatorni rabi jezika na različnih pojavnih ravneh (*Po tej dieti vam bo žena lahko pripravila primerne obroke*, str. 11), ki so sprožile tudi prvo obsežnejšo javno razpravo.

1.2 Neseksistična raba jezika v Evropskem parlamentu (2008) – SEP

Druge smernice za slovenščino (*Neseksistična raba jezika v Evropskem parlamentu*; dalje SEP 2008) so nastale pod okriljem Evropskega parlamenta. Generalni sekretar EP Rømer (2007–2009) jih je na pot pospremil z željo, da bi jih uporabljali v vseh delovnih jezikih in v vseh objavah in pisnih sporočilih parlamenta, ob tem pa je opozoril na uradno stališče EP, da je »čim manj seksistična raba jezika« odločitev te ustanove, katere namen je vplivati na družbena »stališča, vedenje in zaznavanje« (str. 1). Prvo poglavje *Težave, ki jih ima večina jezikov* poudarja različnost jezikov v EP (»neseksistične rabe jezika [se] ne da na enak način uveljaviti v vseh jezikih«, str. 3), v poglavju *Posebne smernice za slovenski jezik* pa se prizadevanja po SORJ distancirajo od zakonodajnih besedil, saj naj bi v slednjih uporabili zgolj nedvoumne oblike in se izogibali »avantgardnim rešitvam« (str. 4). Ob SEP opozarjamo, da smernice odražajo previdno zavedanje, da je v večjezični ustanovi, kot je EP, uveljavljanje enotnih načel

² Resolucija Unesca 24/C 14. 1 1987.

³ Ministrski odbor Sveta Evrope: Priporočilo št. R (90) 4 Ministrskega odbora državam članicam o odpravi seksizma v jeziku z dne 21. februarja 1990. Na spletu.

⁴ V pričujočem prispevku se sklicujemo na objavo v zborniku *Spol: ž* (1996).

SORJ mogoče zgolj na načelni ravni, saj je odprava seksistične rabe jezika dejansko boj s trdovratnimi jezikovnimi vzorci, ki se med jeziki lahko zelo razlikujejo.

1.3 Smernice Komisije za ženske v znanosti (2010)

Predlog z naslovom *Interne smernice za spolno občutljivo rabo jezika* (dalje Šribar 2010) je nastal v Komisiji za ženske v znanosti pod okriljem Direktorata za znanost Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport RS. Kljub temu da so smernice – ob uvodni načelni ugotovitvi, da se neseksistična raba jezika prepogosto označuje kot »nepotrebno obremenjevanje jezikovnega izražanja« in da so napisane v želji po »razgradnji spolne hierarhije« – označene kot »delo v nastajanju«, po letu 2010 ni bilo objavljene nobene nadgradnje ali spremembe objave iz leta 2010. Te smernice v večji meri kot prejšnje ob sočasni rabi ženskih in moških oblik priporočajo spolno nevtralno rabo jezika, ob tem iščejo inovativne nevtralne oblike (glagolnike, skupne samostalnike), s čimer se oddaljujejo od uveljavljenih izraznih načinov in vzpostavljajo nenavadne skladenjske položaje.

1.4 Nomotehnične smernice Službe Vlade RS za zakonodajo

Deloma spolno občutljivo rabo jezika usmerjajo tudi Nomotehnične smernice Službe vlade Republike Slovenije za zakonodajo (dalje NS),⁵ in sicer na področju izdelave pravnih predpisov. Prva izdaja NS (2004) vsebuje krajše poglavje *Raba ženskega in moškega spola za označevanje oseb v predpisih* (str. 62–64). Govori o »generični rabi moškega spola s posplošenim pomenom« in dodaja, da se »z generičnim pomenom včasih uporablja celo samo ženski spol, ker moška oblika slovnično sploh ni možna« (kot primer je navedena beseda *stranka*). NS sicer ugotavljajo, »da je namen in pomen predpisov določiti abstraktno in splošno ureditev in da pri tem uporaba enega ali drugega spola oziroma zgledovanje po spolu ne ustvarja nikakršne pravne ali vsebinske razlike, razen v primerih, kadar je to zaradi vsebine izrecno posebej potrebno in hoteno. Kljub temu kopičenje (večinsko) moških oznak spola v predpisih z 'visečimi', delno pa tudi z izraženimi pomisleki in ugovori, češ da taka raba zbujata vtis, kot da so ženske pri normiranju v predpisih spregledane, vodi do večje uporabe označevanja oseb v obeh spolih v pravnih predpisih.« Nadalje NS ugotavljajo nejasnosti v zvezi z določilom (tedanjega) 115. člena Poslovnika Državnega zbora.⁶ NS celo svarijo, da lahko »prevelika zagnanost pri uporabi pravila [te]ga sprevrže v nasprotje«.

Tretja izdaja NS (2018) poglavje z enakim naslovom za nekaj odstavkov razširi (str. 88–90), opusti poimenovanje (in pojmovanje) »generičnosti« moškega spola in ga nadomesti z oznako »posplošena uporaba moškega spola«. Manj previdno, z manj

⁵ Prva izdaja 2004, druga 2008 in tretja 2018, vse izdal Uradni list Republike Slovenije (na spletu je dosegljiva zadnja izdaja).

⁶ 5. odstavek navedenega 115. člena se glasi: »V besedilu členov se morata smiselno uporabiti ženski in moški spol v tistih prvih členih oziroma poglavjih predloga zakona, ki določajo temeljne subjekte predloga zakona, z navedbo, da se v nadaljnjem besedilu uporabi naslavljanje v moškem spolu.«

dvoma o upravičenosti, obravnava obvezno vzporedno rabo obeh spolov pri določitvi temeljnih subjektov posameznega zakona, še vedno pa svari pred preveliko zagnanostjo. Po vsem tem lahko sklepamo, da je deset let prakse kljub začetnim težavam in pomislekom prineslo neko ustaljenost prakse začetnega navajanja subjektov zakona v obeh spolih.

1.5 *Gender-neutral language in the European Parliament (2018) – SEP2*

Druga izdaja parlamentarnih smernic (dalje **SEP2** 2018) za slovenščino še ni dostopna, zato bo predmet primerjave le splošnojezikovni del. Tu smernice prikazujejo načela za uveljavitev SORJ v različnih jezikovnih skupinah glede na slovnično izraženost spola. Precejšen korak naprej glede na dosedanje smernice je poudarjanje najprej tipološke raznolikosti jezikov. Novo je tudi demokratično spoštovanje individualnih želja predvsem poslank parlamenta, kako jih nasloviti (2018: 7–8), kar se verjetno povezuje z dejstvom, da nekatere (evropske) države SORJ ne uveljavljajo.⁷

Predstavljeni sta dve strategiji za tipološko različne jezike (izvzete so estonščina, finščina in madžarščina), in sicer: (1) Splošni trend (v danščini, angleščini in švedščini), v katerih so samostalniki večinoma spolno nevtralni, spol pa razlikujejo le osebni zaimki, je **nevtralizacija**: zmanjševanje števila izrazov, specifičnih za spol (namesto *policeman* or *policewoman* > *police officer*). (2) V spolskih jezikih oz. jezikih s slovničnim spolom (kot so nemški, romanski in slovanski) so samostalniki in večina osebnih zaimkov spolsko določeni. SORJ se v teh jezikih uresničuje s **feminizacijo** – uporabo ženskih ustreznice moškim ali uporabo obeh izrazov (2018: 5–6).

1.6 *Vključujoče komuniciranje v GSS (2018) – SSEU*

V letu 2018 so bile pod pokroviteljstvom Sveta Evropske unije v Bruslju oblikovane smernice *Vključujoče komuniciranje v GSS* (dalje **SSEU** 2018), ki so bile vsebinsko specializirane za posamezne jezike in razširjene na področje različnih manjšinskih družbenih skupin (ne zgolj na problem neuravnoteženosti spola, temveč tudi na osebe z oviranostmi, slepoto ali slabovidnostjo, epilepsijo, avtizmom, z motnjo v duševnem razvoju in gibalno ovirane osebe). Namen dokumenta je »pomagati govorkam in govorcem slovenščine, da ne bi (nenamerno) uporabljali diskriminatornega jezika« (str. 5) v različnih vrstah besedil, pri tem pa se – tako kot v SEP –, distancirajo od zakonodajnih besedil EU.

Pri oblikovanju so izhajali iz trenutne prakse v organih Sveta in iz dotedanjih slovenskih priporočil. Inovativna prvina teh smernic je odvrčanje od jezikovnih vzorcev, šal, komplimentov ipd., ki utrjujejo stereotipne predstave na osnovi »spola, starosti, oviranosti, etnične pripadnosti, verskih ali drugih prepričanj ter spolne identitete ali

⁷ Npr. v Rusiji (Derganc 2017) in v Srbiji (Bajić 2012); slednji ugotavlja, da ima na uveljavljanje SORJ močan vpliv uradno stališče države, izraženo v jezikovnopolitičnih ukrepih.

spolne usmerjenosti« (SSEU 2018: 11),⁸ v večji meri kot dotedanje smernice pa posegajo po nevtralnih oblikah (*oseba, vodja*).

1.7 Smernice za spolno občutljivo rabo jezika (2018)

Na pobudo slovenskega prevajalskega oddelka Generalnega direktorata za prevajanje Evropske komisije in Sektorja za enake možnosti Ministrstva za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti RS se je spomladi 2017 oblikovala neformalna delovna skupina posameznic in posameznikov iz slovenske jezikoslovne in prevajalske stroke. V tej skupini so nastale *Smernice za spolno občutljivo rabo jezika* (dalje **SSEM 2018**), ki prinašajo najzajetnejši nabor jezikovnih priporočil, »ki izhajajo iz že obstoječih jezikovnih sredstev in načel« in opozarjajo »na primere, za katere se v jezikovni praksi še niso izoblikovale zadovoljive rešitve« (str. 4).

Novost so prevajalske strategije, ki se nanašajo na različnost jezikov: »Nameram po uporabi spolno nevtralnega ali spolno občutljivega jezika v izvorniku moramo v prevodu izraziti na načine, ki so lastni ciljnemu jeziku« (str. 21).

2 Obravnava generičnosti moških oblik in splošni napotki glede SORJ v slovenskih smernicah

Slovenščina se tipološko umešča med t. i. spolske jezike (Corbett 1991), v katerih je slovnični spol (moški ali srednji ali ženski) dominantna lastnost samostalnika, ki je ne moremo spreminjati in ki vpliva na skladenjska razmerja v stavku. Slovnično ženski samostalniki se nanašajo večinoma na ženske,⁹ slovnično moški samostalniki pa imajo širši leksikalni in referenčni potencial, saj se npr. samostalnik *doktor* lahko nanaša na (a) moške, (b) v množini na skupine ljudi, katerih spol ni znan ali nepomemben v kontekstu, ali celo (c) na ženske, s čimer se izraža t. i. »generična moška« uporaba (Hellinger, Bußmann 2001: 10). Pri slovenskih samostalnikih je mogoče opazovati precejšnjo skladnost med spolskim slovničnim razredom in njegovo leksikalno specifikacijo, kljub temu pa lahko trdimo, da se motivacija za generično moško rabo (zgoraj navedena pod c) nanaša na družbeni spol, tj. na stereotipne predpostavke o tem, katere so ustrezne socialne vloge za ženske in moške, vključno s pričakovanji o tem, kdo je značilen ali tipičen predstavnik neke družbene vloge ali skupine (npr. *kirurg* ali *medicinska sestra*) (n. d.).

Vsem predstavljenim smernicam za slovenščino so skupne ugotovitve, da se seksistična jezikovna praksa udejanja v obrazcih, ki so jih družbe oblikovale skozi dolgo zgodovino partiarhalnosti, zato je treba pot od seksistične k čim manj seksistični in nato še neseksistični rabi jezika dojemati kot proces, ki se odvija z našim sodelovanjem. Druga skupna lastnost smernic je problematiziranje apriorne generičnosti moškega spola, neodvisno od besedilnih oz. diskurzivnih položajev, kar sovпада z ugotovitvami

⁸ Npr. izjave: *Ta je pa res blondinka!; Si moški ali nisi?!; Kljub svoji starosti obvlada tehnološki napredek.* (SSEU 2018: 11).

⁹ Izjeme so vidne zlasti v frazeoloških zvezah, npr. *Kuhar na pikniku je deklica za vse.*

jezikoslovja (Kranjc in Ožbot 2013: 234), da se pojmovanje nezaznamovanosti moškega spola v jeziku spreminja in da tradicionalno razumevanje generičnosti ni več vsesplošno sprejeto, niti ni bilo nikoli dosledno izpeljano (Žagar in Milharčič 1996), saj se npr. ni uveljavilo za poklice, tradicionalno »rezervirane za ženske« (*sobarica*, *čistilka*, *blagajničarka*), in tudi ne obratno – za poklice, ki so jih nekdaj opravljali le moški. Še pred nekaj desetletji so jezikoslovci ob ugotovitvah sistemske pravilnosti ženskih tvorjenk, npr. pri poklicih s pomočjo obrazila *-ica*, opažali sistematično pomensko asimetrijo (Schulz 1975; Derganc 2017). Gre za pojav, ko tvorjenke tipa *ministrica* ali *županja* v nasprotju z moškimi *minister* ali *župan* zvenijo ironično in posmehljivo, zato je njihova raba stilno označena in v nevtralnih okoliščinah tudi nesprejemljiva (Skubic 1973: 130),¹⁰ kar je posredno zagotovo povezano z odsotnostjo konkretnih nosilk vidnih družbenih funkcij v preteklih obdobjih. To nas utrjuje v prepričanju, da je nevtralnost (ali zaznamovanost) posameznih ženskih oblik zato mogoče raziskovati šele v družbeni situaciji, ki izkazuje tudi poklicno stopnjo družbene enakosti, tj. udejstvovanje oseb obeh spolov v nekdaj spolsko specializiranih poklicih. Formalno se je na Slovenskem to zgodilo po letu 1997, ko je z objavo v *Uradnem listu*¹¹ začela veljati nova *Standardna klasifikacija poklicev*, ki dosledno uvaža ženske in moške oblike za vse poklice in tako vzpostavlja pogoje za ustrezno vzporedno kvalificiranje leksike.

Odraž zakoreninjenega pojmovanja nevtralnosti moškega spola in težav pri uveljavljanju drugačnih razmišljanj je tudi opis splošne zadrege različnih jezikov v Evropskem parlamentu (SEP 2008), ki opozarjajo na konkretne besedilne težave pri odmikanju od slovničnih konvencij, pri tem izpostavljajo prepričanje, da moški spol deluje inkluzivno, ženski pa ekskluzivno (str. 5). Te smernice omejujejo SORJ zgolj na posebne tipe besedil in besedilne položaje (npr. na nagovore, str. 9), v praktičnem delu brošure pa se celo zavzemajo za moško generičnost pri navajanju funkcij, npr. »Kadar govorimo o funkciji na splošno, uporabljamo ustaljeno moško obliko« (*Poslanec opravlja svojo funkcijo do začetka prve seje Parlamenta po volitvah*), če pa nazivu oz. funkciji sledi ime, svetujejo, da se tudi ta prilagodi biološkemu spolu osebe (*generalna sekretarka Lisa Mayer*) (str. 9). Tudi v drugi izdaji teh smernic (SEP2) se odločitev, ali žensko, ki nečemu/nekomu predseduje, nagovoriti z *gospa predsednica* ali *gospa predsednik*, prepušča želji nagovorjene osebe (2018: 7). Podobno zadržane so tudi smernice Komisije za ženske v znanosti (Šribar 2010), ki so v istem obdobju nastajale v slovenskem jezikovnem prostoru, in rabo ženskih oblik dosledno uveljavljajo le pri poklicnih nazivih, torej v položajih, pri katerih je bilo dvospolsko izražanje uveljavljeno že dotlej.

Šele oba novejša dokumenta – smernice SEU in SEM (2018) – sta pri enakovrednem kodiranju spolskih oblik naprednejša, saj že izhajata iz primerov, ki jih prinaša dejanska

¹⁰ »Za sistem je tvorba samostalnikov ženskega spola pri poklicih s pomočjo obrazila *-ica* pravilna: *učitelj/učiteljica*, *zdravnik/zdravnica*. Torej je pravilna tudi tvorba *minister/ministrice*, in vendar zveni oblika v ženskem spolu zaradi dvojnega pomena ironično. Za ženski pol v paru *župan/županja* ima SSKJ dosti gradiva, največkrat v zvezi *mati županja* velikokrat, zlasti pri Milčinskem, zveni dobrodušno posmehljivo, a brez ironije« (Skubic, 1973: 130).

¹¹ Uredba o uvedbi in uporabi standardne klasifikacije poklicev, *Uradni list RS*, št. 28/1997 z dne 22. 5. 1997.

jezikovna praksa, zato lahko opozarjata tudi na skladenjske posledice tovrstnih sprememb (npr. ujemanje samostalnika s pridevnikom in glagolom po bližini, uveljavljanje SORJ zgolj v samostalniških zvezah) in predlagata zavestno rabo vzorcev, ki SORJ vzpostavljajo, pri čemer je treba upoštevati razlike med različnimi besedilnimi zvrstmi (administrativna besedila, pravna besedila, znanstvena besedila ...) in diskurzivnimi položaji (nagovor, ogovor).

3 Nabor jezikovnih dilem, povezanih z uveljavitvijo SORJ v slovenščini

Pri izbiri izraznih načinov, s katerimi bi presegli omejitve slovenščine pri uveljavljanju neseksističnega jezika, različne smernice prinašajo več predlogov. Pričujoči prispevek obravnava smernice kot vir za pripravo nabora **najbolj nevrvalgičnih mest v jezikovni rabi**, ki jih moramo razrešiti, če se želimo sporazumevati v skladu s priporočili za uveljavitev univerzalnih človeških pravic. Gre za nabor desetih področij, ki jih je mogoče izluščiti iz dosedanjih smernic za SORJ v slovenščini:

- (1) priredno zložena zveza samostalnika moškega in ženskega spola z vezniki *in*, *ali* in *oziroma* v vlogi osebka, če gre za množinskega naslovnika (*študentke in študenti*; *študentke ali študenti*; *študenti ali študentke*, *študenti ali študentke*);
- (2) uveljavljanje ujemanja elementov priredno sestavljene samostalniške zveze z glagolom in pridevnikom po bližini;
- (3) skladenjske prilagoditve povedi (namesto *študenti in študentke ... raje osebe, ki študirajo ...*);
- (4) raba spolno nezaznamovanih izrazov (*oseba, vodja, stranka, osebnost*);
- (5) raba spolno nezaznamovanih oblik – glagolniki (*arhivarjenje*) in raba skupnih samostalnikov v osebki vlogi (*študentarija, študentsvo*);
- (6) tvorba še neujeljavljenih ženskih (*miselka/mislca*) in moških oblik (*prostitut*);
- (7) izražanje svojine ženskih oseb in oblika priimka (*Kobilčine slike* nasproti *slike Ivane Kobilca*; *Kovač – Kovačeva*);
- (8) vikanje (*spoštovani*) in polvikanje (*spoštovana*) pri naslavljanju;
- (9) krajšanje in raba posebnih ločil kot inovativnih nesistematiziranih načinov izražanja (podčrtaj in poševnica);
- (10) besedilni vidik: uvajanje pojasnil v oklepaju ali podčrtnih opomb.

Zaradi prostorske omejitve bodo v prispevku predstavljene le metode, ki so bile v posameznih smernicah najpogostejše predlagane (1–6).

3.1 Priredno zložena samostalniška besedna zveza in ujemanje ter skladenjske prilagoditve

Med prvimi predlogi za uveljavljanje SORJ je enakovredno navajanje samostalnikov ženskega spola ob moških (*Dijak oz. dijakinja ima med šolanjem pravico prestopiti v drugo šolo*, Žagar in Milharčič 1996). Ta v slovenščini povzroča težave pri ujemanju z

glagolom, če je glagolska oblika sestavljena, saj slovenščina dopušča različno ujemanje (Toporišič 2000: 599):

- ujemanje glagola s prvo sestavino osebk (Dijak oz. dijakinja je imel ...);
- ujemanje glagola z drugo (= bližjo) sestavino osebk (Dijak oz. dijakinja je imela ...);
- ujemanje glagola z obema sestavinama osebk (Dijak oz. dijakinja sta imela ...).¹²

V smernicah SEM (2018: 8) je zato izrecno izpostavljeno, da so pri SORJ »ključni predvsem samostalniki, s katerimi so poimenovane glavne osebe, ki jih besedilo obravnava ali jim je namenjeno«, za pridevnike in glagole pa je predlagano in tudi v rabi že ugotovljeno **ujemanje po bližini** (SSEU 2018: 8). Slednje je aktualno zlasti pri disjunktivno povezanih prirednih samostalniških zvezah,¹³ tj. zvezah z veznikoma *ali* in *oziroma*, ki jih priporočajo za naslovnike z neznano spolsko sestavo, npr. *Uspešna kandidatka ali kandidat bo predstavil ...* in *Uspešen kandidat ali kandidatka bo predstavila ...* (SSEM 2018: 8). Šribar (2010) v teh primerih svetuje tudi skladenjsko preoblikovanje: namesto *Tina, Maja in Švrk so šli na sprehod* priporoča poved *Tina in Maja sta šli na sprehod, s sabo sta vzeli Švrka*, ki pa pomensko ni enakovredna oz. spreminja razmerja med udeleženci povedi.

Poleg skladenjskih zadreg pri vzporednem navajanju moških in ženskih oblik se pojavlja tudi težava pri več zaporednih poimenovanjih, ki so lahko samostalniške besedne zveze z ujemačnim ali neujemačnim prilastkom, zaradi česar postane obojespolna redakcija moteče daljša in obremeni besedilo, na kar opozarjajo tudi smernice SEM (str. 18).

3.1.1 Več smernic omenja tudi druge **skladenjske prilagoditve**, ob katerih se izognemo zapletenemu ujemanju in prirednemu povezovanju moških in ženskih samostalnikov. Ti prispevajo k zgoščenosti sloga: namesto *Predavanje je namenjeno seznanjanju gasilcev in gasilk z novim ...* uporabimo *Predavanje je namenjeno seznanjanju z novim ...*, torej izpustimo samostalnik. Prilagoditve so odvisne od besedilne zvrsti, v smernicah SEM (2018: 19) in SEU (2018: 8) je opozorjeno, da npr. v navodilih najpogosteje uporabimo velelnik oz. drugo glagolsko osebo: namesto *Študent ali študentka naj odda vlogo najkasneje do konca meseca* uporabimo *Vlogo oddajte najkasneje do konca meseca*. V SSEM (2018: 20) je tudi opozorjeno, da kopičenje samostalnikov, ki označujejo ženske in moške osebe, lahko oteži razumevanje besedila, zato predlagajo uveljavitev SORJ le pri glavnih osebah ali le »pri neposrednih nagovorih ter na vidnejših mestih besedila, na primer v uvodu in zaključku ter v uokvirjenih ali drugače poudarjenih odlomkih« (2018: 20).

3.2 Raba spolno nezaznamovanih oblik

Raba spolno nezaznamovanih oblik (*oseba, človek*) se deloma zgleduje po angleščini, v kateri se hotenje po uveljavljanju ženskih oblik ob moških (*chairman > chairwoman*)

¹² Če je osebkov več ali če so povezani z vezalnimi vezniki, je možnosti še več.

¹³ Corbett (1991: 279) je ženske glagolske oblike evidencial le v pozicijah ujemanja s samostalniki ženskega spola, sicer pa je v teh pozicijah prevladujoč moški spol, vendar so bile upoštevane zveze z veznikom *in*.

danes umika težnji po spolno nevtralnih besedah (*chairperson*) (Hellinger 2001: 109–110). Slovenščina ima malo izrazov, ki jih je mogoče uporabljati za oba spola. V smernicah je najpogostejše omenjena *oseba*, zvrstijo pa se še *vodja*, *stranka*, *priča* (SSEU 2018: 7), *osebnost*, *človek*, *starši*, *žrtev* (SSEM 2018: 8).

3.2.1 Med strategijami v tem okviru so tudi skladenjsko razširjena poimenovanja s spolno nevtralnim jedrom: namesto *nosilec* oz. *nosilka pravice* zapišemo *oseba*, ki je *nosilka pravice* (Žagar in Milharčič: 1996). V smernicah SEU (str. 8) pa je predlagano skladenjsko preoblikovanje zveze z desnim prilastkom (*status uradnika/uradnice*) v zvezo z levim prilastkom (*uradniški status*).

3.2.2 V vlogi spolno nezaznamovanih samostalnikov v slovenščini nastopajo lahko tudi **skupni in izglagolski samostalniki**. Tako je samostalnik, ki označuje skupnost, priporočen v več smernicah (*sodstvo* namesto *sodniki*; *osebje* namesto *zaposleni in zaposlene*), manj navadni pa so predlogi Komisije za ženske v znanosti (Šribar 2010), saj predlaga rabo manj formalnih, pogovornih (*studentarija*), ter bolj formalnih (*delavstvo*) izglagolskih samostalnikov. Med slednjimi omenja tudi rabo glagolnika (*Arhiviranje je s historične perspektive pomembno opravilo* namesto *S historične perspektive opravljajo arhivarji pomembno opravilo*), če je mogoče povedi prilagoditi tako, da natančnejše poročanje o vršilcih dejanja ne osiromaši pomena besedila.

3.3 Tvorba še neuveljavljenih ženskih (in moških) oblik

V slovenščini se v skladu s SORJ tako kot v drugih spolskih jezikih zaznava feminizacija imenskega fonda, ki se besedotvorno uresničuje z izpeljavo (*doktor – doktorica*, *filmočil – filmočilka*). Precej zadreg pri tvorbi ženskih samostalnikov v slovenščini je razrešila *Standardna klasifikacija poklicev* (1997), obstajajo pa tudi samostalniki, ki ne označujejo poklicne specializacije in za katere je težko uveljaviti žensko obliko, npr. *piska*, *mislica/miselka*, *kupka*, *peška* (SEM 2018: 9), zato so te v smernicah posebej izpostavljene. Zlasti samostalniki, ki označujejo nosilce lastnosti in ne vršilce dejanja in niso stilno nevtralni, temveč ekspresivni, lahko povzročajo več dvomov, zato se pogosto odločamo po analogiji: po zgledu že uslovarjenega para *zvitež – zvitica* (SP 2001), tvorimo lahko tudi *plemenitež – plemenitnica*. V teh primerih pogosto prihaja do pomenske asimetrije, ki jo Schulz (1975) prikazuje na angleških primerih (*major* 'major, nosilec vojaške funkcije' – *majorette* 'mažoretka'), v smernicah izrecno ne opozarjajo na tovrstna razhajanja. V sodobni slovenščini so nesomernosti opazne zlasti na prestižnih funkcijah (*tajnik* 'administrativni delavec; visok funkcionar' – *tajnica* 'administrativna delavka') (SSKJ; Dobrovoljc 2017) oz. v okoljih, v katerih je moški spol opazno višje cenjen. Pri nekaterih poimenovanjih je asimetrija presežena z odločitvijo za nov izraz, ki je pogosto prevzet, npr. *poslovni sekretar – poslovna sekretarka*.

3.3.1 Čeprav SORJ zahteva spolno uravnoteženje izražanja, se v smernicah izrecno ne izpostavlja težavnosti tvorbe moških parov k ženskim samostalnikom (*samohranilka – samohranilec*). Težave se pojavijo, ko moški samostalnik nima obrazila (*prostitutka – prostitut*) ali potrebujemo zanj nadomestno osnovo (*medicinska sestra – medicinski tehnik; babica – ?*).

4 Sklep

Predstavljene smernice kažejo, da je uveljavljanje SORJ proces, ki se je na Slovenskem začel z aktivističnimi pobudami, nadaljeval pa z uradnimi smernicami in se tako institucionaliziral. Pri tem ne moremo prezreti, da so pobude za pripravo smernic prihajale praviloma s strani mednarodnih ustanov (Unesco, Svet Evrope, EU), deloma tudi na pobudo družboslovne stroke, in da je bila glavnina jezikoslovne javnosti ob oblikovanju in presojanju smernic ter načel zadržana in neodzivna.

Novejše smernice iz leta 2018 izkazujejo predloge, ki izhajajo iz zavedanja posebnosti slovenščine kot spolskega jezika, hkrati pa spoštujejo izrazne sposobnosti in prožnost slovenščine. Ne gre zgolj za deklarativne smernice, temveč za razreševanje konkretnih skladenjskih, besedilnih, besedotvornih in pragmatičnih zadreg, ki nastajajo ob upoštevanju spolno občutljive rabe jezika.

Današnja jezikovna praksa namreč kaže, da moška generičnost, ki je zlasti v predpisovalnem jezikoslovju pogosto utemeljevana z zdravorazumskostjo (Pullman 2004: 10) in sistemskim funkcionalizmom, ni več samoumevna in primerna za vse besedilne položaje. Zato je med nalogami družbeno orientiranega jezikoslovja predvsem to, da tovrstne premike v vsakokratni jezikovni praksi zazna in razišče ter opiše kot družbeno in jezikovno danost konkretnega obdobja, pri tem pa se zaveda dinamike in spremenljivosti jezikovnih praks in jezikovnih stališč.

VIRI IN LITERATURA

- Nikola BAJIĆ, 2012: Spolno (ne)občutljiva raba jezika v Srbiji in Sloveniji v teoriji in praksi. *Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ur. A. Bjelčevič. Ljubljana (SSJLK 48). 124–28. Tudi na spletu.
- Greville CORBETT, 2001: *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aleksandra DERGANČ, 2017: Poimenovanja za ženske nosilke poklicev in položajev v slovenščini in ruščini. *Jezikoslovni zapiski* 23/2. 125–30. Tudi na spletu.
- Helena DOBROVOLJC, 2017: Ime poklica v ženskem spolu – tajnik VI. v vzgoji in izobraževanju. *Jezikovna svetovalnica*. Na spletu.
- Gender-neutral language in the European Parliament*. 2018. (SEP2) Na spletu.
- Marlis HELLINGER, 2001: English – Gender in a global language. *Gender Across Languages: The linguistic representation of women and men*. I. del. Ur. M. Hellinger, H. Bußmann. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam – Philadelphia. 105–14.
- Marlis HELLINGER, Hadumod BUSSMANN, 2001: Gender across languages. The linguistic representation of women and men. *Gender across languages: The linguistic representation of women and men*. I. del. Ur. M. Hellinger, H. Bußmann. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam – Philadelphia. 1–25.

- Simona KRANJC, Martina OŽBOT, 2013: Vloga spolno občutljivega jezika v slovenščini, angleščini in italijanščini. *Družbena funkcijskost jezika: (vidiki, merila, opredelitve)*. Ur. A. Žele. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja, 32). 233–39.
- Neseksistična raba jezika v Evropskem parlamentu*, 2008. (SEP) Na spletu.
- Nomotehnične smernice Službe vlade Republike Slovenije za zakonodajo*. Na spletu.
- Geoffrey K. PULLUM, 2004: *Ideology, Power, and Linguistic Theory*. Modern Language Association.
- Muriel R. SCHULZ, 1975: The semantic derogation of woman. *Language and sex: Difference and dominance*. Ur. B. Thorne, N. Henley. Rowley, MA: Newbury House. 64–75.
- Mitja SKUBIC, 1973: Norma in sistem. *Jezik in slovstvo*. 128–32.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2014: 2. izdaja. Na spletu.
- Slovenski pravopis*, 2001. Na spletu.
- Smernice za spolno občutljivo rabo jezika*. 2018. SSEM. Ur. M. Šaupperl, J. Jeram. Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti.
- Renata ŠRIBAR, 2010: Interne smernice za spolno občutljivo rabo jezika. Ljubljana: Komisija za ženske v znanosti. Na spletu.
- Jože TOPORIŠČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Vključujoče komuniciranje v Generalnem sekretariatu Sveta*, 2018. SSEU. Na spletu.
- Igor Ž. ŽAGAR in Mirjam MILHARČIČ HLADNIK, 1996: Nekaj izhodiščnih prizadevanj za odpravo seksistične rabe jezika. *Spol: Ž*. Ur. L. Bogovič, Z. Skušek. Ljubljana: KUD France Prešeren, Institutum Studiorum Humanitatis. 163–77.

SUMMARY

Typologically, Slovenian is classified by Corbett (1991) as a gendered language in which grammatical gender is the dominant property of the noun. This property cannot be changed and, furthermore, has a bearing on the syntactic relations in the sentence. Slovenian feminine nouns tend to be female-specific, while masculine nouns have broader lexical and referential potential, since they can refer to men, women, or individuals of unidentified gender.

In observing the application of the gender-neutral use of Slovenian, we decided to review the guidelines for the use of gender-sensitive language (GSL) proposed to date. We found that all of the guidelines commonly problematize the generic nature of the masculine gender, which is in line with findings that the notion of “male generics” (male gender being generic) is changing, and that the traditional understanding of its generic character is no longer universally accepted, nor has it ever been consistently implemented. In the second phase, we analyzed existing language guidelines, thus identifying a set of language problems with which the gender-sensitive user of language should engage:

- (1) coordinate phrases in the subject role consisting of a masculine and a feminine noun with the conjunctions *and* and *or* and referring to a plural agent (e.g., *študentke in študenti; študentke ali študenti; študenti ali študentke, študenti ali študentke*);
- (2) agreement of the elements of such a phrase with the adjacent verb and adjective;

- (3) syntactic adjustments to the sentence (such as replacing *študenti in študentke* with *osebe, ki študirajo ...*);
- (4) the use of gender-neutral lexical items in Slovenian (*oseba, vodja, stranka, osebnost*);
- (5) the use of gender-neutral forms, such as gerunds (*arhivarjenje*) and collective agent nouns (*študentarija, študentstvo*);
- (6) the formation of new feminine (*miselka/mislica*) and masculine (*striptizet*) forms;
- (7) expressing possession through possessive forms of proper nouns referring to women or through surname forms (*Kobilčine slike* vs. *slike Ivane Kobilca*);
- (8) forms of address: using the plural form when formally addressing people (*spoštovani*) and a singular form when semi-formally addressing a woman (*spoštovana*);
- (9) abbreviating and using special punctuation as innovative non-systemic modes (underscore and slash signs);
- (10) the textual aspect: giving explanations in brackets or explanatory footnotes.

The article concludes that the principles presented and also evident in practice suggest that *a priori* “male generics,” especially in prescriptive linguistics, which is often based on common sense and systemic functionalism, is no longer self-evident and suitable for all textual situations.

WUDK 81'27'366.52:811.163.6'366.52

Tina Lengar Verovnik

Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

tina.verovnik@fdv.uni-lj.si

Monika Kalin Golob

Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani

monika.kalin-golob@fdv.uni-lj.si

SPOL MED DRUŽBO, JEZIKOVNO RABO IN PREDPISOM

Slovenščina se uvršča med jezike, ki imajo zaradi sistemske kategorije spola in morfemske kompleksnosti njenega izražanja pri prizadevanjih za spolno pravičnost v družbi središčno vlogo. V preteklem letu so prizadevanja za spolno pravičnejše izražanje doživela dva vrhova: ob rabi podčrtaja kot pisnega signala za spolno nebinarnost oziroma mnogoterost ter ob odločitvi za izmenično rabo moškega in ženskega slovničnega spola kot generičnega v pravilnikih dveh ljubljanskih fakultet. V senci drugega je vprašanje podčrtaja doživelo premalo razprave; v prispevku zato s pomočjo postavk teorije jezikovnega menedžmenta, ki jih predstavljamo tudi ob primerih iz slovenske standardizacijske prakse, osvetljujemo nekatere dodatne vidike (morebitne) implementacije podčrtaja v rabo.

Ključne besede: jezik in spol; spolno pravični jezik; jezikovni menedžment; podčrtaj

Due to its systemic category of gender and morphemic complexity of its expression, Slovenian can be considered a language that plays a central role in promoting gender fairness. During the past year, efforts for gender-fair expression have resulted in two achievements: the use of underscore as a written sign for non-binary or multiple gender, and the decision of two Ljubljana faculties to alternate between the use of masculine and feminine as generic gender in their statutes. Overshadowed by the second event, the question of underscore failed to receive enough public exposure and debate. The article aims to shed some light on additional aspects of (eventual) implementation of underscore based on the theory of language management, which is presented in examples from Slovenian standardization practice.

Keywords: language and gender; gender fair language; language management; underscore

Uvod

V pristopih k raziskovanju jezika in spola se je po letu 1990 (še opazneje pa v novem tisočletju) – sprva v drugih vedah, nato tudi v sociolingvistiki in širšem jezikoslovju – dogodil premik od binarne moško-ženske paradigme k razumevanju spola kot raznolike, nebinarne kategorije. Kot v preglednem prispevku ugotavlja Deborah Cameron (2005), so raziskovalci raznolikost najprej zaznali znotraj binarnega sistema, ko so začeli ugotavljati, da se skozi jezik vzpostavljajo različni 'moški' in 'ženske' ter da se 'moškost' in 'ženskost' pogosto prekrivata. Spol naenkrat ni bil več dojet kot

binarna kategorija niti kot nekaj stalnega, nespremenljivega, temveč kot nekaj, kar se (lahko) vzpostavlja tudi oziroma še na performativni ravni.¹ Seveda ti premiki niso izvirali v teoretskih inovacijah znotraj posameznih ved, temveč v dejanskih družbenih in kulturnih spremembah.

Že ob t. i. drugem valu feminizma je postalo jasno, da je (ne)središčnost jezika v prizadevanjih za družbeno-politično enakopravnost žensk odvisna tudi od tega, ali jezik ima sistemsko kategorijo spola ter kakšna je v konkretnem jeziku povezava med tako slovnično kategorijo in zunajjezikovnim spolom.² V okviru prizadevanj za spolno pravično (angl. *gender-fair*) jezikovno rabo se glede na različne tipe jezikov oblikujejo različne strategije: bodisi nevtralizacija (tj. raba spolno nevtralnih namesto moških oblik), feminizacija (tj. uvedba ženske oblike ob moški) ali kombinacija obojega; pri jezikih, ki kategorije spola ne poznajo, pa navadno ni potrebe po posebnih prilagoditvah (Sczesny idr. 2016). Tovrstne razlike med jeziki izpostavljata tudi Simona Kranjc in Martina Ožbot (2013: 234), ki poleg pomembnosti oblikoslovne narave jezika pri vprašanjih spolno občutljive rabe opozarjata še, da se jeziki razlikujejo tudi »glede na razpoložljiva sredstva eksplicitnega označevanja spola ter na obveznost oz. izbirnost njihove rabe«.

1 Spol in družba

Poseg v jezikovno rabo, in sicer s stališča spolno pravičnega jezika, je bila tudi odločitev senata Fakultete za družbene vede (FDV),³ da se v fakultetnih pravilnikih izmenjuje uporabljata moški in ženski slovnični spol. Odločitev je izhajala iz podpore odločitvi senata Filozofske fakultete (FF) ter iz želje zmanjšati spolne stereotipe in diskriminacijo.

V uvodu splošnih pravnih aktov se običajno navaja dikcija, da se v besedilu uporabljena moška oblika uporablja za oz. nanaša na oba spola. Ob uporabi uvodne določbe »v pravilniku uporabljen za ženski slovnični spol (študentka, učiteljica itn.) se nanaša na kateri koli spol« je treba v celotnem besedilu pravilnika za subjekte pravnega urejanja uporabiti žensko spolno obliko. Nobenega posebnega razloga ni, da bi bila tovrstna rešitev za pripadnike moškega spola kaj bolj nerazumljiva, kot je za pripadnice ženskega spola sedanja praksa. Vsekakor pa uporaba tovrstne rešitve izmenjuje, torej v enakem obsegu kot uporaba dosedanje prakse, npr. za vsak drugi splošni pravni akt, predstavlja spolno manj diskriminatorno prakso kot dosedanja raba. Praksa se uporablja za

¹ To za slovenski prostor potrjujejo npr. Branislava Vičar in Boris Kern (2017: 228), ki navajata, da transspolne osebe, ki so sodelovale v njuni raziskavi, »pojmujejo jezik kot enega najpomembnejših vidikov prepoznavanja, sprejemanja in potrjevanja identitet«.

² Suzanne Romaine (1997) meni, da je ravno to razlog za razlike med francoskim feminizmom, ki je v središče postavljala zahteve po jezikovni reformi, in anglosaksonskim feminizmom, ki se je razvijal v druge smeri.

³ Senat FDV je 4. 6. 2018 ostro obsodil sovražno govor, ki ga je sprožil sklep Senata FF o spolno občutljivi rabi jezika v internih pravilih Filozofske fakultete, in sprejel sklep, da se primerljiva praksa priporoči tudi za pravne akte FDV, tako da se bo v uvodnem delu teh besedil izmenjuje zapisovala ena od naslednjih dikcij: »V pravilniku uporabljen ženski slovnični spol (študentka, učiteljica itn.) se nanaša na kateri koli spol.« ali »V pravilniku uporabljen moški slovnični spol (študent, učitelj itn.) se nanaša na kateri koli spol.«

naslovljence in naslovljenke posamezne določbe (profesorica, asistentka, študentka ...), ne pa za vse druge in nasploh.

Sklep senata je torej treba razumeti kot eno od možnosti minimalne higiene spolno občutljive rabe jezika 21. stoletja v pravnem aktu, znotraj katerega živi kot dogovor, v konkretnih primerih pa seveda poimenovanja referirajo na dejanski spol dejanske osebe. Rešitev je ena od možnih rešitev: za pravno besedilo dosti bolj enostavna kot dvojne oblike s poševnicami in podčrtaji, pri katerih smo lahko le delno dosledni zaradi slovenščine kot izrazito obrazilnega jezika. Šlo je za simbolno gesto, očitno zelo pomembno in nujno, ker je povzročila toliko odzivov, žal tudi izjemno ekstremnih.⁴

Presenetljivo in zaskrbljujoče je, da se je velik del jezikoslovne stroke in javnosti na relativno nedolžno spremembo, ki je nastala na pobudo tistih, ki opozarjajo na seksističnost jezika, odzval tako burno in z zavračanjem. To kaže, da je stanje veliko slabše, kot smo mislili. Slabše na področju dojemanja enakosti, kot tudi jezikoslovja, za katerega se zdi, da v pomembnem delu ni dovolj vpeto v aktualne znanstvene premisleke.

2 Spol in izrazna raven jezika

Ob razpravi, ki je sledila rabi ženske slovnične oblike kot generične v pravilnikih omenjenih fakultet, pa je žal povsem zamrla razprava o rabi podčrtaja kot pisnega signala za spolno nebinarnost. Na obrobju ideološkega jedra problema je ta razprava namreč odprla tudi pomembno temo razmerja med jezikovno rabo posameznikov, družbenih skupin in splošnejše javnosti ter jezikoslovjem, natančneje, njegovo standardizacijsko vlogo. Tudi zaradi pravkar potekajoče prenove pravopisnih pravil⁵ je treba vprašanje rabe podčrtaja osvetliti z nekaterih vidikov, ki vsaj v povezavi s pravopisjem pri nas še niso bili izpostavljeni.

Sebba (2012) piše, da je bilo proučevanje sociolingvističnih variacij do 90. let preteklega stoletja vezano zlasti na govorjeni jezik; šele takrat se je pojavilo bolj sistematično proučevanje variacij tudi na ravni (izbire) pisave in pravil zapisovanja. Izbire na izrazni ravni so (kadar ne gre za nenameravane odklone) namreč preveč očitno posledica zavestne odločitve, da bi jih bilo mogoče prezreti – zlasti kadar postanejo ikonične za skupine uporabnikov oziroma za družbene značilnosti, ki se jih tem skupinam pripisuje.⁶ Pravila zapisovanja so navadno visoko standardizirana in strogo regulirana. Simbolna vrednost odklonov je zato toliko večja, pisna plat jezika – izrazito vidna, fizična podoba jezika – pa prikladno mesto za raznolike ideološke boje in proteste (Sebba 2003: 152).

⁴ 23. 10. 2018 je bila na FF organizirana okrogla miza Jezik in spol. Binarnost odzivov je lepo vidna tudi na posnetku okrogle mize na Youtube.

⁵ Prenova pravopisnih pravil poteka od leta 2013 pod okriljem Pravopisne komisije pri SAZU in ZRC SAZU (<http://pravopisna-komisija.sazu.si>).

⁶ Odsev družbenega na zapisovalni ravni ni pravzaprav nič novega – v slovenskem pravopisu je na primer t. i. socialna velika začetnica pri pisanju izrazov posebnega razmerja in spoštovanja do oseb, s katerimi navezujemo neposredno komunikacijo, z izjemo SP 1962 prisotna že od prvega pravopisa dalje (Dobrovoljc 2004: 154).

Družbeno pomenljive izbire se lahko dogajajo že na ravni pisave (npr. latinica proti cirilici ali arabski pisavi), pogostejše pa na ravni zapisa. Pravila zapisovanja so navadno sicer zasnovana tako, da čim bolj zmanjšajo možnost deviacij, vendar uporabniki najdejo kreativne načine, kako te vpeljati. Novosti morajo biti le dovolj podobne temu, kar velja kot norma, da jih uporabniki sploh prepoznajo kot varianto ali kot alternativo (Sebba 2007: 33). Pomenljivost deviacij pa je odvisna tudi od tipa besedil, v katerih se pojavljajo. Dejstvo je namreč, da vsi tipi besedil niso podvrženi enako strogi presoji in imajo zato različne potencialne za vpliv na (pre)oblikovanje zapisovalnih pravil – med grafiti in knjižno objavo denimo obstaja velika razlika v stopnji jezikovne regulacije in nadzora.

3 Upravljanje z jezikom oz. jezikovni menedžment

Žanri, ki so podvrženi največjemu jezikovnemu nadzoru, so tisti, ki nas v procesu standardizacije tudi najbolj zanimajo. Helena Dobrovoljc in Nataša Jakop (2011: 15) ta proces za aktualno slovensko situacijo opredelujeta kot »ciklično dejavnost, ki poteka v štirih etapah: (1) ugotavljanje jezikovne rabe, (2) ovrednotenje rabe glede na opisano normo, (3) zapis norme oziroma uvajanje predpisa, (4) preverba uveljavitve predpisa v rabi«. Ob preverjanju obstoječih norm pa se v procesu seveda pojavljajo tudi novi jezikovni pojavi in problemi, potrebni presoje oziroma reševanja. Za ta del standardizacijskega procesa se zdi zelo uporaben model, kot ga ponuja teorija upravljanja z jezikom oz. teorija jezikovnega menedžmenta (v nadaljevanju JM), ki sta jo utemeljila Jernudd in Nestupný (1987), razvijali pa še mnogi drugi avtorji (za pregled gl. Sherman 2016). JM namreč postavi jezikovne probleme v sociolingvistični kontekst, pri čemer jih poveže z ustrežajočimi pojavi oz. problemi na ravni sporazumevanja ter na družbeno-kulturni oz. družbeno-ekonomski ravni.

V izhodiščni utemeljitvi teorije (Jarnudd in Nestupný 1987) avtorja izhajata iz vprašanja, v čigavem imenu se izvaja (celovito) jezikovno načrtovanje in koliko so pri tem nemara oškodovane posamezne družbene skupine. Ugotavljata, da različni jezikovni problemi zahtevajo različne postopke reševanja, vseeno pa lahko JM v grobem opredelimo kot proces, ki zajema naslednje korake: (1) primerjanje jezika v rabi z normami, da zaznamo odklone; (2) ovrednotenje odklonov (izpostavljeni so negativno ovrednoteni); (3) opredelitev potrebnih popravkov ali prilagoditev; (4) proces je zaključen, ko je popravek ali prilagoditev implementirana v rabo. JM lahko zajema vse od posameznega diskurza do sistemskih korekcij; prilagoditve pa so lahko enostavne oz. takojšnje (takoj implementirane v diskurz)⁷ ali pa organizirane. Tudi organizirane sistemske korekcije izvirajo v posameznih, vendar ponavljajočih se diskurzih in so vanje ponovno usmerjene ob koncu procesa JM. Značilnost organiziranega JM pa je udeležba mnogoterih posameznikov, povezanih v družbene mreže, ter večja eksplicitnost in usmerjenost postopkov. Jezikovni problemi se pri tem zaznajo in ubesedijo na metajezikovni ravni ter postanejo predmet razprav, v katerih teorije in ideologije

⁷ Nekvapil (2009: 5) dodaja še možnost, da govorec problema ne reši takoj, ga pa zazna in ga reši kasneje, npr. s pomočjo jezikovnega priročnika ali strokovnjaka.

služijo kot motivacija in sredstvo za legitimacije smeri, v katerih poteka proces JM (Sherman 2016: 194).

V procesu organiziranega JM posamezniki ali skupine opredelijo določene prvine jezikovne rabe in/ali sistema kot jezikovne probleme – gre za jezikoslovno utemeljene zahteve, ki pa navadno sovpadajo z ekonomskimi, družbenimi, političnimi ali kulturnimi interesi govorcev. Nekatere take zahteve pa ne izvirajo iz jezikovne rabe oz. iz obstoječega procesa sporazumevanja, temveč se skupine, ki jih izražajo, sklicujejo na simbolno vlogo ali na potencialni učinek rabe predlagane prvine (gre torej za zahteve, utemeljene na zunajjezikovnih interesih). Če take zahteve po statusu uspejo, je prvina uvrščena v sistem; vendar pa morajo zunajjezikovni interesi najprej dobiti odslikavo v rabi, s čimer nastane jezikovni problem, ki je nato ovrednoten v procesu JM. Nekatere zahteve v procesu organiziranega JM so torej odkrito ideološke, druge se zgodijo z malo ali nič zavedanja o njihovem dejanskem izvoru ali posledicah (Jarnudd in Nestupný 1987).

Nekvapil (2006) v nadgradnji izhodiščne teorije opozarja, da v sodobnosti JM ne poteka le na ravni državnih ustanov, kjer so dejavnosti usmerjene v družbo kot celoto, temveč tudi na ravni različnih družbenih mrež (vse od šol, podjetij do medijev ipd.) in z različnim dosegom. JM mora torej poleg makro družbene ravni upoštevati tudi mikro družbene dimenzije in predvsem dinamiko dialektičnega razmerja med obojim. Kot smo zapisali že zgoraj, namreč organizirani JM vpliva na enostavnega, po drugi strani pa na njem hkrati temelji (čeprav organizirani ni preprosto vsota enostavnih postopkov JM). Idealno bi cikel JM torej potekal v zaporedju mikro > makro > mikro raven, vendar Nekvapil (2009) piše tudi o delnih in fragmentiranih ciklih, ko torej JM zadeva samo dve ali celo samo eno stopnjo tega trifaznega procesa.

3.1 Slovenski primeri

Nekaj takih nepopolnih ciklov najdemo tudi v okviru slovenskega pravopis(j)a. Primer delnega cikla makro > mikro, za katerega je po Nekvapilu značilno, da jezikovni strokovnjaki oblikujejo in tudi implementirajo prilagoditve, ne da bi pri tem izhajali iz dejanskih problemov uporabnikov oziroma sledili premikom v jezikovni praksi, je bila neuspela⁸ pravopisna reforma v SP 1962, kasneje poimenovana kar »bralec – bravec« (za podrobnosti gl. Dobrovoljc 2004: 232–37). Podobno intervencijo »od zgoraj« predstavlja sprememba pravila pri zapisovanju dvojnih priimkov med izdajama pravopisnih pravil leta 1990 in 1994. V prvi so ti še zapisani s stičnim vezajem (kar je bila tudi norma obeh predhodnih pravopisov), v drugi je uveden nestični vezaj, ki naj bi nakazoval sklonljivost obeh sestavin. Na mikro ravni ta sprememba ni zaživela – še več, v sodobnosti lahko opazujemo opuščanje vmesnega ločila (kar je izdaja iz leta 1994 sicer predvidela kot dvojnico ob nestičnem vezaju).

⁸ Čeprav tak delni cikel ni nujno neuspešen, pa ga pogosto spremljajo nadaljnji problemi jezikovnih uporabnikov in njihovo upiranje spremembam. To se je zgodilo denimo ob češki (1994) in nemški (1996) reformi pravopisa, ki sta v osnovi sicer želeli uporabnikom olajšati pisanje, a sta bili zelo različno sprejeti, ponekod tudi s skrajnim odporom.

Zdi se, da lahko v smeri makro > mikro delni proces JM uspe le, kadar je omejen na določeno družbeno mrežo, brez ambicije, da bi se prilagoditve prenesle v celotno jezikovno rabo. Take primere lahko opazujemo na ravni ustanov EU, kjer se prek *Medinstitucionalnega slogovnega priročnika*⁹ implementirajo nekatere prilagoditve, ki predstavljajo odklon od siceršnjega jezikovnega standarda (za primere gl. Lengar Verovnik 2016: 572–75). Podobne prilagoditve z omejenim obsegom lahko opazujemo tudi v smeri mikro > makro. Primer za slovenščino je zapisovanje t. i. ideološke velike začetnice, ki je »v slovenski pravopisni tradiciji vezana največkrat na izraze krščanske verske misli« (Dobrovoljc 2004: 154). SP 1990 je vseboval uveljavljeni obliki *Sveti duh* in *božji*, pod vplivom novega prevoda Svetega pisma in uveljavljanja drugačne rabe v teoloških in poljudnih verskih besedilih pa sta že v slovarju SP 2001 dodani dvojnici *Sveti Duh* in *Božji*, vendar s pojasnilom 'v teoloških in bogoslužnih besedilih tudi'.¹⁰

3.2 Primer podčrtaja

S pomočjo teorije JM lahko analiziramo tudi inovacijo, ki jo v slovenščini predstavlja raba podčrtaja za izražanje spolne nebinarnosti. Vičar in Kern (2017: 232) pišeta, da je bila transspolni skupnosti v Sloveniji taka raba podčrtaja znana iz nemščine in hrvaščine, na podlagi tega je bil podčrtaj vpeljan v slovensko pisno rabo, sprva zgolj znotraj transspolne skupnosti. Govorimo torej o zahtevi po jezikovni prilagoditvi, ki ni izvirala iz jezikovne rabe, temveč je temeljila na simbolni vlogi prvine na zapisovalni ravni in njenih potencialnih učinkih. Po Jarnuddu in Nestupnýju mora, kot smo zapisali zgoraj, taka zunajjezikovna zahteva najprej postati jezikovni problem, šele nato vstopi v cikel JM. To se je v primeru podčrtaja zgodilo v trenutku, ko je raba prestopila meje zgolj transspolne skupnosti. Do takrat je šlo po Nekvapilu za fragmentirani JM, omejen zgolj na mikro raven (in tam uspešen); po izidu *Priročnika za medijsko poročanje o transspolnosti*,¹¹ ki je doseg prilagoditve želel razširiti, pa se je začela razprava tudi na makro ravni.

Omenili smo že, da morajo biti novosti na izrazni ravni dovolj podobne že uveljavljenim prvinam, da jih uporabniki prepoznajo kot varianto ali alternativo (Sebba 2007: 33). V primeru podčrtaja je šlo izvirno za idejo vpeljave alternative, saj uveljavljeni načini (zapisi z vezajem, poševnico in/ali oklepajem) po prepričanju transspolnih oseb »predstavljajo dve medsebojno izključujoči se spolno zaznamovani poziciji«, medtem ko podčrtaj razumejo kot ločilo, ki »se zapisuje med obliko za ženski in moški slovnici in s tem simbolno nadomešča vse (še) neobstoječe končnice in obrazila za spole, ki se gibljejo onstran binarnosti« (Vičar in Kern 2017: 232). Kljub temu pa se

⁹ Na spletu.

¹⁰ Ni pa na primer uspea prilagoditev *Alah* > *Allah*, prav tako uvedena v prevodu temeljnega verskega besedila, saj ni bila sprejeta niti na mikro ravni (tj. med pripadniki verske skupnosti).

¹¹ Na spletu.

je v velikem delu javnosti ustvarilo razumevanje, da gre za vpeljavo variante,¹² kar je bil gotovo eden od povodov, da se iščejo nadaljnje alternative, npr. raba zgolj moške slovnične oblike in za njo podčrtaja (*Kot sem povedal*), ki jo za prvoosebno izražanje uporablja ena od intervjuvanih oseb v Vičar in Kern (2017: 233). Sebba piše tudi, da je teža odklonov toliko večja, kolikor bolj je jezikovno reguliran žanr, v katerem se ti pojavljajo, oziroma kolikor večjo težo ima tak žanr pri oblikovanju in vzdrževanju zapisovalnih navad. S tem, ko je zgoraj navedeni priročnik z nasveti posegel v domeno »medijskega poročanja«, bi se raba podčrtaja za izražanje spolne nebinarnosti lahko razširila na to, čemur zaradi velikega vpliva medijskih besedil na oblikovanje jezikovnih navad pravimo splošna raba. Povedano drugače: akterji z mikro ravni so dali jasen signal, da želijo svojo rabo razširiti, jo legitimirati na makro ravni in povratno implementirati tudi v druge diskurze.

Sczesny idr. (2016) opažajo, da poleg jezikovnosistemskih in družbeno specifičnih okoliščin na sprejemanje ali zavračanje spolno pravičnih jezikovnih praks pri posameznikih vplivajo še mnogi drugi dejavniki. Eden glavnih je novost, ki jo taka raba predstavlja v nasprotju z govorčevimi utečenimi jezikovnimi navadami. Med drugimi avtorji navajajo še posameznikovo splošno razumevanje razmerij med spoloma oz. spoli, politično usmerjenost ipd.; poleg tega povod za prilagoditve pogosto prihaja iz aktivističnih gibanj, kar je razlog za nadaljnje negativne odzive. Slednje se je pokazalo tudi pri javni razpravi o podčrtaju, saj je bila beseda »aktivizem« pogosto uporabljena kot argument proti predlagani inovaciji, denimo: »Pri presojanju novosti (knjižnega jezika) moramo jezikoslovci upoštevati jezikovno rabo, jezikovni sistem, izročilo in gospodarnost, ne pa postati glasniki aktivistične skupine [...]«. ¹³ Odziv se nanaša na odgovor v Jezikovni svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU, v katerem je poleg razlage (načrtovane oz. zelene) razlike med podčrtajem in drugimi ločili zapisano: »V slovenščini je možnost zapisa s podčrtaji sicer novost, vendar ni razloga, da bi jo že vnaprej označili za nesprejemljivo. Po mnenju tistih, ki novi izrazni način uveljavljajo, gre za edini način, ki vključuje celotno družbo. [...] Zaradi praktičnosti se velja pri pisanju besedil zavedati tudi drugih jezikovnih možnosti, ki nam omogočajo, da se izognemo ponavljajočemu navajanju moških in ženskih oblik.¹⁴ Jezikoslovje se še ni opredelilo do novih izraznih možnosti, saj so te – zlasti z vidika

¹² Takšen je npr. odziv na forumu SlovLit: »Spremljam polemiko o bizarni novi rabi podčrtaja, zato sem pogledala v pravopis, ali sem kaj prezrla ali pozabila – ali res ni mogoče vsega opraviti z oklepaji in poševnicami. [...] Že možnosti, navedenih v jezikovni svetovalnici [...], je po moje preveč, nikar da bi uvažali še eno, ki nima prav nobene jezikovne podlage« (M. L., 16. 4. 2018).

¹³ V prispevku »Transspolnost v slovenščini: Bomo nekoč pisali 'Öpovabili_e so ga_ jo k sodelovanju?'« (Saška Štumberger, Portal Plus, 12. 4. 2018). Podobno tudi v odzivih na forumu SlovLit, npr.: »S prispevkom bi radi nekoliko razkadili meglo, ki se je nad nekatere pojme v povezavi s podčrtaji in jezikoslovjem spustila predvsem zaradi laičnih posameznikov, na žalost pa tudi zaradi nekaterih jezikoslovno izobraženih, ki včasih niso sposobni stopiti korak stran od golega aktivizma in sledenja modnim trendom ter celostno pogledati na predmet razprave« (T. Š., 17. 4. 2018).

¹⁴ Na to opozarja tudi Perger (2016: 55): »Poleg rabe podčrtaja so na voljo še številne druge možnosti praks preseganja obstoječih družbenih razmerij moči spolnega reda, ki prepoznava živete realnosti, zaznamovane s pluralnostjo spolov, še-ne-zajetih v formalizirani lingvistični kod, npr. izogibanje rabi določenih besednih zvez (npr. 'nasprotni' spol, ki implicira obstoj dveh spolov, raba množinske oblike – 'spoli', izogibanje rabi priimka osebe, družbeno prepoznane kot ženske, v svojilni obliki ipd.).«

skladenjskih in govornih uresničitev – slabo raziskane.«¹⁵ Odgovor dobro povzema trenutno stanje na makro ravni v ciklu JM in nikakor ne nakazuje kakršnihkoli intervencij »od zgoraj«, kaže pa na zaznavanje pobud »od spodaj«. Ali bo cikel sploh v celoti izpeljan (v smislu sistemskih prilagoditev, ki bi povratno vplivale na vse mikro ravni) ali ne, pa je nemogoče predvideti. Ne nazadnje je mogoča tudi delna implementacija (Jernudd in Nestupný 1987: 79) predlagane prilagoditve zgolj na nekaterih mikro ravneh (npr. v besedilih, ki jih tvorijo pripadniki transspolne skupnosti, morda tudi v medijskih prispevkih, ki se te skupnosti tičejo – tovrstno prakso nekateri mediji že privzemajo¹⁶) ali pa bo z mikro ravni prišla drugačna pobuda (gl. zgoraj omenjeno dodajanje poudčrtaja za moškimi slovničnimi oblikami) in se bo celotni cikel JM začel znova.

4 Zaključek

Obe v prispevku obravnavani prilagoditvi – uporaba ženskega slovničnega spola kot generičnega v pravilnikih fakultet in poudčrtaja za označevanje spolne nebinarnosti – sta se v jezikovni rabi začeli pojavljati znotraj omejenih družbenih mrež in sta vsaj na začetku imeli omejene ambicije glede njunega dosega. Pri prvi torej ni šlo za poseg v jezik kot sistem, ampak za dogovor o izmenjujoči se rabi ženske ali moške oblike v pravnih aktih, vključujoč razlagalni člen, ki je dotakratno moškospolno rabo prenesel tudi na izključno ženskospolne oblike, in sicer kot odgovor na potrebo po spolno občutljivem jeziku. Ker jezik ni zgolj odsev našega mišljenja, ampak naše mišljenje oblikuje ter aktivno ustvarja in odraža družbene pomena (tudi družbeno neenakost), lahko obe obravnavani jezikovni prilagoditvi razumemo tudi kot poskus soustvarjanja družbe, v kateri živimo, prek simbolnega pomena, ki ga prinašata v sporazumevanje. Z vidika teorije jezikovnega menedžmenta so taki zunajjezikovno motivirani odkloni od ustaljene rabe ravno toliko legitimni kot odkloni, ki izvirajo v (posameznih) diskurzih in so od družbeno-kulturnih in družbeno-ekonomskih okoliščin vsaj navidezno manj odvisni. Do vsakršnih sprememb v rabi bi morale jezikoslovje torej zavzeti enako držo ter jih enakovredno obravnavati v postopku presoje, iskanja rešitev in njihove implementacije v rabo. Pri tem je zagotovo najpomembnejša faza razprave na metajezikovni ravni, ki pa bi morala biti čim bolj odprta in v kateri bi morale jezikoslovje tankočutno opravljati vlogo dobro informiranega mediatorja, ki avtoriteto gradi na strokovnosti in razgledanosti. Pomembno spoznanje, ki ga prinaša koncept jezikovnega menedžmenta, pa je tudi, da lahko ta poteka na različnih ravneh, v različnih smereh in zlasti z različnim dosegom. Predstavo o monolitni in uniformni normi bi bilo torej treba zaradi večje skladnosti z realno besedilno tvorbo vseh vrst razrahljati z dopuščanjem podmnžic normativnih načel, ki so za neko področje rabe ravno toliko zavezujoča, kolikor niso zavezujoča za jezik kot celoto.

¹⁵ Odgovor »Pisanje moških in ženskih oblik in uporaba poudčrtaja za izražanje 'spolne nebinarnosti'« (Boris Kern, Helena Dobrovoljc, julij 2017).

¹⁶ Gl. npr. prispevek »Transspolne osebe v Sloveniji imajo dovolj čakanja na ureditev pravnega položaja« (Izak Košir, Mladina, 12. 11. 2018).

VIRI IN LITERATURA

- Deborah CAMERON, 2005: Language, gender, and sexuality: current issues and new directions. *Applied Linguistics* 26/4. 482–502.
- Helena DOBROVOLJC, 2004: *Pravopisje na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Helena DOBROVOLJC in Nataša JAKOP, 2011. *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Helena DOBROVOLJC in Boris KERN, 2017. Pisanje moških in ženskih oblik in uporaba podčrtaja za izražanje »spolne nebinarnosti«. *Jezikovna svetovalnica ISJFR, ZRC SAZU*. Na spletu.
- Björn Holger JERNUDD in Jiří Václav NEUSTUPNÝ, 1987: Language planning: for whom? *Actes du Colloque international sur l'aménagement linguistique = Proceedings of the International Colloquium on Language Planning*. Ur. L. Laforge. Québec: Les Presses de L'Université Laval. 69–84. Tudi na spletu.
- Simona KRANJC in Martina OŽBOT, 2013: Vloga spolno občutljivega jezika v slovenščini, angleščini in italijanščini. *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. Ur. A. Žele. Ljubljana: Znanstvena založba FF (Obdobja, 32). 233–39.
- Jiří NEKVAPIL, 2006. From language planning to language management. *Sociolinguistica* 20, 92–104.
- Jiří NEKVAPIL, 2009. The integrative potential of Language Management Theory. *Language Management in Contact Situations: Perspectives from Three Continents*. Ur. J. Nekvapil, T. Sherman. Frankfurt am Main: Peter Lang. 1–11.
- Tina LENGAR VEROVNIK, 2016. Razvidni in prikriti vplivi načela skladnosti izvirnika in prevoda v prevodnih besedilih pri Evropski komisiji. *Teorija in praksa* 51/4. 568–82.
- Nina PERGER, 2016. Simbolno nasilje spolnega zaznamovanja v jeziku in praksi upora v visokošolskem prostoru. *Družboslovne razprave* 32/81. 41–60.
- Suzanne ROMAINE, 1997. Gender, grammar, and the space between. *Communicating Gender in Context*. Ur. H. Kotthoff, R. Wodak. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 51–76.
- Sabine SZCESNY, Magda FORMANOWICZ in Franziska MOSER, 2016. Can gender-fair language reduce gender stereotyping and discrimination? *Frontiers in Psychology*. Na spletu.
- Tamah SHERMAN, 2016. Language management and Language Management Theory [LMT]. *Investigating English in Europe*. Ur. A. Linn. Boston/Berlin: Walter de Gruyter. 192–99.
- Mark SEBBA, 2003. Spelling rebellion. *Discourse Constructions of Youth Identities*. Ur. J. K. Androutsopoulos, A. Georgakopoulou. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 151–73.
- Mark SEBBA, 2007. *Spelling and Society: The Culture and Politics of Orthography around the World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mark SEBBA, 2012. Orthography as social action: Scripts, spelling, identity and power. *Orthography as Social Action*. Ur. A. Jaffe, J. Androutsopoulos, M. Sebba, S. Johnson. Boston/Berlin: Walter de Gruyter. 1–19.
- Branislava VIČAR in Boris KERN, 2017. Možnosti jezikovnega izražanja nebinarnih transspolnih identitet v slovenščini. *Dialogi* 53/11–12. 223–37.

SUMMARY

When it comes to the use of gender-fair language, different languages have applied different strategies; in Slovenian, neutralization (the use of gender neutral forms instead of masculine) appeared along with feminization (introduction of feminine alongside the masculine forms). Besides strategies that regard language in its entirety, there have also been more limited interventions in usage. Such was the decision of two Ljubljana faculties to alternate the use of masculine and feminine linguistic gender as a comprehensive form in their statutes, which would represent a less gender discriminatory practise than the one that has been in use so far. Similar was the reasoning behind the use of underscore (first limited to the transgender community), with the intended symbolic meaning of a non-binary gender expression. Selections at the level of expressiveness (not counting unintended deviations) are a far too evident consequence of conscious decisions to be overlooked; and yet the use of underscore failed to generate broad debate. Supported by the theory of language management, the article seeks to establish at which point in the process of assessing this language novelty we actually are. On the margin of the problem's ideological core, the debate has actually opened up the important topic of relations between language use by individuals, social groups and the general public, and linguistics, with its standardizing role. The theory of language management offers a model that enables efficient assessment of deviations or adaptations in language use, their evaluation, and the search for adequate solutions to be implemented in practice, which can be seen in Slovenian examples presented in the article.

UDK 81'27:37(497.4)

Simona Kranjc

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

simona.kranjc@ff.uni-lj.si

SPOLNO OBČUTLJIVA RABA JEZIKA V UČNIH GRADIVIH

V prispevku se avtorica osredotoča na nekatera vprašanja o jeziku in spolu, ki se zastavljajo ob učnih gradivih za osnovno šolo. Ob tem se ustavi ob vprašanjih naslavljanja učencev in učenk v navodilih, rabi generičnega moškega spola v primerih in spolno stereotipnih vsebinah tako v verbalnih kot tudi neverbalnih delih sporočila.

Ključne besede: spolno občutljiva raba jezika, stereotipnost spolnih vlog, generičnost moškega spola

In this article, I focus on some questions of language and gender that are set in elementary school teaching materials. I discuss issues of addressing female and male pupils in instructions and using generic male sex and gender stereotypes in examples and sexually stereotypical contents in both verbal and non-verbal discourse.

Keywords: gender sensitive use of language, stereotype of gender roles, generic male gender

Za uvod

Razmerje med jezikom in spolom je izjemno široka tema, ki vključuje vprašanja spola in jezikovne rabe (govorjenja in pisanja, produkcije in recepcije) ter jezika kot koda (npr. slovenščina, narečja ...). Moderne raziskave jezika in spola, ki so dobile spodbudo predvsem v ženskih študijah, so se prvič razcvetele v zgodnjih 70. letih, sprožil pa jih je t. i. drugi val ženskega gibanja na zahodu. Od tedaj naprej se je pozornost razširila na *diskurz* in *razlike* (med ženskami in moškimi). Glede na to bi danes lahko rekli, da središče teh raziskav nista govorec oz. govorka kot taka, marveč to, kar je bilo napisano in izrečeno o ženskah, moških, dečkih, deklicah in odnosih med spoloma. Gre v bistvu za konceptualizacijo spola, ki vključuje tudi razlike med ženskami in moškimi; v ospredju tako nista več biološka kategorija spola (čeprav ima tudi ta nedvomno pomembno vlogo) ali pa proces socializacije otrok v skladu s prevladujočimi spolnimi stereotipi, npr. o tem, kdo prej začne govoriti, kdo ima bolj razvito jezikovno zmožnost. Vprašanje spola je razumljeno mnogo širše, in sicer kot družbena konstrukcija posameznikov in posameznic o posameznikih in posameznicah v jeziku in družbenih praksah.

Tako opredeljeno pojmovanje spola se morda na prvi pogled zdi bolj kot s pragmatiko povezano s sociologijo, tudi sociolingvistiko. Vendar tudi povezave s pragmatiko ni težko najti, še zlasti, če jo razumemo kot:

proučevanje jezikovne rabe ali, če se izrazimo nekoliko bolj zapleteno, kot *proučevanje jezikovnih fenomenov z vidika značilnosti in procesov njihove rabe*. Ta temeljna definicija ne začenja jasne meje med pragmatiko in nekaterimi drugimi področji lingvistike, kot so diskurzivna analiza, sociolingvistika ali konverzacijska analiza. Kljub temu pa ji le malokdo oporeka; in če se držimo njenih logičnih izpeljav, vidimo, da ima zanimive implikacije za določitev mesta pragmatike v jezikoslovni vedi na splošno. (Verschueren 2000: 13)

Vprašanje, na katero poskuša odgovoriti pragmatika, je, kako uporabljamo jezikovna sredstva.

Zato pragmatika ni še ena sestavina jezikovne teorije, temveč ponuja drugačen pogled na jezik. Nedvomno obstajajo enote jezikovne strukture, ki jih je primerneje proučevati z vidika pragmatike kot pa z vidika jezikovnih sredstev. To velja za večino nadstavčnih enot, kot so teksti, konverzacije in diskurz na splošno. Razlog je v tem, da so to značilni *proizvodi rabe jezikovnih sredstev*, pri čemer gre tudi za razširitev same palete teh sredstev. Onkraj glasov, besed in stavkov obstajajo argumentativni vzorci, slogi, zvrsti ipd., ki jih zunaj konteksta sploh ne moremo definirati. Vsekakor pa na katerikoli ravni strukture ni *nobenega* jezikovnega fenomena, ki bi ga z vidika pragmatike lahko zanemarili. (Verschueren 2000: 15)

Tudi za slovnične izbire morfemov veljajo pragmatične omejitve. Spomnimo se, na primer, nedavnih sprememb v družbenopolitičnem zavedanju, ki so otežile interpretacijo generične rabe angleškega osebnega zaimka *he* (on) (ki se nanaša na katerokoli človeško bitje, ženskega ali moškega spola) brez izraženega spola. (Verschueren 2000: 17)

Jezikovna pragmatika raziskuje, kako ljudje *uporabljajo jezik*, to pa je oblika *socialnega dejanja*. Zato je *razsežnost*, ki naj bi nam jo pomagalo razumeti pragmatično stališče, *povezava med jezikom in človeškim življenjem na splošno*. To je tudi razlog, da je pragmatika *najmočnejša* povezava med lingvistiko in drugimi humanističnimi družbenimi vedami. (Verschueren 2000: 21)

1 Pristopi k analizi jezika in spola

Ker je področje precej obsežno, so raznoliki tudi teoretični in empirični pristopi, s katerimi se mu poskušamo približati. Jane Sunderland (2010) npr. navaja različne pristope, na katere naletimo na področju raziskovanja jezika in spola. To so sociolingvistični, korpusni pristop, konverzacijska analiza, diskurzivna psihologija in kritična analiza diskurza.

1.1 Najdaljšo tradicijo med vsemi naštetimi pristopi ima sociolingvistični. Izvirna sociolingvistična paradigma je bila variacijska in kvantitativna, ki je gledala na razlike v jezikovni rabi kot rezultat človekove starosti, družbenega razreda, zemljepisnega področja ali biološkega spola. Tipična metodologija, ki so jo uporabljali v raziskavah jezika in spola, so bile obsežne raziskave, v katerih so primerjali jezikovno rabo žensk in moških v različnih govornih položajih in jezikovnih zvrsteh, tako v standardnem kot pogovornem jeziku. Spol v teh raziskavah v 60. letih prejšnjega stoletja ni bil problematiziran (npr. pri Labovu). Nekatere kasnejše sociolingvistične raziskave pa so dale zanimive rezultate, v katerih se je kot pomemben pokazal zlasti kontekst. Susan Gal (1978, v: Sunderland 2010: 320) je recimo v kraju Oberwart na avstrijsko-madžarski

meji opazila zanimivo tendenco, da so moški bolj ohranjali madžarščino kot ženske, kar je povezala z dejstvom, da so se ženske raje poročale izven svojega družbenega okolja, medtem ko so moški bolj stremeli k temu, da so ostajali v njem in še naprej opravljali svoje delo na kmetijah. Da je za rabo jezika socialno okolje, v katerem ljudje živijo, relevantnejše od spola, je v eni od raziskav pokazala tudi Lesley Milroy (1980, v: Sunderland 2010: 320), ki je v Belfastu pri skupini žensk odkrila pogostejšo rabo nekaterih pogovornih oblik kot pri moških. Sicer pa za prvo monografijo s področja jezika in spola šteje delo Robin Lakoff iz leta 1975 (*Language and Woman's Place*). V njej se osredotoča na razlike med govorom žensk in moških (Sunderland 2010: 319). Spol je jasno konceptualizirala kot binarno opozicijo ženska : moški, od česar se novejše raziskave precej odmikajo.

1.2 Drugi, danes precej pogosto uporabljan pristop, je korpusni. Ta namreč omogoča analizo obsežnega jezikovnega gradiva, kar zadeva pogostnost in možnost pojavljanja določenih besed ali besednih zvez, skupaj z demografskimi značilnostmi njihovih uporabnikov. Pristop je uporaben tako za oblikovanje odgovorov na tradicionalna vprašanja s področja jezika in spola, kot npr. ali neko obliko, besedo ali besedno zvezo več uporabljajo ženske ali moški (z ozirom na starost, nacionalnost in družbeni razred), kot tudi modernejša, npr. kako ženske in moški različno referirajo sami nase ali kako kažejo nanje drugi.

Korpusna lingvistika ima glede na druge pristope prednost v robustnosti svojih trditev, ki jih lahko preveri na številčnem gradivu. Seveda pa pogostnost in možnost ne določata interpretacij, zato dobre korpusne študije nikoli niso mehanične. Lahko celo podpirajo in dopolnjujejo manj obsežne kvalitativne raziskave.

1.3 Konverzacijska analiza se ukvarja pretežno z nizi, ki se pojavljajo v interakciji (npr. vsakdanji ali institucionalni pogovori), in spretnostjo v pogovoru. Z uporabo mikroanaliz identificira strukturne značilnosti, in sicer organizacijske vzorce, kot so npr. menjavanje vlog, prekinitve in popravki.

1.4 Diskurzivna psihologija, veja socialne psihologije, se verjetno v svojem načinu analize bolj približuje jezikoslovju kot psihologiji (Sunderland 2010: 322). Čeprav so tradicionalno spolne razlike v psihologiji bolj ali manj pojmovane kot stalne in monolitske entitete, se že v zgodnjih delih o diskurzu in spolu v socialni psihologiji osredotočajo na način, kako se spolna identiteta kaže iz diskurza. Ključna koncepta sta ideološke dileme in interpretativni repertoarji. Zanima jih, kako so izrečene različne stvari, v kakšne namene in s kakšnim učinkom v interakciji. Povezujejo po eni strani to, kako govorci ustvarjajo spol v svojem govoru, in po drugi strani, kako so istočasno oblikovani kot spolska bitja v tem pogovoru: kako govorci oblikujejo (in uporabljajo) spolne kategorije in kako jih te kategorije oblikujejo.

1.5 Pri analizi diskurza se ne osredotočamo samo na jezik kot abstraktni sistem, marveč so v središču vprašanja o tem, kaj se zgodi, ko ljudje uporabljajo vedenje o jeziku, ki temelji na njihovih spominih o stvareh, ki so jih izrekli, slišali, videli ali

prebrali, da bi opravili nekaj, npr. izmenjevali informacije, izražali čustva, naredili, da se stvari opravijo, ustvarili nekaj lepega, stopali v odnose z drugimi, se zabavali in zabavali druge ... To vedenje – niz posplošitev – se pogosto razume kot jezik. Diskurz je oboje – vir tega vedenja oz. znanja (ljudje naredijo posplošitve na podlagi diskurza, v katerem so sodelovali) in njegov rezultat.

V resnici je analiza diskurza študija jezika, in sicer v najširšem pomenu, kot ga razumejo ljudje v splošni rabi, torej komunikacije, pogovora, diskurza. V formalnih jezikoslovnih študijah je jezik razumljen deskriptivno in preskriptivno, torej se nanaša na strukturo in pravila, ki so podlaga govoru.

Na analizo diskurza lahko gledamo podobno kot na kemijsko analizo. Postavljamo si vprašanja, kot so npr. vprašanja o jezikovni strukturi, spremembah v jeziku, o pomenu, usvajanju in učenju jezika, o družbenih vlogah in odnosih, strategijah sporazumevanja; sprašujemo se tudi o identiteti govorcev.

Kritična analiza diskurza identificira in analizira delovanje diskurzov, mnogi od njih so povezani s spolom. Obstaja več oblik kritične analize diskurza (Weiss, Wodak 2007, v: Sunderland 2010: 323). Ruth Wodak je tako npr. razvila zgodovinski diskurzivni pristop in v študiji o identitetah (ženskih) priseljenc razvila analizo, ki je tako mikro- kot makroanaliza, upošteva različne ravni prostorskega, zgodovinskega in jezikovnega konteksta.

Sicer pa se večinoma vse kritične analize diskurza osredotočajo predvsem na moč in odpirajo nove možnosti interpretacij oz. branj različnih besedil (tudi fikijskih). Predpostavljajo dialektični odnos med diskurzom in gradivom, torej diskurz oblikuje posamezne oblike gradiva, hkrati pa te oblikujejo diskurz.

2 Pedagoški diskurz in spolno občutljiva raba jezika

Prav zaradi tega, ker so diskurzi med drugim tudi neizčrpen vir različnih informacij, imajo izjemno pomembno vlogo pri poučevanju. Pedagoški diskurz, katerega pomemben del so učna gradiva, je tudi v slovenskem prostoru pogosto preučevana tema (npr. Kunst Gnamuš, Slabe 1992), vendar, z izjemo gradiv za poučevanje slovenščine kot tujega jezika (Bednarska 2013), v razpravah ni zaslediti teme o jeziku in spolu ali o spolno občutljivi rabi jezika (ta termin je v zadnjem času zamenjal termin (ne)seksistična raba jezika).

V nadaljevanju zato:

[s] pomočjo različnih pristopov poskušamo ugotoviti, kako se ne nazadnje v diskurzu kaže spolna identiteta. Ključna koncepta sta ideološke dileme in interpretativni repertoarji. Zanima nas, kako so izrečene različne stvari, v kakšne namene in s kakšnim učinkom v interakciji. Po eni strani povezujemo to, kako govorci ustvarjajo spol v svojem govoru, in po drugi strani, kako se istočasno konstruirajo kot spolna bitja v tem pogovoru: kako govorci oblikujejo (in uporabljajo) spolne kategorije in kako jih te kategorije določajo. (Kranjc, Ožbot 2014: 7)

3 Analiza gradiva

V naključno izbranih gradivih za poučevanje v osnovni šoli bomo s pomočjo kvalitativne analize poskušali pokazati, kako avtorji in avtorice ustvarjajo spolno identiteto, kako referirajo na spol v primerih in navodilih ter kako se spolna identiteta kaže v ilustrativnem gradivu. S študijo primera bomo poskusili odgovoriti na vprašanje, ali lahko v primeru učnih gradiv govorimo o spolno občutljivi rabi jezika. Zanima nas torej, ali v gradivu, ki ga uporabljajo pri pouku, ni spolnih stereotipov, ali so v gradivu enakovredno zastopani moški in ženske, ali se v gradivu kaže enako spoštovanje do moških in žensk.

Enakopravnost spolov je ena od temeljnih človekovih pravic in temeljnih svoboščin; opredeljena je v Ustavi Republike Slovenije: »14. člen: V Sloveniji so vsakomur zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine, ne glede na narodnost, raso, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj, invalidnost ali katerokoli drugo osebno okoliščino. Vsi so pred zakonom enaki.« in npr. v Evropski konvenciji o varstvu človekovih pravic: »14. člen: Prepoved diskriminacije. Uživanje pravic in svoboščin, določenih s to Konvencijo, je zagotovljeno vsem ljudem brez razlikovanja glede na spol, raso, barvo kože, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, narodnostni ali socialni izvor, pripadnost narodni manjšini, lastnino, rojstvo ali kakšne druge okoliščine.«

Pričakovati je, da bosta tudi okolje in celoten diskurz v razredu odražala tako enakopravnost. Seveda pa to ni odvisno le od učitelja ali učiteljice, marveč tudi od gradiv, ki jih uporabljata pri pouku. V slovenskem prostoru ni smernic, ki bi učitelje in učiteljice ter avtorje in avtorice učnih gradiv opozarjale na spolno občutljivo rabo jezika, kot npr. v Kanadi, kjer so že leta 1995 sprejeli dokument z naslovom Oblikovanje spolno občutljivega učnega gradiva (Jenkins 1995).

S kurikularno prenovo se je konec devetdesetih let prejšnjega stoletja v novih učnih gradivih za osnovno šolo začelo množično pojavljati gradivo, v katerem so bila navodila za učence in učenke napisana obojespolno. Le v redkih primerih pa je bilo mogoče zaslediti tudi načrtno izogibanje spolno stereotipnim vlogam (npr. vir 1). Tako je bila npr. babica arheologinja, oče je ostal doma in skrbel za otroka, mama pa je bila uspešna znanstvenica.

Številne raziskave, tudi UNESCOVE (gl. v Literaturi), kažejo, da so v gradivu za poučevanje npr. angleščine spolni stereotipi precej pogosti. Po pregledu naključno izbranega gradiva lahko trdimo, da jih tudi v gradivu za poučevanje slovenščine ni malo. Tako npr. v viru 2 v uvodu v poglavje Po poklicu sem beremo: »Ko bom velik, bom veterinar.« V nadaljevanju so slike moškega s stetoskopom, opis poklica. Tudi v drugem izhodiščnem besedilu v istem poglavju beremo o arheologu. V eni od nalog (str. 58) je zapisano vprašanje »Kaj delata kmet in kmetica?«, vendar je takoj na naslednji strani spet omenjen samo kmet.

Ker gre za poglavje, kjer se učenci in učenke učijo poimenovanja za poklice moških in ženskih oseb, v nalogi samostalnike moškega spola za poimenovanje poklicev pretvarjajo v ženski spol. Glede na prostor, ki je namenjen moškim ali ženskam, lahko v tem poglavju brez dvoma rečemo, da gre v prid moškim. Tako npr. pod sličice z moškimi napišejo samostalnike moškega spola (tri četrtine strani), nato pa v naslednji nalogi zapišejo še ženske oblike (brez slik, na črte). O spolni stereotipnosti lahko govorimo na dveh ravneh, najprej glede prostora, ki je namenjen moškim in ženskam, nato pa vrsti poklicev, ki jih povezujemo z enim ali drugim spolom. Oba intelektualno zahtevnejša poklica opravljata moška, ženska pa je kmetica. V 14. poglavju je deček detektiv, učiteljica pa je ženska. Na ta način učenci in učenke lahko oblikujejo vtis o tem, kateri poklici so bolj moški in kateri ženski. Učno gradivo torej vpliva na njihovo predstavo o tradicionalno ženskih in moških vlogah.

Kot odgovor na eno izmed vprašanj, ki smo si jih zastavili, lahko brez dvoma ugotovimo, da je v gradivu 2 veliko več prostora namenjenega moškim, celo na uvodnih fotografijah na začetku poglavij je vedno deček.

22. Poimenuj poklice moških oseb. Besede napiši na črte.

			
učitelj	prodajalec	zdravnik	fixer
			
poštar	gasilec	kolodvarnik	avtomekanih
			
hlinik	voznik	atahar	kuhar

23. Poimenuj še ženske, ki opravljajo te poklice.

učiteljica	prodajalka	zdravnica
fixerka	poštarica	gasilka
kolodvarnica	avtomekaničarka	delavka
voznica	atahonica	kuhonica

Ali si imel s temi poimenovanji kaj težav? DA ☐ NE ☒

Slika 1: Količina prostora, ki je namenjena moškim in ženskam (vir 2).

Ob stereotipnih vlogah, ki jih pripisujemo ženskam (na str. 71 npr. šivilja ženska), pa se, čeprav redko, pojavijo tudi nestereotipne, npr. na str. 70 deček, ki pospravlja (v rokah drži sesalnik).

V istem viru (št. 2) so navodila večinoma napisana v moški obliki, npr. »Kaj si ugotovil?«, vmes pa najdemo tudi navodilo: »S sošolci in sošolkami se pogovorite o tem, katere pravopisne zmaje ste uspeli premagati v tej enoti.« (Vir 2, str. 99). Pri naslavljanju je opaziti tudi nekaj nedoslednosti. Na str. 66 tako piše: »Kaj bi bil rad po poklicu? [...] Besedilo pošlji učiteljici/učitelju po elektronski pošti, da ti bo povedala/povedal svoje mnenje o njem in ti svetovala/svetoval, kako bi ga lahko izboljšal.« Vprašanje v takem kontekstu lahko učenka ignorira, saj sicer generično obliko za moški spol razume kot referenco zgolj na učence. Tako interpretacijo ji narekuje nadaljevanje navodila, kjer je rabljena obojespolna oblika.

16 PO POKLICU SEM ...

24. Opiši poklic – izberi eno od naslednjih dveh možnosti:

a) Izberi poklic iz 22. ali 23. naloge in ga opiši.
Najprej izdelaj miselni vzorec, nato pa napiši besedilo.
 Besedilo pokaži sošolcu/sošolki ali mu/ji ga pošlji po elektronski pošti; prosi ga/jo, naj ti napiše svoje mnenje o njem in ti svetuje, kako bi ga lahko izboljšal.

b) Kaj bi bil rad po poklicu? _____
Opiši ta poklic.
Najprej izdelaj miselni vzorec. Nato napiši besedilo – napiši ga na list papirja ali v svoj zvezek; lahko ga napišeš tudi na računalnik.
 Besedilo pošlji učiteljici/učitelju po elektronski pošti, da ti bo povedala/povedal svoje mnenje o njem in ti svetovala/svetoval, kako bi ga lahko izboljšal.

Slika 2: Referenčnost oblike za moški spol (vir 2).

Tudi hiter pregled primerov, s katerimi učenci in učenke utrjujejo snov, kaže, da prevladujejo moške oblike, npr. »Ko bom vrgel pismo v nabiralnik, bom nanj nalepil znamko. Ko je v sobi postalo toplo, je zakuril peč. Medtem ko bom vadal violino, bom ...« (Vir 2, str. 14–15). Primeri, kjer je glagol v moškem spolu v tretji osebi, so sicer pogostejši od glagolov v ženskem spolu, vendar vseeno lahko rečemo, da se pojavljajo v obeh spolih. Tega pa nikakor ne moremo reči za tiste primere, kjer je glagol v prvi osebi. Tu se, tako rekoč brez izjem, pojavlja moški spol. Primeri v višjih razredih kažejo, da učenke pri različnih pretvorbah enostavno zamenjajo spol, kar pa seveda ni ustrezno, saj propozicija po pretvorbi ni več identična tisti iz primera, npr. »Če bom pridna, bom šel šla s sošolci v kino; Rad bi vedel vse o vremenu. Prebrati bom moral

veliko knjig. → Če bom prebrala veliko knjig, bom vedela vse o vremenu.« Primeri in ilustrativno gradivo ne nagovarjajo enako učenk in učencev.

4 O čem/kom je besedilo

Kritična analiza diskurza se razteza preko besedila k njegovi produkciji in potrošnji. Ker gre za učbeniško gradivo, izdano v knjižni obliki, seveda vemo, kdo je avtor ali avtorica besedila. Gradivo, ki smo si ga nekoliko podrobneje ogledali, so napisale avtorice. Tudi naslovniki oz. naslovnice so natančno določene, to so učenci in učenke 4. razreda osnovne šole. Prav zaradi tega bi pričakovali, da bo gradivo naslavljalo vse. Ker pa se pojavljajo nedoslednosti, npr. v navodilih k eni nalogi uporabljeni tako generična moška oblika kot obojespolna, sta kritični bralec in bralka lahko v negotovosti. Znajdeta se v podobni situaciji, kot sta npr. pri pouku, ko v interakciji potencialni naslovnik ni jasno določen. Kako npr. vemo, komu je namenjen izrek učitelja ali učiteljice: »Hej, ti tam,« ki opozarja nemirnega učenca ali učenko? Ko se učenec/učenka obrne, pokaže, da je sprejel oz. sprejela tak način naslavljanja. Obrne se, ker ve, da se ne obnaša v skladu s pravili (gre v bistvu za poseben ideološki okvir).

5 Za zaključek

Pregled naključno izbranih učnih gradiv za poučevanje slovenščine v osnovni šoli kaže, da se avtorice in avtorji sicer zavedajo problematike spolno občutljive rabe jezika, da pa se s stereotipnimi spolnimi vlogami večinoma ne ukvarjajo preveč. Prav tako premalo pozornosti posvečajo neverbalnim prvinam, ki pogosto prve pokažejo na neenakost spolov v gradivu. Gre predvsem za količino slik in besedil o moških in ženskah; ta je med spoloma razporejena zelo neenakomerno. Problematična je tudi raba predvsem moške glagolske oblike v primerih. V uvodu v učna gradiva razložena izbira generične moške oblike v navodilih je sicer z vidika razumljivosti besedila razumljiva, problematična pa je zato, ker ni vedno dosledna. Prav nedoslednost pa pri učencih in učenkah vzbuja vtis, da moška glagolska oblika ni zgolj generična, marveč vzpostavlja referenco na naslovnika moškega spola, ne pa tudi na naslovnice ženskega spola.

Seveda se izbire sredstev in strategij med govorce različnih jezikov, ki izhajajo iz različnih kontekstov, razlikujejo. Vsak jezik ima namreč svoje značilnosti, zato so možne rešitve za spolno občutljivo rabo jezika na diskurzivni ravni vezane na določen jezik in jih torej ni mogoče prenašati z enega jezika na drugega – torej jih je treba najti za vsak jezik posebej in za vsako vrsto diskurza posebej. (Kranjc, Ožbot 2014: 7)

VIRI IN LITERATURA

- Katarzyna BEDNARSKA, 2013: Kdo naj dela, kdo pa skrbi za otroke? Spolni stereotipi v slovarjih. *Družbena funkcijskost jezika: (vidiki, merila, opredelitve)*. Ur. A. Žele. Ljubljana: Znanstvena založba FF (Obdobja, 32). 35–42. Tudi na spletu.
- Nana CAJHEN, Nevenka DRUSANY, Dragica KAPKO, Martina KRIŽAJ, Marja BEŠTER TURK, 2014: *Gradim slovenski jezik 4, drugi del*. Ljubljana: Rokus Klett. (Vir 2).
- Penelope ECKERT, Sally MCCONNELL GINET, ²2013: *Language and Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic*. Na spletu.
- Vojko GORJANC, Alenka MOREL, 2013: V zagovor kritične analize diskurza. *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. Ur. A. Žele. Ljubljana: Znanstvena založba FF (Obdobja, 32). 141–47. Tudi na spletu.
- Janet JENKINS, 1995: *Producing Gender Sensitive Learning Materials*. Vancouver: The Commonwealth of Learning. Na spletu.
- Vera KOZMIK, Jasna JERAM, 1995: *Neseeksistična raba jezika*. Ljubljana: Vlada Republike Slovenije, Urad za žensko politiko.
- Simona KRANJC, Tatjana KOKALJ, 2005: *Moja slovenščina 4*. Domžale: Izolit. (Vir 1).
- Simona KRANJC, Martina Ožbot, 2013: Vloga spolno občutljivega jezika v slovenščini, angleščini in italijanščini. *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. Ur. A. Žele. Ljubljana: Znanstvena založba FF (Obdobja, 32). 233–239. Tudi na spletu.
- Olga KUNST GNAMUŠ, Vika SLABE, 1992: *Sporazumevanje in spoznavanje jezika*. Ljubljana: DZS.
- Rae LESSER BLUMBERG, 2007: *Gender bias in textbooks: A hidden obstacle on the road to gender equality in education*. Unesco. Na spletu.
- Nomotehnične smernice*, ²2008. Ljubljana: Uradni list. [Izdajatelj: Služba Vlade Republike Slovenije za zakonodajo].
- Breda POGORELEC, 1997: Slovenska skladnja in poimenovanja ženskih oseb. *Dodatek k 33. SSJLK*. Ljubljana: FF, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 1–9.
- Marko STABEJ, 1995: Kdaj bodo lastovci ponosno in svobodno letali ob lastovkah. *Delo* 37/27 2. 2. 1995. 9.
- Marko STABEJ, 1997: Seksizem kot jezikovnopolitični problem. *33. SSJLK. Zbornik predavanj*. Ljubljana: FF, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 57–68.
- Jane SUNDERLAND, 2010: Researching Language and Gender. *Continuum Companion to Research Methods in Applied Linguistics*. Ur. B. Paltridge, A. Phakiti. London: Continuum International Publishing Group.
- Renata ŠRIBAR, 2010: *Interne smernice za občutljivo rabo jezika*. Na spletu.
- Mary TALBOT, ²2010: *Language and Gender*. Cambridge: University Press.
- Deborah TANNEN, 1994: *Gender and Discourse*. New York: Oxford University Press.
- Neža UMEK, 2008: *Feminizacija v slovenščini in francoščini: družbeni in/ali jezikovni problem?*. *Diplomsko delo*. Ljubljana: FDV in FF.
- Ustava Republike Slovenije*. Na spletu.
- Jef VERSCHUEREN, 2000: *Razumeti pragmatiko*. Prev. I. Prosenc Šegula. Ljubljana: *cf.

Ada VIDOVIČ MUHA, 1997: Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti. *XXXIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ljubljana: FF, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 69–79.

SUMMARY

A review of randomly selected materials for the teaching of Slovene in elementary school shows that authors are generally aware of issues of gender sensitive use of the language, but that stereotypical gender roles are largely not dealt with. They also pay inadequate attention to non-verbal elements, which often first show the inequality of genders in the material. The use of masculine verb forms is also problematic when giving examples. In the introduction to the material, the explanation of the choice of a generic masculine form in the instructions is understandable in terms of the comprehensibility of the text, but it is problematic because of frequent inconsistencies. Therefore, it is no longer generic, but instead creates an exclusive reference to a male addressee.

UDK 81'27:81'366.52:070.16

Mira Krajnc Ivič

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

mira.krajnc@um.si

SPOLNI STEREOTIPI V INFORMATIVNO-ZABAVNIH SPLETNIH STRANEH IN REVIJAH¹

Stereotip je integralni del procesiranja informacij, zato sodi v človekov mentalni svet, ki tudi prek medijskih besedil z informativno-zabavno vsebino in sporočevalno namero sooblikuje socialnega. V teh besedilih so spolni stereotipi kljub feminizmu tretjega vala pogosti, s čimer ohranjajo binarnost obeh (družbenih) spolov in njune značilne (družbene) vloge.

Ključne besede: jezik, besedilo, družbeni spol, spolni stereotip, mediji

Stereotypes are an integral part of processing information; therefore, they belong to the human mental world, which co-shapes the social world, including by means of media texts with informational and entertainment content and communicative intent. Despite third-wave feminism, gender stereotypes can still often be found in these texts, thus maintaining the binarity of both genders and their characteristic (social) roles.

Keywords: language, text, gender, gender stereotype, media

1 Uvod

Benwell (2017: 240) navaja, da je raziskovanje spola v jeziku zgodovinsko gledano sinonim za raziskovanje zapostavljenosti ženskega in da je raziskovanje moškega v jeziku enako pomembno, zato sem izbrala gradivo, ki se tematsko nanaša na oba spola. Znano je, da imajo mediji močan vpliv na oblikovanje vrednot, prepričanj, predstav o čem, zato sem analizirala besedila popularnih in pogosto branih revij ter spletnih strani. Za medije Ehrlich, Meyerhoff (2017: 12) namreč ugotavljata, da ohranjajo dihotomijo moški – ženske, torej tudi (spolne) stereotipe. Analiza je pokazala, da se pojavljajo univerzalni spolni stereotipi, npr. *ženska je lepa, urejena, moški so hladni, lovci*. Spolni stereotipi se v zbranem gradivu pokažejo celo kot motivacija za tvorjenje besedil.

2 Družbeni spol kot diskurzni učinek

Družba spol razume kot enega najpomembnejših identitetnih dejavnikov, čeprav se identiteta oblikuje vedno na novo glede na kontekst. Ko je oseba v vlogi žene/moža, niso enako pomembne iste osebnostne in fizične lastnosti kot takrat, ko je v vlogi profesorice/profesorja. To je temelj t. i. »teorije performativnosti« (Ehrlich in Meyerhoff

¹ Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (*Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine – vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek*), ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

2017: 4), po kateri družbeni spol ni stabilen, zunajdiskurzni konstrukt v človeku, ampak nekaj, kar se pojavlja v diskurzu in drugih semiotskih praksah. Ljudje ne delujemo kot vnaprej določen spol, ampak smo vedno dejavno vključeni v »oblikovanje« spola. Benwell (2017: 243, 250) razume družbeni spol celo kot učinek diskurza, saj »govorci pri sklicevanju na (družbeni) spol, pogosto ne »delajo« spola, ampak delajo kaj s spolom. Spol je narejen za določen interakcijski učinek«. Učinek diskurza ustvarja iluzijo celovitosti med spolom telesa in kulturnim/družbenim spolom, zato Benwell (2017: 244) navaja, da je raziskovanje jezika v razmerju do (družbenega) spola, ki je pravzaprav diskurzni učinek, ključnega pomena za dekonstrukcijo norm in binarnosti obeh (družbenih) spolov.

Da v besedilih delamo kaj s spolom, se zdi, da ugotavljajo pri nas med drugimi že Vidovič Muha in Kranjc, Ožbolt. Po prvi sta jezikovna raba in sistem le verna podoba našega (družbenega) vedenja (1997: 77), diskriminatornost pa del perlokucijskega učinka, saj naj bi jezikovna sredstva bila tako izbrana. Kranjc in Ožbolt spol razumeta kot družbeno konstrukcijo posameznika o posamezniku v jeziku in družbenih praksah (2013: 233). Če upoštevamo, da je komunikacijski stik neponovljiv in enkratni, je tudi izbira družbenega spola odločitev posameznika v trenutku komuniciranja, kar prikazuje raziskava jezika zaposlenih na klicnih centrih (Kielkiewicz-Janowiak, Pawelczyk 2017: 368–369). Ugotovljeno je, da je slog odvisen od osebnosti stranke in naloge, pred katero so bili postavljeni zaposleni: moški so izkazovali sočutje, ženske pa odločnost, če je to od njih zahteval kontekst.

Ne gre spregledati, da v trenutku govora govoreči izhodiščno ne doživlja sebe in ogovorjenega kot predstavnika nekega spola, saj jezikovna sredstva za referiranje na govorečega oziroma ogovorjenega v sedanjiku ednine praviloma ne nosijo informacije o spolu (npr. *-m, -š, jaz, ti*). Šele ko govoreči o sebi ali ogovorjenem govori s časovne razdalje, tj. za nazaj (*sem/si bila*) ali naprej (*bom/boš šla*), sebe ali drugega spolno opredeli.²

Razumevanje (družbenega) spola je del človekovega mentalnega sveta oziroma predstavlja pogled na svet v konkretni komunikacijski situaciji. Človekovo gledišče je sorazmerno tog preplet izkušenj, vrednot, prepričanj in želja, ki so družbeno pogojevane glede na časovno in zemljepisno umeščenost skupnosti, ki ji pripada.

2.1 Sta jezikovni sistem in njegova raba lahko spolno občutljiva?

Dejstvi, da v slovenščini ne obstajata poimenovanji za biološki in družbeni spol, kot velja npr. za hrvaščino, angleščino, in da je nezaznamovanost po spolu v veliki večini primerov homonimna z obliko za moški spol, potrjujeta, da so komunikacijska sredstva kot ustrezna in primerna glede na družbeni položaj določali tisti, ki so imeli

² Primeri iz gradiva: »Spoznala sva se tik za tem, ko sem že odplavala svoj trening, in se kot ženska seveda vprašala, ali sem sploh videti urejeno.« (govori.se), »Moški smo pač hitro zaskrbljeni za naše sodržavljanke. Saj veste, vloga zaščitnika in ostale mačo zadeve zraven. Ko torej vidiš brhko dekle ali jedro ženske srednjih let v mini krilu na kolesu, se kot moški najprej nekoliko ustrašiš [...] ko kot voznik avtomobila npr. pri zavijanju v desno vstopaš v križišče.« (Playboy)

moč vplivanja na duhovni, politični in intelektualni razvoj (Jogan 2001: 6), in da je slovenska (in širša) družba tradicionalno patriarhalna ter več kot dve tisočletji pod močnim vplivom rimokatoliške cerkve, kar je ostalo zapisano v jezikovnem sistemu (Vidovič Muha 1997: 74–75). Od devetdesetih let dalje se raba generičnega moškega spola ne razume kot nezaznamovana (Kranjc, Ožbolt 2013: 234). Korošec (Kozmik, Jeman 1995: 25, 29) navaja, da je težko ločiti, kdaj se poimenovanje v moški obliki nanaša na množinski denotat izključno moškega spola, kdaj pa vključuje tudi ženski denotat ženskega spola. Po njegovem mnenju mora biti tudi v razpisih jasno, kdaj gre za oba spola.

Kot problematične kategorije za slovenščino Kranjc in Ožbolt (2013: 234) navedata srednjespolsko poimenovanje za žensko osebo, žensko poimenovanje za moško osebo, (edninska in needninska) generična raba moškega spola, priimki ženskih oseb v pridevniški svojlilni obliki in moško poimenovanje za žensko osebo, kar se je začelo izrazito odpravljati s tvorjenem ženskih oblik za poklice, čeprav tega raba morda v jeziku vsakdanjega komuniciranja ne izkazuje dosledno (*gospa profesor/doktor, spoštovani*).

S pogosto navedenima primeroma *on je prava klepetulja* in *same reve so se zbrale* ponazarjam učinek ženskega poimenovanja za moško osebo. V obeh primerih se moškemu, če se izraz *reve* nanaša tudi na moške, pripiše stereotipno ženska lastnost (klepetavost, šibkost). Moški je degradiran iz dominantne v recisivno, tj. žensko skupino. Primera le utrjujeta spolne stereotipe. Kielkiewicz-Janowiak in Pawelczyk (2017: 369–371) v tovrstnih primerih govorita o benevolentnem seksizmu in ga razlikujeta od sovražnega, ko npr. ženske iščejo nadzor nad moškimi ali svoje mesto dosegajo prek spolnosti ali feministične ideologije. Benevolenten seksizem postavi žensko na piedestal in hkrati pred omejitve, s čimer utrdi njeno podrejeno vlogo. Ženska je idealizirana (mati) in zmagovalka (samostojna), a hkrati zapostavljena (služba) ter poražena (postavlja se v ozadje), saj mora v primeru dvoma izbrati družino (Kielkiewicz-Janowiak, Pawelczyk 2017: 356), posledica je nadobremenitev (Jogan 2001), kar je splošna značilnost komunističnih in postkomunističnih (evropskih) držav (Kielkiewicz-Janowiak, Pawelczyk 2017: 357).

Razdvojenost družbe o spolno občutljivem jeziku prikazuje raziskava o prepoznavanju seksizma v pregovorih, kjer Kielkiewicz-Janowiak in Pawelczyk (2017) ugotavljata, da osebe izkazujejo spoštovanje do tradicije, kulture,³ zato takih pregovorov ne obsojajo, a njihov odnos do spolno neobčutljivih pregovorov je ambivalenten, še posebej, če je podprt z osebno izkušnjo.

Avtorici zaključita, da sta sovražen in benevolenten seksizem najbolj prisotna v družbah, kjer je dejanska stopnja enakosti med družbenima spoloma in opolnomočenjem žensk najnižja. Jezik, ki ukodira benevolenten odnos do žensk, zakriva družbeno škodo, nastalo zaradi seksizma,⁴ a spolno neobčutljiv pristop je, tako avtorici (2017: 372), ukodiran v jezikovni sistem.

³ Prim. z Vidovič Muha (1997: 74–75, 78).

⁴ O zakodiranosti stereotipnih predstav o družbeni vlogi spola glej Gorjanc (1997).

Mar ni že čas, da se v jeziku pozna, da se spreminja družbena realnost? Odgovor bo prinesel čas, saj se niti jeziku (Kiełkiewicz-Janowiak, Pawelczyk 2017: 363) niti človeku ne da česa vsiliti.

3 Spolni stereotip

3.1 Stereotip je zapleten niz prepričanj in stališč,⁵ »zlepljen s »kulturnim lepilom« ali predsodkom« (Zupan Sosič 2007: 183). Je del človekovega mentalnega sveta oziroma nepreverjena posplošitev o skupinah in kategorijah, ki te skupine, kategorije zavrača (Zupan Sosič 2007: 184; Babič 2018: 83; Furlan 2006: 88). Omogoča občutek pripadnosti, saj postavlja meje. Član privilegirane družbene skupine je po Furlan (2006: 89) heteroseksualen bel moški, ki je pripadnik zahodne urbane kulture, liberalnega krščanstva in srednjega ali višjega družbenega razreda. Stereotip je pomemben pri izgradnji družbenih identitet, saj odraža družbena razmerja, čeprav se sam redko spreminja (Babič 2018: 83). Kot integralni del procesiranja informacij omogoča delovanje in odločanje o nadaljnjih dogodkih, saj bi sicer življenje bilo »kaotično, popolnoma nepredvidljivo in neobvladljivo« (Zupan Sosič 2007: 183).

3.2 Spolni stereotip

Spolni stereotip je posplošitev o spolih oziroma spolnih vlogah, ki temelji na uzakonjeni spolni binarnosti (Zupan Sosič 2007: 188). Družbenospolska identiteta je izpogojevano oblikovana kot diskurzni učinek dveh neločljivo povezanih osi: moči in odnosa (Tannen 2017: 491, 498). Razmerje med družbenim spolom in jezikom je temelj za razumevanje interakcije znotraj družine (p. t.). V družini, kakor tudi v celotni družbi, tako Tannen (2017: 493), interakcija poteka kot boj za moč oziroma pripadnost. Os moči omogoča družinskemu članu, da vrednoti ravnanja drugih, os odnosa pa zagotavlja čustveno povezanost. Avtorica ugotavlja, da ženskam odgovor na vprašanje *Kako je potekal tvoj dan?* pomeni poročilo o občutjih in dogodkih, moški pa o svojih občutjih ne želijo govoriti, saj menijo, da bi tako izgubili pozicijo moči. Komuniciranje med družinskimi člani, ne oziraje se na spol in starost, pomeni manevriranje med nadzorom in bližino.

Morda lahko te ugotovitve povežemo s spolnim stereotipom *Moški je glava, ženska srce*, iz katerega so izpeljani stereotipni opisi⁶ ženske kot senzibilne, skrbne, nežne, urejene, lepe, z občutkom za estetiko, občutljive za potrebe drugih, čustvene, klepetave, spoštljive, intuitivne osebe in moškega kot dominantne, neodvisne, tekmovalne, osredotočene, arogantne, (telesno) pripravljene, samozavestne, samozadostne, čustveno neranljive osebe.

⁵ Prepričanja so prečiščene in utrjene domneve, stališča pa sorazmerno trajni sistemi presojanja, občutenja in teženj po spremembah (Zupan Sosič 2007: 183). Predsodki so vrsta stališč, tj. nizi brezrazložnih čustvenih reakcij ali negativnih mišljenj do drugih (Zupan Sosič 2007: 183; Babič 2018: 84).

⁶ Povzemam po Kiełkiewicz-Janowiak, Pawelczyk (2017: 366), Zupan Sosič (2007: 188) in Jogan (2001).

4 Spolni stereotipi v zbranem gradivu

4.1 O gradivu

Za analizo je bilo zbranih 27 besedil, objavljenih v revijah in spletnih straneh, namenjenih ženskam (*OnaPlus*, *Liza*, *Cosmopolitan*), moškim (*Motomagazin*, *Playboy*) ali moškim in ženskam osebam (revija *Aktivni* in njena spletna stran *Aktivni.si*, spletna stran *govori.se*). Besedila so različnih besedilnih vrst: kolumna, intervju, odgovori strokovnjakov, a s skupno temo, tj. odnosi ženska – moški, ter informativno-zabavno sporočevalno namero.⁷

4.2 Raziskovalni motivi

Na odločitev za raziskavo so vplivale ugotovitve Ehrlich in Meyerhoff (2017: 12–13), da mediji ohranjajo dihotomijo moški – ženske, posledica česar je tudi ohranjanje stereotipov, da aktualna razmišljanja o jeziku pomenijo destabilizacijo tradicionalnega razumevanja družbenega spola in da globalizacija prinaša dodatne spodbude za spremembe, a hkrati ustvarja konflikte glede prekrivnosti in nasprotij med lokalnim ter globalnim družbenim spolom. Zanimala me je predvsem pogostost spolnih stereotipov v besedilih, ki posredno govorijo o osebnostnem razvoju, saj je v teh besedilih prisoten nepolitični feminizem (Plemenitaš 2012: 172). Stereotipne predstave in predsodki so namreč manj očitni ali prepoznavni kot raba moške generične oblike (Kranjc, Ožbolt 2013: 235).

4.3 Analiza gradiva

4.3.1 Prisotnost spolnih stereotipov

4.3.1.1 Naslovi zbranih besedil kot *Lepe celo po 40.?!; Ali sem našla gospoda Pravega?; Zakaj ustvarjanje potomcev ni na vrhu moje lestvice prioritet?; Baba pija-na, rit prodana!; Zaslužiš si, da te ljubi moški, ki ve, kaj pomeni močno ljubiti; Zakaj res ljubim mini krila na kolesih?; Moške napake: kako se spopasti z njimi* odražajo katerega od (spolnih) stereotipov, npr.: ženska je lepa; prava ljubezen je ena sama; namen partnerstva je zagotavljanje okolja za rast in razvoj potomcev; pod vplivom alkohola ženska najhitreje izgubi nadzor nad telesom; ljubezen je nagrada; moški je lovec, aroganten.

Spolne stereotipe glede na ciljno publiko odražajo tudi naslovi rubrik in podrubrik. Naslovi *partnerstvo, zdravje, stil* (lepota, styling dneva), *užitki* (potovanja, kuhinja), *online zgodbe, seks in razmerja, moški, lepota, kariera, bodi fit, samo zate, astro, dekle z naslovnice, aktivne mame* so primeri naslovov rubrik revij in spletnih strani, namenjenih

⁷ V analizo sem izhodiščno nameravala vključila še šale, a je večina pregledanih šal odražala katerega od spolnih stereotipov, tarča posmeha pa je bila oseba drugega spola. Pregledane šale sem dojela kot žaljive, kar je v nasprotju s splošno teorijo verbalnega humorja, po kateri humor ne sme biti žaljiv. Da so šale, vezane na spol, žaljive, ponižujoče in tudi šovinistične, ugotavlja že Babič (2018: 94).

pretežno ženskam, *moto, avto, plugin, dekleta, branje, gourment* pa moškim. Moški in ženske stereotipno radi potujejo, a članek, namenjen moškim, je naslovljen s *Pravi London ob vrčku piva!*, za ženske pa *Najlepša mesta Afrike*.

Naslovi rubrik, podrubrik in prispevkov potrjujejo, da so spolni stereotipi pogosti in da je prisoten benevolenten seksizem.

4.3.1.2 Precej očiten primer sovražnega seksizma so nasveti ženskam, kako se »spopasti z moškimi napakami«, ki temelji na spolnih stereotipih: moški so leni, ne marajo reda, ženske so občutljive, prijazne, a maščevalne:⁸

Mokro brisačo pusti kar na postelji.

Zakaj to počne?

Iz čiste lenobe [...]

Kako se odzvati?

Ne bo pomagalo, če boste mulasto pospravili brisačo. Lahko ste prijazni in jo obesite nazaj v kopalnico – ali pa z njo ovijete njegov vzglavnik.

4.3.2 Pri nadaljnji analizi sem bila pozorna še na nagovorne oblike, stileme pri nanašanjih zaporedjih ter rabi evfemističnih ali disfemističnih izrazov.

4.3.2.1 Tvorci analiziranih besedil ciljno publiko nagovarjajo s prvoosebnimi množinskimi oblikami [1], s čimer s publiko ustvarjajo skupnost, ali z drugoosebnimi edninskimi oblikami kot manevrom bližine ustvarjajo osebni, prijateljski odnos [2]. Ta oblika je v gradivu hkrati pogostejša kot *človek* rabljena za izražanje splošnega vršilca dejanja [3], kar pomeni, da tvorci do neke mere skušajo biti spolno občutljivi.

[1] Nočem zveneti patetično, a pogledjmo, kaj se zadnjih sedem let dogaja v Siriji. (*govori.se*)

[2] Moški, ki si želi poznati tvoje strahove, skrbi, negotovosti, fobije in dvome ter si te **želi ljubiti še bolj skozi vsakega od njih** [...] Moški, ki te ljubi pred, med in po tvoji jutranji kavi – ne glede na to, ali si se pritoževala nad sabo, ko si se ta dan zagledala v ogledalu ali ne. (*Cosmopolitan*)

[3] ... v Sloveniji talentiranemu človeku postavljajo ovire. Imaš občutek, da ti pod noge mečejo polena. Če si dober, se te bojijo, poskušajo te potisniti v povprečje. (*govori.se*)

4.3.2.2 Stilemi so jezikovna sredstva, ki pritegnejo pozornost. Z vidika oblikovanja nanašanjskih zaporedij je pozornost pritegnilo besedilo *Zakaj res ljubim mini krila na kolesih?* Tvorec besedila s koreferencami za žensko spodnje perilo žensko iz trenutnega objekta poželenja (*hlačk*) spreminja v sopotnico (*ženskega spodnjega perila*) in v nadležni objekt prodajnih katalogov (*ženskih gat*):

Izplačalo se je namreč biti na preži in preračunavati vse tiste možnosti in nemožnosti razgaljenja roba hlačk. Saj ne, da moški nismo še nikoli videli ženskega spodnjega perila. Ne, ne

⁸ Primeri so zapisani kot v originalu.

gre za to. Vsak hoferjev ali šparov letak je poln raznih ženskih gat. Gre namreč za dejstvo, da se je čakanje izplačalo. Lovec je čakal in dočakal svoje.

Predvidevanje, da bodo v besedilih, ki jih tvorijo moški in so namenjena moškim, prisotni disfemizmi [4], v besedilih, ki jih tvorijo ženske in so namenjena ženskam, pa evfemizmi [5], gradivo ni potrdilo. Pojavitev teh izrazov je odvisna od želenega diskurznega učinka, ki temelji na spolnem stereotipu.

- [4] Če v okviru osebnostnega razvoja naslavljaš namreč moške, preprosto nihče ne pride. Ženske tako ali tako ne, moški pa še manj. Saj veste, po moško pač le spiješ pivo ali pof* kakšno češpljo, pa je osebnostni razvoj zagotovljen.
- [5] 21 odstotkov žensk je potrdilo, da raje gledajo televizijo, kot pa seksajo. To se morda zdi nizka številka, a vseeno pomeni, da vsaka peta ženska ob ponudbi potne akcije s svojim dragim le skomigne in preklopi na Gorske sanje.

5 Sklep

Zdi se, da se temeljna binarnost med absolutnim, večnim, nespremenljivim in relativnim, trenutnim, spremenljivim zrcali tudi v (telesnem, družbenem, psihološkem) spolu. A spol in jezik sodita med relativno, saj sta odvisna in spremenljiva glede na kontekst, v prvi vrsti od človekovega gledišča. Spremembe so torej možne, a najprej zahtevajo spremembo gledišča.

VIRI IN LITERATURA

- Saša BABIČ, 2018: Stereotipi in predsodki o ženskah in moških v šaljivih vprašanjih. *Humor u svakodnevnoj komunikaciji*. Ur. R. Jambrešić Kirin idr. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku. 81–95.
- Bethan BENWELL, 2017: Language and Masculinity. *The Handbook of Language, Gender and Sexuality*. Ur. S. Ehrlich, M. Meyerhoff, J. Holmes. Wiley, Blackwell: Hoboken, ZDA. 240–59.
- Susan EHRLICH, Miriam MEYERHOFF, 2017: Introduction: Language, Gender, and Sexuality. *The Handbook of Language, Gender and Sexuality*. Ur. S. Ehrlich, M. Meyerhoff, J. Holmes. Wiley, Blackwell: Hoboken, ZDA. 1–20.
- Nadja FURLAN, 2006: *Manjkajoče rebro: Ženska, religija in spolni stereotipi*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Vojko GORJANC, 2007: Kontekstualizacija oseb ženskega in moškega spola v slovenskih tiskanih medijih. *Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ur. I. Novak Popov. Ljubljana: FF (43. SSJLK). 173–80.
- Maca JOGAN, 2001: *Seksizem v vsakdanjem življenju*. Ljubljana: FDV (Znanstvena knjižnica, 46).

- Agnieszka KIELKIEWICZ-JANOWIAK, Joanna PAWELCZYK, 2017²: Language and Gender Research in Poland. *The Handbook of Language, Gender and Sexuality*. Ur. S. Ehrlich, M. Meyerhoff, J. Holmes. Wiley, Blackwell: Hoboken, ZDA. 355–77.
- Vera KOZMIK, Jasna JERAM (ur.), 1995: *Neseksistična raba jezika*. Ljubljana: Vlada Republike Slovenije, Urad za žensko politiko.
- Simona KRANJC, Martina Ožbolt, 2013: Vloga spolno občutljivega jezika v slovenščini, angleščini in italijanščini. *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. Ur. A. Žele. Ljubljana: Znanstvena založba FF (Obdobja, 32). 233–39.
- Katja PLEMENTAŠ, 2012: Sožitje med spoloma v luči manj vidnih oblik seksizma v slovenski družbi. Sožitje med kulturami. *Poti do medkulturnega dialoga II*. Ur. M. Lamberger Khatib. Maribor: FF, Pivec. 169–77.
- Alojzija ZUPAN SOSIČ, 2007: Moški je glava in ženska srce – spolni stereotipi. *Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ur. I. Novak Popov. Ljubljana: FF (43. SSJLK). 181–93.
- Deborah TANNEN, 2017²: Gender and Family Interaction. *The Handbook of Language, Gender and Sexuality*. Ur. S. Ehrlich, M. Meyerhoff, J. Holmes. Hoboken: Wiley, Blackwell. 491–508.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 1997: Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti. 33. *SSJLK: Zbornik predavanj*. Ur. A. Derganc. 69–79.

SUMMARY

Gender identity is negotiated and formulated as a discursive affect on an inseparable axis of power and connection, which is the foundation for understanding interaction within a family and society. Exploration of language as correlated with gender is key for the deconstruction of norms and binarity of both recognized genders. Stereotypes as part of the human mental world enable functioning and decision making on future actions; without them, life would be chaotic. Benevolent and hostile sexism in the form of gender stereotypes is present in the material analysed. They are harder to recognize than the use of masculine gender forms or a masculine epithet for a female person. Language that encodes a benevolent stance towards women camouflages the social damage caused by sexism. Change is possible, but it cannot be forced upon a language or a person.

UDK 81'27

Boris Kern¹

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

boris.kern@zrc-sazu.si

Branislava Vičar²

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

branislava.vicar@um.si

JEZIK IN TRANSSPOLNE IDENTITETE

Prispevek v skladu z razumevanjem identitete kot dialoškega konstrukta preučuje vlogo jezika pri konstruiranju transspolnih identitet v diskurzivni interakciji. Posebno pozornost namenja alternativnim jezikovnim praksam, ki jih razvijajo nebinarne transspolne osebe, da konstruirajo svoje identitete zunaj normativnega binarnega spolnega sistema.

Ključne besede: jezik in spol, spolna identiteta, spolni binarizem, nenormativni spoli, kvirovsko jezikoslovje

The article analyzes the role of language in the construction of transgender identities in discursive interaction, in accordance with the understanding of identity as a dialogic construction. Particular attention is given to alternative language practices introduced by non-binary transgender people to construct their identities outside the normative binary gender system.

Keywords: language and gender, gender identity, gender binarism, non-normative genders, queer linguistics

1 Uvod

Zgodnejši pristopi k jeziku in spolu, ki so izšli iz drugega vala (oz. modernističnega modela) feminizma, so razvoj tega znanstvenega polja zaznamovali s preučevanjem razmerja med družbenimi razmerji moči in jezikom ter izpostavili spolno zaznamovane asimetrije v jeziku. Vendar pa so z esencialističnim pojmovanjem spola, kot poudari Motschenbacher (2010: 2), utrdili normativno konstrukcijo žensk in moških kot binarnih nasprotij. Spol je v teh razpravah pojmovan kot edini dejavnik jezikovnih variacij, kategoriji ženskosti in moškosti pa sta predpostavljeni kot homogeni entiteti. Ta predpostavka je usmerjala preslikavo družbenih kategorij žensk in moških na določene jezikovne oblike brez razlikovanja med več specifičnimi skupinami žensk ali moških, to pa »neizogibno prispeva k stabilizaciji izključno binarnih spolnih pojmovanj« (Motschenbacher 2010: 47). Sociolingvistične raziskave obsežnih jezikovnih korpusov so pokazale, da ne

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalne skupine P6-0038 z naslovom *Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju*, ki jo financira ARRS; vodja raziskovalne skupine je Kozma Ahačič.

² Prispevek je nastal v okviru raziskovalne skupine P6-0156 z naslovom *Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine*, ki jo financira ARRS; vodja raziskovalne skupine je Marko Jesenšek.

obstajajo stabilne, kontekstualno neodvisne »ženske« ali »moške« jezikovne lastnosti (prav tam). To spoznanje je tesno povezano z »diskurzivnim obratom« v tretjem valu (oz. postmodernističnem modelu) feminizma. »Diskurzivni obrat« označuje osredinjenost na preučevanje interakcij v njihovem širšem družbenem kontekstu (Mills in Mullany 2011: 41), tj. pomeni premik od preučevanja korelacij med jezikovnimi enotami in družbenimi makrokategorijami k analizi teh enot v razmerju do konteksta. Poskusi preseganja binarnega pojmovanja jezikovne konstrukcije spola in kritične analize normativnih spolnih diskurzov, povezane s teorijo diskurzivne konstrukcije spolnega binarizma (Butler 2001 [1990], 1993), so tlakovale pot poststrukturalističnim jezikoslovnim pristopom, kot je kvirovsko jezikoslovje, ki je omogočilo pojasnitev vloge normativnosti pri diskurzivni konstrukciji spola in seksualnosti, na novih teoretskih temeljih pa je bilo mogoče utemeljiti tudi kritiko esencializiranih dihotomij (Davis idr. 2014: 1).

Razprava se umešča v okvir poststrukturalističnih pristopov k obravnavi jezika in transspolnih identitet. Najvidnejše raziskave tega področja se ukvarjajo z jezikovnimi praksami določenih transspolnih skupnosti v različnih jezikovnih, kulturnih in geografskih kontekstih ter konstruiranjem nenormativnih spolov v vsakodnevni interakcijah (npr. Livia in Hall 1997, Hall in Bucholtz 2012, Zimman idr. 2014, Corwin 2017) ter z novimi teoretskimi pogledi na binarizme (npr. Motschenbacher 2010, Zimman idr. 2014), te pa podpirajo raziskave diskurzivne konstrukcije »biološkega spola« (npr. Zimman 2014).

V slovenskem prostoru je bila za razvoj področja jezika in spola pomembna javna strokovna razprava leta 1995, ki je odprla vprašanja generične rabe moškega slovničnega spola in spolno zaznamovane asimetrije v jeziku z izhodišnim ciljem iskanja možnosti spolno vključujoče jezikovne rabe (Žagar in Milharčič Hladnik 1995). Prizadevanja so bila pri delu slovenistične stroke soočena z zagovorom nevtralnosti moškega slovničnega spola (Vidovič Muha 1997). V zadnjih letih lahko spremljamo tudi obravnave spolno vključujoče jezikovne rabe v medkulturnem kontekstu (npr. Plemenitaš 2014), medtem ko se vprašanje diskurzivnega konstruiranja transspolnih identitet in razširitev pojmovanja spolno vključujoče jezikovne rabe s transspolno perspektivo začneta pojavljati v raziskavah zadnjih štirih let (Perger 2016, Vičar in Kern 2017, Popič in Gorjanc 2018). Raziskave povezuje denaturalizacija hegemonih spolnih diskurzov, kot je diskurz spolnega binarizma. Ker hegemoni spolni diskurzi podpirajo hegemonijo heteronormativnosti, se s temi raziskavami povezujejo analize dominantnih heteronormativnih struktur s pristopi kvirovskega jezikoslovja (Gorjanc in Fišer 2018).

2 (Trans)spolna identiteta in diskurzivna interakcija

Razmerje med jezikom in identiteto je v zadnjih nekaj desetletjih postalo eno od osrednjih vprašanj sociolingvistike, jezikovne antropologije, diskurzivne analize in jezikovne etnografije. Kljub temu da so med posameznimi pristopi temeljne razlike, jih povezuje pojmovanje, da identiteta ni preprosto psihološki mehanizem samoopredelitve

posameznice_ka,³ ampak se konstituira v družbenem dejanju, zlasti z jezikom. Pri poststrukturalističnih pristopih k jeziku in identiteti v nasprotju s tradicionalno sociolingvistiko identiteta ni pojmovana kot preddiskurzivna danost, tj. govorce_ci ne posedujejo identitete, ki bi se zgolj odražala v jezikovni rabi, temveč jo z jezikovno rabo konstruirajo (Motschenbacher in Stegu 2013: 522). Sociokulturni lingvistki Bucholtz in Hall (2005) pojmujeata identiteto kot primarno družbeno in kontekstualno specifično ter jo opredelita kot »odnosni in sociokulturni pojav, ki nastaja in se razširja v lokalnih diskurzivnih kontekstih interakcije« (Bucholtz in Hall 2005: 585–86). Na bistvene spremembe v sociolingvističnem pojmovanju spola je pomembno vplivalo delo poststrukturalistične teoretičarke na področju študij spola in kvirovske teorije Judith Butler, zlasti njen koncept performativnosti (Butler 2001 [1990], 1993). Pri performativni perspektivi se spol ne pojmuje več kot »množica predobstoječih, statičnih resničnosti, temveč kot porajajoči se, kontekstualni in intersubjektivni pojav, ki je stalno odprt za pogajanja in je odvisen od sistema medsebojno povezanih 'citativ' spolnih norm« (Davis idr. 2014: 3). To pomeni, da spol v nasprotju s prevladujočimi diskurzi, utemeljenimi na normativnem spolnem binarizmu, ni pojmovan kot lastnost, ki jo oseba *ima*, temveč kot dejavnost, ki jo *izvaja*. Spol torej ni predobstoječe družbeno dejstvo, ampak se konstruira z jezikovnimi in drugimi semiotskimi praksami, to pa poteka v različnih družbenih interakcijah in njihovih kontekstih. Interakcijska razsežnost konstruiranja spola je eden od pomembnih poudarkov performativnega pristopa: »Človek ne 'dela' spola sam. Zmeraj ga 'dela' z drugimi ali za druge, tudi če je drugi_a zgolj imaginaren_a« (Butler 2004: 1).

V nadaljevanju prikažemo konstruiranje identitete transspolne ženske (tj. osebe, ki se identificira z ženskim spolom, ob rojstvu pa ji je bil pripisan moški spol), ki jo imenujemo Linda. Podajamo izsek iz intervjuja, posnetega aprila 2017.⁴

Linda uporablja različne semiotske vire (materialne, vizualne, jezikovne), da interaktivno konstruirata svojo spolno identiteto. Pri interpretaciji se osredinimo na rabo jezika. V navedenem izseku Linda opiše interakcijo z osebo, ki jo je, ko se je z ženo in otrokoma peljala na počitnice, vprašala za pot.

Izpraševalec: A se ti sicer pogosto dogaja, da ti pripisujejo napačen spol?

Linda: Majn in majn. [...] Sicer se dogaja, sem lih zdejele, ja, ko sva bli na dopustu z ženo pa ... sva vprašali za pot. Smo bli v avtu, ææm ... in pač en kmet tko ... pač ... videl je, da sem vozla, ne? Družina kao v avtu in pol avtomatsko je skleno »vidva«, ne?

Izpraševalec: Mhm.

Linda: Mene je pa to tok prizadel ... To mi je uničl čist prvi dan dopusta ...

Izpraševalec: Ker je uporabil ...

Linda: Ker je uporabo v bistvu dvojino kot ... ženska moški, ne? Vidva, namesto vidve, ne?

³ Več o rabi podčrtaja v poglavju 4.

⁴ Za zapisovanje je bil uporabljen zapis po zgledu Govornega korpusa slovenščine (GOS).

Na začetku intervjuja Linda svojo spolno identiteto opiše kot žensko. Oznaka spolne kategorije je konsistentna z vedenji, ki se povezujejo z družbenim pojmovanjem ženskosti. V navedenem izseku Linda z rabo prvoosebni edninskih in dvojskih glagolskih končnic za ženski slovnični spol strukturira spol, s katerim se identificira (le enkrat je uporabljena glagolska končnica za moški slovnični spol, in sicer v primeru, ko se Linda nanaša na osebe različnih spolov). Lindina raba oblik v ženskem slovničnem spolu odraža tako njeno doživljanje sebe kakor tudi prizadevanje, da bi bila prepoznana kot ženska. Kot poudarja Motschenbacher (2010: 162), morajo biti spolno zaznamovana dejanja v interakciji tudi dekodirana, da je konstruiranje spola uspešno. Da se Linda konstituira kot ženska, je odvisno tudi od rabe jezika pri udeleženkah_cih interakcije. Linda opiše interakcijo z osebo, ki jo je vprašala za pot. Ta oseba Lindo in njeno ženo naslavlja z drugoosebnim dvojskim zaimkom za moški slovnični spol (*vidva*). Raba zaimka *vidva* kaže, da ta oseba ni dekodirala Lindinih spolno zaznamovanih dejanj, tj. ni je prepoznala kot ženske. Kot predpostavlja Linda, so bila njena spolno zaznamovana dejanja soočena z normativnimi pričakovanji glede spola, utemeljenimi na predpostavki o heteronormativni nuklerani družini, tj. heteroseksualni skupnosti staršev različnega spola in njihovih otrok. Znotraj heteronormativnih struktur, ki so trdno umeščene na družbenem makronivoju (Motschenbacher in Stegu 2013: 525), je namreč med staršema predpostavljeno heteroseksualno razmerje, osnovano na spolni normativnosti.

3 Spolni binarizem v jeziku

Binarno pojmovanje spola je eno od temeljnih raziskovalnih vprašanj poststrukturalističnega feminizma in kvirovskega jezikoslovja ter se umešča v njuno kritiko esencializiranih dihotomij. Spolni binarizem kot prevladujoči spolni sistem, utemeljen na predpostavki, da obstajata le dva »biološka spola« in iz njiju izpeljani spolni identiteti (Perger 2016: 47), se izgrajuje na ločnici med »biološkim« in družbenim spolom. Zato natančnejšo obravnavo spolnega binarizma, kot poudari Zimman, v prvi vrsti omogoča denaturalizacija te ločnice, tj. prepoznanje skupnega izvora »biološkega« in družbenega spola v diskurzivni praksi (Zimman 2014: 14–15). Ločnica, vzpostavljena v drugem valu feminizma, je utemeljena na predpostavki biološkega esencializma (tj. predpostavki, da je »biološki spol« neizogibno naravno dano dejstvo, družbeni spol pa družbeno konstruirana vloga, določena pripadnicam_kom vsakega »biološkega spola«) in se preslikuje na ločnico narava – kultura. Poststrukturalistične feministke (npr. Butler 1993) trdijo, da je tudi »biološki spol« družbeno, kakor tudi diskurzivno konstruiran. Pomen, pripisan različnim telesom, ne izhaja iz njihovih inherentnih lastnosti, ampak se vanje diskurzivno vpisuje skozi kulturno in historično različna pojmovanja spola. Argumenti o družbeni konstrukciji »biološkega spola« ne pomenijo, da telesa niso pomembna, ampak da jih nikoli zgolj ne opisujemo, temveč z opisom zmeraj tudi konstituiramo. Izjava »Deklica je!« namreč telesu pripiše spol in obenem sproži diskurzivno socializacijo: »deklica« bo v tem procesu prisiljena ponavljati spolne norme, s čimer se bo konstituirala kot ženski subjekt (Butler 1993).

Kljub temu da je diskurzivni konstrukciji »biološkega spola« od devetdesetih let 20. stol. namenjene veliko raziskovalne pozornosti (npr. Delphy 1992, Butler 1993,

Motschenbacher 2009, Zimman 2014), je koncept dveh »bioloških spolov« tako globoko zakoreninjen v zahodnih družbah, da je v javnem mnenju pridobil status naravno danega dejstva. V vsakodnevni diskurzih se spol zarisuje kot binarna kategorija, interspolna prekrivnost in intraspolna raznolikost pa ostajata spregledani (Motschenbacher 2010: 13) in s tem je obstoj oseb, katerih spol se ne umešča v binarni spolni sistem, potisnjen v nevidnost (Enke 2012, Perger 2016). Ko govorimo o osebah, se nanje nanašamo s samostalniki s podkategorijo človeško, z osebnimi zaimki, v jezikih s slovničnim spolom tudi s spolno zaznamovanimi končnicami in priponskimi obrazili. Ker sta nam v diskurzivni socializaciji ponujeni zgolj dve možnosti za nanašanje na osebe, tj. spolno zaznamovana jezikovna sredstva za dva jezikovna spola, ženskega in moškega, izgradimo epistemološki okvir, v katerem osebe umeščamo v dve – in zgolj dve – spolni kategoriji. S tem se odraža in reproducira hegemonija cisnormativnosti, ki jo Perger definira kot »družbeno strukturiranost, utemeljeno na biološkem determinizmu in na predpostavki skladnosti spola, pripisanega ob rojstvu, s spolom osebe (tj. spolno identiteto)« (Perger 2016: 47).

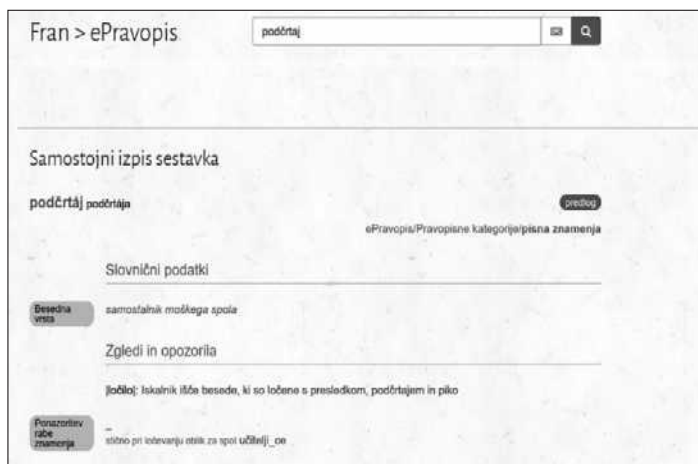
Motschenbacher (2010) razmerje med strukturnimi kategorijami in reprezentacijo spola pojasnjuje v okviru poststrukturalističnega razumevanja jezika in trdi, da jezik ni abstraktni predpogoj, na katerem je osnovana jezikovna raba, ampak »rezultat ponavljajočih se jezikovnih praks, ki so v času pripeljale do materializacije določenih strukturnih kategorij« (Motschenbacher 2010: 61–62). Nanašanje na osebe s spolno zaznamovanimi jezikovnimi sredstvi oseb zgolj ne umešča v določeno spolno kategorijo, ampak vsebuje tudi normativna pričakovanja, da bodo posameznice_ki svojo spolno identiteto konstituirale_i znotraj prevladujočih hegemonih diskurzov. Ko denimo določeno osebo poimenujemo *ženska* ali *moški*, obenem s poimenovanjem predpišemo normativna vedenja, prototipično povezana s tema kategorijama (Motschenbacher 2010: 177). Zato je v kvirovskem jezikoslovju spolni binarizem pojmovan kot »primarni simbol marginalizacije in stigmatizacije nenormativnih subjektov in praks« (Davis idr. 2014: 1); kot normativni spolni sistem posameznice_ke sili, da se umestijo na eno stran binarne ločnice, in marginalizira tiste, ki ne izpolnjujejo normativnih pričakovanj o »spolnih nasprotjih« (Barrett 2014: 210).

4 Konstruiranje spola onstran spolnega binarizma

Medtem ko so izbire spolno zaznamovanih jezikovnih oblik pri osebah z normativnimi spolnimi identitetami hitre in samodejne, je za izbiro jezikovnih sredstev pri transspolnih osebah značilna veliko višja stopnja samoreflektivnosti. Spolno nebinarne osebe, ki jim slovnični spolni sistem slovenščine ne omogoča vidnosti, razvijajo alternativne jezikovne prakse, ki bi jim omogočile družbeno in diskurzivno eksistenco. V slovenščini se kot učinkovita praksa, ki destabilizira spolni binarizem in lingvistično kodirano cisnormativnost, v zadnjih štirih letih kaže raba podčrtaja.⁵ V nasprotju s

⁵ Iskanje možnosti za izražanje nebinarnih spolnih identitet je značilno tudi za več tujih jezikov. V kontekstu *angleščine*, ki ne pozna slovničnega spola, velja na tem mestu omeniti predvsem edninsko rabo spolno nevtralnega (sicer množinskega) zaimka *they* (edninska raba je uslovarjena v Oxfordovem slovarju – <https://>

poševnico, oklepajem ali vezajem, ki predstavljajo dve medsebojno izključujočih se možnosti, podčrtaj vzpostavlja prostor pluralnosti spolov (Perger 2016: 54). Podčrtaj se zapisuje med obliko za ženski in moški slovnični spol (npr. *Spoštovane_i sodelavke_ci*) in simbolno nadomešča vse (še) neobstoječe končnice in obrazila za spole, ki se gibljejo onstran binarnosti *ali moško ali žensko*. Podčrtaj je praksa, ki prihaja »od spodaj navzgor«; rabo so transspolne osebe vpeljale znotraj transspolne skupnosti, od tam se je podčrtaj razširil v LGBTIQ+ skupnosti, v zadnjih treh letih pa prehaja tudi v splošno rabo.⁶ Popič in Gorjanc (2018) na podlagi raziskave, v okviru katere sta bila v dveh časovnih obdobjih (marca in septembra 2018) izdelana in analizirana dva korpusa spletnih besedil organizacij, ki uporabljajo podčrtaj, ugotavljata, da se je pogostnost rabe podčrtaja v pol leta povečala za 63,8 odstotka⁷ in da je raba podčrtaja konsistentna (2018: 346–47). S tem sta ovrgla argument o zahtevnosti rabe podčrtaja (2018: 347). Podčrtaj je omenjen tudi v novih *Smernicah za spolno občutljivo rabo jezika*, ki jih je izdalo Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti (Šauperl idr. 2018), tovrstno rabo podčrtaja pa registrira tudi ePravopis:

Slika 1: ePravopis. Fran.si.

en.oxforddictionaries.com/; združenje American Dialect Society pa je zaimek izglasovalo celo za besedo leta 2015) in okrajšavo Mx., ki nadomešča Mr. ali Ms. (pojavi se že v 70. letih, vendar je v Merriam-Websterjev slovarju uslovarjenja leta 2017). V **nemščini** so za izražanje nebinarnih spolnih identitet v rabi tri možnosti: (a) pisanje obrazila za ženski slovnični spol neposredno za moškim, pri čemer je prva črka obrazila zapisana z veliko črko (*SchülerIn*); (b) podčrtaj: *Schauspieler_in, mit den Schüler_inne_n*; in (c) zvezdica: *Lehrer*in*. **Francoščina** poleg načina (a) pozna tudi zapis s srednjo piko (*étudiant-e-s*) in z vezajem (*étudiant-e-s*), v **španščini** pa *a* in *o* kot morfema, ki zaznamujeta moški ali ženski slovnični spol, v rabi nadomeščajo z: (a) afno (*l@s*), (b) zvezdico (*l*s*), (c) črko *x* (*lxs*), (č) črko *A* v krožcu (*l@A*) ali (d) ligaturo *æ* (*læs*) (Sitnikova 2017). V **nekaterih slovanskih jezikih** se za izražanje nebinarnih spolnih identitet pod vplivom nemščine pojavlja podčrtaj (informatork_e_ji so potrdile_i rabo podčrtaja v hrvaščini, poljščini; razprave potrjujejo tudi obstoj rabe podčrtaja v ruščini), vendar je sorazmerno redka in omejena predvsem znotraj LGBTIQ+ skupnosti oz. v besedilih na temo študij spolov.

⁶ Več o splošnosti rabe podčrtaja v Vičar in Kern (2017) ter Popič in Gorjanc (2018).

⁷ Ob tem velja opomniti, da podatek o večji pogostosti podčrtaja ne kaže na to, da je jezik posameznega besedila bolj spolno vključujoč, saj avtorice_ji pogosto posegajo tudi po spolno nevtralnih jezikovnih strategijah.

Že v prispevku *Možnosti jezikovnega izražanja nebinarnih transspolnih identitet v slovenščini* (Vičar in Kern 2017) je bilo navedenih nekaj konkretnih predlogov glede rabe poudčrtaja, zato jih na tem mestu zgolj povzemamo.

- Praviloma najprej navajamo obliko za ženski slovnični spol, nato za moški: *udeležena_ec*. To velja tudi za neimenovalniške skloni: *Predstavo si je ogledalo veliko gledalk_c*; *Sodelovalo je veliko profesorice_j*. Moško obliko navajamo kot prvo takrat, ko je ta oblika besedotvorno osnova za tvorbo oblike za ženski slovnični spol oz. ko ima oblika za moški slovnični spol ničto končnico. To velja tako za samostalnike (*pisatelj_ica*, *župan_ja*) kot deležnike na -l in -n (*Lahko bi se prijavil_a*; *Odšel_a je*; *Je razgledan_a*) ter pridevnike (*Je zanimiv_a*). V primerih, ko pri obliki za ženski slovnični spol pride do izpada polglasnika, je za poudčrtajem smiselno navesti tudi črko pred izpadlim polglasnikom takrat, ko lahko pride do nepotrebne dvoumnosti: *zadovoljen_jna uporabnik_ca spletnega portala*. V nasprotnem primeru črk pred izpadlim polglasnikom ne pišemo, torej je ustrezno: *Prišel_a je*.
- Ne navajamo celih obrazil, ampak zaradi poenostavitve le spremenljivi končni del: *pisatelj_i*, *zdravniki_ce*, torej NE: *pisateljice*, *zdravniki_nice*.⁸
- V primeru spolno zaznamovanih zaimkov med oblikama za ženski in moški slovnični spol uporabimo poudčrtaj: *Vidim jo_ga*; *Nje_njega ni bilo*. Pri zaimkih se predvsem zaradi kratkosti samih zaimkov ne zdi smiselna raba okrajšanih oblik: *Nje_ga ni bilo*.
- Navajanje oblike za ženski in moški slovnični spol v celoti se zdi smiselno tudi v primerih, kot je: *sestra_brat*, in pri večbesednih poimenovanjih za ženske in moške, pri katerih nastopata različni osnovi: *srednja medicinska sestra_srednji zdravstvenik*.

V izogib kopičenju poudčrtajev kot dopolnjujočo strategijo predlagamo rabo spolno nevtralnih jezikovnih oblik:⁹

- semantično spolno nevtralnih besed, kot so: *oseba*, *stranka*, *vodja*, ali skupnih imen, kot so: *mladina*, *občinstvo*, *prebivalstvo*;
- besednih zvez z levim pridevniškim prilastkom namesto samostalniških besednih zvez z desnim samostalniškim prilastkom: *skupnost študentk_ov* > *študentska skupnost*;
- posamostaljenih množinskih deležniških oblik: *potrebe vključenih posameznikov* > *potrebe vključenih*;
- posamostaljenih oblik: *predlagale_i smo* > *naš predlog je bil*;
- trpnih stavkov: *z raziskavo smo ugotovile_i* > *z raziskavo je bilo ugotovljeno*;
- sedanjika za izražanje prihodnosti: *jutri bomo nadaljevale_i* > *jutri nadaljujemo*.

⁸ Pri navajanju oblik za moški in ženski slovnični spol v okviru poševnic in oklepajev se večinoma navajajo celotna obrazila, torej: *učitelj/-ica*, *dedič/-inja*. Navajanje le spremenljivega dela v primeru poševnic sicer priporočajo nove *Smernice za spolno občutljivo rabo jezika* (Šauperl idr. 2018).

⁹ Nekaj spolno nevtralnih izbir navaja že Šribar v *Internih smernicah za spolno občutljivo rabo jezika* (2010).

Glede na to, da je podčrtaj kot možnost izražanja nebinarnih transspolnih identitet (zaenkrat) omejen le na pisno sporazumevanje (branje podčrtajev z vmesnimi premori bi otežilo razumevanje), se za glasovno realizacijo podčrtajev kot ustrezno kaže branje polnih oblik za ženski in moški slovnični spol s premorom, brez uporabe veznika *in*, ki bi na ta način nakazovalo, da ne gre le za dve družbeni skupini oseb. Sicer pa v govornem diskurzu spolno nebinarne osebe uporabljajo tudi druge jezikovne prakse, kot je npr. izmenjujoča raba oblik za ženski in moški slovnični spol.

5 Sklep

Raziskovanje alternativnih jezikovnih praks, ki jih razvijajo nebinarne transspolne osebe, da pozicionirajo svoje identitete zunaj binarnega spolnega sistema, podpira kritično preučevanje cisnormativnosti, tj. diskurzivnih konstruktov določenih spolnih identitet kot »naravnih«, »normalnih« in zaželenih, ter dominantnih diskurzov spolnega binarizma. Vendar pa je treba poudariti, da namen kritičnega preučevanja spolnega binarizma v jeziku ni odprava spolno zaznamovanih in seksualnih makrokategorij, temveč destabilizacija naturaliziranih pojmovanj spolnih in seksualnih identitet ter relativizacija njihove brezpogojnosti (Motschenbacher 2010: 180). V slovenščini se kot učinkovita praksa, ki presega spolni binarizem in lingvistično kodirano cisnormativnost, kaže raba podčrtaja. Ker se je podčrtaj že uveljavil tako v individualni kot (določeni) skupnostni rabi, ga pojmujejo kot legitimen objekt znanstvenega preučevanja, zaradi možnosti identitetnega pozicioniranja, ki jo ponuja osebam, ki jim slovnični spolni sistem ne omogoča jezikovne reprezentacije, pa ga prepoznavamo kot legitimno sredstvo potrjevanja avtentičnosti in legitimnosti spolno nebinarnih oseb. Vendar pa so družbene sodbe o tem, kaj velja za legitimno, velikokrat povezane s strukturami moči. Kot poudari van Dijk (2009: 63), in pri tem izhaja iz predpostavk kritične diskurzivne analize, so lahko določeni diskurzivni sistemi »nelegitimni glede na nekatere temeljne norme, ki izhajajo na primer iz mednarodnih človekovih in družbenih pravic«. Tudi podatki o številu oseb, ki se identificirajo kot spolno nebinarne, zadnji podatki za Slovenijo so bili pridobljeni z raziskavo *Vsakdanje življenje mladih LGBTIQ+ oseb* (Perger idr. 2018), kažejo na potrebo po premisleku obstoječih institucionalnih praks.

VIRI IN LITERATURA

- Rusty BARRETT, 2014: The Emergence of the Unmarked. *Queer Excursions*. Ur. L. Zimman idr.. Oxford: Oxford University Press. 195–219.
- Mary BUCHOLTZ, Kira HALL, 2005: Identity and Interaction: A Sociocultural Linguistic Approach. *Discourse Studies* 7/4–5. 585–614. Tudi na spletu.
- Judith BUTLER, 2001 [1990]: *Težave s spolom*. Ljubljana: ŠKUC.
- Judith BUTLER, 1993: *Bodies that Matter*. London in New York: Routledge.
- Judith BUTLER, 2004: *Undoing Gender*. London in New York: Routledge.
- Anna I. CORWIN, 2017: Emerging genders. *Gender and Language* 11/2. 255–77.

- Jenny L. DAVIS idr., 2014: *Opposites Attract: Retheorizing Binaries in Language, Gender, and Sexuality. Queer Excursions*. Ur. L. Zimman idr. Oxford: Oxford University Press. 1–12.
- Christine DELPHY, 1993: Rethinking Sex and Gender. *Women's Studies International Forum* 16/1. 1–9. Tudi na spletu.
- Teun VAN DIJK, 2009: Critical Discourse Studies: A Sociocognitive Approach. *Methods of Critical Discourse Analysis*. Ur. R. Wodak, M. Mayer. Los Angeles: Sage. 62–86.
- Finn ENKE, 2012: The Education of Little Cis. *Transfeminist Perspectives in and beyond Transgender and Gender Studies*. Ur. A. Finn Enke. Philadelphia: Temple University Press. 60–77.
- ePravopis. Na spletu.
- Vojko GORJANC, Darja FIŠER, 2018: Twitter in razmerja moči: diskurzna analiza kampanj ob referendumu za izenačitev zakonskih zvez v Sloveniji. *Slavistična revija* 66/4. 473–95.
- Kira HALL, Mary BUCHOLTZ, 1995: *Gender Articulated*. New York: Routledge.
- Steffen Kitty HERRMANN, 2003: Performing the Gap queere Gestalten und geschlechtliche Aneignung. *Arranca!* 28. 22–26.
- Sara MILLS, Louise MULLANY, 2011: *Language, Gender and Feminism*. London, New York: Routledge.
- Heiko MOTSCHENBACHER, 2010: *Language, Gender and Sexual Identity: Poststructuralist Perspectives*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Heiko MOTSCHENBACHER, Martin STEGU, 2013: Queer Linguistic Approaches to Discourse. *Discourse & Society* 24/5. 519–35. Tudi na spletu.
- Louise MULLANY, 2010: Gendered Identities in the Professional Workplace. *Language and Identities*. Ur. C. Llamas, D. Watt. Edinburgh: Edinburgh University Press. 179–90.
- Nina PERGER, 2016: Simbolno nasilje spolnega zaznamovanja v jeziku in prakse upora v visokošolskem prostoru. *Družboslovne razprave* 32/81. 41–60. Tudi na spletu.
- Nina PERGER idr., 2018: *Vsakdanje življenje mladih LGBTIQ+ oseb v Sloveniji*. Ljubljana: Društvo parada ponosa.
- Damjan POPIČ, Vojko GORJANC, 2018: Challenges of Adopting Gender-Inclusive Language in Slovene. *Suvremena lingvistika* 44/86. 329–50.
- Katja PLEMENITAŠ, 2014: Gender Ideologies in English and Slovene. *ELOPE* 11/1. 17–29.
- Dennis SCHELLER-BOLTZ, 2014: On Gender Awareness in German, Russian, and Polish. *Przegląd Rusycystyczny* 4/2014. 80–105.
- Mojca ŠAUPERL idr., 2018: *Smernice za spolno občutljivo rabo jezika*. Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti.
- Renata ŠRIBAR, 2010: *Interne smernice za spolno občutljivo rabo jezika*. Komisija za ženske v znanosti. Ljubljana.
- Branislava VIČAR, Boris KERN, 2017: Možnosti jezikovnega izražanja nebinarnih transspolnih identitet v slovenščini. *Dialogi* 53/11–12. 223–37.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 1997: Prvine družbene prepoznavnosti žensk prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti. 33. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ur. A. Derganc. Ljubljana: FF.
- Lal ZIMMAN, 2014: The Discursive Construction of Sex. *Queer Excursions*. Ur. Lal Zimman idr. Oxford: Oxford University Press. 13–34.

- Lal ZIMMAN idr. (ur.), 2014: *Queer Excursions*. Oxford: Oxford University Press.
- Igor Ž. ŽAGAR, Mirjam MILHARČIČ HLADNIK, 1995: Temeljna izhodišča prizadevanj za odpravo seksistične rabe jezika. *Neseksistična raba jezika*. Ur. V. Kozmik, J. Jeram. Ljubljana: Vlada Republike Slovenije, Urad za žensko politiko. 7–18.

SUMMARY

The article is set in the frame of post-structural approaches to language and transgender identities and critical research of hegemony of cisnormativity and dominant discourses of gender binarism. The binary conceptualization of gender is one of the fundamental research questions of post-structural feminism and queer linguistics and belongs to their critique of essentialised dichotomies. Identifying people with gendered linguistic means does not merely place them in a particular gender category, but also includes normative expectations that individuals will construct their identity within dominant hegemonic discourses. Non-binary people, who are rendered invisible by Slovenian grammatical gender, are developing alternative language practices which allow them social and discursive existence. In Slovene, the use of an underscore emerges as an effective practice that destabilizes gender binarism and linguistically coded cisnormativity. Since the underscore has already been established in both individual and (particular) community use, it is considered a legitimate object of scientific study. Moreover, the use of underscore offers the possibility of identity positioning to those who are not given representation by the grammatical gender system. We identify it as a legitimate means of confirming the authenticity and legitimacy of the identity of non-binary people.

